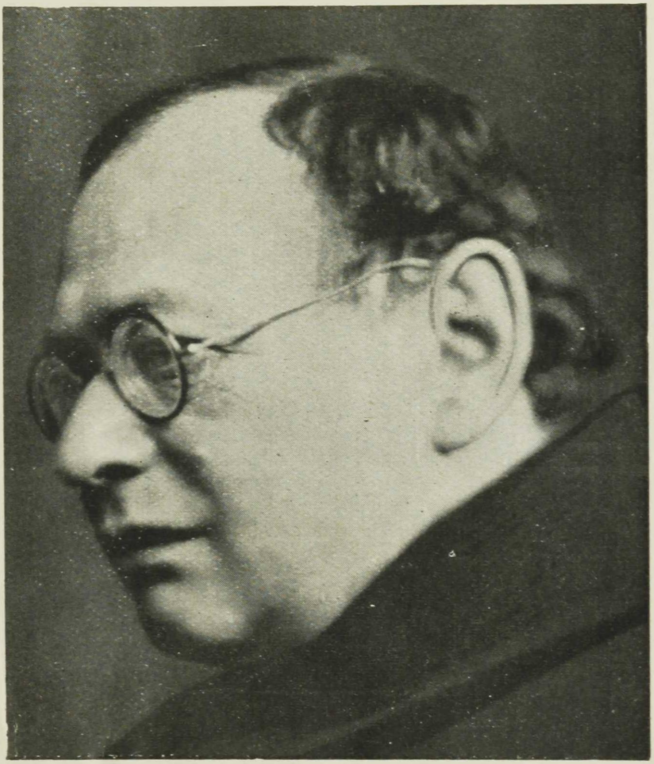

א. ליטוואַק

3) 82

א. ליטוואַק

וואָס געווען

עטיודן און זכרונות

4A
24279

1925

ווילנער פאַרלאַג פון ב. קלעצקין

ווילנער פארלאג
ב. א. קלעצקין

Printed in Poland

Bibliotheca Universitatis Tartuensis
1941: 11888

A. Litwak. „Wos Gewen“.

Drukarnia „Wydawnictwo Wileńskie“ B. Kleckina.

3) 82

אינהאַלט

זייט

פאָרוואָרט 1
אהרן זונדעלעוויטש 3
מיין ערשטער שריט 54
די זשאַרגאָנישע קאָמיטעטן 69
כאַראַקטער־שטריכן פון דער יידישער אַרבעטער־באַוועגונג. 116
אויפן פעלד פון קולטור 148
לאָבוזעס, גנבים און קאָמבינאַטאָרן 166
דער „קליינער בונד" 212
דאָס יידישע אַרבעטער־ליד 226
אַ פאַרצייכעניש 244
אין די פינסטערע יאָרן 249

פאָרוואָרט

אַ גרויסער טייל פֿון די אַרטיקלען, וואָס גייען אַריין אין דעם בוך, זיינען פֿריער געדרוקט געווען אין פֿאַרשיידענע זאַמלביכער און צייט־שריפֿטן אין רוסלאַנד און פּוילן. „מיין ערשטער שריט“ — אין פּעטערבורגער זאָכנבלאַט פֿון בונד „די צייט“ (אַפּריל 1914). „די זשאַרגאָנישע קאָמיטעטן“ — אין I באַנד „רויטער פּנקס“ (קיעוו 1920 און וואַרשע 1921). „אַהרן זונדעלעוויטש“ און „גנבים, לאָבוזעס און קאָמבינאַטאָרן“ — אין II באַנד „רויטער פּנקס“ (וואַרשע 1925), „איפּן פֿעלד פֿון קולטור“ — אין אַרבעטער־לוח II (וואַרשע 1922), „אין די פֿינסטערע יאָרן“ אין דעם נומער „אַרבעטער שטימע“, וואָס איז אַרויס צום צוואַנציקיאָריקן יובילײ פֿון „בונד“ (פּעטראָגראַד סעפּ־טעמבער 1917). די אַלע אַרטיקלען האָב איך פֿאַר דעם בוך שטאַרק איבערגעמאַכט און פֿאַרגרעסערט; „מיין ערשטער שריט“ איז פֿאַר־גרעסערט מער ווי אין צוויי מאָל. די אַרטיקלען „כאַראַקטער־שטריכן פֿון דער יידישער אַרבעטער־באַוועגונג“, „דער קליינער בונד“, „דאָס יידישע אַרבעטער־ליד“ און „אַ פֿאַרצייכעניש“ זיינען ספּעציעל פֿאַר דעם בוך געשריבן.

די אַרטיקלען דער „קליינער בונד“ און „דאָס יידישע אַרבעטער־ליד“ באַרירן טעמעס, וועלכע זיינען ביז אַהער, דוכט זיך, נאָך פֿון קיינעם ניט באַאַרבעט געוואָרן און איך קוק אויף די דאָזיקע אַרבעטן מיינע מער נישט, ווי אויף אַן ערשטן פּרוּוו.

אין צווייטן באַנד, וועלכער ווערט איצט צוגעגרייט צום דרוק וועלן צווישן אַנדערע אַריין: „די פּראָוואָקאַטאָרן, וועלכע איך האָב געקענט“, „גבורה און פּחדנות אין דער יידישער אַרבעטער־באַוועגונג“, „אַכט חדשים אין מינסק אונטער דער דייטשער אָקופּאַציע“, „אַ יאָר אין קיעוו“ (אָקטאָבער 1918 — אָקטאָבער 1919), „צוויי, וואָס זיינען אַוועק“ (שרה פֿוקס און נחקע יאָכוויד). די אַלע אַר־טיקלען זיינען ביז אַהער אין ערגעץ ניט געווען געדרוקט.

א. ליטוואַק.

אַהרן זונדעלעוויטש *)

I

אַהרן זונדעלעוויטש איז געבוירן געוואָרן אין ווילנע דעם 4־טן יולי (אַלטן סטיל) 1852 **). די עלטערן זיינען געווען פונם באַלעבאַטישן שטאַנד. דער פאָטער אַ ייד אַ למדן, שוין אַ ביסל אָנגעשמעקט מיטן גייסט פון השכלה, אַ אידעאַליסט. ער איז געווען זייער אונטערנעמעריש, פלעגט זיך כאַפּן צו די פאַרשיידנסטע געשעפטן: געווען אַ ליוועראַנט ביי דער אייזנבאַן, געהאַט אַ ביר־ברויז, אַ לעדער־געשעפט, גע־פירט אַפילו עפּעס אין ווילנע אַ שוך־פאַבריקל. אָבער ויינע גע־

*) געשריבן אויפן גרונט פון פאָלגנדיקע געדרוקטע ביכער און אַר־טיקלען:

1) זכרונות פון וול. יאָכעלסאָן „Далекое прошлое“ אין זשורנאַל „Былое“ נר' 13, יולי 1818. 2) ב. פרומקין „Револ... онное движеніе в 1870 г.г.“ אין זשורנאַל „Еврейская Старина“ ווינטער בוך, אַפריל — יוני 1911. 3) Процес шестнадцати террористов (1880) אונטער דער רעדאַקציע פון בורצעוו. פעטערבורג 1906. 4) О. В. Аптекман „Земля и воля 70-х годов“, ראָסטאָוו־דאָן. דער יאָר ניט אָנגעוויזן. 5) В. А. Богучарскій „Из исторіи политической борьбы в 70-х и 80-х г.г. XIX вѣка“, מאָסקווע 1912. 6) פאַרשיידענע זכרונות פון רו־סיש און יידיש פון לעצ דייטס. איינקע ביאָגראַפישע דאַטן און פאַקטן האָט מיר געגעבן אהרן זונדעלעוויטשעס יינגערער ברודער מיראָן (אַדוואָקאַט אין וואַר־שע). אַ גרויסן דאַנק אים דערפאַר. פאַר דער אַלגעמיינער כאַראַקטעריסטיק פון א. זונדעלעוויטש זיינען מיר אייך צוניץ געקומען די פערזענלעכע געשפרעכן, וואָס מיר איז אויסגעקומען צו פירן מיט אים אין לאָנדאָן אין די יאָרן 1912, 13 און 15.

**) און ניסט אין 1854, ווי מ׳האָט אַ סך מאָל געשריבן. די דאַטע, וואָס איך ווייז אָן, האָט מיר געגעבן מיראָן זונדעלעוויטש, ביי וועלכן עס גע־פינט זיך נאָך די מעטריקע פון זיין עלטערן ברודער.

שעפּטן פּלעגן זיך לאַנג ניט האַלטן, און ער האָט פון זיי געהאַט
ווייניק מזל=ברכה. די שפּייזערקע איז אייגנטלעך געווען די מוטער,
וועלכע האָט געהאַלטן אַ שענק אויף דײַטשער גאַס, אַ קלוגע פּראַק=
טישע יידענע, אַ אשת=חיל. אַהרן האָט געירשנט פונם פאָטער זיין
אידעאַליזם און אונטערנעמערישן גייסט; פון דער מוטער — איר
געזונטן פּראַקטישן שכל.

אַהרן האָט באַקומען אַ טראַדיציאָנעלע דערציונג. ער איז גע=
ווען פלייסיק און פעיק, האָט געהאַט אַ שם פאַר אַ „גוטן יינגל“.
געוועזן זייער פרום, געחלומט צו ווערן אַ רב. צו בר=מצוה איז
ער אַוועקגעפאָרן קיין סמאָרגאָן אין דער ישיבה פונם דאָרטיקן רב,
וועלכער איז אַגב געוועזן זיינער אַ קרוב; אָבער אין דער ישיבה
איז ער באַקאַנט געוואָרן מיט דער השכלה, גענומען לייענען די
נייע העברעישע ביכלעך, אָנגעהויבן זיך באַציען סקעפּטיש צו דער
אַלטער יידישער טראַדיציע און שטרעבן צו אייראָפּעישער בילדונג.
דער לייכטסטער וועג דערצו איז פאַר אים געווען אָנקומען אין ראַ=
בינער=שול. די עלטערן האָבן ניט געשטערט, און דער יונגער אַהרן
האָט אַליין, אָן דער הילף פון אַ לערער, זיך צוגעגרייט און אין
1868, זעכצן יאָר אַלט, איז ער אָנגעקומען אין ערשטן קלאַס. אין
ראַבינער=שול האָט ער פאַרבראַכט ביז 1873, ווען זי איז פאַר=
וואַנדלט געוואָרן אין אַ לערער=אינסטיטוט. אַזוי ווי צו לערעריי האָט
זונדעלעוויטשן ניט געצויגן, האָט ער זיך אָנגעהויבן גרייטן צום עק=
זאַמען אין פּעטערבורגער טעכנאָלאָגישן אינסטיטוט.

אין ראַבינער=שול האָט זונדעלעוויטש געהאַט אַ גרויסן איינ=
פלוס אויף זיינע חברים מיט זיין שכל און אַנטוויקלונג, אויך מיט
זיין כאַראַקטער, וואָס איז געווען אַ געמיש פון שטאַרקייט און צאַרט=
קייט. שוין אין צווייטן אָדער דריטן קלאַס אָרגאַניזירט זונדעלעוויטש
אַ קרייזל פון זעלבסטאַנטוויקלונג. ווי אין אַלע דעמאָלטיקע קרייזלעך
פון דעם מין, האָט מען זיך די ערשטע צייט אָפּגעגעבן מיט אויס=
אַרבעטן ביי די מיטגלידער אַ נייע פּאָזיטיוויסטישע וועלט=אָנשויונג
לויט דער ראַדיקאַלער רוסישער ליטעראַטור פון די 1860=ער יאָרן.
שפּעטער הייבט מען אָן קריגן אומלעגאַלע ליטעראַטור געבראַכט דורך
סטודענטן, וואָס פלעגן קומען פון פּעטערבורג אָדער מאָסקווע אַהיים

אויף קאַניקול. זונדעלעוויטש ווערט אַ סאָציאַליסט, אפשר פון די גרינדער, אַלנפאַלס פון די פירער פונם ווילנער רעוואָלוציאָנערן קרייזל אין דער ערשטער העלפט פון די 70=ער יאָרן.

ווי זונדעלעוויטש שרייבט אין זיין בריוו צו ב. פרומקין, זיינען אין יענער צייט קיין פעסט=פאָרמירטע אָרגאַניזאַציעס פון יידישע רעוואָלוציאָנערן ניט געווען. אין אָנהייב פון די 70=ער יאָרן האָבן אין ווילנע „עטלעכע באַקאַנטע, וואָס האָבן צוזאַמען געלייענט אומלעגאַלע ביכער און פלעגן זיך צונויפקלייבן שמועסן וועגן פלענער, ווי צו פראָפאַגאַנדירן די אידעען פון סאָציאַליזם, — זיך גערופן קרייזל". דער קרייזל איז באַשטאַנען דורכאויס פון שטודירנדיקער יוגנט, איבערהויפט פון געוועזענע ראַביניסטן און פון שילער פון לערער=אינסטיטוט; געווען אויך עטלעכע סטודענטן, וואָס פלעגן קומען אַהיים אויף קאַניקול. דער קערן פון קרייזל איז באַשטאַנען פון 8—10 מענטשן (אהרן ליבערמאַן, וו. יאָכעלסאָן, באַרעל...). צו אים זיינען צוגעשטאַנען נאָך אַ צענדליק אָנדערטהאַלבן מער אָדער ווייניקער מיטפילער. דער קרייזל פלעגט פאַרשפרייטן אומלעגאַלע ליטעראַטור. מיט די פוילישע קרייזלעך האָט ער קיין באַציונג ניט געהאַט. קיין רוסישע רעוואָלוציאָנערע קרייזלעך איז דעמאָלט אין ווילנע ניט געווען.

פאַר זונדעלעוויטשן הייבט זיך שוין דעמאָלט אָן די צייט פון פראַקטישער אַרבעט. ווילנע איז געלעגן ניט ווייט פון דער פרייסישער גרענעץ, האָט זי געקאָנט ווערן אַ צענטער פאַר דעם טראַנספּאָרט פון אומלעגאַלער ליטעראַטור. קאָוונע איז נאָך נעענטער צו דער גרענעץ, אָבער דווקא ווייל זי איז שוין צו נאָענט, האָט די זשאַנדאַרמעריע אויף איר שטאַרקער אַכטונג געגעבן; און ווילנע איז אַ גרעסערע שטאָט; אַ פאַרדעכטיקער מענטש וואַרפט זיך דאָרטן ניט אַזוי אין די אויגן; עס איז לייכטער צו קריגן אַ „מאַלינע" אויף באַהאַלטן „טריפע סחורה", אַן אַדרעס אויף איבערשרייבן זיך מיט אויסלאַנד. ביז זונדעלעוויטשן איז דער אומלעגאַלער טראַנספּאָרט געווען אַ צופעליקע זאַך, מערער דורך געלעגנהייטן. זונדעלעוויטש האָט איינגעשטעלט סיסטעמאַטישע באַציונגען מיט די יידישע קאָנטראַבאַנדיסטן, וואָס אין די רוסיש=פרייסישע גרענעץ=שטעטלעך. ע' האָט אַוועקגעשטעלט

דעם טראַנספּאָרט אויף אַ פעסטן פוס, זיכער און ביליג. אין דער גאַנצער צייט פון די 70-ער יאָרן איז זונדעלעוויטש געווען דער פעיקסטער, אפשר דער איינציק פעיקער אָרגאַניזאַטאָר פון רעוואָלוציאָנערער קאָנטראַבאַנד אין רוסלאַנד. ווי אַזוי איז ער געקומען דערצו? מעגלעך, אַז ביי דער מאַמען אין שענק איז ער באַקאַנט געוואָרן מיט „בלאַטע" מענטשן, וואָס האָבן געהאַט „לינקע" עסקים מיט וואָלקאָוויסק, קיבאַרט וכדומה גרענעץ-פונקטן. מיט די טשייקאָווצעס האָט זיך זונדעלעוויטש פאַרבונדן דורך אַ ווילנער קורסיסטין אַנאַ מיכאַילאָוונאַ עפשטיין. מעגלעך, אַז די דאָזיקע עפשטיין האָט געהאַט צופעליקע באַציונגען מיט די קאָנטראַבאַנדיסטן נאָך פון פריער, און זי האָט דאָס זונדעלעוויטשן אַריינגעפירט אין דער דאָזיקער אַרבעט. אַ ביסל שפעטער האָט ער זיך פאַרבונדן מיט די לאַווריסטן. אין זיין בריוו צו ב. פרומקין דערציילט זונדעלעוויטש וועגן דעם אַזוי.

„פון אַ קאָנטראַבאַנדיסט, מיט וועלכן איך האָב געפירט אונטערהאַנדלונגען וועגן אַריבערפירן מענטשן איבער דער גרענעץ, האָב איך זיך דערוואוסט, אַז ביי נישקאָווסקין אין האָטעל וואוינט איינער אַ געקומענער פון פעטערבורג, וועלכער לייגט אים פאָר דעם ביכער-טראַנספּאָרט. איך האָב אויסגערעדט דעם קאָנטראַבאַנדיסט, פאַרוואָס ער האָט אויסגעפּלוידערט אַ פרעמדן סוד, און אַליין בין איך אַוועק אין האָטעל, האָב אָפּגעזוכט דעם געקומענעם און נאָך אַ שמועס פון 15 מינוט האָבן מיר זיך ביידע איבערצייגט, אַז מיר זיינען פון איין לאַגער, און האָבן פאַרטרוילעך אָנגעהויבן ריידן וועגן אונזערע עסקים. דער דאָזיקער אורח איז געווען יעווגעני סטעפּאַנאָוויטש סעמיאַקאָווסקי, וועלכער איז שפעטער באַגאַנגען זעלבסטמאָרד אויף קאַרא (אַ קאַטאָרזשנע טורמע אין סיביר — א. ל.). ער איז געווען אַ טעטיקער מיטגליד פון די לאַווריסטן, האָט מיר געגעבן פאַרבינדונגען מיט אָט דעם קרייזל און פאָרגעלייגט אָרגאַניזירן פאַר זיי דעם אומלעגאַלן טראַנספּאָרט.

ווילנע איז געוואָרן אַ צענטער, דורך וועלכן עס זיינען געגאַנגען לעבהאַפטע פאַרבינדונגען צווישן פעטערבורג און מאָסקווע מיט אויסלאַנד. מ'האָט טראַנספּאָרטירט ניט בלויז ביכער, נאָר אויך מענטשן: קאָמפּראָמעטירטע רעוואָלוציאָנערן, וואָס האָבן געמוזט פאַרלאָזן רוס-

לאַנד, מענטשן, וואָס זיינען געפאָרן קיין אויסלאַנד אויף אונטערהאַנד=
לונגען מיט די פירער פון דער פּאָליטישער עמיגראַציע, און אויך
אַזעלכע, וואָס האָבן זיך אומגעקערט פון אויסלאַנד קיין רוסלאַנד
פירן די רעוואָלוציאָנערע אַרבעט. צוליב דעם טראַנספּאָרט פון לי=
טעראַטור איז אין יענער צייט זונדעלעוויטשן אויסגעקומען אַ פּאָר
מאָל צו פאָרן קיין קיניגסבערג. דער פאָרשטייער פון לאָנדאָנער און
זשענעווער רעוואָלוציאָנערע פאַרלאַגן איז דאָרטן דעמאָלט געווען דער
סטודענט=מעדיק א. פינקעלשטיין, וועלכער איז מיט 2 יאָר פריער,
אײדער דער ווילנער קרייזל איז אַנטשטאַנען, אַנטלאָפן פון ווילנע,
צוליב אַן אומלעגאַלער ביבליאָטעק, וואָס מ'האָט געפינען אין אינטער=
נאַט פון ראַבינער=שול.

אין דער זעלביקער צייט האָבן זונדעלעוויטש מיט זיינע חברים
זיך געגרייט צו „גיין אין פאָלק" — טראָגן סאָציאַליסטישע פּראָפּאַגאַנדע
אין דאָרף צום רוסישן פויער. אַזוי ווי אויף אַ אינטעליגענט האָט
דער רוסישער פויער, וואָס איז ערשט ניט לאַנג באַפרייט געוואָרן
פון פּאַנשטשיזנע, געקוקט, ווי אויף אַ פּריצל און געהאַט צו אים ווייניק
צוטרוי, פלעגן די רעוואָלוציאָנערן פון יענער צייט זיך נעמען צו
האַלב=אינטעליגענטע פּראָפעסיעס, וואָס דינען דעם פאָלק: אַ דאָרף=
לערער, אַ פעלדשער, אַ דאָרף=שרייבער וכדומה; אַנדערע פלעגן
זיך אויסלערנען עפּעס אַ מלאָכה, כּדי צו קומען צום פאָלק, ווי
אַן אַרבעטס=מענטש, אַן אייגענער. זומער 1875 האָט זונדעלעוויטש
מיט זיין נאָענטן חבר יאָבעלסאָן, אַ שילער פון רעאַל=גימנאַזיע, גע=
דונגען אַ הייזל אין וואַלד, אין דער זומער=וואוינונג „זשעליאַזנאַ
כאַטקאַ", און האָבן דאָרטן פאַרלייגט אַ שוסטער=וואַרשטאַט. זיי האָבן
געדונגען אַ יידישן מייסטער, ער זאָל זיי לערנען שוסטעריי. די באַ=
דינגונגען זיינען פאַרן לערער געווען גוטע. די תּלמידים האָבן אויף
זייער אייגענעם חשבון געקויפט לעדער, און די פאַרטיקע אַרבעט
האָבן זיי אים אָפּגעגעבן. געלערנט די מלאָכה האָבן זיך פיר מענטשן
און אין 2—3 חדשים אַרום האָט דער מייסטער שוין אָנגעהויבן פאַר=
קויפן אויפן מאַרק די שטיוול, וואָס זיי האָבן אויסגעאַרבעט; די
אַרבעט איז נאָך דערווייל געווען נישט איבעריקס שיין און שטאַרק
אָבער די תּלמידים האָבן געגעבן גוטע האָפענונגען. דרך=אַגב האָט

זונדעלעוויטש זיך גענומען אַגיטירן זיין לערער, דעם יידישן שוסטער, אָבער דערפון איז, פאַרשטייט זיך, גאָרנישט אַרויסגעקומען. זונדעלעוויטש איז ביי זיך ניט אַראָפּגעפאַלן: ער האָט זיך דאָך געגרייט גיין אין רוסישן פאָלק.

פרעגט זיך, פאַרוואָס האָבן זונדעלעוויטש און זיינע חברים ניט געוואָלט גיין אין יידישן פאָלק, וואָס איז דאָך זיי געווען נעענטער, און דאָרטן זיינען דאָך אויך געווען אַרבעטנדיקע און ליידנדיקע מאַסן? דער אייבנדערמאָנטער וו. יאָכעלסאָן ענטפערט אויף דעם אַזוי:

„מיר האָבן זיך געגרייט צו גיין אין פאָלק אין, פאַרשטייט זיך, אין רוסישן פאָלק. מיר האָבן זיך באַצויגן נעגאַטיוו צו דער יידישער רעליגיע, ווי צו יעטווידער רעליגיע בכלל. דעם זשאַרגאָן האָבן מיר גערעכנט פאַר אַ קינסטלעכע שפּראַך און העברעיש פאַר אַ טויטן לשון, וואָס איז אינטערעסאַנט בלויז פאַר געלערנטע. די נאַציאָנאַלע גלויבונגען, טראַדיציעס און שפּראַך האָבן בכלל, פון אַלגעמיין־מענטשלעכן שטאַנדפונקט, אינז ניט אויסגעזען ווערטפול. אָבער מיר זיינען געווען אויפריכטיקע אַסימילאַטאָרן און אין דער רוסישער אויפקלערונג האָבן מיר געזען די ישועה פאַר יידן. פרעגט זיך, פאַרוואָס האָבן מיר געשטרעבט צו אַרבעטן צווישן רוסישן פאָלק און ניט צווישן יידישן? דאָס ערקלערט זיך מיט אונזער פאַרפרעמדקייט פון דער דאַמאָלסטיקער גייסטיקער קולטור פונם רוסישן יידנטום און מיט דער נעגאַטיווער באַציונג צו זיינע אָרטאָדאָקסאַלע און בורזשואַזע אָנפירער, וואָס פון זייער סביבה זיינען מיר, די אַרעפּטן פון דער נייער תורה, אַליין אַרויסגעקומען. וואָס איז שייך די האָרעפּאַשנע מאַסן פונם יידנטום, האָבן מיר גערעכנט, אַז די באַפרייונג פונם רוסישן פאָלק פון דער ממשלה פון דעספּאָטיזם און פונם דרוק פון די הערשנדיקע קלאַסן — וועט אויך ברענגען צו דער פּאָליטישער און עקאָנאָמישער באַפרייונג פון אַלע אַנדערע פעלקער פון רוסלאַנד, דערין אויך פונם יידישן פאָלק. און מע מוז מודה זיין, אַז די רוסישע ליטעראַטור, וועלכע האָט ביי אונז איינגעפלאַנצט ליבע צו בילדונג און צום רוסישן פאָלק, האָט ביי אונז אין אַ געוויסער מאָס אויך איינגעפלאַנצט אַ פאָרשטעלונג וועגן יידנטום, ניט ווי וועגן אַ פאָלק, נאָר ווי וועגן אַ פאַראַזיטישן קלאַס. אַוועלכע מיינונגען

האָבן ניט וועלטן אַרויסגעזאָגט אויך די ראַדיקאַלע רוסישע שרייבער, און אין דעם, דאַכט מיר, איז געלעגן איינע פון די סיבות, וואָס דערקלערן אונזער „אַפּטרינניקייט".

אין זיינע בריוו צו ב. פרומקין (1910) שרייבט אַהרן זונדעלעוויטש וועגן דעם אַזוי:

„פאַר אונז אַלעמען איז דאָס יידנטום, אַלס אָרגאַניזם, ניט געווען אַזאַ דערשיינונג, וואָס זאָל פאַרדינען אונטערגעהאַלטן צו ווערן. אונז האָט אויסגעזען, אַז די נאַציאָנאַליטעט פון יידנטום האָט ניט קיין עקסיסטענץ־באַרעכטיקונג. דעם הויפּט־צעמענט, וואָס בינדט צונויף די יידן אין איין גאַנצע, די רעליגיע, האָבן מיר געהאַלטן פאַר אַ פאַקטאָר, וואָס איז בפירוש רעגרעסיוו... קיין אייגענע מלוכה־אָרגאַניזאַציע פאַרמאָגן יידן ניט. בלייבט איבער די שפּראַך. אָבער די העברעישע שפּראַך, רעכענען מיר, געהערט אינגאַנצן צום געביט פון פילאָלאָגיע; און די שטרעבונג מחיה־מתים צו זיין דעם דאָזיקן אַרכאַישן לשון, מאַכן אים פאַר אַן אומגאַנג־שפּראַך פון הייַנטיקע מענטשן — האָט ביי אונז אַרויסגערופן די זעלביקע איינמוטיקע פאַראורטיילונג, וועלכע ס'האָט אַרויסגערופן אין דער רוסישער געזעלשאַפט די פּראָבע פון דמ. טאָלסטאָי איינצופלאַנצן אין רוסלאַנד לאַטיין און גריכיש. וואָס איז שייך דעם זשאַרגאָן, איז אונזער מיינונג געווען, אַז וואָס מער יידן וועלן דערווערבן אייראָפּעיִשע בילדונג, וועט ער אַלץ מער אָפּטרעטן זיין אָרט איינער פון די מער אויסגעאַרבעטע שפּראַכן פון די גרעסערע קריסטלעכע פעלקער, דער עיקר דער רוסישער שפּראַך. אונז האָט זיך געדאַכט, אַז יידן האָבן ניט קיין אַלגעמיינע נאַציאָנאַלע אינטערעסן. פאַראַנען נאָר אַ סך איינע און די זעלביקע אינטערעסן פון די מענטשן, וואָס שטעלן צונויף דאָס יידנטום—אינטערעסן, וואָס באַשטייען אין באַקומען גלייכבאַרעכטיקונג, עפענען זיך אַ וועג צו אייראָפּעיִשער בילדונג און אין דער אַרבעט צוזאַמען מיט אַלע איבעריקע מענטשן, וואָס שטעלן צונויף די באַפעלקערונג פון רוסלאַנד — אַן אַרבעט, וואָס איר ציל איז: אומבייטן די געזעלשאַפטלעכע אָרדענונג אין דער זייט פון די אַלמענטשלעכע אידעאַלן פון גוטס און גערעכטיקייט".

נעמען מיר צונויף די דערקלערונגען פון יאָכעלסאָן און זונדעלעוויטש, באַקומען מיר פיער פאַר אַלץ: קאָסמאָפּאָליטיזם און אַסימילאַציע. פון אַלגעמיין מענטשלעכן שטאַנדפונקט האָבן נאַציעס בכלל קיין שום ווערט ניט. ייִדן זיינען ניט קיין נאַציע מיט אַן עקסיסטענץ־באַרעכטיקונג. דאָס זיינען נאָר אַ סך איינצלנע מענטשן, וואָס האָבן גלייכע אינטערעסן בלויז צוליב זייער רעכטלאָזיקייט. זיי פאַרמאָגן ניט קיין מלוכה; זייער שפּראַך איז קיין שפּראַך ניט. ייִדן זיינען אַ רעליגיעזע גרופּע, אָבער צו דער רעליגיע האָבן זיך די רעוואָלוציאָנערן בכלל באַצויגן נעגאַטיוו; און צו דער ייִדישער רעליגיע, מיט וועלכער מ'איז געווען אַרומגערינגלט און פון אירע טראַדיציעס האָט מען אוממיטלבאַר געליטן, האָט מען זיך באַצויגן מיט אַ שאַרפערער, פולבלוטיקערער נעגאַציע, ווי צו אַנדערע רעליגיעס, וואָס זייערע חסרונות האָט מען געוואוסט נאָר פון לייענען. דער לשון, אויף וועלכן ייִדן ריידן, וועט פאַרשווינדן. צו דער רעכטלאָזיקייט וועט נעמען אַ סוף, ווען גאַנץ רוסלאַנד וועט באַפרייט ווערן פון דעספּאָטיזם און קלאַסן־דרוק. וואָס בלייבט איבער פון ייִדנטום? ציינדלעך מיטביינדלעך.

צווייטנס, דאָס, וואָס די ייִדישע רעוואָלוציאָנערע אינטעליגענץ איז געווען אָפּגעריסן פונם גייסטיקן לעבן פון דער ייִדישער מאַסע. קיין נייע קולטור אויף איר אייגענער שפּראַך האָט נאָך די ייִדישע מאַסע דעמאָלט ניט געהאַט. די העברעיִשע ליטעראַטור איז געווען ענג און אָפּגעריסן פון פאָלק. אַליין האָט די אינטעליגענץ באַקומען בילדונג אויף אַ שפּראַך, אויף וועלכער די ייִדישע מאַסן האָבן ניט גערעדט; מ'האָט איינגעזויגן אַ קולטור, אין וועלכער כ'האָבן ניט געפלאָסן די זאַפטן פונם אייגענעם פאָלק. איראָפּעיִשע בילדונג האָט געהייסן רוסישע בילדונג. דאָס איז די פּראַקטישע אַסימילאַציע, וואָס האָט געווירקט און ווירקט נאָך היינט אַ סך ערגער ווי די אַסימילאַטאָרישע אידעאָלאָגיע.

„ייִדן זיינען אַ פּאַראַזיטישער קלאַס" — אָט דאָס איז געווען דער עיקר, די הויפּט־סיבה, צוליב וועלכער די ייִדישע רעוואָלוציאָנערן זיינען געווען פאַרפרעמדט פון די ייִדישע מאַסן. דאָס האָט מען באַגרינדעט סיי טעאָרעטיש: פון דער דעמאָלט הערשנדיקער

אידעאָלאָגיע, סײַ אָביעקטיוו: פון דער עקאָנאָמישער לאַגע, און וועלכע ייִדן האָבן זיך דעמאָלט געפונען. לויט דער אידעאָלאָגיע פון כּל־המינים נאַראָדניקעס איז אויסגעקומען, אַז דער רוסישער פּויער איז בטבע אַ רעוואָלוציאָנער, און אים שטעקן די העכסטע מענטשלעכע גערעכטיקייט און די בעסטע מענטשלעכע טוגענטן. דער פּויער טראָגט אין זיך פונקען פון סאָציאַליזם; מ׳דאַרף זיי נאָר קענען אויפבלאָזן. אין דעם קהלשן ערד־אייגנטום פון די רוסישע פּויערים, אין דער אַזוי גערופענער „אָבשטשינאַ“, האָט מען געזען ניט קיין פאַרעלטערטן רעשטל פון אוראַלטן קאָמוניזם, נאָר אַ געזונטן קערנדל פון נײַעם סאָציאַליזם. די וויכטיקסטע און ערלעכסטע אַרבעט איז די פּויערשע, וואָס געפינט זיך שטענדיק אונטער „דער ממשלה פון דער ערד“. די שטאָטישע פּרנסות זײַנען גאַנץ און האַלב־פּאַראַזיטישע. אַפילו דער שטאָטישער אַרבעטער איז שוין ניט דאָס, וואָס דער פּויער: ער איז שוין פאַרדאָרבן פון קאַפּיטאַליזם, אָפּגעריסן פון דער מאַמע־ערד. דער קאַפּיטאַליזם ווערט אין רוסלאַנד אײַנגעפלאַנצט קינסטלעך דורך דער רעגירונג. אָבער ער האָט דאָ ניט קיין באָדן, קאָן ניט שלאָגן קיין פעסטע וואָרצלען. רוסלאַנד דאַרף און מוז איבערהיפּן די עפּאָכע פון קאַפּיטאַליזם. זי וועט גלײַך פון פעאָדאַליזם אַריבערשפּרינגען אין דער מלוכה פון סאָציאַליזם. גיין אין פאָלק הייסט גיין אין דאָרף. איבּ מ׳האָט געפירט די סאָציאַליסטישע אַגיטאַציע אויך צווישן שטאָטישע אַרבעטער און מיט אַ סך אַ גרעסערן דערפאָלג, ווי אין דאָרף, האָט מען דאָס געהאַלטן בלויז פאַר אַ דערווײַליקע אַרבעט, ביז וואַנען־וואָס. אויף די אַגיטירטע שטאָטישע אַרבעטער האָט מען געקוקט, ווי אויף צוקינפטיקע אַגיטאַטאָרן אין דאָרף, וואוהין זיי וועלן קאָנען לײַכט צוקומען, ווײַל לויט זייער לעבנס־שטייגער שטייען זיי נאָענט צום פּויער, זײַנען אפשר אַליין געוועזענע פּויערים. בײַ ייִדן זײַנען ניטאָ קיין פּויערים, איז בײַ זיי ניטאָ קיין אמת „פאָלק“, צו וועמען צו גיין. און דער ווירטשאַפטלעכער מצב פון די ייִדישע מאַסן האָט אין יענער צײַט באמת ניט געגעבן קיין גינסטיקן באָדן פאַר דער סאָציאַל־רעוואָלוציאָנערער פּראָפּאַגאַנדע. די ייִדישע מאַסע איז אין איר גרעסטער מערהייט באַשטאַנען פון לופט־מענטשן און זעלבשטענדיקע בעלי־מלאָכות. דער מין לוין־אַרבעטער איז כּמעט

ניט געווען בנמצא. אײַב בײַ די רוסן זיינען שוין צו יענער צײַט געווען גרעסערע פֿאַבריקן, אײַזנבאַן=אַרבעטער, קוילן=גרעבער — געווען דער אָנהייב פֿון שטאָטישן פּראָלעטאַריאַט, איז בײַ ייִדן אַפילו עטוואָס אַ גרעסערער וואַרשטאַט נאָך דעמאָלט אײַך געווען אַ זעלטנקייט. די קליינטשינקע בעלי=מלאָכות האָבן געאַרבעט מיט אַ פּאָר לערנייינגלעך, זעלטן ווען מיט אַ געזעלן. נאָך דער חתונה האָט דער נעבטיקער געזעלן גענומען דעם נדן און פֿאַרלייגט אַ קאַרליק=וואַרשטאַט; און התונה געהאַט האָט מען יונג. די זעלבשטענדיקע בעלי=מלאָכות זיינען דאָס רוב געווען האַלבע אביונים און זיינען שטענדיק געווען גרייט אונטערצוהאַנדלען. און דער ייִדישער מאַסן=מענטש, וואָס איז נאָך ניט געקרעפּטיקט און געלייטערט געוואָרן דורך אַרבעט, איז געווען אַ מאַכטלאָזער, אַ נבנע, אַ צעשראָקענער וואָרים. שווער געווען זיך פֿאָרצושטעלן אַזאַ איינעם מיט אַ קעמפֿערישער פּסיכאָלאָגיע. דאָס אַלין האָט זיך אָנגעהויבן גיך בײַטן מיט אַ יאָר 15 שפּעטער, ווען בײַ ייִדן איז אויסגעוואַקסן די הויז=אינדוסטריע (זאָקנמאַכערײַ, קאַמאַשנשטעפּערײַ, זעמשערײַ וכדומה), וועלכע האָט קאָנצענטרירט אַ גרעסערע צאָל אַרבעטער בײַ איין אונטערנעמער, ווען צוזאַמען מיטן וואוקס פֿון די שטעט האָבן זיך די שטאָטישע מלאָכות אָנגעהויבן אַנטוויקלען צו גרעסערע וואַרשטאַטן. אין די 70=ער יאָרן האָט דער באַאָבאַכטער געזען בײַ ייִדן בלויז אַ פּאַראַזיטישן טיפּ, וואָס איז ניט מסוגל אויפֿצונעמען די סאָציאַליסטישע פּראָפּאַגאַנדע, פּסיכאָלאָגיש ניט מסוגל צום רעוואָלוציאָנערן קאַמף. צווישן אַזאַ מאַסע האָט מען אפֿשר געקאָנט אַרבעטן קולטורעל; אָבער די רעוואָלוציאָנערן זיינען דאָך ניט געווען קיין קולטור=טרעגער. צו טאָן קולטור=אַרבעט צווישן די ייִדישע מאַסן האָט זיי געשטערט אײַך די אידעאָלאָגיע און פּראַקטיק פֿון אַסימילאַציע. שאַפֿן אַן אייגענע ייִדישע קולטור — דאָס האָט דעמאָלט גאָר קיינעם אויפֿן רעיון ניט געקאָנט אַרויף: ווייל עס האָט געפֿעלט דער ייִדישער אַרבעטער, דער הויפּט=פֿונדאַמענט, אויף וועלכן אַזאַ קולטור קאָן געבויט ווערן. ווייל לויט זייער דעמאָלטיקן מצב זיינען די ייִדישע מאַסן געווען אַ זומפּיקער באָדן, אויף וועלכן עס איז שווער געווען עפּעס צו בויען.

ליענט מען זיך אַריין אין די שורות פֿון ה. יאָבעלסאָן און א. זונ=

דעלעוויטש, וועלכע איך האָב איבן געבראַכט, זעט מען, אַז בײ זײ, ווי בײ דאָס רוב יידישע רעוואָלוציאָנערן פון יענער צײט, האָט אַ גרויסע ראָלע געשפּילט די יידישע רעכטלאָזיקײט. זי איז געווען אפשר די וויכטיקסטע ספּרונזשינע, וואָס האָט זײ אומבאַוואוסט גע־טריבן צום רעוואָלוציאָנערן קאַמף. אַז יידן זאָלן מיט זײער אײגענעם קאַמף זיך דערווערבן גלײכבאַרעכטיקונג, אָדער אַז זײ זאָלן לפּחות צולײגן אַ האַנט און אַרײנטראָגן זײער חלק אין דעם דאָזיקן קאַמף— דערויף האָט מען דעמאָלט ניט געקענט האָפן — אַלץ צוליב דעם האַלב־„פּאַראַזיטישן" מצב פון די יידישע מאַסן. די יידישע גלײכ־באַרעכטיקונג, האָט מען גערעכנט, קאָן קומען נאָר אַלס רעזולטאַט פון קאַמף און זיג פון די רוסישע מאַסן: אַ רעזולטאַט, וואָס וועט קומען ממילא. הײסט עס, אַז צוליב דער גלײכבאַרעכטיקונג פון זײער אײגענעם פאָלק האָבן די יידישע רעוואָלוציאָנערן אויך געדאַרפט גײן אַגיטירן דעם רוסישן פּויער. יידן קאָן מען דערווײל אַוועקמאַכן מיט דער האַנט, ביז די סאָציאַליסטישע גאולה וועט קומען—און זי וועט זײ שוין איבערמאַכן און באַפרײען.

זונדעלעוויטש שרײבט צו פרומקינען: „אין הסכם מיט דעם, וואָס מ'האָט דעמאָלט פּראָפּאַגאַנדירט אין די רוסישע רעוואָלוציאָנע־ע קרײזלעך, האָט מען בײ אונז (אין די יידישע קרײזלעך ב. פ.) איך געהאַט אין זינען צו גײן אין פאָלק. די יידישע אַרבעטער זײנען אַרײנגעגאַנגען אין דעם אַלגעמײנעם באַגריף פאָלק, אָבער אַ גרעסערע באַדײטונג האָט מען צוגעגעבן דעם זוכן אָנהענגער צווישן די רוסישע אַרבעטער; ווײל אין זײ, האָט מען גערעכנט, באַשטײט די אַנטשײדנדיקע קראַפט". דאָס שרײבט זונדעלעוויטש, וועלכער האָט, ווי מיר וועלן ווײ־טער זען, געקוקט אויף דעם רוסישן פּויער אַנדערש, ווי די נאַראָדני־קעס פון יענער צײט. יענע יידישע רעוואָלוציאָנערן, וואָס זײנען אינ־גאַנצן געשטאַנען אויפן שטאַנדפּונקט פון די נאַראָדניקעס, זײנען בנוגע צו יידן געווען אַ סך שאַרפער. אויף ליבערמאַנס פּראָצעס אין ווין (נאָוועמבער 1878) איז איבערגעלײענט געוואָרן אַ בריוו, וואָס אײנער האָט געשריבן דעם באַשולדיקטן פון לײפּציג. דער שרײ־בער פון אָט דעם בריוו, קענטיק אַ געקומענער פון רוסלאַנד, זאָגט זיך אַרויס קעגן ליבערמאַנס פּרוּוו צו אַגיטירן פאַרן סאָציאַליזם צווישן

די רוסישע יידן. ער שרייבט: „איך בין אַליין אַ ייד, אָבער יידישע אַרבעטער האָב איך ווייניק געזען. די רוסישע יידן זאָרגן נאָר פֿאַר פּראָפֿיטן. פֿאַר געלט זיינען זיי גרייט צו פֿאַרקויפֿן אַלץ, אַפֿילו זייער כּבֿוד. ס'לוינט ניט אויסברענגען אויף זיי קיין כּוחות. אין דייטש-לאַנד, למשל, קאָנען יידן אָנטיילנעמען אין אַ וואַל-קאָמפּאַניע; אָבער אין רוסלאַנד, וואו פֿאַרנעמען זיך מיט פּאָליטיק איז אַ זאַך, וואָס פֿאָדערט קרבנות, וואו ס'קומט אויס איינצושטעלן דעם לעבן — דאָרטן קאָנען יידן קיין נוצן ניט ברענגען. אפֿשר פֿאַר אַ געהיימען טראַנספּאָרט, צו באַקומען פּאַספּאָרטן און געהיימע קוואַרטירן — דערויף קאָנען זיי טויגן, איז דאָס, אויב מ'וועט זיי באַצאָלן מיט מזומנים". אָט די פֿאַראַכטונג צו יידן אין אַ בריוו, וואָס איז געשריבן געוואָרן בעת-מעשׂה, איז אפֿשר מער כאַראַקטעריסטיש פֿאַר יענער צייט, ווי די אויבן ציטירטע שורות פֿון זונדעלעוויטשן וועגן דער יידישער מאַסע. אין זונדעלעוויטשן האָט זיך אַפֿילו אין די 70-ער יאָרן דער ייד אויך געלאָזט פֿילן שטאַרקער, ווי ביי אַ סך פֿון זיינע חברים; און די בריוו צו ב. פֿרומקינען האָט ער דאָך געשריבן מיט עטלעכע צענדליק יאָר שפּעטער, בעת אין רוסלאַנד און אין אַמעריקע, אין ענגלאַנד און אין גאַליציע איז שוין געווען אַ יידישער פּראָלעטאַריאַט און אַ באַדייטנדיקע יידישע אַרבעטער-באַוועגונג; און די זכרונות פֿון ווייטן נעכטן האָבן אפֿשר ניט ווילנדיק זיך אַ ביסל איבערגעבראָכן אין די לעבעדיקע איינדרוקן פֿון היינט.

געווען צווישן די יידישע רעוואָלוציאָנערן אין יענע יאָרן אויך אַזעלכע, ווי אַפּטעקמאַן; יוסף אַפּטעקמאַן, איינער פֿון די בעסטע פּראָפּאַגאַנדיסטן צווישן פֿויערים, וואָס די רוסישע באַוועגונג פֿון די 70-ער יאָרן האָט געוואוסט, האָט אין 1875 אָנגענומען דעם פּראַוואָסלאַווינעם גלויבן. געבראַכט דערצו האָבן אַ סך סיבות. אַפּטעקמאַן איז געווען אַן עקזאַלטירטע נאַטור מיט מיסטישע נייגונגען. צוליב פּראָפּאַגאַנדע האָט ער, אַ סטודענט מעדיק פֿון לעצטן קורס, דעמאָלט געאַרבעט, אַלס פֿעלדשער אין אַ געמיינדע פֿון באַרעמהאַרציקע שוועסטער, און אין דער דאָזיקער געמיינדע האָט געהערשט אַ הייסע רעליגיעזע שטימונג, וועלכע האָט אים סוגעסטירט. כּדי בעסער צו ווירקן אויף די „מענטשן פֿון פֿאָלק", האָט ער געפּרוווט איבערטייטשן אין גייסט פֿון

סאָציאַליזם — די עוואַנגעליע. פֿון אָנהייב האָט ער עס אָנגעווענדט, בלויז ווי אַ פּעדאַגאָגישן מעטאָד. באַלד אָבער האָט ער אַליין אין דער אמתן אָנגעהויבן גלויבן אין דעם, און די קריסטלעכע תּורה האָט זיך ביי אים צונויפֿגעגאָסן מיט זיין סאָציאַליסטישן אידעאַל. דאָ האָט איך געדרוקט אַ געפֿיל פֿון ליבע צו זיינער אַ שילערין אין סאָציאַליזם, דער באַרעמהאַרציקער שוועסטער פּאַראַשע, וועלכע איז געווען טיף רעליגיעז. אָבער אין דעם איז געווען נאָך אַ סיבה — אַ יידישע סיבה. אַפּטעקמאַן אַליין שרייבט וועגן דעם אַזוי: „מעגלעך, ענדלעך, אַז דאָס איז געווען אַ אינסטינקטיווע שטרעבונג צונויפֿצוגיסן זיך מיטן פֿאָלק, מיט יענעם פֿאָלק, וועמען איך בין געווען פֿרעמד לויט בלוט און אמונה, וואָס וועט מיך אָבער אויפֿנעמען, אויב איך וועל זיין פֿון איין רעליגיע מיט אים". און דאָס איז ביי אים געווען ניט בלויז אַ פֿאָרמעלע צערעמאָניע, אַ מין „פֿראַוואָסלאַוויע-סטווא", אַריינצודרינגען אין דער פֿייערישער „ראָסיי". פֿאַרן טויפֿן זיך איז ער געווען פֿאַרזונקען אין געבעט-בוך און אין קאַטעכיזיס און נאָך דעם טויף-אַקט האָט ער אין זיך דערפֿילט אַ נייע נשמה: „איך האָב זיך דעמאָלט געפֿילט ווי אַ באַניטער. איך וועל גיין אין פֿאָלק — האָב איך געקלערט — שוין ניט ווי אַ ייד, נאָר ווי אַ קריסט. איך האָב מיר באַהעפֿט מיטן פֿאָלק!" אויב „גיין אין פֿאָלק" האָט כמעט ביי אַלע יידישע רעוואָלוציאָנערן פֿון יענער צייט געהייסן אַוועק פֿון יידן, איז עס פֿאַר אַזעלכע טיף-איבערלעבטע נאַטורן, ווי אַפּטעקמאַן, געווען קנאַפּ. זיי האָט כּסדר געפּייניקט דער געדאַנק, אַז זיי זיינען נאָך אַלץ פֿרעמד דעם פֿאָלק, אין וועלכן זיי גייען. צווישן זיי מיט אים שטייען דאָס בלוט און די אמונה. דאָס בלוט בייטן קאָן מען ניט. די רעליגיע מוז מען בייטן. און ניט איבערלעך, ניט על-פּי נויט, נאָר מיט שמחה, פֿון גאַנצן האַרצן זיך צונויפֿגיסן מיטן פֿאָלק און זיין אמונה.

און דאָך איז אין דעם ווילנער קרייזל געווען איינער, וועמען ס'געהערט די איניציאַטיוו פֿון סאָציאַליסטישער אַגיטאַציע צווישן יידן. דאָס איז געווען אַהרן ליבערמאַן, דער שפּעטערדיקער רעדאַקטאָר פֿון „האמת" און גרינדער פֿונם ערשטן יידישן סאָציאַליסטישן פֿאַרבאַנד אין לאָנדאָן. וו. יאָכעלסאָן שרייבט וועגן אים: „פֿאַרשטייט זיך, אַז

ער איז געשטאַנען אויף דער פּאָזיציע פון רעליגיעזן ניט־גלויבן. אָבער אין אונזער קרייזל איז ער געווען דער, וואָס האָט אויפגעהויבן די פראַגע וועגן דעם נאַציאָנאַלן באַוואוסטזיין און די קולטורעלע אייגנטימלעכקייטן פונם יידישן פאָלק און וועגן דער נייטווענדיקייט פון אַ סאָציאַליסטישן פּאַרלאַג אויף דער יידישער שפּראַך. אָבער די פראַגע: אין וועלכער שפּראַך, אין זשאַרגאָן אָדער העברעיש, האָט ליבערמאַן באַשלאָסן פאַר דער לעצטער, ווייל ער האָט גערעכנט, אַז פריער פון אַלץ דאַרף מען צוגרייטן אַ קאַדר פּראָפּאַגאַנדיסטן פון דער אינטעליגענטער תּלמודיסטישער יוגנט, און אַז איבערגעבן דעם סאָציאַליזם וויסנשאַפטלעך איז מעגלעך נאָר אויף דער שפּראַך, וואָס, הגם מען רעדט אויף איר ניט, פאַרמאָגט זי אָבער אַ רייכע ליטעראַטור". די חברים האָבן ליבערמאַנען ניט פאַרשטאַנען: זיי האָבן אויף אים געקוקט, ווי אויף אַ בעל־חלומות, הגם זיי האָבן אים געהאָלפן איינשטעלן פאַרבינדונגען און אָרגאַניזירן דעם טראַנספּאָרט פון „האמת".

דער ערשטער יידישער רעוואָלוציאָנערער קרייזל אין ווילנע האָט זיך ניט לאַנג געהאַלטן. צווישן די שילער פון לערער־אינסטיטוט איז געווען איינער אַ מנוול, וועלכער האָט געמסרט. דעם 30־טן יוני 1875 איז אין אינסטיטוט געווען אַ רעוויזיע. ביי די שילער האָט מען געפונען אומלעגאַלע ליטעראַטור. מ'האָט געפאָדערט, זיי זאָלן זיך מודה זיין, גענומען סטראַשען. איינער ר. האָט זיך דערשראָקן און אָנגעוויזן אויף זיין חבר וו. דער דאָזיקער וו. (ווינער?) האָט זיך אין דער ערשטער מינוט פאַרלאָרן און אָנגעוויזן אויף זונדעלעוויטשן. ער האָט אָבער באַלד חרטה געקראָגן און, נאָך איידער די מעשה איז איבערגעגאַנגען צו דער זשאַנדאַרמעריע, האָט ער מודיע געווען זונדעלעוויטשן וועגן דער געפאַר (די רעוויזיע האָט אַפּנים געמאַכט די אַדמיניסטראַציע פון אינסטיטוט, וועלכע האָט זיך ניט געאיילט איבערצוגעבן די זאַך דער פּאָליציי איים מורא, מ'זאָל דערווייל ניט פאַרמאַכן דעם אינסטיטוט). ווינער און זונדעלעוויטש האָבן באַוויזן זיך צו באַהאַלטן. די פּאָליציי האָט געמאַכט אַ רעוויזיע אין זונדעלעוויטשעס דירה, אָבער דאָרטן האָט מען געפונען בלויז שוסטער־געצייג — אַ סימן, אַז דער יונגערמאַן קלייבט זיך גיין אין פאָלק.

דער בעל-דבר אַליין איז שוין נעלם געוואָרן. מ'האָט געזוכט דעם רעאַליסט יאָכעלסאָן, וואָס האָט געוואוינט מיט זונדעלעוויטשן צוזאַמען, אָבער ער איז שוין אויך ניט געווען. האָט מען אַרעסטירט זונדעלעוויטשעס עלטערן און יאָכעלסאָנס מוטער, צום סוף אויך זונדעלעוויטשעס ייִנגערן ברודער מיראָן, אַ ייִנגל פון 15 יאָר. דאָס ייִנגל האָט זיך געהאַלטן גאַנץ מוטיק, ער האָט אָבער דערציילט, אַז זיין ברודער אַהרן איז געווען באַקענט מיט ליבערמאַנען, דעם פאַרוואַלטער פון דער ווילנער פאַרזיכערונגס-אַגענטור „נאַדעזשדאַ" („דערוואַרטונג?"). ביי ליבערמאַנען אין הויז האָט מען געמאַכט עטלעכע שטרענגע רעוויזיעס, אָבער אים אַליין האָט מען ניט געפונען.

דאָס, וואָס די „שולדיקע" זיינען אַנטרונען געוואָרן, האָט שטאַרק צערייצט די ווילנער פאָליציי. דער פאָליצמייסטער האָט פאַררופן צו זיך פאָרשטייער פון די כלי-קודש און דעפוטאַטן פון דער ייִדישער באַפעלקערונג און ער האָט מיט זיי גערעדט האַרבע ווערטער: „ביז אַהער האָבן מיר אייך, ייִדן, גערעכנט בלויז פאַר שווינדלער. איצט וועלן מיר אייך רעכענען פאַר בונטמאַכער אויך!" דערביי האָט ער געפאָדערט, די דעפוטאַטן זאָלן ווירקן אויף דער ייִדישער יוגנט. דער סוף איז געווען, אַז אין אַלע שולן און קלויזן פון ווילנע האָט מען פון בימה איבערגעלייענט אַ כרוז פון ווילנער שטאָט-מגיד, וואו ער האָט געשאָלטן שוועבל און פעך אויף די ייִדישע רעוואָלוציאָנערן און האָט דערוויזן מיט פסוקים, אַז זיי זיינען פאַרברעכער, אַפיקורסים און עוכרי-ישראל. און דערביי: „ווער עס קען איינעם פון די פאַרברעכערישע פאַרשפרייטער פון די דאָזיקע משוגענע און פאַרדאַרבערישע ביכלעך, איז אים מחויב אַרויסצוגעבן... לכן, קלוגע עלטערן, גיט אַכטונג און שפירט גוט נאָך אייערע זין. דערווייטערט פון זיי שטאַרק די דאָזיקע פאַרדאַרבערישע ביכלעך. חורט זיי כסדר וועגן דער סכנה, וואָס סטראַשעט ניט בלויז די אייגנטימער און לייענער פון אָט די ביכער, נאָר אויך יענע, וואָס הערן זיך צו צו זייערע פאַרברעכערישע רייד, וויל אין פאַל ווען די רעגירונג וועט אַנטפלעקן איינעם פון די פאַרברעכער, וועט די אויספאָרשונג אַרויסווייזן די מיטשולדיקייט פון אַנדערע, וואָס זיינען געווען אין חברה מיט אָט דעם שענדלעכן מיִנטשן. דערביי היט זיך אָנצורירן אָן די דאָזיקע פאַרברעכערישע

ביכלעך, ערגער ווי אָן אַ שעדלעכער מגפה". אַזוי האָט אונזער קלער מיט אַ יאָר 50 צוריק באַגעגנט די ערשטע טריט פון די ערשטע יידישע רעוואָלוציאָנערן. און דאָס איז כאַראַקטעריסטיש פאַר אים ביז היינטיקן טאָג. אַמאָל איז מורא פאַר אַ קנעפל, אַמאָל פון אייגענער איניציאַטיוו, אָבער שטענדיק האָט דער קלער געזוכט צו שעדיקן.

זונדעלעוויטש, יאָכעלסאָן, ליבערמאַן און ווײַנער האָבן געמוזט אַנטלויפן און ווערן אומלעגאַל. זונדעלעוויטש און יאָכעלסאָן זײַנען דורך קאָוונע אַוועק קיין אויסלאַנד. אָבער די קרייזל-באַוועגונג אין ווילנע האָט עס ניט געהרגעט. אמת, דער טומל, וואָס די פּאָליציי האָט אויפגעהויבן, האָט דערוועקט אַן אומרו צווישן די עלטערן, און זיי האָבן אָנגעהויבן ציטערן אימת מות פאַר די „ביכלעך". ביי דער יוגנט אָבער האָט דער זעלביקער טומל נאָר פאַרשאַרפט די נייגעריקייט און דעם אינטערעס צו געהיימע קרייזלעך און צו אומלעגאַלער ליטעראַטור, און דאָס איז, פאַרשטייט זיך, דער באַוועגונג צוניץ געקומען.

II

זונדעלעוויטש האָט פאַרבראַכט אין דייטשלאַנד, אין קעניגסבערג און בערלין נאָר עטלעכע וואָכן און ער האָט זיך אומגעקערט קיין רוסלאַנד צו דער אַרבעט. פון דעמאָלט אָן און ביז זיין אַרעסט אין סוף 1879 לעבט ער אומלעגאַל און גיט זיך אינגאַנצן אָפּ דער רעוואָלוציאָנערער באַוועגונג. זיין גרויסער פּראַקטישער שכל און אָרגאַניזאַטאָרישער טאַלענט רוקן אים באַלד אַרויס אין דער ערשטער שורה. לויט דייטש זאָגט עדות, אַז זונדעלעוויטש האָט זיך באַזונדערס אויסגעטיילט מיטן פּראַקטישן שניט פון זיין שכל. „אין איינציקע צווייגן פון דער רעוואָלוציאָנערער טעטיקייט האָט ער ניט געהאַט זיין גלייכן און איז געשמאַנען אויסער יעדער קאָנקורענץ". דאָס זעלבע דערציילן אונז אַלע, וואָס דערמאָנען זונדעלעוויטשן אין זייערע זכרונות פון יענער צייט. ווען עס איז אין האַרבסט 1876 געגרינדעט געוואָרן די

באַוואוסטע אָרגאַניזאַציע „זעמליאַ אי וואָליאַ“, איז זונדעלעוויטש געווען איינער פֿון די 22 רעוואָלוציאָנערן (פּלעכאַנאָוו, מאַרק נאַטאַנזאָן ובדומה), וואָס האָבן געבילדעט איר גרונט־קרייז. ער איז אויך געווען אַ מיטגליד אין דעם גרויסן ראַט פֿון „זעמליאַ אי וואָליאַ“.

זיין הויפּט־אַרבעט איז געבליבן די זעלביקע, וואָס אין ווילנער פּעריאָד: אָרגאַניזירן דעם אומלעגאַלן טראַנספּאָרט; אָבער איצט האָט די דאָזיקע אַרבעט באַקומען אַ סך אַ גרעסערן פֿאַרנעם. יוסף אַפּטעקמאַן דערציילט: „זונדעלעוויטש איז געווען אַ מין מיניסטער פֿאַר אויסלענדישע ענינים. זיין חוב איז געווען איינשטעלן באַציונגען מיט דער אויסלענדישער וועלט אין די פֿאַרשיידנסטע פֿאָרמען: אָרגאַניזירן וועגן אויף צוצושטעלן פֿון אויסלאַנד קיין רוסלאַנד אומלעגאַלע ליטעראַטור, דרוק־מכשירים ובדומה, איבערצופֿירן פֿון אויסלאַנד און צוריק רעוואָלוציאָנערן פֿאַר די פֿאַרשיידנסטע אונטערהאַנדלונגען מיט די פּאָליטישע עמיגראַנטן און ה. גל. צווישן דער גרענעץ־וואַך און די קאָנטראַבאַנדיסטן איז ער געווען אַן אייגענער מענטש. צוליב זיין אַרט אַרבעט האָט ער שטענדיק געהאַלטן אין אַרומפֿאָרן. ווען אונזערער אַ חבר האָט אַמאָל געפֿרעגט: וואו וואוינט זונדעלעוויטש? איז געווען דער ענטפֿער: אין וואַגאָן פֿון דריטן קלאַס“.

לויט ווי וו. יאָבעלסאָן דערציילט, איז דער הויפּט־נעסט פֿון די קאָנטראַבאַנדיסטן דעמאָלט געווען דאָס שטעטל שירווינט, סוואַלקער גובערניע, 40 ווערסט צו דרום־זייט פֿון ווערבעלאָווע. כדי צו קומען אַהין, האָט מען געדאַרפֿט אַראָפּ פֿון צוג מיט אַ סטאַציע אָדער צוויי פֿאַר ווערבעלאָווע און פֿון דאָרטן צופֿאָרן מיט אַ פֿור. ווען מ'האָט געדאַרפֿט פֿאָרן קיין רוסלאַנד, פֿלעגט מען אַראָפּ אין שטאַלופּען, די לעצטע דייטשע סטאַציע פֿאַר אייטקונען, און דאָרטן האָט מען זיך געטראָפֿן מיט די קאָנטראַבאַנדיסטן. דער הויפּט פֿון די קאָנטראַבאַנדיסטן איז געווען איינער זלמן, אַפּנים דער זעלביקער, וועמען סטעפּניאַק פֿירט אַרויס אין זיין ראָמאַן „אַנדריי קאָזשוכאָוו“ אונטערן נאָמען „דער געלער שמואל“. דאָס איז געווען אַ געלער ייד, אַ נידעריקער מיט ברייטע פּלייצעס. זיין גאַנצע פֿאַמיליע האָט זיך באַשעפֿטיקט מיט קאָנטראַבאַנד. איין זן איז צוליב דעם געצוואונגען געווען צו אַנטלויפֿן קיין אַמעריקע. מיט זלמנען האָט געאַרבעט

אַ שוואָגער, אַ מענטש, וואָס האָט ניט געוואוסט, וואָס הייסט מורא. איינמאָל, בעת ער האָט אויף אַ שיפל אַריבערגעפירט איבערן גרעניץ־טייכל פאַרבאָטענע זאַכן, איז ער פאַרוואונדעט געוואָרן אין רוקן, און פון דעמאָלט אָן האָט ער געוואוינט אויף יענער זייט גרעניץ, אין פרייסן. זלמנען האָבן אויך געהאָלפן אין דער אַרבעט די ניט־יידישע איינוואוינער פון שטעטל און די גרעניץ־פויערים: ליטווינער, פּאָליאַקן און דייטשן. אין 1881, נאָכדעם ווי מאָראָזאָוו און אָסטאַפּיעוו, וועלכע ער האָט אַריבערגעפירט די גרעניץ פון דייטשלאַנד קיין רוסלאַנד, זיינען אַרעסטירט געוואָרן, האָט זלמן אַליין אויך געמוזט אַנטלויפן קיין אַמעריקע.

די מעטאָדן, ווי אַריבערצופירן מענטשן איבער דער גרעניץ, זיינען געווען פאַרשיידנאַרטיקע. אַמאָל פלעגט עס זיין אַזוי: אַז דער זעלנער, וואָס איז געשטאַנען אויף דער וואַך, האָט באַמערקט זלמנען מיט זיין קליענט, איז ער אַוועקגעגאַנגען אין אַן אַנדער זייט; אַמאָל פלעגט דער באַאַמטער, וואָס שטייט ביים שלאַגבוים פון דער יבשה־גרעניץ, דורכלאָזן מיט עפּעס פאַרדעכטיקע פּאַפּירלעך. אַמאָל פלעגט דער אַרבעטער פון מיל, וואָס ביים גרעניץ־טייכל, אַריבערטראָגן מענטשן אויפן רוקן, ווי זעק מעל. און אַמאָל פלעגט זלמן איבערטאָן אַ קריסט פאַר אַ יידן און אַריבערפירן אים איבער דער גרעניץ, ווי זיינעם אַ קרוב, וואָס האָט, ווי אַלע איינוואוינער פונם גרעניץ־שטעטל, געהאַט אַ שטענדיקע לעגיטימאַציע אויף אַריבער אַהין און צוריק. אַזוי האָט ער אַריבערגעפירט סטעפּאַנאָוויטשן. ביי אַט די אַלע מעטאָדן פלעגן אַמאָל אַרויסקומען צופעליקע קאָמפּליקאַציעס, פון וועלכע זלמן האָט זיך געקאָנט פלינק אַרויספּלאָנטערן. ער האָט געוואוסט, אַז פאַרבאָטענע ביכלעך זיינען אַ געפערלעכערע סחורה, ווי געוויינלעכע קאָנטראַבאַנד, און דאָך פלעגט ער זיי אַריבערפירן די גרעניץ און ער האָט זיי ניט איינמאָל אָפּגעפירט קיין ווילנע און אַפילו דירעקט קיין פּעטערבורג. דורך אים האָט זונדעלעוויטש אַריבערגעפירט פון אויסלאַנד צוויי דרוקערייען און אַפילו דינאַמיט. די מכשירים פאַר דער דרוקעריי פון דער „נאַראָדנאַיאַ וואָליאַ“ האָט זלמן אַליין צוגעשטעלט אין פּעטערבורג.

זונדעלעוויטש פּלעגט אָפּט צופּאָרן קין שירווינט. ער פּלעגט איך שיקן די קאָנטראַבאַנדיסטן בריוו און דעפּעשן אין אַ פאַרשטעלטן אומשולדיקן לשון, וואָס איז צווישן זיי פאָראויס געווען אָפּגעמאַכט. וויכטיקע רעוואָלוציאָנערן, וואָס זייער לאַגע איז געווען באַזונדערס געפערלעך, פּלעגט זונדעלעוויטש אַליין באַגלייטן איבער דער גרענעץ. אַזעלכע פּלעגט ער איך קימען איבערנעמען, ווען זיי האָבן זיך געדאַרפט אומקערן פון אויסלאַנד צוריק. אַז ער אַליין איז געווען דערביי, איז דאָס אַריבערפירן איינגעאָרדנט געוואָרן זיכערער. אין זיין ראָמאַן „אַנדריי קאָזשוכאָוו" פירט סטעפּניאַק אַרויס זונדעלעוויטשן אונטערן נאָמען דוד סטערן. לויט זיין שילדערונג, איז זונדעלעוויטש געווען זייער קאַרג מיט די קאָנטראַבאַנדיסטן. „אויסגערעכנטקייט און אויסברענגען רעוואָלוציאָנערע געלט האָט ער געהאַלטן פאַר אַ הייליקן חוב פון אַ פאַרטיי-מיטגליד". ביז זונדעלעוויטשן האָט מען פאַר אַריבערפירן אַ מענטשן איבערן גרענעץ געצאָלט 25 רובל און מערער. זונדעלעוויטש האָט אַראָפּגעהאַרפּן דעם פּרייז ביז 10 רובל פון אַ מענטשן, און ער האָט פאַרבאָטן צו נעמען ביי די אַריבערגעפירטע איך יענער זייט וועלכע עס איז צוגאָב-געלט, אויסער דער באַשטימטער סומע, און דאָך זיינען די קאָנטראַבאַנדיסטן געווען צופרידן, ווייל זונדעלעוויטש האָט זיי צוגעשטעלט צען מאָל מער אַרבעט, ווי פריער. זונדעלעוויטש האָט זיך געהאַלטן זייער קאָנספּיראַטיוו און פּאָרזיכטיק. די קאָנטראַבאַנדיסטן האָבן אַפילו זיין אמתן נאָמען ניט געוואוסט. ער איז געגאַנגען אָנגעטאָן אָרעם, און זיין גאַנצער אויסזען איז געווען אַזוי איינפאַך, אַז קיינעם, אַפילו ודי זשאַנדאַרן, מיט וועלכע ער איז געזעסן ביי שמואל דעם געלן און שענק, האָט גאָר אויפן זינען ניט געקענט אַרייַן, אַז דאָס איז אַ פאַרדעכטיקער מענטש. איך יעדן פאַל האָט ער געהאַלטן אין זיין טשעמאָדאַן אַ פּאָר תפילין, ווי אַ כשרער ייד. די קאָנטראַבאַנדיסטן האָבן ניט געקאָנט באַגרייפן, צוליב וואָס זונדעלעוויטש גיט זיך אָפּ מיט אַזאַ געפערלעכער אַרבעט. „ער מוז מסתמא אַ סך פאַרדינען דערפון?..." האָט זלמן אַמאָל געפרעגט יאָכעלסאָנען. דאָך האָבן זיי געפילט צו זונדעלעוויטשן דעם גרעסטן צוטרוי. ער איז פאַר זיי געווען אַ רעטעניש, אָבער אַן אויטאָריטעט.

איינער פון זונדעלעוויטשעס גרעסטע פאַרדינסטן איז געווען די געהיימע דרוקעריי, וואָס ער האָט אָרגאַניזירט אין פּעטערבורג. סטעפּניאַק שרייבט אין זיין „אונטערערדישער רוסלאַנד“ וועגן דעם אַזוי: „דאָס באַדערפעניש אין אַן אָרטיקער אונטערערדישער פּרעסע, וואָס זאָל אויפן שטעל קאָנען ענטפערן אויף אַלע טאָג־פראַגן, איז געוואָרן אַלץ מערער דרינגענדיק. עס האָט אָבער אויסגעזען, פּונקט ווי עפּעס אַ בייזער מזל וואָלט געלעגן אויף אַלע פּראָבעס, וואָס זיינען אין דעם פּרט געמאַכט געוואָרן: זיי האָבן זיך ניט געהאַלטן. און נאָך אַ סך פּרוּוון, האָבן אַלע אָנערקענט, אַז אָרגאַניזירן אַ געהיימע דרוקעריי איז ניט בלויז אַ שווערע, נאָר פּשוט אַן אוממעגלעכע זאַך, אַ פּוסטער חלום, וואָס פירט נאָר צו צוועקלאָזער פאַרשווענדונג פון געלט און צום אונטערגאַנג פון די בעסטע קרעפטן. דער געדאַנק וועגן אַ געהיימער דרוקעריי איז ענדגילטיק אָפּגעוואָרפן געוואָרן. „ערנסטע“ מענטשן האָבן פּשוט מער ניט געוואָלט הערן פון דעם. עס האָט זיך פונדעסטוועגן געפונען אַ טרוימער, אַ פאַנטאַזיאָר, וואָס האָט בשום אופן ניט געוואָלט אָנערקענען די ענדגילטיקייט פון דער אָנגענומענער מיינונג און האָט מיט היץ דערוויזן, אַז מ׳קאָן אַוועקשטעלן אַ דרוקעריי אַפילו אין סאַמע פּעטערבורג, און ער וועט זי אַוועקשטעלן, אויב מ׳וועט אים נאָר געבן די נייטיקע מיטלען. דעם דאָזיקן טרוימער האָט מען גערופן אַהרן זונדעלעוויטש... נאָך אַ סך אָנשטרענגונגען האָט זיך זונדעלעוויטשן איינגעגעבן גובר צו זיין די אומצופרידנקייט פון די חברים און באַקומען אויף זיין פאַרקלערטן איפּטו אומגעפער 4000 ר. מיט אָט דעם געלט איז ער אַוועק קיין איסלאַנד, האָט דאָרטן איינגעקויפט און צוגעשטעלט קיין פּעטערבורג אַלץ, וואָס נייטיק, זיך אַליין אויסגעלערנט זעצן און אויסגעלערנט די דאָזיקע אַרבעט נאָך 4 פון זיינע חברים און לסוף האָט ער מיט זיי אין 1877 אַוועקגעשטעלט אין פּעטערבורג אַ געהיימע דרוקעריי, די ערשטע, וואָס איז ווערט געווען דעם דאָזיקן נאָמען, ווייל זי האָט רעגלמעסיק געאַרבעט און האָט אַרויסגעלאָזן גאַנץ אָנשטענדיקע קליינע בראָשורן און שפּעטער אויך אַ צייטונג. זונדעלעוויטשעס פּלאַן איז געווען אַזוי פּשוט, נאַטירלעך און קלוג, אַז ניט קוקנדיק אויף אַלע אירע איינגעשפּאַרטסטע אויסשפּירונגען, האָט די פּאָליציי גאַנצע

4 יאָר ניט געקענט געפינען די שפּורן פון דער דרוקעריי, און זי איז אַנטדעקט געוואָרן אַ דאַנק אַ נאַרישער צופעליקייט".

אין משך פון 9—1878 זיינען פון אָט דער דרוקעריי אַרויס אומגעפער 25 פּראָקלאַמאַציעס און קליינע בראָשורן, 5 נומערן „זעמליאַ אי וואָליאַ", 5 נומערן „בלעטל פון זעמליאַ אי וואָליאַ". די דירה, וואו די דרוקעריי האָט זיך געפונען, איז געווען באַזאָרגט נאָר דער אַזוי גערופענער „טיפּאָגראַפישער גרופּע", וועלכע איז באַשטאַנען פון אָלגאַ נאַטאַנזאָן, אַבּאָליעשעוו און זונדעלעוויטש. „יאָ, שרייבט אַפּטעקמאַן, אַ סך ענערגיע, האַרעוואַניע און אונטערנעמערישן גייסט האָט זונדעלעוויטש אויף דער זאַך אַוועקגעלייגט: די דרוקעריי איז אינגאַנצן זיין אַרבעט".

זונדעלעוויטש האָט אָנטייל גענומען אויך אין באַזאָרגן די אָרגאַניזאַציע מיט פינאַנסן, אַזוי איז באַקאַנט דער פאַקט, אַז נאָכדעם ווי די צאַרישע רעגירונג האָט איינגעהאַנגען דעם זעמלעוואָלעץ דימיטרי ליזאָגוב, וועלכער איז געווען אַ רייכער פריץ און האָט פאַר זיין לעבן געגעבן אַ סך געלט פאַר דער באַוועגונג, האָט די אָרגאַניזאַציע אָנגענומען מיטלען צו רעאַליזירן זיין ירושה, און זונדעלעוויטש האָט זיך אונטערן נאָמען וויינער צוליב דעם געשטעלט אין פאַרבינדונג מיט איינעם דריגאָ, דעם פאַרוואַלטער פון ליזאָגובס מאַיאָנטקעס.

זונדעלעוויטש האָט געהאַט אַ געוויסע ווירקונג אויך אויף די פּרינציפּן און טאַקטיק פון דער באַוועגונג. אַליין אַ מיטגליד פון די אָנפירנדיקע אָרגאַנען פון דער „זעמליאַ אי וואָליאַ", איז ער זיך פונאַנדערגעגאַנגען מיט זיין אָרגאַניזאַציע אין די וויכטיקסטע פּונקטן פון איר פּראָגראַם. ער האָט ניט געגלייבט אין דעם ערשטן אַני מאַמין פון דער „זעמליאַ אי וואָליאַ", אַז דער רוסישער פּויער טראָגט דעם סאָציאַליזם אין זיין נשמה און איז פיקס און פאַרטיק צו מאַכן אַ סאָציאַלע רעוואָלוציע. זונדעלעוויטש איז געווען איינער פון די ערשטע און אפשר טאַקע דער ערשטער, וואָס האָט אָנגעוויזן, אַז דאָס „גיין אין פאָלק" ברענגט צו קיינע פּאָזיטיווע רעזולטאַטן ניט, אַחוץ דעם, וואָס מען פטרט דערויף די בעסטע כוחות.

זונדעלעוויטש פלעגט אָפט זײַן אין אויסלאַנד, פאַרברענגען צו עטלעכע וואָכן אין דײַטשלאַנד, אַמאָל אויך אין דער שווײַץ צווישן די פּאָליטישע עמיגראַנטן. ער האָט זיך צוגעקוקט צו דער דאָרטיקער אַרבעטער־באַוועגונג און זי האָט אים פאַראינטערעסירט; ער האָט אָנגעהויבן גלייבן, אַז דער אייראָפּעישער פּראָלעטאַריאַט איז דער אמתער טרעגער פון סאָציאַליזם. זייענדיק אין בערלין, האָט ער, ווי אייניקע אַנדערע רוסישע רעוואָלוציאָנערן, וואָס האָבן דאָרטן דעמאָלט געוואוינט, געפירט באַקאַנטשאַפט מיט די טוער פון דער דײַטשער ס. ד. געגאַנגען אויף זייערע פאַרזאַמלונגען און אַפילו געהאָלפן זיי בעת אַ וואַל־קאַמפּאַניע. וו. יאָכעלסאָן דערציילט: „בעת די וואַלן צום רייכסטאַג (פון 1875 אָדער 1876, איך געדענק ניט גענוי) האָבן מיר אויך די גאַסן, וואָס פירן צו די וואַל־לאָקאַלן, געטיילט סאָציאַל־דעמאָקראַטישע קאַנדידאַטן־צעטלעך. זונדעלעוויטש, וועלכער איז דעמאָלט געקומען קיין בערלין, איז אַרעסטירט געוואָרן דערפאַר, וואָס ער האָט געטיילט די צעטלעך נאָענט לעבן אַרײַנגאַנג אין וואַל־לאָקאַל, און די אָרטיקע ס. ד. איז אויסגעקומען אים צו באַפרייען. ער האָט, נאַטירלעך, ניט געזאָגט, אַז ער איז אַן אויסלענדער, אַזעלכע קעגנזײַטיקע באַציִונגען האָבן אונז ניט געשטערט צו טאַדלען די דײַטשן דערפאַר, וואָס זייער טאַקטיק איז ניט קיין רעוואָלוציאָנערע, און דערפאַר, וואָס זייערע פאָרשטייער נעמען אָנטייל אין אַ בורזשואַזן פאַרלאַמענט". די רוסישע רעוואָלוציאָנערן זײַנען דעמאָלט געווען באַקוניסטן, זיי זײַנען געווען קעגן פאַרלאַמענטאַריזם, האָבן געהאַלטן, אַז אין רוסלאַנד דאַרף מען ניט קעמפן קעגן דעספּאָטיזם פאַר פּאָליטישע פרייהייט, נאָר גלייך פאַרן סאָציאַליזם. וואָס וועט דאָס רוסישע פאָלק געווינען פון אַ בורזשואַזער קאָנסטיטוציע? דאָס וועט נאָר העלפן אײַנשטעלן אַ קאַפּיטאַליסטישע אָרדענונג, ווי אין מערב־אייראָפּע, בעת רוסלאַנד געפינט זיך אין אַ מער גליקלעכער לאַגע, קען אינגאַנצן איבערהיפּן דעם קאַפּיטאַליזם און פון פעאָדאַליזם גלייך אַריבער צום סאָציאַליזם. זונדעלעוויטש האָט דאָס אַלץ געהאַלטן פאַר אַ חלום, פאַר אַ פּוסטע פאַנטאַזיע: דעם קאַפּיטאַליזם וועט רוסלאַנד ניט אַריבערשפּרינגען. דער רוסישער פּויער שטייט ניט ערב אַ סאָציאַלער רעוואָלוציע. דער סאָציאַליזם וועט קומען אויפן וועג פון עוואָלוציע,

דורך אַ לאַנגן פּראָצעס פֿון אַנטוויקלונג, און כּדי צו מאַכן אַ וועג פֿאַר דער דאָזיקער עוואָלוציע, איז נייטיק אין רוסלאַנד, ווי אין מערבֿ־אייראָפּע, פּאָליטישע פֿרייהייט, אַ קאָנסטיטוציע. זונדעלעוויטש איז שוין דעמאָלט געווען ניט קיין באַקוניסט, נאָר אַ מעסיקער סאָציאַל־דעמאָקראַט. ער איז דערגאַנגען דערצו ניט דורך טעאָריעס, נאָר מיט זיין געזונטן חוש פֿאַר דער ווירקלעכקייט און צוקוקנדיק זיך צו די פֿאַרהעלטענישן אין דייטשלאַנד און אין דער שווייץ. זונדעלעוויטש האָט אָנטייל גענומען אין די לאַנגע און הייסע וויכּוחים, וואָס פֿלעגן דעמאָלט נאָכאַנאַנד פֿאָרקומען צווישן די רעוואָלוציאָנערן, ער האָט אַרויסגעזאָגט זיין מיינונג, געזוכט צו איבערצייגן, צו ווירקן.

אַרום 1878 זיינען שוין אַ סך אַקטיווע רעוואָלוציאָנערן געקומען צום שלוס, אַז די טאַקטיק פֿון „גיין אין פֿאָלק" מוז מען אַוועקוואַרפֿן און מ'מוז אָנהייבן קעמפֿן פֿאַר פּאָליטישע פֿרייהייט. געבראַכט דערצו האָט זיי די ביטערע דערפֿאַרונג. אַרויסרופֿן בונטן ביי די פּויערים איז געווען גאָרניט אַזאַ לייכטע זאַך. דער פּויער האָט לחלוטין ניט געהאַט אַזאַ אָפּגענעם אויער פֿאַר סאָציאַליזם, ווי מ'האָט דערוואַרט. און צוקומען צו די פּויערים איז געווען אויסערגעוויינלעך שווער. די שפּיר־הינט פֿונם צאַריזם האָבן געקוקט אויפֿן דאָרף מיט טויזנט אויגן. פֿאַר „גיין אין פֿאָלק" איז אויסגעקומען צו באַצאָלן מיט טורמע, סיביר, קאַטאָרגע און אַפֿילו מיט דער תּליה. אומגעהייער גרויסע קרבנות און קיינע רעזולטאַטן. אַרבעטן צווישן די פּויערים הייסט זיך שלאָגן, ווי אַ פֿיש אָן אייז — האָבן זיך געקלאָגט די קעגנער פֿון דער אַלטער טאַקטיק; און זיי האָבן אָנגעהויבן קומען צו דעם געדאַנק, אַז כּדי צו קענען פֿריי פֿירן די סאָציאַליסטישע פּראָפּאַגאַנדע, איז נייטיק פֿרייהייט פֿון וואָרט, נייטיק אַראָפּצוּוואַרפֿן די זעלבסטהערשונג און איינפֿירן אַ קאָנסטיטוציע. ניט אַלע „פּאָליטיקער" האָבן דערביי געהאַט איינע און די זעלביקע פּערספּעקטיוו. דאָס רובֿ האָבן געהאַלטן, אַז די קאָנסטיטוציע איז נאָר אַ קורצער מאָמענט פֿון איבערגאַנג: ווי נאָר די רעוואָלוציאָנערן וועלן באַקומען פֿרייהייט פֿון פּראָפּאַגאַנדע און אַגיטאַציע, וועלן זיי באַלד קענען איבערציען די פּויערים אויף זייער זייט, און עס איז מעגלעך, אַז שוין די דעמאָקראַטיש־אויסגעוויילטע גרינדונגס־פֿאַרזאַמלונג זאָל אָנהייבן איינפֿירן

אין רוסלאַנד דעם סאָציאַליזם; פריער פאַר אַלץ צונעמען די ערד בײַ די פּריצים וכדומה, און אָפּגעבן זײ אין רשות פון דער אָבשטשינאַ — און אויף אַזאַ אופן מאַכן פאַרן באַלעבאָס פון גאַר דער ערד — דעם פּויער, איר פאַקטישן באַאַרבעטער. עס זײַנען געווען אײניקע אַזעלכע, און אײנער פון זײ איז געווען זונדעלעוויטש, וועלכע האָבן געהאַלטן, אַז די קאָנסטיטוציע וועט נאָר עפענען פאַר רוסלאַנד אַן עפּאָכע פון קאַפּיטאַליסטישער אַנטוויקלונג און דערנאָך וועט רוסלאַנד גײן צום סאָציאַליזם אויפן זעלביקן וועג, וואָס דײַטשלאַנד.

אָבער ווי דערשלאָגט מען זיך פּאָליטישע פרײַהײט? וואָס איז דער כּח, וואָס זאָל אַראָפּוואַרפן דעם צאַרישן דעספּאָטיזם? צו די פּויערישע מאַסן האָט מען געהאָפט צו געפינען אַ וועג ערשט נאָכדעם, ווי די פּאָליטישע פרײַהײט וועט שוין געוואונען ווערן. דער שטאָטישער פּראָלעטאַריאַט איז נאָך צו יענער צײַט אין רוסלאַנד געווען אין די ווינקעלעך, ניט קײן כּוח, אויף וועלכן מ׳זאָל קענען בויען; פון די אײנציקע אַרבעטער־קרײַזלעך, וואָס האָבן זיך געפירט מיט אַ סך אַ גרעסערן ערפאָלג, ווי די פּראָפּאַגאַנדע אין דאָרף, האָט נאָך אַפילו פּלעכאַנאָוו דעמאָלט ניט געקענט פאָראויסזען די גרויסע ראָלע, וואָס דעם שטאָטישן פּראָלעטאַריאַט וועט אויסקומען צו שפּילן. און פּאָליטישע פרײַהײט האָט מען געדאַרפט האָבן שוין, מ׳האָט ניט געקאָנט וואַרטן, ביז פון די קערנדלעך וועלן ווערן בײמער. די אינטעליגענטע יוגנט, פון וועלכער עס איז באַשטאַנען די גרעסטע מערהײט פון די רעוואָלוציאָנערן, האָט געקאָנט בויען נאָר אויף אירע אײגענע כּוחות. אין דער טעאָריע איז אויפן באָדן פון אַזעלכע אָביעקטיווע באַדינגונגען אויסגעוואַקסן די סוביעקטיוויסטישע אידעאָלאָגיע, אַז די געשיכטע ווערט געשאַפן דורך די „קריטיש דענקענדיקע פּערזענלעכקײטן“, פּשוט גערעדט: דורך דער אינטעליגענץ. אין דער פּראַקטיק האָבן די דאָזיקע באַדינגונגען געמוזט פירן צום טעראָר. די אינטעליגענטע יוגנט, איבערגעלאָזן אויף אירע אײגענע כּוחות, קאָן קײן אויפשטאַנד ניט מאַכן; זי קאָן נעמען אַ רעוואָלווער אָדער אַ באָמבע, אָרגאַניזירן און אויספירן אַטענטאַטן, פאַרשווערונגען. אָנגעהויבן האָט זיך עס פון אײנצלנע נקמה־אַקטן: מ׳האָט אָפּגערוימט פון וועג עטלעכע צאַרישע סאַטראַפּן, וועלכע האָבן שוין צו פיל

געווילדעוועט און אַרויסגעוויזן גרויסע אַכזריות קעגן פּאָליטישע אַרע־
סטירטע; מ'האָט געהרגעט אַ פּאָר שפּיאָנען און פּראָוואָקאַטאָרן;
מ'האָט באַפרייט עטלעכע וויכטיקע אַרעסטירטע, וועלכע זיינען גע־
שטאַנען פאַר דער סכנה פון שטריקל, און ווען די ערשטע טעראָרי־
סטישע אַקטן האָבן זיך איינגעגעבן און געמאַכט אַ גרויסן רושם,
האָט מען זיך אָנגעכאַפּט אָן דעם געדאַנק צו מאַכן דעם טעראָר פאַר
אַ סיסטעם, פאַר דער טאַקטיק פון דער באַוועגונג: דעזאָרגאַניזירן
די רעגירונג, האַלטן זי אין אימה, סוף־כל־סוף טויטן דעם צאַר אַליין און
אויף אַזאַ אופן צווינגען די רעאַקציע צו געבן פּאָליטישע פרייהייט.

אַרום 1878 האָט זיך אין דער „זעמליאַ אי וואָליאַ“ אָנגעהויבן
אַ שאַרפער אינעווייניקסטער קאַמף צווישן די „פּאָליטיקער“ מיט די
נאַראָדניקעס, וואָס זיינען געשטאַנען פאַר דער אַלטער טאַקטיק פון
„גיין אין פאָלק“. ווינדעלעוויטש איז, פאַרשטייט זיך, געווען מיט
די „פּאָליטיקער“.

שוין אין דער פּראָגראַם פון דער „זעמליאַ אי וואָליאַ“ איז געווען
אַ פּונקט וועגן אַ צענטראַלן קלאַפּ. מ'האָט גערעדט וועגן מינירן
און אויפרייסן מיט דינאַמיט דעם ווינטער־פּאַלאַץ אין פּעטערבורג און
אויף אַזאַ אופן טויטן דעם צאַר מיט זיין פאַמיליע. אָבער ביי די
ריינע זעמלעוואָלצעס האָט דער דאָזיקער פּונקט געהאַט גאָר אַן אַנ־
דער באַדייטונג, ווי שפּעטער אַ ביסל ביי די „פּאָליטיקער“. די גרינ־
דער פון דער „זעמליאַ אי וואָליאַ“ האָבן געהאַלטן, אַז דער צענטראַלער
קלאַפּ וועט זיין נייטיק ערשט אין אַזאַ מאָמענט, ווען אין לאַנד
וועט זיך אָנהייבן אַ פאָלקס־אויפשטאַנד. דעמאָלט וועט דער צענט־
ראַלער קלאַפּ דעזאָרגאַניזירן די מלוכה־מאַכט און געבן דער פאָלקס־
באַוועגונג אַ מעגלעכקייט זיך צו פאַרפעסטיקן און פונאַנדערוואַקסן.
דער שווערפּונקט איז געלעגן אין דער אַרבעט אין פאָלק, אין דעם
אויפשטאַנד פון פאָלק. ביי די פּאָליטיקער דערקעגן איז דער שווער־
פּונקט געלעגן אין דעם צענטראַלן קלאַפּ גופא, וועלכער וועט אויפוועקן
דאָס פאָלק און פונאַנדערבינדן זיינע כוחות. מ'דאַרף ניט אָפּלייגן
דעם צענטראַלן טעראָר, ביז עס וועט אויסברעכן אַן אויפשטאַנד;
פאַרקערט דאָס דאָזיקע אַקט איז די וויכטיקסטע אַרבעט, פון וועלכע
מ'דאַרף גלייך אָנהייבן. די פּאָליטיקער האָבן בכלל געהאַלטן ניט

פון קיין אויפשטאַנד, נאָר פון אַ פאַרשווערונג: אַ הייפל רעוואָלוציאָנערן פאַרכאַפּט די מאַכט דורך טעראָר, בילדעט אַ צייטווייליקע רעגירונג און ערשט דערנאָך טרעט מען צו אויסצוקלייבן אַ גרינדונגס-פאַרזאַמלונג, וואָס זאָל אויסדריקן דעם ווילן פון פאָלק און איבערנעמען די פולע מאַכט. די נאַראָדניקעס האָבן געהאַלטן, אַז אויב שוין טעראָר, איז אַקטן קעגן פריצים און רייכע פויערים-קולאַקעס, וואָס זויגן אויס דעם דאָרף, אַקטן קעגן דער אָרטיקער אַדמיניסטראַציע, וועלכע העלפט די פריצים און די קולאַקעס אויסזויגן דעם דאָרף.

אַזאַ אַגראַר-טעראָר, וועלכער קומט פאָר נאָענט צום פייער, אויפן באָדן פון די דירעקטע עוולות, וואָס דער פויער שטייט אויס, איז דעם פאָלק פאַרשטענדלעך, און העלפט אויפבלאָזן דעם פייער פון פאָלקס-אויפשטאַנד. די „פּאָליטיקער" ווידער האָבן אין דער מעגלעכקייט פון אַ נאָענטן פאָלקס-אויפשטאַנד ניט געגלויבט. זיי האָבן אַליין ווייניקער אָנגעהויבן צו גלויבן, אַז דאָס פאָלק איז פעיִק זיך עפּעס צו דערשלאָגן מיט זיינע אייגענע כוחות; זיי האָבן אָנגעהויבן אַלץ מער צו גלויבן, אַז מ'קאָן זיך אַלץ דערשלאָגן דורך דער איניציאַטיוו פון אַ רעוואָלוציאָנערער מינדערהייט. און די „פּאָליטיקער" האָבן געהאַלטן, אַז דער גרעסטער עקספּלואַטאַטאָר און באַדריקער איז די צענטראַליזירטע מלוכה; די מלוכה איז די גרעסטע ערד-אייגנטימערין, דער גרעסטער פריץ. אַלע איבעריקע קלענערע עקספּלואַטאַטאָרן האַלטן זיך נאָר מיט דער הילף פון דער צענטראַליזירטער מלוכה. דאָס האָט זי פון תמיד אָן אויפגעהאַלטן און האַלט נאָך איצט אויך אויף די פריצים. דאָס פירט זי איצט מיט איר מאַכט איין אין רוסלאַנד דעם מערב-אייראָפּעיִשן קאַפּיטאַל, וועלכער האָט ביי אונז קיין באָדן ניט און האָט דאָ אָרגאַניש ניט געקענט אויסוואַקסן. דערום — אַלע קרעפטן קעגן דער מלוכה. וועט זי פאַלן, וועלן אַלע איבעריקע קלענערע עקספּלואַטאַטאָרן ממילא פאַרלירן זייער גרעסטע שטיצע.

און איז דער הויפּט שונא די צענטראַליזירטע מלוכה און די טאַקטיק פון קאַמף — דער צענטראַלער קלאַפּ, מוז די אָרגאַניזאַציע אויך זיין שטרענג צענטראַליזירט, בעת ביי די זעמלעוואָלצעס, וואָס האָבן געלייגט די גרעסטע אַכט אויף דער אַרבעט אין פאָלק, אויף די

ערטער, איז די אָרגאַניזאַציע געווען געפּויט, ווי אַ שוואַך־צונויפגע־בונדענע פעדעראַציע.

עס איז געוואַקסן די קעגנזייטיקע אומצופרידנקייט צווישן די טוער פון דאָרף מיט די טוער פון שטאָט. אין דער פּעטערבורגער קאָלעקטיוו זיינען פאַרשאַרפט געוואָרן די באַציִונגען צווישן די „פּאָליטיקער" מיט די נאַראָדניקעס. די „פּאָליטיקער" האָבן געטענהט, אַז די נאַראָדניקעס טוען גאָרניט איצט. זיי נעמען בלויז אָפּ כּוחות פון דער אַקטיווער טעראָריסטישער אַרבעט, שטערן מיט זייער קעגנערשאַפט צו אָרגאַניזירן די נייטיקע צענטראַלע אַקטן. די נאַראָדניקעס ווידער זיינען געווען זיכער, אַז די אַרבעט פון די פּאָליטיקער איז נאָר אַ פייערווערק, וואָס מאַכט אַן עפעקט, אָבער ברענגט ניט קיין ממשות־דיקע נוצן. דער טעראָר קאָסט צו טייער: ער פאַרשאַרפט די רע־פּרעסיעס מצד דער רעגירונג. ער פאַרבלענדט די יוגנט און ציט אָפּ די כּוחות פון דער גרויער אַלטעגלעכער אַרבעט. דער טעראָר, האָבן זיי געזאָגט, דעזאָרגאַניזירט ניט די רעגירונג, נאָר די רעוואָלו־ציאָנערן. די נאַראָדניקעס זיינען געווען איבערציִגט, אַז מ'קען ניט באַפרייען דאָס פאָלק דורך אַ פאַרשווערונג וואָס קומט פון אויבן. מ'מוז אַרבעטן ניט בלויז פאַרן פאָלק, נאָר אויך דורכן פאָלק. די איבערקערעניש וועט האָבן אַ קיום, נאָר ווען זי וועט קומען פון אונטן. ביידע גרופּעס האָבן געוואָלט אײַנהאַלטן די גאַנצקייט פון דער אָר־גאַניזאַציע און ביידע האָבן זיך געגרייט צו אַ שפּאַלטונג. די פירער פון די נאַראָדניקעס, פּלעכאַנאָוו און פּאָפּאָוו, האָבן געפאָדערט אַ צו־זאַמענפאָר, וואָס זאָל ענדגילטיק און אָבליגאַטאָריש באַשליסן די שטרייט־פראַגן: ווער עס וועט זיך ניט וועלן אונטערגעבן, זאָל אַרויס פון דער אָרגאַניזאַציע. די פירער פון די „פּאָליטיקער", אַל. מיכאַילאָוו, נ. מאָראָזאָוו און אַנדערע האָבן מורא געהאַט, די שפּאַלטונג זאָל זיי ניט טרעפן אומגעריכט, האָבן זיי אין די ראַמען פון דער „זעמליאַ אי וואָליאַ" אָנגעהויבן שאַפן אַן אייגענע געהיימע אָרגאַניזאַציע, אָן דעם וויסן פון זייערע חברים־קעגנער. אין אָנהייב 1879 האָבן שוין די „פּאָליטיקער"־טעראָריסטן געהאַט אין דער „זעמליאַ אי וואָליאַ" אַ באַזונדערע אָרגאַניזירטע גרופּע, וועלכע האָט געאַרבעט אויף אײַ־גענער אַחריות, ניט רעכענענדיק זיך מיט דער אָרגאַניזאַציע, פון

וועלכער זיי האָבן זיך נאָך פאָרמעל ניט אָפּגעשפּאָלטן. זיי האָבן געבילדעט אַן איספּירקאָמיטעט (איספּאָלקאָם) פון דער „סאָציאַל-רעוואָלוציאָנערער פּאַרטיי", וואָס האָט אָרגאַניזירט טעראָריסטישע אַקטן און אַרויסגעלאָזט אויפרופן וועגן זיי. אין דעם דאָזיקן איספּיר-קאָמיטעט, וואָס האָט זיך געבילדעט נאָך פאַר דער שפּאַלטונג פון דער „זעמליאַ אי וואָליאַ", זיינען אַריין: אַלעקסאַנדער מיכאַילאָוו, מאָראָזאָוו, קוויאַטקאָווסקי, אָלגאַ ליובאָוויטש, טיכאָמיראָוו, זונדעלעוויטש, באַראַניקאָוו און סטעפאַן שיראַיעוו. זונדעלעוויטש האָט אָנטייל גענומען אין אַלע וויכטיקע באַראַטונגען וועגן טעראָריסטישע אַקטן. איידער סאָלאָוויאָוו האָט פאָרגענומען זיין אַטענטאַט אויף אַלעקסאַנדער דעם צווייטן (אויסגעפירט דעם 2-טן אַפּריל 1879) איז אין פּעטערבורג אין פאַרשיידענע טראַקטירן וועגן דעם פאָרגעקומען אַ רייַ באַראַטונגען פון 6 מענטשן. דריי מיטגלידער פון איספּיר-קאָמיטעט: מיכאַילאָוו, זונדעלעוויטש, און קוויאַטקאָווסקי, און 3 צוגעפּאָרענע טעראָריסטן: קאָבילִיאַנסקי, גאָלדענבערג און סאָלאָוויאָוו. די באַראַטונגען זיינען פאָרגעקומען אָן דעם וויסן פון אָפיציעלן צענטער פון „זעמליאַ אי וואָליאַ", וועלכער איז געווען קעגן דעם אַטענטאַט.

סוף זומער 1879 איז אין וואָראָניעזש געווען אַ צוזאַמענפאָר פון דער „זעמליאַ אי וואָליאַ", וואָס האָט געדאַרפט ענדגילטיק באַשליסן די פראַגע וועגן דער נייער טאַקטיק. פאַר דעם וואָראָניעזשער צוזאַמענפאָר איז אין ליפּעצק, טאַמבאָווער גוב., פאָרגעקומען אַ צוזאַמענפאָר בלויז פון די „פּאָליטיקער" אַליין. אויפן ליפּעצקער צוזאַמענפאָר איז געווען איינגעלאַדן זונדעלעוויטש אויך. ער איז דעמאָלט געווען אין דרום-רוסלאַנד, און גאָלדענבערג האָט געדאַרפט אימישנע פאַרן דורכריידן זיך מיט אים וועגן דעם. אָבער פאַרנומען מיט וויכטיקע פּאַרטיי-ענינים, האָט זונדעלעוויטש אויפן ליפּעצקער צוזאַמענפאָר ניט געקענט קומען. ווי באַקאַנט, האָט דער וואָראָניעזשער צוזאַמענפאָר דירעקט ניט געבראַכט צו קיין שפּאַלטונג פון דער „זעמליאַ אי וואָליאַ"; עס האָט זיך געענדיקט מיט אַ קאָמפּראָמיס. אָבער אין אַ קורצער צייט אַרום נאָכן צוזאַמענפאָר האָבן זיך ביידע גרופּעס אַרומגעזען, אַז אַרבעטן אונטער איין דאַך איז פאַר זיי אוממעגלעך; זיי שטערן נאָר איינע די אַנדערע, און זיי האָבן

באַשלאָסן זיך צעטײלן. די נאַראָדניקעס האָבן געגרינדעט די אָרגאַניזאַציע „טשאָרני פּערעדיעל“, װעלכע איז געבליבן טרײ דער אַלטער טאַקטיק און האָט נאָר שטאַרקער באַטאָנט די נײטיקײט פון קאַמף קעגן דער בורזשואַזיע. די פּאָליטיקער האָבן אין סעפּטעמבער 1879 געבילדעט די „נאַראָדנאַיאַ װאָליאַ“ מיט אַן „איספּירקאָמיטעט“ פון 28 מענטשן, און װעלכן עס זײנען צװישן אַנדערע אַרײן פּעראָװסקאַיאַ, זשעליאַבאָװ און אױך זונדעלעװיטש.

זונדעלעװיטש איז געװען זײער באַליבט בײ זײנע חברים, װעלכע האָבן אים צװישן זיך גערופן „מאָישע“ אָדער אַמאָל אױך זונה. אַפּטעקמאַן שרײבט װעגן אים: „אין יענע קורצע מאָמענטן, װען ער פלעגט זײן אין פּעטערבורג, איז ער נאָכאַנאַנד געװען מיט זײנע חברים. אַ הומאַנער, אַ האַרציקער, אַ מענטש פון גלײכגעװיכט, האָט ער אַרײנגעטראָגן אין אונזערע באַציִונגען װאַרעמקײט און ברידערשאַפט. דינען אַ חבר מיט װאָס עס־איז—איז פאַר מאָישען געװען אַ גרױסע פרײד; װי פאַרנומען ער איז ניט געװען מיט װיכטיקע ענינים פון דער באַװעגונג, האָט ער דאָך געפונען צײט צו קױפן עפּעס פאַר אַ חבר, און ער איז געװען אַ גרױסער בריה צו קױפן בילק און גוט“.

װעגן זונדעלעװיטשן אַלס מענטש, רופט זיך זײער װאַרעם אָפּ אױך לעאָ דײטש און אַנדערע. סטעפּניאַק און זײן ראָמאַן דערצײלט, אַז דװד סטערן, „אַ נידעריקער מיט ברײטע פּלײצעס, אַ מענטש פון אַ יאָר 25 מיט אַן אָנגענעמען רעגלמעסיקן פּנים פון ײדישן טיפּ און מיט גרױסע טונקל־ברױנע אױגן, װאָס האָבן געקוקט װײמוטיק און פרײנדלעך“, האָט אַלײן געלעבט זײער באַשײדן, אַ פּענעץ ברױט מיט אַ שטיקל קעז, װאָס ער האָט מיטגענומען מיט זיך און טשעמאָדאַן, איז זײן עסן געװען. אָבער פאַר די חברים, װאָס ער האָט באַגלײט צו דער גרענעץ, האָט ער צוגעגרײט װאָס אַ בעסערן עסן. „דאָס איז פאַר הדן געװען אַן ערן־פראַגע. גלײכגילטיק צו זײן אײגענעם קאָמפאָרט, פלעגט ער אָפּטמאָל דערגײן ביז קאָמיזם און זאָרגן פאַר די מענטשן, װאָס מ׳האָט אים אָנגעטרױט. ער האָט געזאָרגט ניט בלױז פאַר זײער זיכערקײט, נאָר אױך פאַר דעם, זײ זאָלן האָבן גוט צו עסן און זאָלן זײן צופרידן און אַלע הינזיכטן“. זונדעלעװיטש

איז געװען טאָלעראַנט צו קעגנער. נאָך דער שפּאַלטונג פֿון דער „זעמליאַ אי װאָליאַ" איז צװײ זעלבשטענדיקע אָרגאַניזאַציעס איז זונדעלעװיטש, אַלײן אַ נאַראָדאָװאָלעץ, געבליבן אין די פֿרײַנד־לעכסטע באַציִונגען מיט די טשאָרני־פּערעדיעלצעס, און ער האָט זײ, װי װײַט מעגלעך, געהאָלפֿן טעכניש און מיט פּראַקטישע עצות.

זונדעלעװיטש האָט זיך געהאַלטן װײַטער קאָנספּיראַטיװ און פֿאָר־זיכטיק און אַ דאַנק דעם האָט זיך אים אײַנגעגעבן העכער 4 יאָר צו אַרבעטן אינטענסיװ און קײן אײן מאָל ניט אַרעסטירט װערן. עס האָט זיך געדאַכט, אַז ער איז אומבאַרירלעך פֿאַר דער פּאָליצײ. אָבער דעם 22־טן אָקטאָבער 1879 איז ער אונטערן נאָמען בראָפּמאַן צופֿעליק פֿאַרהאַלטן געװאָרן אין דער פּעטערבורגער עפֿנטלעכער בי־בליאָטעק. גראָד האָט מען בײַ אים אין קעשענע פֿון מאַנטל געפֿונען אַ פּאָר פּראָקלאַמאַציעס פֿון דער „נאַראָדנאַיאַ װאָליאַ" און מ'האָט אים אָפּגעפֿירט אין טורמע.

III

בעת זונדעלעװיטש איז אַרעסטירט געװאָרן, האָט די זשאַנ־דאַרמעריע ניט געהאַט גענוג מאַטעריאַל אים צו באַשולדיקן. שולד־באַװײַזן קעגן זונדעלעװיטשן, װי קעגן אַ סך אַנדערע רעװאָלוציאָנערן פֿון יענער צײַט, האָט געגעבן דער טעראָריסט גריגאָרי גאָלדענבערג, װעלכער איז אַרעסטירט געװאָרן דעם 14־טן נאָװעמבער*) 1879.

דאָס איז אַ טרויעריקע, טונקעלע געשיכטע, װעלכע איז נאָך עד־היום ניט אינגאַנצן אויפֿגעקלערט געװאָרן. גריגאָרי גאָלדענבערג, אַ זון פֿון ייִדישע בורזשואַזע עלטערן (זײַן פֿאָטער, אַ סוחר פֿון דער צװײטער גילדע, האָט געהאַלטן אין קיִעװ אַ שניט־קראָם), איז גע־באָרן געװאָרן אין 1855. אין אָנהײב פֿון די 70־ער יאָרן איז צװישן דער שטודירנדער יוגנט געװען פֿאַרשפּרײט אַ מײנונג, אַז פֿאַרענדיקן די בילדונג איז אַן איבעריקע זאַך: דאָס פֿאָלק קאָן ניט װאַרטן און

*) אַלע דאַטעס אין דעם אַרטיקל זײַנען לויט דעם אַלטן סטיל.

מ'דאַרף זיך אײַלן וואָס גיכער אים אָפּצאָלן דעם „היסטאָרישן חוב“; יעדער, וואָס פאַרמאָגט דעם רעוואָלוציאָנערן געדאַנק, דאַרף, ניט אָפּלייגנדיק, אים גלייך טראָגן אין פאָלק. גאָלדענבערג איז אַרויס פונם 4־טן קלאַס קיעוו־פּאָראַלער קלאַסישער פּראָגימנאַזיע און האָט זיך איבערגעגעבן דער רעוואָלוציאָנערער באַוועגונג. דאָס איז געווען אַ מענטש ניט גאָר קיין נאָרמאַלער, מיט אַ היסטערישן אימפּעט און אַ קרענקלעכער איינגליבע. מענטשן, וואָס האָבן אים געקענט, דערציילן אין זייערע מעמואַרן, אַז ער האָט אויף זיי שטענדיק געמאַכט ניט קיין אָנגענעמען איינדרוק: עפּעס האָט אינסטינקטיוו אָפּגעשטויסן פון אים. אָבער זיין רעוואָלוציאָנערער ברען איז געווען אַזוי גרויס, אַז מ'האָט גובר געווען די אינסטינקטיווע אַנטיפּאַטיע און מ'האָט אים צוגעלאָזן צו די פאַראַנטוואָרטלעכסטע אַרבעטן, צו די ריזיקאַלישסטע אונטערנעמונגען.

דעם 9־טן פעברואַר 1879 האָט גאָלדענבערג דערשאָסן דעם כאַרקאָווער גובערנאַטאָר, פירשט קראָפּאָטקין, אַלס נקמה דערפאַר, וואָס צוליב זיין שולד איז מען זיך אין כאַרקאָווער צענטראַלער טורמע באַגאַנגען גרויזאַם מיט די פּאָליטישע אַרעסטירטע, און די קאָזאַקן האָבן געממיתט די כאַרקאָווער סטודענטן. גאָלדענבערג איז געווען געוואַלדיק איבערגעבראַכט אויף קראָפּאָטקינען; און דאָך איז אים געגאַנגען ניט אַזוי אין דעם, אַז קראָפּאָטקין זאָל דערשאָסן ווערן, ווי אין דעם, אַז ער, גאָלדענבערג, זאָל אים שיסן. אויף קראָפּאָטקינען האָט מען אַ פּאָר וואָכן געשפּאַטעוועט, נאָר צוליב פאַרשיידענע סיבות האָט מען ניט געקענט צוטרעפן דעם געהעריקן מאָמענט און מ'האָט אַלין געמוזט אָפּלייגן. אין משך פון אָט די פּאָר וואָכן האָט קאָבילאַנסקי, וועלכער האָט צוזאַמען מיט גאָלדענבערגן און זובקאָווסקין געלויערט אויפן גובערנאַטאָר, ניט איינמאָל געבעטן, גאָלדענבערג זאָל אים צולאָזן אויספירן דעם אַקט. אָבער גאָלדענבערג האָט געמאָלדן קאָבילאַנסקין און זובקאָווסקין: נאָר איך דאַרף אים דערהרגענען. יעדן אַנדערן, וואָס וועט עס טאָן, וועל איך לאָזן אַ קויל אין קאָפּ... דעם 9־טן פעברואַר אינדערפרי האָט גאָלדענבערג בײַ זיך באַשלאָסן: אויב דאָס מאָל וועט זיך ניט איינגעבן, וועל איך באַגיין זעלבסטמאָרד.

נאָך דעם דאָזיקן אַקט איז גאָלדענבערג ניט אַרעסטירט געוואָרן. אים האָט זיך איינגעגעבן אַנטרינען צו ווערן פון כאַרקאָוו. פון דעמאָלט אָן איז ער אינגאַנצן באַהערשט פונם געדאַנק צו טויטן דעם צאַר אַלעקסאַנדער דעם צווייטן. און ווידער גייט עס אים שטאַרק אין דעם, אַז ער, גאָלדענבערג, זאָל דעם דאָזיקן אַקט אויספירן. אין מערץ 1879 קומט ער אין פעטערבורג און נעמט דאָרטן אָנטייל אין די באַראַטונגען פון די טעראָריסטן וועגן טויטן דעם צאַר. אַז דער אַקט איז באַשלאָסן געוואָרן און מ׳האָט געדאַרפט באַשטימען דעם אויספירער, האָט גאָלדענבערג דער ערשטער פאָרגעלייגט זיך. די חברים האָבן אָבער געפונען, אַז „ער, ווי אַ ייד, דאַרף אויף זיך אַזאַ זאַך ניט נעמען, ווייל דעמאָלט וועט עס פאַר דער געזעלשאַפט און דער עיקר פאַרן פאָלק ניט האָבן די געהעריקע באַדייטונג“. מ׳האָט אָנערקענט, אַז אויספירן דעם אַקט דאַרף דווקא אַ רוס און נאָר אין דעם פאַל וועט עס באַקומען די געהעריקע באַדייטונג און באַפאַרבונג. דער צווייטער האָט זיך פאָרגעלייגט אויף אויסצופירן דעם אַקט דער אייבנדערמאָנטער קאָביליאַנסקי. און ווידער האָט מען אָנערקענט, אַז ער טויג ניט, ווי אַ פאָליאַק, כדי מען זאָל ניט צוגעבן דער גאַנצער זאַך אַזאַ באַדייטונג, אַז זי איז אָפּגעטאָן געוואָרן צוליב די פוילישע אינטערעסן. דעמאָלט האָט דער רוס סאָלאָוויאָוו זיך פאָרגעלייגט און זיין פאָרשלאָג איז אָנגענומען געוואָרן. אָבער גאָלדענבערג האָט זיך ניט געקאָנט באַרויקן און ער האָט דערקלערט, אַז עס וואָלט געווען בעסער, עס זאָלן זיין גרייט צוויי אויספירער, און אויב סאָלאָוויאָווס פרווו וועט זיך ניט איינגעבן, זאָל ער, גאָלדענבערג, אויספירן דעם אַקט. און אָט דער פאָרם איז זיין פאָרשלאָג לכתחילה אָנגענומען געוואָרן, אָבער מ׳האָט אים שפּעטער ניט אָנגעווענדט, ווייל סאָלאָוויאָוו האָט פאַרזיכערט, אַז ער קאָן אַליין גוט שיסן. נאָכדעם ווי סאָלאָוויאָווס שאָס האָט דעם צאַר ניט געטראָפן, און די רעוואָלוציאָנערן האָבן באַשלאָסן אויסצושפּירן די צייט און דעם אָרט, ווען און וואו דער צאַר דאַרף פאָרן איבערן אייזנבאַן, און מיט דינאַמיט אויפרייסן זיין צוג, — נעמט גאָלדענבערג אין נאָוועמבער 1879 אָנטייל אין דריי אַזעלכע אַטענטאַטן: אין אָרגאַניזירן דעם אויפרייס פונם צאַרישן צוג לעבן אַלעקסאַנדראָווסק, אין די הכנות אויפצורייסן

דעם איינבאַן-פֿלאַנט הינטער אָדעס און אין דעם פּרווו איבערצורייסן דעם פֿלאַנט פֿון מאָסקווע-קורסקער איינבאַן. צוליב דעם לעצטן אַטענטאַט האָט גאָלדענבערג גענומען אויף זיך אַריבערצופֿירן דינאַמיט פֿון אָדעס, וואו מ׳האָט עס שוין מער ניט געדאַרפֿט, אויף דעם פּונקט פֿון מאָסקווע-קורסקער איינבאַן, וואו מ׳האָט אונטערגעגראָבן דעם פֿלאַנט; פֿירנדיק אָט דעם דינאַמיט, איז ער דעם 14-טן נאָוועמבער אין יעליסאַוועטגראַד איבן וואָקזאַל אַרעסטירט געוואָרן.

פֿריער האָט גאָלדענבערג ניט געוואוסט פֿון קיין ספֿקות. עס האָט אויסגעזען, ווי ער וואָלט זיך גאָרניט געקענט פֿאַרטראַכטן, ווי ביי אים וואָלט געאַרבעט בלויז דער אימפּעט, ניט דער שכל. אָבער זיצנדיק אין טורמע, האָט ער זיך אָנגעהויבן פֿאַרטראַכטן, איבערשאַצן אַלע ווערטן און ער איז לסוף געקומען צו דער איבערצייגונג, אַז דער וועג פֿון טעראָר און פּאָליטישע מאָרדן איז אַ שעדלעכער און קאָן צו פּאָליטישער פֿרייהייט ניט פֿירן: דער רויטער טעראָר פֿון די רעוואָלוציאָנערן האָט אַרויסגערופֿן נאָך אַ שטאַרקערן ווייסן טעראָר מצד דער רעגירונג, „און אַדאַנק דעם האָבן מיר געהאַט דעם אומגליק און די חרפּה, צו זען ביי זיך 20 תּליות“; דער טעראָר האָט פֿאַרשטאַרקט די רעאַקציע און ער שטערט דער אַנדערער רעוואָלוציאָנערער פֿראַקציע, די „נאַראָדניקעס“, צו פֿירן די סאָציאַליסטישע אַגיטאַציע אין דאָרף אַפֿילו אין דעם פֿאַרנעם, וואָס איז מעגלעך ביי די איצטיקע באַדינגונגען; די גרויזאַמע מיטלען, מיט וועלכע די רעגירונג ענטפֿערט אויף די טעראָריסטישע אַקטן, וואַרפֿן אַ פּחד אויף אַ טייל פֿון דער יוגנט און עס געפֿינען זיך אַזעלכע, וואָס צוליב פֿערזענלעכע צילן באַשליסן זיי זיך אַרויסצוגעבן זייערע חברים, וואָס מיר האָבן געזען אין אַ ריי פּראָצעסן אין 1879.“

די אַלע מאָטיוון קעגן טעראָר זיינען פֿריער און שפּעטער ניט איינמאָל אַרויסגעזאָגט געוואָרן. אָבער ווען אַ מענטש בייט זיין מיינונג וועגן טעראָר, דאַרף עס אים נאָך ניט פֿירן דערצו, ער זאָל אַרויסגעבן זיינע חברים. גאָלדענבערגן האָט עס דערצו יאָ געבראַכט.

„איך האָב — שרייבט ער אין זיין ווידוי צו דער זשאַנדאַרמעריע — געקענט בלייבן ביי אָט די איבערצייגונגען מיינע, געקאָנט פֿירן מענטשן צום אונטערגאַנג און אַליין רויק שטאַרבן אויף דער תּליה, ווען איך

זאל חיסן, אז איך וועל אין דעם פאל ווערן אן איסלייז-קרבן, און מיט מיין טויט וועט זיך פארענדיקן אט דער טרויעריקער פעריאד פון דער געזעלשאפטלעכער אנטוויקלונג". אבער ער זעט פאראויס, אז די טויט-שטראפן וועלן זיך מיט אים ניט פארענדיקן: די נייע טויט-שטראפן וועלן ארויסרופן נייע פאליטישע מארדן, וועלכע וועלן צווינגען די רעגירונג אנצונעמען נאך מער עקסטרעמע מיטלען. די צאל קרבנות וועט ווערן אלץ גרעסער און גרעסער, און זיין און אט דעם ניט גלייכן קאמף וועט פארט די רעגירונג, וועלכע וועט ניט נאכלאזן, ביז די באוועגונג וועט אינגאנצן ניט דערשטיקט ווערן אויף לאנג. און דעריבער, וועלנדיק מאכן א סוף צו אט דעם ביין און ראטעווען א סך מענטשן פון טויט-שטראף, "האב איך זיך אנטשלאסן אויף דאס שרעקלעכסטע — איך האב באשלאסן צו באנוצן אזא מיטל, וואס מאכט דאס בלוט זיך קלאפן אין די אדערן און אמאל א הייסע טרער זאל ארויס אויף די אויגן. איך האב באשלאסן צו דערשטיקן אין זיך יעדעס געפיל פון פארביטערונג, פיינטשאפט (צו דעם רוף איך אויך אלע מיינע חברים) און צוגע-בונדנקייט און אויספירן א נייעם אקט פון זעלבסטאפפערונג, צוליב דעם גליק פון דער זעלביקער יוגנט, פון דער זעלביקער געזעלשאפט און דעם זעלביקן רוסלאנד, וואס איז אונז אלעמען אזוי טייער. איך האב באשלאסן איבערעקן די גאנצע ארגאניזאציע און אלין, וואס איך ווייס". ער טוט עס ניט, כדי צו פארלייכטערן זיין אייגענעם גורל: "איך בין שטענדיק געווען הויט פון פערזענלעכע אינטערעסן, זייענדיק אויף דער פריי, און איצט בין איך אויך ווייט פון עגא-יסטישע אינסטינקטן". ער איז זיכער, אז די רעגירונג ווענדט אן אזויפיל טויט-שטראפן נאר דערפאר, וואס זי ווייס ניט די אמתע גרייס פון דער טעראריסטישער פראקציע; די רעגירונג גופא ווענדט אן די עקסטרעמסטע רעפרעסיעס ניט גערן, ווארעם עס איז דאך אוממעגלעך, זי זאל ניט פארשטיין, אז מיט טויט-שטראפן קאן מען קיין שום פאליטישע באוועגונג ניט דערשטיקן; פארקערט, מ'קאן זי נאר פארשארפן. ווען מ'זאל פארשטעלן פאר דער רעגירונג די אמתע גרענעצן פון דער רעוואלוציאנערער באוועגונג, ווען מ'זאל איר ווייזן, אז די טעראריסטישע פראקציע איז גארניט אזוי שרעקלעך,

אין כדי זי צו דערשטיקן, פאָדערן זיך גאָרניט אַזעלכע גרויזאַמע מיטלען, וועט זיך די רעגירונג באַרויִקן און זי וועט אָנגעמען רויִקערע מיטלען קעגן די טעראָריסטן. „אָפּשטאַנדיק מײַנע גוטע פאַרלאַנגען, וועט זי זיך באַציִען רויִק צו די, וואָס זײַנען געווען מײַנע חברים און מיטהעלפער און וועט אָנגעמען קעגן זיי צוועקמעסיקערע מיטלען, ווי מיט-שטראָף".

אין פאַרפלאָנטערט אין דעם דאָזיקן לאָגישן שפּינוועבס, האָט גאָלדענבערג איבערגעדעקט אַלץ וועגן זיך און וועגן אַנדערע, וועגן דער גאַנצער אָרגאַניזאַציע און וועגן פאַרשיידענע אונטערנעמונגען אירע. ער האָט דערציילט אַלץ, וואָס ער האָט געוואוסט, מיט אַלע פּרטים, אָנגערופן די נעמען פון אַלע די, מיט וועלכע ער האָט זיך באַגעגנט, די אַדרעסן פון די דירות, וואו ער איז געווען געווען. אויף אַזאַ אופן האָט ער געגעבן דעם צאַריזם אַ מאַסע שולד-באַווײַזן קעגן אַ סך גרעסערע און קלענערע רעוואָלוציאָנערן. זײַנע באַווײַזן זײַנען געווען אַ באַזע פאַר אַ ריי פּאָליטישע פּראָצעסן, צווישן אַנדערע אויך פאַר דעם פּראָצעס פון די 16 טעראָריסטן, צו וועלכן מ׳האָט צוגעצויגן זונדעלעוויטשן. קעגן זונדעלעוויטשן האָט גאָלדענבערג באַוויזן זײַן אָנטייל אין אָרגאַניזירן סאָלאָוויאָווס אַטענטאַט אויף אַלעקסאַנדער דעם צווייטן. אַ מערקווירדיקע זאַך: גאָלדענבערג האָט דערציילט אַ סך וויכטיקע און ניט וויכטיקע זאַכן, דערציילט, וואָס איז אין דער אמתן געווען און וואָס אים האָט זיך געדאַכט, אַז עס איז געווען. אין דער זעלביקער צײַט האָט ער באַהאַלטן פאַקטן און נעמען, וועלכע ער האָט גוט געוואוסט און די זשאַנדאַרן האָבן נעווים געוואָלט וויסן.

נאָכן פּראָצעס פון די 16 האָט קוויאַטקאָווסקי — איינער פון די צוויי פאַרמישפּטע, איבער וועלכע דער טויט-שטראָף איז אויסגעפירט געוואָרן — געבעטן איבערגעבן אויף דער פרײַ, אַז מ׳זאָל גאָלדענבערגן ניט רעכענען פאַר אַ בײַזוויליקן פאַררעטער: גאָלדענבערג איז געווען ניט נאָרמאַל; די זשאַנדאַרן האָבן אים אָפּגענאַרט, חוץ דעם האָט די פּראָקוראַטור צוגעשריבן גאָלדענבערגן אַזעלכע זאַכן, וועלכע ער האָט אין דער אמתן ניט געזאָגט. — סוף 1879 האָט מען גאָלדענבערגן אַוועקגעזעצט אין איין קאַמער מיט דעם פּראָוואָקאַטאָר קו=

ריצין. מיינענדיק, אַז ער האָט צו טאָן מיט אַ חבר, האָט גאָלדענבערג דערציילט דעם פּראָוואָקאַטאָר אַ סך זאַכן, וואָס זיינען געווען וויכטיק פאַר די זשאַנדאַרן; דערנאָך האָט מען אים איינגערעדט, אַז כדי צו געבן דער רעגירונג אַ מעגלעכקייט זיך צו פאַרנעמען מיט רעפאָרמען, איז נייטיק אַ אידעישער קאַמף מיט די טעראָריסטן. שפּעטער האָט מען גאָלדענבערגן איבערגעגעבן די ידיעות, וואָס ער אַליין האָט דערציילט קוריצינען, און מ'האָט אים געזאָגט, אַז די זשאַנדאַרן האָבן זיי באַקומען פון אַנדערע קוועלן. גאָלדענבערג האָט אָט די ידיעות דערקלערט און אַנטוויקלט; אין אַזאַ פאָרם האָט זיי דער געהילף־פּראָקוראָר דאָבראָזשינסקי פאַרשריבן אין אָנהייב מאַי 1880 אַלס גאָלדענבערגס ווידוי.

גאָלדענבערג איז געווען זיכער, אַז מיט זיינע באַווייזן ראַטעוועט ער די חברים פון טויט. אַפריער האָבן די זשאַנדאַרן מיט אַלע כוחות אונטערגעהאַלטן ביי אים די דאָזיקע אילוזיע; אָבער בעת זיי האָבן שוין ביי אים אַלץ אַרויסבאַקומען, האָבן זיי אים געוויזן זייער אמתן פּנים. ווען גאָלדענבערג האָט דערמאָנט דעם געהילף־פּראָקוראָר: „אָבער געדענקט: ביי קיינעם פון די טעראָריסטן טאָר ניט פאַלן קיין האָר פון קאָפּ“, האָט אים יענער געענטפערט: קיין האָר וועט ניט פאַלן; עס וועלן פאַלן קעפּ... גאָלדענבערג האָט זיך געכאַפּט, וואָס ער האָט אָפּגעטאָן. ער האָט זיך גענומען פילן שלעכט; זיין געוויסן האָט אים שרעקלעך אָנגעהויבן פּלאָגן, און ער האָט געבעטן, מ'זאָל אים לאָזן זיך זען מיט איינעם פון די אַרעסטירטע חברים, מיט זונדעלעוויטשן. די זשאַנדאַרן זיינען אויף דעם איינגעגאַנגען. אין יוני איז די „זעאונג“ פאָרגעקומען. זונדעלעוויטש האָט איבערגעהערט גאָלדענבערגן, און ווייך און פאַרזיכטיק, ווי מ'רעדט מיט אַ קראַנקן, האָט ער אים געגעבן צו פאַרשטיין, אין וואָס פאַר אַ שרעקלעכער נעץ ער האָט זיך פאַרפּלאָנטערט. גאָלדענבערג איז נאָכדעם ביי זיך אין קאַמער באַגאַנגען זעלבסטמאָרד. מעגלעך, אַז די זשאַנדאַרן האָבן לכתחילה געגעבן גאָלדענבערגן די זעאונג, ווייל זיי האָבן פאָראויסגעזען דעם ביטערן סוף, און נאָכדעם ווי זיי האָבן פון אים אויסגעזויגן אַלץ, האָט פאַר זיי געלוינט וואָס גיכער און וואָס שטילער פון אים פּטור צו ווערן.

גאָלדענבערג איז קיין בייזוויליקער פאַררעטער ניט געווען. און ער איז ניט געווען דער איינציקער פון דעם מין. די געשיכטע פון דער רעוואָלוציאָנערער באַוועגונג ווייס פון אַנדערע אומגליקלעכע, וואָס זיינען אַזוי פאַרפירט געוואָרן און האָבן ביי ענלעכע באַדינגונגען אָפּגעטאָן ענלעכע מעשׂים, הגם ניט אין אַזאַ גרויסן פאַרנעם, ווי גאָלדענבערג. און דעם ניט-בייזוויליקן פאַרראַט, וואָס דער ייד גאָלדענבערג איז באַגאַנגען, האָט געקאָנט באַגיין אויך אַ פּאָליאַק, אַ לעט אָדער אַ רוס. אָבער דעם אמת מוז מען זאָגן: אין דעם אופן, ווי גאָלדענבערג האָט עס אָפּגעטאָן, איז געלעגן אַ סך ספּעציפיש-יידישע קרענקלעכע נערוואָזיטעט. זיין גאַנצע טעראָריסטישע אַרבעט אויף דער פריי און זיין שרעקלעכער ווידוי אין טורמע זיינען באַפאַרבט מיט יענער היסטאָריש-אויסגעוואַקסענער יידישער נערוואָזיטעט, וועלכע פאַרשווינדט ביסלעכווייז ביי די יידישע אַרבעטס-מאַסן און איז באַזונדערס שטאַרק ביי אונזערע לופט- און האַנדלס-עלעמענטן און ביי דער אינטעליגענץ, וואָס קומט פון די דאָזיקע עלעמענטן אַרויס.

איב זונדעלעוויטש האָט אַריינגעטראָגן אין דער רעוואָלוציאָנערער באַוועגונג די געזונטע זייטן פון דעם היסטאָריש-אויסגעוואַקסענעם יידישן כאַראַקטער, האָט גר. גאָלדענבערג אַריינגעטראָגן זיינע קראַנקע זייטן.

ווי שוין געזאָגט, האָט מען זונדעלעוויטשן געמשפּט אין דעם באַוואוסטן פּראָצעס פון די 16 טעראָריסטן; צו דעם זעלביקן פּראָצעס האָט מען אויך צוגעבונדן לייזער צוקערמאַן, וועלכן מ'האָט אַרעסטירט אין דער געהיימער דרוקעריי פון דער „נאַראָדנאַיאַ וואָליאַ". אַלע 16 זיינען איבערגעגעבן געוואָרן צו אַ קריגס-געריכט. דער משפּט איז פאָרגעקומען אין פּעטערבורג דעם 26—30-טן אָקטאָבער 1880. אויף דער פראַגע וועגן זיין רעליגיע, האָט זונדעלעוויטש געענטפערט: קיין שום רעליגיע. צוקערמאַן האָט געענטפערט: פונם יידישן גלויבן. זונדעלעוויטשן האָט מען צוגלייך מיט אַלע 16 באַשולדיקט אין „געהערן צו אַ געהיימער חברה פון דער סאָציאַל-רעוואָלוציאָנערער פּאַרטיי, וועלכע שטרעבט דורך בונטן און גוואַלד-מעשׂים אַראָפּצוואַרפן דעם מלוכה-רעזשים און די געזעלשאַפטלעכע אָרדענונג און וועלכע האָט אַרויסגעוויזן איר טעטיקייט אין אַ גאַנצער ריי שווערסטע מלוכה-פאַר-

ברעכנס". בײַם איבערכענען די ספּעציעלע פֿאַרברעכנס פֿון יעדן אײנעם און פֿון די באַזונדערע גרופּעס איז װנדערלעװיטש צוזאַמען מיט קװיאַטקאָװסקין און קאָבילאַנסקין באַשולדיקט געװאָרן אין דעם, אַז אין מערץ 1879 האָבן זײ אין פּעטערבורג געהאַט געהײמע באַראַטונגען מיט גאָלדענבערגן און סאָלאָװיאָװן, און אױף יענע באַראַטונגען איז באַהאַנדלט געװאָרן דער פּלאַן פֿון אַן אַטענטאַט אױפֿן צאַר, װאָס סאָלאָװיאָװ האָט דערנאָך דעם 2־טן אַפּריל אױסגעפֿירט. צוזאַמען מיט דאָס רוב געמישפּטע איז װנדערלעװיטש אױך באַשולדיקט געװאָרן אין װאױנען אױף אַ פֿאַלשן פּאַספּאָרט.

װען מ'האָט אים געפֿרעגט, צי אָנערקענט ער זיך פֿאַר שולדיק אין די פֿאַרברעכנס, װאָס מען שרײַבט אים צו, האָט װנדערלעװיטש געענטפֿערט — אױפֿן ערשטן פּונקט: „איך אָנערקען זיך פֿאַר שולדיק אין געהערן צו דער סאָציאַל־רעװאָלוציאָנערער פּאַרטײ, אָבער ניט צו יענער געזעלשאַפֿט, װעלכע האָט געשטרעבט אַראָפּצװאַרפֿן די הערשנדיקע אָרדענונג דורך בונט און גװאַלד־מעשׂים. װײַל לױט אונזער מײנונג קאָן מען אַ געזעלשאַפֿטלעכע אָרדענונג ניט אַראָפּװאַרפֿן אין 24 שעה"; אױפֿן צװײטן פּונקט האָט ער געענטפֿערט: „איך אָנערקען זיך פֿאַר שולדיק אין דעם, אַז איך האָב געװוּסט, אַז סאָלאָװיאָװ װיל מאַכן אַן אַטענטאַט, און איך אין דעם, אַז איך האָב אָנטײל גענומען אין די באַראַטונגען, אױף װעלכע מ'האָט באַהאַנדלט די פֿראַגע װעגן טײטן דעם צאַר, װאָס עס האָט ניט קײן שום אײַנפֿלוס אױף דער לײזונג פֿון דער פֿאָלקס־זאַך". (אין בײדע ערטער אונטערגעשטראָכן פֿון מיר. א. ל.) דערבײַ פֿאַרזיכערט װנדערלעװיטש, אַז די פּעטערבורגער באַראַטונגען האָבן געהאַט בלױז אַ טעאָרעטישע באַדײַטונג. קײן פּראַקטישע באַדײַטונג האָבן זײ ניט געקאָנט האָבן שױן צוליב דעם, װאָס בײַ סאָלאָװיאָװן איז לכתּחילה געװען אַ פֿאַרטיקער באַשלוס, װעלכן ער האָט ניט געװאָלט איבערבײַטן אַלײן אײנס, צי די מערהײט װעט זײַן פֿאַר אָדער קעגן. ער, װנדערלעװיטש, האָט ניט געװוּסט, װען און אױף װאָס פֿאַר אַן אָרט סאָלאָװיאָװ װעט אױספֿירן דעם אַטענטאַט. „איך גלײב, אַז אַפֿילו אַ שעה פֿאַרן אַטענטאַט האָט סאָלאָװיאָװ אַלײן דערפֿון ניט געװוּסט". װנדערלעװיטש רעכנט דערום,

אַז אין דעם פּונקט קאָן מען אים משפּטן בלויז פאַר וויסן און ניט מסרן.

אין זײַן לעצטן וואָרט האָט זונדעלעוויטש וועגן דער סאָציאַל־רעוואָלוציאָנערער פּאַרטיי אַזוי געזאָגט: „אויב איר וועט דורכקוקן אַלע מאָטיוון פון אונזער טעטיקייט וועט איר זען, אַז אַלע אונזערע שטרעבונגען זײַנען געווען געווענדט נאָר אויף צו באַקומען פרייהייט פון וואָרט. מיר האָבן געשטרעבט אומצובייטן די עקזיסטירנדיקע אָרדענונג — אָבער אויפן פרידלעכן וועג, דורך פּראָפּאַגאַנדע. אַפילו די פאַקטן פון גוואַלד־מעשים זײַנען געווען געווענדט נאָר אויף צו דערגרייכן פרייהייט פון וואָרט. אויף אַזאַ אופן האָט אונזער געזעלשאַפט אין איר פּראָגראַם 2 באַזונדערע צילן און 2 באַזונדערע מיטלען: איינער שטרעבט אַראָפּצוּוואַרפן די עקזיסטירנדיקע אָרדענונג—דורך פרידלעכע פּראָפּאַגאַנדע; פון דער אַנדערער זײַט, אַלס אַ מיטל צו דערגרייכן פרייהייט פון וואָרט, דערלאָזט אונזער געזעלשאַפט גוואַלד־מעשים". ווי מיר זעען, האָט זונדעלעוויטש אויפן משפּט געפונען פאַר נייטיק בפירוש צו באַטאָנען זײַנע פרידלעכע עוואָלוציאָניסטישע אָנשויונגען. און ער האָט עס געטאָן ניט כדי צו פאַרלײַכטערן זײַן גורל. ווי ער אַליין זאָגט אין זײַן לעצטן וואָרט, איז ער זיכער, אַז ווײַבאַלד ער האָט זיך אָנערקענט פאַר שולדיק „אין וויסן און ניט מסרן" וועגן סאָלאָוויאָווס אַטענטאַט, קומט אים לויטן געזעץ טויט־שטראָף. און דאָס וואָס ער זאָגט איז „ניט צו פאַרטיידיקן זײַנע אייגענע אינטערעסן, נאָר צוליב אַ מאָראַלישן חוב." „אויסער באַשטימען די שטראָף, מוז דאָס געריכט נאָך נעמען אין אַכט די מאָראַלישע באַדײַטונג פון דעם, וואָס אַ מענטש טוט אָפּ". הייסט עס, אַז זונדעלעוויטשן איז געגאַנגען נאָר אים קלאָר צו מאַכן דעם אמת.

און אויפקלערנדיק די ראָלע פון די באַראַטונגען וועגן סאָלאָוויאָווס אַטענטאַט, איז זונדעלעוויטש אויך פריער פאַר אַלץ אויסן געווען דעם אמת, דעם מאָראַלישן חוב. אָבער אין דעם פּונקט איז געווען אויך אַן אַנדער מאָטיוו, אַ ספּעציעל יידישער. ווי מיר האָבן שוין געזען, זײַנען די טעראָריסטן געווען קעגן דעם, אַז גאָלדענבערג זאָל אויספירן דעם אַטענטאַט אויפן צאַר—כדי די געזעלשאַפט און דער עיקר דאָס פאָלק זאָלן ניט זאָגן, אַז דאָס איז

אַ נקמה פֿאַר די ספּעציעלע ייִדישע לײַדן. דעם אַטענטאַט האָט איך ניט געדאַרפֿט אויספֿירן דער פּאָליאַק קאָבילאַנסקי, כּדי מ'זאָל ניט זאָגן, אַז דאָס איז געטאָן געוואָרן צוליב די פּוילישע אינטערעסן. דער מאָטיוו איז דאָ די אַלגעמיינע אינטערעסן פֿון דער רעוואָלוציע. זונדעלעוויטש האָט זיך אָן ספֿק אויך גערעכנט מיט אָט דעם אַלגעמיינעם מאָטיוו. בײַ אים איז אָבער געווען נאָך איין מאָטיוו: דאָס קאָן פֿאַרגרעסערן די לײַדן פֿון ייִדן. אויפֿן משפּט האָט ער וועגן דעם געזאָגט: „בעת מ'האָט פֿאָרגעלייגט גאָלדענבערגן, האָב איך זיך ענערגיש אַנטקעגנגעשטעלט, ווײַל בײַ דער אַלגעמיינער נייגונג פֿון דער קריסטלעכער וועלט צוצושרײַבן דער גאַנצער ייִדישער נאַציע יעדן פֿאַרברעכן, וואָס איינער פֿון אירע מיטגלידער איז באַגאַנגען, וואָלט די באַשולדיקונג אין דעם פֿאַל לײַכט געקאָנט געווענדט ווערן אויף אַלע ייִדן". און עס איז גרײַלעך מעגלעך, אַז צוליב אָט דעם טעם, כּדי די באַשולדיקונג אין אַטענטאַט אויפֿן צאַר זאָל ניט פֿאַלן אויף אַלע ייִדן, האָט זיך זונדעלעוויטש געמיט אויפֿצוקלערן פֿאַרן געריכט דעם אמת, אַז זײַן אייגענע ראָלע אין דעם אַטענטאַט איז געווען בלויז אַ טעאָרעטישע, ניט קיין פּראַקטישע. און זונדעלעוויטשן איז דער ייִד שטענדיק געווען וואַכנדיק.

אין ראָמאַן „אַנדריי קאָזשוכאָוו" זײַנען פֿאַראַן אַ פּאָר געשפּרעכן צווישן אַנדרייען מיט דוד סטערן (זונדעלעוויטש). רײדנדיק וועגן די פּאָליטישע עמיגראַנטן פֿון רוסלאַנד, וואָס וואוינען אין דער שווייץ און לאַנגווײַלן זיך דאָרטן, געפֿינען פֿאַר זיך קיין אַרבעט ניט, האָט סטערן אויסגעשריען:

„וואָס פֿאַר אַן אומזיניק פֿאָלק אונדזערע רעוואָלוציאָנערן זײַנען! זיי וואוינען אין אַ פֿרײַען לאַנד, צווישן אַ גרויסער סאָציאַלער באַוועגונג און זיי פֿילן זיך, ווי אַ פֿיש אויף דער יבשה, ניט שוין איז אויסער רוסלאַנד קיין וועלט ניט?"

„מיט זײַן ייִדישן קאָסמאָפּאָליטיזם האָט ער אָפֿט דעבאַטירט מיט זײַנע חברים אויף דער דאָזיקער טעמע.

— „דו ביסט גערעכט, האָט אַנדריי געענטפֿערט: מיר זײַנען די אַמווייניקסטן קאָסמאָפּאָליטישע נאַציע, הגם אַ סך פֿאַרזיכערן,

אַז די מעשה איז פאַרקערט. דו ביסט דער איינציקער צווישן אונז וואָס פאַרדינט דעם נאָמען וועלט=בירגער:

דערויף האָט דוד געענטפערט: דאָס שמייכלט, עס איז אָבער ניט זייער אָנגענעם".

און שפּעטער אַ ביסל, אין אַ שמועס וועגן די „פּאָליטיקער" און „אין פאָלק=גייער", וועגן ושאָרושס גלייבן אין רוסישן פּויער און וונדערלעכישעס בייען אויף די דײַטשע אַרבעטער, זאָגט אַנדריי:

„די גאַנצע זאַך איז אין דעם, וואָס מיר האָבן פאַרשיידענע פאָרליבעס: מיר זײַנען שטאַרק צוגעבונדן צו אונזער פאָלק, און דו ניט".

דוד האָט ניט גלייך געענטפערט. אַנדרייס ווערטער האָבן אין אים אָנגערירט אַ קראַנקן אָרט.

— יאָ, איך בין ניט צוגעבונדן צו אייער פאָלק, האָט ער ענדלעך געזאָגט מיט אַ לאַנגזאַמער ווייטיקער שטים — און ווי וואָלט איך זיך געקאָנט צו אים צובינדן? מיר, יידן, האָבן ליב אונזער פאָלק. דאָס איז אַלץ, וואָס איז בײַ אונז געבליבן אויף דער ערד. צום ווייניקסטן, איך האָב עס ליב טיף און הייס. פאַרוואָס זאָל איך ליב האָבן אייערע פויערים, בעת זיי האַסן מיין פאָלק און באַגייען זיך מיט אים באַרבאַריש? מאָרגן וועלן זיי אפשר צעראַבעווען דאָס הויז פון מיין פאָטער — אַן ערלעכער אַרבעטער — ווי זיי האָבן געראַבעוועט טויזנטער אַנדערע יידן, וואָס האָבן געהאָרעוועט אין שווייס פון זייער פּנים. איך קען רחמנות האָבן אויף אייערע פויערים פאַר זייערע ליידן, אַלץ איינס ווי איך וואָלט רחמנות געהאַט אויף אַביסינישע אָדער מאַלאַיִשע קנעכט, בכלל אויף יעדער אונטערדריקטער באַשעפעניש. אָבער זיי זײַנען ניט נאָענט צו מיין האַרצן, און איך קאָן ניט טיילן אייערע חלומות און דאָס אומזיניקע בוקן זיך פאַרן פאָלק. וואָס איז שייך דער אַזוי גערופענער געזעלשאַפט, די העכערע קלאַסן — וואָס, איבער פאַראַכטונג, קאָן מען פילן צו אָט די שרעקעדיקע האָזן, וואָס זיי אַלע זײַנען? ניין, אין אייער רוסלאַנד איז נישטאָ וואָס טייער צו האַלטן. אָבער איך קען די רעוואָלוציאָנערן און איך האָב זיי ליב אַפילו מער פאַר מיין אייגענעם פאָלק. איך בין צו זיי צוגעשטאַנען,

איך האָב זײ ליב, װי ברידער, און דאָס איז די אײנציקע פֿאַרבינדונג, װאָס פֿאַראײניקט מיך מיט אײער לאַנד. װי נאָר מיר װעלן מאַכן אַ סוף מיטן צאַרישן דעספּאָטיזם, װעל איך אױך שטענדיק אַהעקפֿאָרן און זיך באַזעצן װאו עס איז אין דײַטשלאַנד.

— און דו רעכנסט, האָט אַנדרײ געזאָגט מיט ניט קײן זיכערן טאָן — אַז דאָרטן װעט זײַן בעסער? דו פֿאַרגעסט די גראָבקײט פֿונעם דײַטשן המון, און צי נאָר פֿון המון אַלײן...

— יאָ, האָט געענטפֿערט הוד מיט אַן אױסדרוק פֿון װײמוט אין זײַנע גרױסע שײנע אױגן. מיר, ײדן, זײַנען פֿרעמדע צװישן אַלע נאַציעס. די דײַטשע אַרבעטער זײַנען דאָך פֿונדעסטװעגן ציװיליזירט און זײ פּראָגרעסירן אױך מאָראַליש. דײַטשלאַנד איז דאָס אײנציקע לאַנד, װאו מיר פֿילן זיך ניט אינגאַנצן, װי פֿרעמדע...

„ער האָט אַראָפּגעלאָזן דעם קאָפּ און איז אַנטשװיגן געװאָרן“.

אָט די געשפּרעכן באַװײַזן אין װנדרעלעװיטשן אַ שטאַרקן ײדיש־נאַציאָנאַלן געפֿיל. דאָס איז אָבער אַ רחמנות־נאַציאָנאַליזם, אַ זאָאָלאָגישער נאַציאָנאַליזם. פֿאַר אים עקסיסטירן ײדישע לײַדן און עס עקסיסטירט ניט קײן ײדישע קולטור, קײן ײדישע שאַפֿונג. און דאָס איז אַ נאַציאָנאַלער פּעסימיזם, װעלכער דערגײט ביז יאוש. דאָס רוב ײדישע רעװאָלוציאָנערן פֿון יענער צײַט האָבן געגלױבט, אַז װען רוסלאַנד װעט באַפֿרײַט װערן, װעט זיך דאָרטן פֿאַר ײדן אױך אָנהײבן אַ ליכטיק לעבן. און זײַן בריװ צו ב. פּרומקין דריקט װנדרעלעװיטש אױך אױס דעם זעלביקן גלױבן. אָבער דער דאָזיקער גלױבן איז בײַ אים ניט שטאַרק, בפֿרט אַז ער, דער מענטש מיט אַ טיפֿן חוש פֿאַר דער װירקלעכקײט, קאָן ניט גלױבן אין דער סאָציאַליסטישער טבע פֿונעם רוסישן פּױער און ער איז זיכער, אַז רוסלאַנד שטײט נאָך ניט ערב אַ סאָציאַליסטישער אָרדענונג. בײדע, אי דער פּעסימיסטישער, אי דער זאָאָלאָגישער כאַראַקטער פֿון זײַן נאַציאָנאַלן געפֿיל, נעמען זיך פֿון די דעמאָלטיקע באַדינגונגען: ניט געװען אין רוסלאַנד דעמאָלט קײן ײדישער פּראָלעטאַריאַט, װאָס זאָל מוזן שאַפֿן אַ ײדישע מאַסן־קולטור און קעמפֿן פֿאַר די רעכט פֿון דער דאָזיקער קולטור; ניט געװען נאָך אין רוסלאַנד קײן אָרגאַניזירטער פּראָלעטאַריאַט בכלל, אױף װעלכן װנדרעלעװיטש זאָל קענ־

נען בויען, ווי ער האָט געבויט אויף די דייטשע אַרבעטער; און ניט געהען נאָך קיין יידישער פּראָלעטאַריאַט, וואָס זאָל ניט דאַרפן וואַרטן אַז ער וועט זיינע רעכט באַקומען ממילא, נאָר ער זאָל צוזאַמען מיט די אַרבעטער פון אַנדערע נאַציעס קעמפן פאַר דער אַלגעמיינער און פאַר זיין ספּעציעל יידישער באַפרייונג. דערפון נעמען זיך אויך די פאַרפרעמדטע „מיר" און „איר", וועלכע רייסן זיך ביי זונדעלעוויטשן אפשר ניט ווילנדיק אַרויס אין די איבערגעבראַכטע געשפּרעכן.

מ'וועט זאָגן: „אַנדריי קאָזשוכאָוו" איז דאָך ניט מער, ווי אַ ראָמאַן. מען מוז אָבער געדענקען, אַז סטעפּניאַק האָט געבויט זיין ראָמאַן אויף אַווטאָביאָגראַפישע פאַקטן און אויף פאַקטן פונם לעבן פון זיינע חברים. אין די געשפּרעכן מיט הודן קאָנען זיין אַ פּאָר פּרטים צוגעטראַכטע — אַזוי, למשל, אַז מאָרגן וועט מען אפשר צעראַבעווען דאָס הויז פון זיין פאָטער, אַן ערלעכן אַרבעטער: זונדעלעוויטשעס פאָטער איז קיין אַרבעטער ניט געווען. אָבער, אין גאַנצן גענומען, האָט סטעפּניאַק געוויס ריכטיק איבערגעגעבן די שטימונג פון זיין חבר. זונדעלעוויטש איז אַרעסטירט געוואָרן פאַר די פּאָגראָמען פון די 80-ער יאָרן, אָבער ער האָט גוט געוואוסט פון דעם פּאָגראָם אין אָדעס אין 1870. לעאָ דייטש וויל האָבן, אַז אין דער אמתן איז זונדעלעוויטש געווען ווייט פון די יידישע שטימונגען, וואָס ווערן אים צוגעשריבן אין ראָמאַן, און סטעפּניאַק האָט דאָ שטאַרק איבערגעטריבן. אָבער סטעפּניאַק האָט זונדעלעוויטשן גוט געקענט, ער האָט זיך מיט אים באַגעגנט אָפטער און נענטער, ווי דייטש. ער האָט „מאָישען" שטאַרק ליב געהאַט. פאַרוואָס זאָל ער אים שילדערן ניט ריכטיק? בפרט, אַז זונדעלעוויטשעס יידישע שטימונג איז ניט טיפּיש פאַר אַלע יידישע רעוואָלוציאָנערן פון יענער צייט און איז כאַראַקטעריסטיש בלויז פאַר אים אַליין, אַזוי אַז סטעפּניאַק האָט דאָ אויך ניט געקאָנט, ווי עס טרעפט אַמאָל, אויסבאַגרינדעט דרינגען פון כלל אויפן פּרט; און די איבערגעבראַכטע ווערטער, וואָס זונדעלעוויטש האָט געזאָגט אויפן געריכט אין 1880, באַווייזן אויך, אַז סטעפּניאַק האָט ניט איבערגעטריבן.

שפּעטער וועלן מיר ברענגען נאָך איין פאַקט, וואָס באַווייזט אויך, אַז סטעפּניאַק איז געווען גערעכט אין זיין שילדערונג.

דער קריגס-געריכט האָט געפונען, אַז אַלע געמשפּטע פאַרדינען טויט-שטראָף; אָבער ביי 11 פון זיי זיינען פאַראַן פאַרלייכטערנדיקע אומשטענדן. ביי זונדעלעוויטשן — דאָס, וואָס ער האָט זיך אָנערקענט פאַר שולדיק, און אויך דאָס, וואָס ער האָט ניט גענומען קיין דירעקטן אָנטייל אין אויספירן טעראָריסטישע אַקטן. פון אָט די 11 האָט מען זונדעלעוויטשן פאַרקלענערט די שטראָף אויף איין מדרגה, די איבעריקע 10—אויף 2 מדרגות. זונדעלעוויטש האָט באַקומען קאַטאָרגע אין שאַכטן אָן אַ טערמין. פון די איבעריקע: 6 — צווישן זיי צוקערמאַן, קאַטאָרגע אויף פאַרשיידענע טערמינען און 4 — פאַרשיקונג אין סיביר. פון די 5, וואָס זיינען פאַרמשפּט געוואָרן צום טויט, האָט מען געהאַנגען נאָר צוויי: קוויאַטקאָווסקין און פּרעסניאַקאָוון. די איבעריקע 3 האָט דער צאַר פאַרביטן די טויט-שטראָף אויף קאַטאָרגע אָן אַ טערמין.

IV

בעת זונדעלעוויטש איז אַרעסטירט געוואָרן, איז אים ניט געווען קיין פולע 28 יאָר. ער איז געווען געזונט און פול מיט כּוחות. דער צאַריזם האָט אים באַגראָבן אין טורמע אויף 12 יאָר און האָט אים אַרויסגעריסן פון לעבעדיקן לעבן אויף גאַנצע 26 יאָר. זונדעלעוויטש איז אָפּגעקומען קאַטאָרגע אין דער באַרימטער קאַראַ ביים באַיקאַל אין די פינסטערסטע יאָרן פון דער רעאַקציע. אַ סך פון זיינע קאַטאָרגע-חברים זיינען געשטאָרבן פון טובערקולאָז, אַנדערע זיינען פון זינען אַראָפּ; אייניקע זיינען באַגאַנגען זעלבסטמאָרד צוליב פּראָטעסט. און עס זיינען אויך געווען אַזעלכע, וואָס האָבן פאַרראָטן, געבעטן מחילה ביים צאַר, געקושט די רוט ביים הענקער. שווערע פיינפולע יאָרן. זונדעלעוויטש איז אין טורמע געווען פאַר די חברים אַ באַרעמהאַרציקע שוועסטער; ער האָט אומעטום געטראָגן טרייסט און וואַרעמקייט, געדינט מיט וואָס ער האָט געקאָנט. די

קאָטאָרגע האָט ניט געבראָכן ניט זיין געזונט, ניט זיין מוט. אָבער וואו האָט ער געהאַלט אַהינטאָן זיין אַקטיווע ענערגיע, זיינע גרויסע פּראַקטישע כוחות? אייניקע חברים האָבן זיך אָפּגעגעבן צום בוך, געלערנט, געשטודירט. וונדעלעוויטש האָט געלייענט, אָבער קיין מענטש פֿון טעאָריע, פֿון לאַנגער שול-באַנק איז ער ניט געווען. אַנדערע האָבן אויסגעלאָזן זייער ענערגיע אין אומענדלעכע דעבאַטן. וונדעלעוויטש פֿלעגט אויך אַריינטאָן זיין מיינונג, פֿאַרטיידיקן זי, אָבער פֿאַרקאָכן זיך אין די אויסוויכטלאָזע דיסקוסיעס האָט ער ניט געקאָנט. און זיך אויסלאָזן אין צערייצונג און קרענקלעכע פּערזענלעכע צאַנקערייען — דאָס איז געווען ניט פֿאַר זיין רויִקער געזונטער נאַטור. איז די אַקטיווע ענערגיע אַנטשלאָפֿן געוואָרן, די גרויסע כוחות פּאַראַליזירט געוואָרן. ווער ווייס, וויפֿל יסורים דאָס האָט געקאָסט, וויפֿל טיפֿע באַהאַלטענע ליידן...

אויף דער פֿריי איז וונדעלעוויטש געווען כמעט אַ סאָציאַל-דעמאָקראַט. און בעת לעאָ דייטש איז אין מיטן פֿון די אַכציקער יאָרן געקומען אויף קאַרא און האָט מיטגעבראַכט די נייע מאַרקסיסטישע אָנשויונג פֿון פּלעכאַנאָווס גרופּע, האָט ער געהאָפֿט צו געפֿינען אין וונדעלעוויטשן אַ אידעיִשן חבר. דייטש האָט אַ טעות געהאַט. ווי אַלע אַנדערע חברים אויף קאַרא, איז וונדעלעוויטש געווען אַ קעגנער פֿון מאַרקס פּרינציפּן, אַפֿילו פֿון זיין וועלט-טעאָריע. פֿאַר דייטשלאַנד איז ער געווען אַ ס. ד. פֿאַר רוסלאַנד אַ נאַראָדניק... שפּעטער, אין אָנהייב פֿון די ניינהונדערטער יאָרן, איז וונדעלעוויטש געוואָרן אַן אָנהענגער פֿון דער ס. ד. פֿאַר רוסלאַנד אויך. דאָס לאָזט זיך דערקלערן נאָר דערמיט, וואָס זיצנדיק אין טורמע, אָפּגעריסן פֿון לעבן און קאָנצענטרירט אַלע געדאַנקען אויפֿן קאַמף און ליידן פֿון זיינע חברים, האָט ער, פֿאַרהייליקנדיק די גרויסע מעשים און די אומענדלעכע ליידן פֿון די נאַראָדאָוואָלצעס, ניט ווילנדיק געמוזט פֿאַרהייליקן אויך די אידעען, פֿאַר וועלכע זיי האָבן געקעמפֿט און געליטן. דאָס האָט פֿאַרטונקלט זיין געזונטע אָבער טעאָרעטיש ניט אויסגעבילדעטע לאָגיק.

די רעגירונג האָט אויסגעשלאָסן וונדעלעוויטשן פֿון 2 מאַניפֿעסטן, וואָס האָבן געגעבן אַ טיילווייזע אַמנעסטיע. אין 1891 איז

ער אַרויס אין דער אַזוי גערופענער ווילנע קאָמאַנדע. דאָס איז געווען אַ באַזונדער צושטאַנד, ווען די קאַטאָרזשניקעס האָבן נאָך געדאַרפט גיין אויף דער אַרבעט, זיינען נאָך געבליבן אינגאַנצן רעכט־לאָז, אָבער געוואוינט האָבן זיי ניט אין טורמע, נאָר אויף דער פריי. דער מאַניפעסט פון 1895 — שוין פאַר ניקאָלאַי דעם 2־טן — איז אָנגעווענדט געוואָרן אויף זונדעלעוויטשן אויך, און די קאַטאָרגע אין אַ טערמין איז אים פאַרביטן געוואָרן אויף 20־יאָריקע. לויטן געזעץ פלעגט זיך פון יעדן יאָר אין קאַטאָרזשנער טורמע אַ פּאָר חדשים אַראָפּרעכענען, אַזוי, אַז אין ערך 10 חדשים האָבן זיך גערעכנט פאַר אַ גאַנץ יאָר. אויף אַזאַ אופן האָט זונדעלעוויטש געענדיקט זיין קאַטאָרגע־טערמין מיט צוויי יאָר פריער און אין 1898 האָט ער זיך באַזעצט אַלס „פרייער פאַרשיקטער אָן אַלע רעכט" אין טשיטאַ. דאָרטן האָט ער געאַרבעט ביים בויען די אייזנבאַן אין צייט ווי אַ פשוטער אַרבעטער און דערנאָך אַלס שרייבער און בוך־פירער. שפּעטער אַ ביסל איז ער געוואָרן אַן אויפזעער איבער אַ לאַגער פון רוי־שטאָפן. דאָרטן האָט ער איינגעפירט אַ גרויסע עקאָנאָמיע און האָט איינגעשפּאָרט פאַר דער אייזנבאַן־פאַר־וואַלטונג אַן ערך פון אַ האַלבן מיליאָן רובל. פאַרשטייט זיך, אַז צווישן די העכערע אָנגעשטעלטע האָבן זיך באַלד געפונען בעלנים אויף דעם אָפּגעשפּאָרטן געלט. זונדעלעוויטש האָט עס ניט גע־קענט דערלאָזן און האָט זיך אָפּגעזאָגט פון דער שטעלע. דעמאָלט האָט מען אים איבערגעגעבן צוצושטעלן וואַסער אויף אַ סטאַציע לעבן טשיטאַ. ער האָט געהאַלטן פערד, געקויפט פעסער, געאַר־בעט אַליין און מיט אַן „אַרטעל". אין שווערער האַרעוואַניע און אָרעמען לעבן האָט ער אָפּגעשפּאָרט אַ ביסל געלט, כדי אויף דער עלטער ניט צו פאַלן אויף אַנדערע צו לאַסט. אַזוי האָט ער זיך אַרומגעשלאָגן ביז אָקטאָבער 1905, ווען ער איז אינגאַנצן באַ־פרייט געוואָרן. אין 1906 קערט ער זיך אום אין אייראָפּעיִשן רוס־לאַנד. באַזוכט ווילנע, וואוינט 6 חדשים אין וואַרשע ביי זיין ברו־דער מיראָן. אָבער די רעאַקציע ווערט שטאַרקער און ער וויל אין רוסלאַנד ניט פאַרבלייבן. אינטערעסאַנט, אַז דער צאַריזם האָט די גאַנצע צייט געהאַט אַן אויג אויף זונדעלעוויטשעס פאַמיליע. אויף

זיין ברודער מיראָן, אַ הורכאַויס רויִקן מענטשן, האָט מען שטענ־
דיק „השגחה געגעבן“, און יעדעס מאָל, ווען מ׳פלעגט זיך ריכטן
אַז קיין וואַרשע וועט קומען דער צאַר, פלעגט מען מיראָן זונ־
דעלעוויטשן אַרעסטירן, ווי אַ פאַרדעכטיקן מענטשן, וועמען ס׳איז
גלייכער אין אַזאַ צייט צו האַלטן אונטערן שלאָס. אַהרן זונדעלע־
וויטשן וואָלט מען נאָך אין 1906 אויך ניט לייכט געגעבן אַן אויס־
לענדישן פאַספּאָרט. האָט דער ברודער מיראָן אַרויסגענומען אַן איינ־
לענדישן פּאַס פאַר זיך און אין פּאַס איז געווען צוגעשריבן, אַז
מיט מיראָנען פאָרט זיין ברודער אַהרן. אויף אַזאַ אופן איז זונ־
דעלעוויטש אַרויסגעפאָרן פון רוסלאַנד און האָט זיך אויף שטענדיק
באַזעצט אין לאָנדאָן.

אין לאָנדאָן האָט ער געלעבט טיילווייז פון דער קליינער רענטע,
וואָס ער האָט אָפּגעשפּאָרט, דער עיקר אָבער דערפון, וואָס ער
האָט געאַרבעט, אַלס קאַסיר און בוך־פירער אינם „דייטשן קאָמו־
ניסטישן קלוב“ (דער דאָזיקער קלוב האָט גאָרניט צו טאָן מיטן
איצטיקן קאָמוניזם. זיינע מיטגלידער זיינען זייער מעסיקע, אָפט שוין
צו מעסיקע סאָציאַליסטן. דער נאָמען פון קלוב שטאַמט נאָך פון
מאַרקס צייטן). פאַרשטייט זיך, אַז ביידע קוואַלן האָבן אים גע־
געבן נאָר אויף אַן אָרעם לעבן. פונדעסטוועגן האָט זונדעלעוויטש
געהאַלטן פאַר זיין חוב צו געבן זיין חלק אין אַלע זאַמלונגען
פאַר דער באַוועגונג און ער פלעגט זיך חידושן, אַז מען פלעגט
אַמאָל פאַרגעסן זיך ווענדן צו אים. אין לאָנדאָן איז זונדעלעוויטש
געשטאַנען נאָענט צו די רוסישע ס. ד. אויף וויפל איך געדענק,
אי זער אַפילו געווען אַ מיטגליד פון זייער הילפס־גרופע (פּ. אַקסעל־
ראָד שרייבט, אַז ניט). פאַרקערן פלעגט ער מיט די יידישע סאָ־
ציאַליסטן, די מיטגלידער פון דער בונדישער הילפס־גרופע. אָבער
זיינע אַמאָליקע כּוחות זיינען שוין געווען אַטראָפירט. ער האָט איצט
דערציגן זיינע לעצטע יאָרן ווי אַ פּריוואַט מענטש, וואָס אינטערעסירט
זיך מיט דער באַוועגונג און העלפט איר, מיט וואָס ער קאָן, און
ניט ווי אַן אַקטיווער אָנטיילנעמער.

אין די ווינטערס פון 1912 און 13 איז מיר אויסגעקומען צו
זיין אין לאָנדאָן. דאָרטן פלעג איך זיך טרעפן מיט זונדעלעוויטשן—

נאָך מיינע לעקציעס אין אַ קאַפע, בײ מיר איפן קוואַרטיר, איינמאָל בײ זיין יינגערן ברודער הינטער דער שטאָט; אַ פּאָר מאָל האָבן מיר לאַנג געשפּאַצירט איבער די געסלעך פון אויטשעפּל, וואו ער האָט מיך געפירט ווייזן דאָס יידישע לעבן און דרך אַגב מכבד געווען מיט עכטע יידישע מאכלים פון דער היימישער ווילנע, וועלכע דער אַלטער האָט שטאַרק ליב געהאַט. מיר האָבן גערעדט וועגן אַלץ אין דער וועלט. איך פלעג ציען דעם שמועס צו די זיבעציקער יאָרן פונם פאָריקן יאָרהונדערט, צו „זיין" צייט. ער פלעגט זיך ניט לאָזן האָט געצויגן דווקא צום היינט, צו אַקטועלע פראַגן און לעבעדיקע מענטשן. אין אַלגעמיין-פּאָליטישע פראַגן איז ער געווען אַ בערנשטייניאַנער. דער סאָציאַליזם איז בײ אים געווען אַ זאַך פון דער פאַרנעפּלטער ווייט, וואָס וועט אַמאָל קומען נאָך אַ לאַנגער עוואָלוציע; דערווייל איז דער עיקר די רעפאָרם-אַרבעט. ער האָט זיך שטאַרק אינטערעסירט מיט דער יידישער ליטעראַטור, געלייענט יידישע ביכער, נאָכגעגאַנגען איף יידישע לעקציעס. ער האָט מיר אָנגעוויזן די פעלערן, צוליב וועלכע פינעסעס „געשיכטע פון דער יידישער ליטעראַטור" שטעלט אים ניט צופרידן. אָבער כדי איך זאָל קיין טעות ניט האָבן, אַז ער איז אינגאַנצן מיט מיר, פלעגט ער אין דער אָדער יענער פאָרם מיר געבן צו פאַרשטיין, אַז צו דער צוקונפט פון דער יידישער ליטעראַטור באַציט ער זיך סקעפּטיש...

ער האָט זיך ניט געקענט אינגאַנצן באַפרייען פון זיינע יוגנט-שטימונגען. בפרט אַז ער איז געווען אָפּגעריסן פון די גרויסע יידישע מאַסן אין רוסלאַנד און אין אַמעריקע און ער האָט געוואוינט אין לאָנדאָן, וואו דער יידישער שאַפונגס-קוואַל שלאָגט שוואַך, ווייל דער יידישער ישוב איז דאָרטן אָרעם מאַטעריעל און גייסטיק און טראָגט איף זיך דעם שטעמפּל פון אַן עטאַפּ איפן וועג קיין אַמעריקע.

דעם לעצטן מאָל האָב איך זיך מיט זונדעלעוויטשן געטראָפן שוין אין דער צייט פונם וועלט-קריג אין יאַנואַר 1915. זונדעלעוויטש האָט געהאַלטן פאַר דער אַנטאַנט און ממילא פאַרן נצחון פון רוסלאַנד. ער האָט אַ סך גערעדט וועגן די דעמאָלטיקע גרושים און רדיפות אויף יידן אין רוסלאַנד און לסוף האָט ער מיר געזאָגט:

„איך קלער שוין לאַנג וועגן דעם. פֿאַר ייִדן אין רוסלאַנד איז פֿאַראַן איין אויסוועג — עמיגראַציע...“ איך האָב פֿאַרחידושט געפֿרעגט: נו, און רעוואָלוציע, סאָציאַליזם? ער האָט ווייטיק געענטפֿערט: „ווען וועט עס נאָך זיין... און אַז עס וועט שוין זיין... רוסלאַנד איז אַזאַ מדינה, וואו 30 יאָר נאָכדעם, ווי עס וועט איינגעפֿירט ווערן אַ סאָציאַליסטישע אָרדענונג, וועט מען נאָך מאַכן פּאָגראָמען אויף ייִדן“... איך האָב געפּרוּווט אָפּפֿרעגן דעם פֿינסטערן פּראָגנאָז, כ'האָב אָנגעוויזן, אַז עמיגרירן קאָן נאָר אַ קליינער פּראָצענט — ניט די גאַנצע ייִדישע באַפֿעלקערונג פֿון רוסלאַנד. ער האָט זיך געהאַלטן ביי דאָס זייניקע: איין אויסוועג — עמיגראַציע... די דאָזיקע ווערטער זינדעלעוויטשעס ברענגען אונז ווידער צו דעם איבערגעבראַכטן שטרייט צווישן לעאָ דייטש מיט סטעפּניאַקן וועגן זינדעלעוויטשעס ייִדישקייט; זיי ווייזן אונז, אַז סטעפּניאַק האָט אַריינגעלייגט דורך אין מויל אַזעלכע ווערטער, וואָס ער האָט באמת געהערט פֿון זינדעלעוויטשן.

אַ מערקווערדיקע זאַך: די מענטשן פֿון אונזער דור האָבן געזען מער און ניט איין אַן ערך גרעסערע פּאָגראָמען, ווי די מענטשן פֿון זינדעלעוויטשעס דור; און דאָך האָבן די פּאָגראָמען ביי אונז ניט אַרויסגערופֿן אַזויפֿיל יאוש, ניט געשאַפֿן קיין פּאָגראָם-מאַניע, ווי ביי זיי. זינדעלעוויטש איז דאָך ניט איינער. דער זיידע ווינטשעווסקי איז אַ מענטש גאָר פֿון אַן אַנדער שניט און דאָך ליידט ער אויך פֿון דער דאָזיקער פּאָגראָם-מאַניע, און ניט בלויז בנוגע רוסלאַנד אַליין. זייענדיק אין ניו-יאָרק, האָב איך אים ניט איינמאָל געהערט עפֿנטלעך זאָגן: אין אַמעריקע דאַרף מען האָבן אַ בונד, כדי עס זאָל זיין, ווער ס'זאָל אָרגאַניזירן אַ זעלבסטשוץ, בעת דאָ וועלן אויסברעכן פּאָגראָמען... דעם ראָמאַנטישן ווינטשעווסקין האָט די דאָזיקע שטימונג דערפֿירט ביזן שוועל פֿון ציוניזם און געשאַפֿן ביי אים אין מוח אַ מישמאַש פֿון פּאַלעסטינע, העברעיִש און ראַטן-מאַכט. דער לאָגישער אַהרן זינדעלעוויטש איז דערגאַנגען נאָר ביז עמיגראַציע פֿון רוסלאַנד, אַלס איינציקער אויסוועג — ביז אַ ייִדישער מדינה איז ער ניט דערגאַנגען. מיר דאַכט זיך, אַז אונז האָבן די פּאָגראָמען ניט אַריינגעוואָרפֿן

אין אַזאַ יאוש, ווי די אַלטע, ווייל מיר האָבן געזען ניט בלויז פּאָגראָמען. מיר האָבן געזען אויך דעם שאַפּנדיקן כּוח פון דעם אָרגאַניזירטן רוסישן פּראָלעטאַריאַט; מיר האָבן דורכגעמאַכט די געשיכטע פון דער ידישער אַרבעטער-באַוועגונג. זיי האָבן אין דער יוגנט דאָס ניט געזען, זיך ניט געקאָנט פאָרשטעלן אַפילו; און אויף די עלטערע יאָרן איז שוין ביי זיי דער ידישער יאוש געזעסן צו טיף, מ'זאָל אים קאָנען אינגאַנצן אויסרייסן.

וועגן די לעצטע יאָרן פון זונדעלעוויטשעס לעבן ווייס איך ווייניק. פון ווינטשעווסקיס אַן אַרטיקל אין ניו-יאָרקער „פרייהייט" האָב איך זיך דערוואוסט, אַז זונדעלעוויטש איז געווען אַ שאַרפער קעגנער פון באָלשעוויזם און ער האָט וועגן דער קאָמוניסטישער מאַכט אין רוסלאַנד ניט געקאָנט ריידן רויק. דאָס שטימט מיטן גאַנצן כאַראַקטער פון זיין לעבן און דענקען.

זונדעלעוויטש איז געווען געזונט און מינטער ביז זיין לעצטער לעבנס-שעה. דעם 29-טן אויגוסט 1923 שפּעט אין אָוונט איז ער געווען ביי זיין ברודער, געזעסן און גערעדט. פּלוצלונג איז אים ניט גוט געוואָרן און אין 5 מינוט אַרום איז ער געשטאָרבן. דער פּלוצלונגער טויט איז געווען אַ פּאַסיקע פאַרענדיקונג פון זיין לעבן. עס איז אַזוי שווער געווען זיך פאָרצושטעלן דעם רירעוודיקן זונדעלעוויטשן ווי אַ זקן, אַ חלוש, וואָס גייט ניט אַראָפּ פון בעט. זונדעלעוויטשעס קערפּער האָט מען פאַרברענט. דאָס אַש ליגט אין קרעמאַטאָריום אין אַן אורנע, און איין נישע מיט דעם אַש פון אַ באַוואוסטן פירער פון דער ענגלישער לייבור-פּאַרטיי. מען קלערט אַריבערצופירן דעם אַש קיין ווילנע אין ביי בעסערע ציטן אין אַ רעוואָלוציאָנערן פּאַנטעאָן פון רוסלאַנד.

זונדעלעוויטש האָט פאַרמאָגט אַ גרויסן פּראַקטישן שכל און אָרגאַניזאַטאָרישן טאַלענט. ער האָט זיי אָפּגעגעבן דער קאָנספּיראַטיווער באַוועגונג, וואו זיי האָבן זיך שטאַרק און פרוכטבאַר אַרויסגעוויזן. אינגאַנצן פונאַנדערוויקלען וואָלטן זיי זיך געקאָנט נאָר ביי פרייע לעגאַלע באַדינגונגען, וועלכע האָבן אין די יאָרן 1875—79 אינגאַנצן געפעלט. מיט עטלעכע און צוואַנציק יאָר שפּעטער, בעת די באַדינגונגען זיינען געוואָרן פרייער און פאַר אָרגאַניזאַטאָרישע

מאַלענטן האָט זיך געשאַפן וועלכע ס'איז לעגאַלע אַרענע, זיינען שוין ווגרעלעווישעס כוחות געווען פּאַראַליזירט. עס האָט זיי איפּ־ געגעסן די צאַרישע קאַטאָרגע, זייערע רעשטלעך האָט איסגעזייגן דאָס שלעפּן די יאָרן אין אַ פאַרוואָרפענעם העק פון מזרח־סיביר, אָן יעדער געזעלשאַפטלעכער אַטמאָספערע.

מיין ערשטער שריט

דאָס איז געווען העכער 30 יאָר צוריק, פסח=צייט.

איך בין נאָך דעמאָלט געווען אַ האַלבער ישיבה=בחור, אַ האַלבער אַפּיקורס. אָפּגעקנעלט דעם ווינטער אין אַ דאָרף, בין איך ראש=חודש ניסן געקומען קיין ווילנע אויסבערענגען דאָס ביסל געלט, וואָס איך האָב פאַר דעם זמן פאַרדינט, און אָנשעפּן זיך קולטור אין דער גרויסער שטאָט.

מיינע חברים פון הדר, פון ישיבה זיינען זיך שוין לאַנג פונאַנדערגעגאַנגען אין פאַרשיידענע וועגן. זונדל איז אַ שוחט אין אַ קליין שטעטל, האָט שוין חתונה געהאַט. מענדל בייסער האָט סמיכה אויף רבנות, ער שטייט אין שדוכים. אַברהם=אליהו איז געוואָרן אַ קאָמאַשן=שטעפּער, איציק — אַ סטאָליער. ביידע געהערן זיי צו די יעניקע, וואָס לייענען „ביכלעך“ און רופן זיך „באַקאַנטע“, „מענטשן“, „פילאָזאָפן“ און דער רוח ווייס זיי, ווי נאָך. פסח איוועניצער (דאַמסקי) גרייט זיך צו עפּעס אַן עקזאַמען און לערנט זיך שלאָסעריי; איז שוין אויך פון דער נייער חברה, נאָר איך איינער בין געבליבן הענגען אין דער לופטן, ניט אַהין, ניט אַהער.

מיין טאַטנס באַקאַנטע, עלטערע יידן, ווען זיי באַגעגענען מיך, פרעגן זיי: ווען ווערסטו אַ רב? אַברהם=אליה און איציק, מיינע נאָענטע חברים, פרעגן: ווען וועסטו שוין אויפהערן צו קוועטשן די באַנק? צייט צו ווערן אַן אונזעריקער... זיי גיבן מיר אַ בענדל פּיסאַרעוו און זאָגן אָן, איך זאָל עס היטן, ווי מיין אויג אין קאָפּ: אַנדערע צאָלן אַ רובל בלויז פאַרן איבערלייענען און דאָס איז נאָך אויך שווער צו קריגן; ס'איז פאַרבאָטן איבערצודריקן... איך פיל אַ גרויס יראת=הכבוד פאַר אַזאַ טייער בוך. און דאָך ווילט זיך מיר זיי זאָלן מיר בעסער געבן איינס פון יענע קליינע „ביכלעך“, וועלכע

מע טאָר ניט לייענען, פאַר װעלכע מע פירט אַװעק אין אַ שװאַר־צער קאַראַט און מע פאַרזעצט אין „פערצנטן נומער״ *). אָבער בעטן בעט איך ניט. אַז זיי װילן מיר ניט געטרויען, איז װי זיי װילן זיך; איך װעל זיך דער ערשטער ניט אָנשלאָגן.

פון טאַטנס־װעגן גיי איך אַלע טאָג אַריין אויף אַ שעה אין חברה תורה איבערכאַפּן אַ בלאַט גמרא. פון מיינע חברימס־װעגן קריך איך דורך פּיסאַרעװן און ברעך מיר די ציין איבער דער רוי־סישער עברי, װעלכע איז מיר נאָך דעמאָלט געװען ניט גאָר לייכט איינצובייסן.

אַ פּאָר שעה אין טאָג זיץ איך אָפּ ביים ראש־ישיבה. איינגעטלעך ניט ביי אים גופא, נאָר ביי זיינע קינדער.

דער ראש־ישיבה פון ר׳ מיילעס קלויז ר׳ בן־ציון װעלטמאַן— ר׳ בענצל חריף — איז געװען אַ מערקװירדיקע פיגור. אַ זשאַ־מעטער, אַ מענטש מיט אַ שאַרפן קאָפּ. אַפילו אויסערלעך האָט ביי אים דער קאָפּ אויסגעזען װי שפּיציק. אין דער יוגנט איז ער אין זיין שטעטל שאַט קאָװנער גובערניע געװען אַ תבואה־הענדלער און װי מ׳דערציילט, פלעגט ער אַרומפאָרן רייטנדיק איבער די דער־פער. ניט קיין הויכער, אַ דאַרער, מיט אַ שיטער, שפּיציק בערדל, װאָס ער האַלט נאָכאַנאַנד אין ביסן; באַװעגט זיך גיך, לערנט מיט אַ בייזער, רעדט געשװינדט און שטעכעדיק. זיין באַליבט װירטל־װאָרט איז: טראַנטע! מיט אַ שאַרפן ר. ער באַגייט זיך מיט מענטשן פון אויבן אַראָפּ, װי ער װאָלט געזאָגט: װי קום איך צװישן אייך? דאָס דריקט, און מ׳האָט אים ניט ליב, הגם ער איז בטבע ניט קיין שלעכטער. ער פאַרמאָגט ניט דעם הדרת פנים פון אַ ייד אַ למדן. און דאָך, בעת ער זיצט פאַרנאַכט אין אַ װינקל איבער דער אָפענער גמרא, פילט יעדער איינער פון די הונדערט בחורים, װאָס חזרן איבער דעם שיעור אין קלויז, אויף זיך זיין שאַרפן קוק; הגם דער ראש־ישיבה האָט גאָר אין זינען ניט צו קוקן אויף עמעצן באַזונדער. מיר איז אַמאָל אויסגעקומען צו זיין דערביי, װי אַ בעל־מלאָכה האָט זיך מיטן ראש־ישיבה געקריגט צוליב געלט,

*) געזעצענע טורמע פאַר פּאָליטישע אין װילנע.

וואָס איס איז אַרויסגעקומען פון דער ישיבה. האָט ער איינגאַנצן געציטערט אונטער ר' בן־ציונס קוק און ער האָט כסדר איבערגע־חזרט: איך ווייס, אַז איך פאַרווינדיק מיינע יאָרן, אָבער איך מוז אייך זאָגן: איר טוט אַן עוולה.

ר' בן־ציון האָט ליב צו באַווייזן, אַז דער מהרש״א האָט ניט פאַרשטאַנען דעם פשט פון גמרא אָדער פון תוספות און ער זאָגט מיט אַ בייזער הנאה: אויסרייסן וואָלט איך אים! אָדער אויסקנייפּן וואָלט איך אים! — דעם מהרש״א הייסט עס. אַ באַזונדער פאַר־גענוגן איז ביי אים צו געפינען גרייזן אין רש״י און תוספות, צו באַווייזן מיט סברות און השערות, ווי אַזוי דער אָדער יענער גרייז איז אַריינגעפאַלן.

מע מורמלט אויף אים, אַז ער איז אַן אַפיקורס, רויכערט שטילערהייט פּאַפּיראָסן אים שבת. מיר איז קיינמאָל ניט אויסגעקומען צו באַמערקן קיין שפּור דערפון אויסער דעם, וואָס ער שטייט ניט לאַנג שמונה־עשרה און האַלט בכלל פון לערנען מער ווי פון דאַווענען. ער באַציט זיך צו אונזערע ביכלעך מיט אַ מין ביטול און דאָך יעדעס העברעיש בוך, וואָס זיין זון ברענגט אין שטוב אַריין, לייענט ער הורך. ער לייענט יידישע ביכלעך אויך. קיין פאַ־נאַטיקער איז ער ניט, אָבער ער וויל ניט ליידן, ווען מ'דערלויבט זיך פאַר אים און די אויגן צו זיין אָפן ניט רעליגיעז: ער זעט אין דעם אַ העדר הכבוד פאַר זיך. ער האַלט אונז פאַר יינגלעך, טראַנטעס, און דאָך האָט ער ליב מיט אונז צו דיסקוטירן. אָבער ווען מיר זיינען מיט אים ניט מסכים, פילט ער זיך ווי באַליידיקט; און יעדעס מאָל נאָך אַזאַ מין שטרייט איז ער, דוכט זיך, אין כעס אויף זיך אַליין, פאַרוואָס ער האָט מיט אונז אָנגעהויבן. אפשר דערפאַר, וואָס ער טראָגט בכלל ניט איבער קיין קעגנערשאַפט; און אפשר פילט ער, אַז סוף־כל־סוף האָבן מיר אים ניט פאַרשטאַנען, אַז מיר ריידן אויף פאַרשיידענע שפּראַכן. אין אַזעלכע מאָמענטן מאַכט ער אַן איינדרוק פון אַ מענטשן, וואָס פילט, אַז זיין לעבן האָט זיך ניט איינגעגעבן, און פון זיין געזיכט קאָן מען אַראָפּלייענען: ווען איך וואָלט געלערנט דאָס אַלץ, וואָס איר — וואָס האָלט איך דעמאָלט ניט אויפגעטאָן...

ער האָט ניט געהאַלטן ניט פֿון די ווילנער מורי־הוראהס, ניט פֿון אַ סך באַוואוסטע רבנים און ער פֿלעגט פֿון זיי ריידן אין אַ טאָן פֿון חוזק. ער איז געווען אַ גרויסער בריה אויף טיילן ירושה, אויף שווערע דין־תורהס, ברירות און ענלעכע ענינים, וואָס זיינען פֿאַרבונדן מיט מסחר. דאָס פּסק־געלט איז געווען אַ קליינער צוגאָב צו זיין אָרעמע שכירות, אָבער דער עיקר האָט אים אינטערעסירט דער ענין גופֿא, וואָס איז געווען אַ גימנאַסטיק פֿאַר זיין שכל. צוליב די דאָזיקע דין־תורהס איז ער געווען פֿאַרבונדן מיט דעם ווילנער מורה־הוראה ר׳ אליה־לייזער, מיט זיין איידעם ר׳ חיים־עוזר גראָדזענסקי, מיטן דיין ר׳ שמואל לופּצער — די רבנים, וואָס זיינען אין יענער צייט געווען שלישים און בוררים, אַזוי צו זאָגן יוריסקאָנסולטן פֿון די ווילנער יידישע געשעפֿטס־לייט.

ר׳ בן־ציון האָט געהאַט זיין אייגנס זעקס טעכטער. עס איז אומגעגאַנגען אַן אַנעקדאָט: ווען מ׳פֿרעגט דעם ראש־ישיבה, וויפֿל מיידלעך האָט איר? ענטפֿערט ער: ציילט אים — איך מיט אַ מיידל, מיין ווייב מיט אַ מיידל, מיין יינגל מיט אַ מיידל, אַ מיידל מיט אַ מיידל און נאָך אַ מיידל.

זיין זון, מיין חבר לייזער ר׳ בן־ציונס — אַ טיף אָרנטלעכע, אָבער שוואַכע נאַטור, אַ געוועזענער ישיבה־בחור, גרייט זיך צו האַלטן עקזאַמען פֿאַר אַכט קלאַסן גימנאַזיע, עקסטערן; לערנט, לייענט, גיט שטונדן. שווערער איז מיט די טעכטער. ר׳ בן־ציון איז כל־ימיו געווען אַן אָרעמאַן, איז ער ניט געווען אימשטאַנד ניט צו געבן די טעכטער געהעריקע בילדונג, ניט זיי חתונה צו מאַכן. „בעטן אויף חתונה", ווי עס פֿלעגן טאָן אַנדערע כלי־קודש — האָט ר׳ בן־ציון געהאַלטן נידעריקער פֿאַר זיין כבוד; האָבן די טעכטער געמוזט זיך נעמען צו אַן „איידעלע" מלאָכה, וועלכע מ׳קאָן זיך לייכט איינלערנען.

אַזאַ מלאָכה איז דעמאָלט געווען — זאָקן. אַ מאַשין האָט מען גענומען אויף אויסצאָלן; מ׳האָט נאָר געדאַרפֿט געבן אַ קליינעם אַדערויף. אַרבעטן האָט מען געקאָנט אין דער היים: צושרייבן די מאַשין צו אַ פֿענסטער און גענוג. איינלערנען זיך איז געווען לייכט. מיטן באַלעבאָס — קאָמיסיאָנער האָט מען אים גע-

הױפֿן, אַפֿנים דערפֿאַר, װאָס ער איז דאָס רובֿ געװען אַ באַפֿול־מעכטיקטער פֿון אַ גרעסערער פֿירמע אין טיך־ראָסקי — האָט מען זיך באַגעגנט נאָר בײַם נעמען באַװול און בײַם אָפּגעבן פֿאַרטיקע זאַכן. אין שטוב בײַם קאָמיסיאָנער האָבן געאַרבעט בלױז עטלעכע מײדלעך, װעלכע פֿלעגן אָפּװעגן אַפֿריער די באַװול און דערנאָך די פֿאַרטיקע סחורה, איבערקוקן די אָפּגעבראַכטע זאַכן, צי זײ זײַנען גוט געאַרבעט, און אױב מ׳דאַרף — זײ גלײַך אױפֿן אָרט אַ ביסל צופֿאַרריכטן. כּדי זײַנע טעכטער זאָל אין דער אַרבעט ניט אײַנקומען צו האָבן צו טאָן מיט פֿרעמדע באַלעבאַטים, איז ר׳ בן־ציון אַלײן געװאָרן אַ קלײנער קאָמיסיאָנער. בײַ אים האָבן געאַרבעט נאָר זײַנע דרײַ טעכטער און 2—3 חבֿרטעס זײערע און קײן גליקן האָט ער דערפֿון ניט געמאַכט. דאָס געשעפֿט האָט ניט געקאָנט װאַקסן שױן צוליב דעם אַלײן, װאָס דעם ראָש־ישיבֿה האָט עס װײניק אינטערעסירט. ר׳ בן־ציון איז ניט געװען דער אײנציקער זאָקן־קאָמיסיאָנער צװישן די למדנים. אַ קאָמיסיאָנער פֿון גרױסן שניט איז געװען ר׳ בן־ציון אַלפֿס — אַ ייִד, װאָס האָט עטלעכע צענדליק יאָר געזאָגט מוסר אין די װילנער קלױזן, האָט אָנגעשריבן אַ רײ גאָטספֿאַרכטיקע מעשׂיות אין ייִדיש; די זאָקנמאַכערקעס פֿלעגן זיך אױף אים קלאָגן, אַז ער דרײט זײ אַראָפּ דעם קאָפּ מיט אַ שטיק האַלז; און זײַן געשעפֿט איז טאַקע נאָכאַנאַנד געװאַקסן. אױף װיפֿל איך געדענק, האָבן דער רעדאַקטאָר פֿון „הכּרם" אליעזר אַטלאַס און דער ייִדישער שװאַרץ־מאַהניק יעקבֿ ליפּשיץ פֿון קאָװנע אױך געהאַנדלט מיט זאָקן. בײדן האָב איך אַ פּאָר מאָל געזען בײַ דעם ראָש־ישיבֿה אין שטוב. מיט אַטלאַסן איז דער ראָש־ישיבֿה געװען באַפֿרײַנדעט.

זאָקנמאַכערײַ איז דעמאָלט געװען די פֿאַרשפּרײטסטע באַשעפֿטיקונג פֿאַר ייִדישע מײדלעך אין װילנער געגנט. קײן גרױסע פֿאַבריקן זײַנען נאָך ניט געװען. עס איז געװען אַ הײז־אינדוסטריע. אין די שטעט, קלײנשטעטלעך און אַפֿילו אין דערפֿער פֿלעגן זיצן מײדלעך איבער מאַשינען און אַרבעטן פֿאַר װילנער קאָמיסיאָנערן. פֿאַרשטײט זיך, אַז די שטעטלשע און דאָרפֿישע מײדלעך, װעלכע פֿלעגן נעמען באַװול און אָפּשיקן פֿאַרטיקע זאַכן דורך בעלי־עגלות,

זיינען שטאַרקער עקספּלואַטירט געוואָרן, ווי די שטאָטישע, וועלכע זיינען געווען אויך אַן אָרט, האָבן געהאַט גרעסערע באַדערפֿעניש, פֿאַרמאָגט מער מוט. די זאַכן זיינען געגאַנגען איבער אינגעלעבן רוסישן מאַרק. געווען אין ווילנע אונטערנעמער, אויך וועלכע ס'האָבן געאַרבעט אַ פּאָר הונדערט מאַשינען. די גרויסע פֿלעגן אָפּקויפֿן די סחורה אויך פֿון די קלענערע קאָמיסיאָנערן, וועלכע האָבן אַליין מיט „ראַסי" קיין פֿאַרבינדונג ניט געהאַט. אינם זאַך־פֿאַך האָט איר געקאָנט טרעפֿן פֿאַרגרעבטע מיידלעך, דינסטן, וואָס גאָט האָט זיי געהאָלפֿן אַרויסצושלאָגן זיך אויך אַ מאַשין, און האַלב־אינטעליגענטע מיידלעך פֿון באַלעבאַטישע הייזער, וואָס זיינען פֿאַראָרעמט געוואָרן. פֿאַר די ערשטע יידישע סאָציאַליסטן איז אָט דער פֿאַך געווען זייער גינסטיק. אַ סך אַרבעטערנס, הגם צעוואָרפֿן איבער פֿאַרשיידענע ווינקעלעך; אַ שטאַרקע עקספּלואַטאַציע; און דער עיקר: אַ היבש ביסל מיידלעך, וואָס קאָנען מער אָדער ווייניקער הוביש, זיינען געוויינט צו לייענען אַ ביכל, פֿאַרמאָגן אַ ביסל אַנטוויקלונג, און אַ אינטעליגענט קאָן זיך מיט זיי צונויפֿרידן — אַ גוטער עלעמענט פֿאַר די סאָציאַליסטישע פּראָפּאַגאַנדע־קרייזלעך. דעריבער איז די ערשטע עקאָנאָמישע קאַסע — אַ מין אימלעגאַלער פּראָפֿעסיאָנעלער פֿאַראיין — אין ווילנע געגרינדעט געוואָרן בײַ די זאָקנמאַכערקעס; בײַ זיי איז געווען איינער פֿון די ערשטע שטרייקן; פֿון זיי זיינען אַרויסגעקומען עטלעכע גוטע אַגיטאַטאָרנס, למשל, ליזע אַלטערס— אַ זאָקנמאַכערין פֿון קאָוונע, וועלכע איז געווען איבן צווייטן צוזאַמענפֿאָר פֿון בונד, העלענע די זאָקנמאַכערין וכדומה.

דעם ראָש־ישיבהס טעכטער, ווי האַלב־אינטעליגענטע קליטערלעך מיידלעך, וואָס האָבן געהאַט באַקאַנטע עקסטערנס און סטודענטן, זיינען געווען פֿון די ערשטע, וואָס זיינען אַריינגעצויגן געוואָרן אין די סאָציאַליסטישע קרייזלעך. איינע פֿון זיי — פֿייגע דעם ראָש־ישיבהס, אַן אַקטיווע לעבעדיקע נאַטור — האָט זיך אַפֿילו איין צייט אַרויסגערוקט. די חברטעס, וואָס האָבן מיט זיי צוזאַמען געאַרבעט, זיינען אויך געווען סאָציאַליסטקעס: חנה, פֿייגע „ראַבאָטשי נאַראָד", ליבע, און צייט „פֿייגע די געשטאָרענע". און אַזוי ווי דער ברודער זייערער לייזער איז אויך געווען אַ סאָציאַליסט, איז דעם ראָש־ישיבהס הויז

געוואָרן אַ שטיקל צענטער. אַהין פלעגן אַריינגיין מיטגלידער אין טער פון די קאַסעס, יונגע סאָציאַליסטן, געוועזענע ישיבה־בחורים. דאָרטן זיינען שטענדיק געווען ביכער און בראָשורן. ביים ראש־ישיבה האָט אין צייט געוואוינט דער איבנדערמאָנטער דאַמסקי. דאָרטן האָב איך זיך געטראָפן מיט אַברהם ליעסין (וואַלט). בכלל איז דעם ראש־ישיבהס הויז, דעם ראש־ישיבהס טעכטער געווען אַ שם דבר ביי די דעמאָלטיקע יידישע סאָציאַליסטן פון ווילנע. ווי האָט אויף דעם אַלעם געקוקט דער ראש־ישיבה אַליין — ווייס איך ניט. עס איז דאָך אוממעגלעך, ער זאָל ניט האָבן עפּעס באַמערקט. קיין אָפענע קריג, קיין סקאַנדאַלן זיינען צוליב דעם אין שטוב ניט פאָרגעקומען. זיין ווייב מאַטליע — אַ גוטהאַרציקע אָבער נערוועזע יידענע, וואָס איז שטענדיק געווען פאַרזאָרגט און האָט זיך פאַר באַקאַנטע נאָכאַנאַנד געקלאָגט, פאַרוואָס דער מאַן מאַכט ניט קיין לעבן, דער זון איז ניט קיין רב און ניט קיין דאָקטאָר און די טעכטער ווערן פאַרזעסן — די „משוגענע מאַטליע“, ווי באַקאַנטע האָבן זי גערופן — פלעגט זיך אַפילו אַמאָל אַריינלאָזן מיט מיר אין מיט וואַלטן אין אַ וויכוח, פאַרוואָס מיר בלייבן יידן, צו וואָס מיר טראָגן אויף זיך די יידישע צרות, ווייבאַלד מיר גלויבן ניט אין יידישן גאָט; אָדער פאַרוואָס ווילן מיר איבערמאַכן די וועלט און קאָנען זיך אַליין און לעבן קיין עצה ניט געבן.

פון דעם עולם, וואָס האָט זיך קאָנצענטרירט אַרום דעם ראש־ישיבהס שטוב, בין איך צו יענער צייט געווען דער איינציקער, וואָס איז נאָך אין דער באַוועגונג ניט אַריינגעצויגן געוואָרן. איך פלעג אַהין אַריינקומען, נעמען ראַדיקאַלע רוסישע ביכער, זיך צוהערן צו די שמועסן, ווי ווייט מ׳האָט זיך פון מיר ניט באַהאַלטן. איך האָב אַלעמען געקאָנט. איך האָב פון אַ סך זאַכן געוואוסט און האָב גאָרנישט געוואוסט. איך בין געווען ווי אַ פרעמדער צווישן מענטשן, וואָס זיינען פאַרבונדן דורך אַ הייליקן סוד. דאָס האָט געפייניקט און גענאַגט. לאַנג אָנהאַלטן וואָלט עס ניט געקאָנט. איך האָב געמוזט ענטווידער אַריין אין סוד אָדער אינגאַנצן אויפהערן צו באַזוכן דעם ראש־ישיבהס הויז.

דער ראש־ישיבה מיט זיין ווייב זיינען שוין אַ יאָר צוואַנציק

טיט. זײַנע קינדער זײַנען שוין לאַנג אין אַמעריקע. דער זון לײזער איז אַ שנײַדער-אַרבעטער אין סיראַקיוז. אַ דענקענדיקער, מיך-אויפֿ-ריכטיקער מענטש, אָבער ניט צוגעפּאַסט צום לעבן. ער האָט אײַנ-געהאַלטן אַ גרויסן אינטערעס פֿאַרן סאָציאַליזם, הגם אַקטיוו איז ער ניט.

איך האָב אָנגעכאַפּט בײַ מײַנע באַקאַנטע אַ סך רוסישע ביכער אָבער מיר ווילט זיך ניט לײענען. פֿאַר די לאַנגע ווינטער-אָוונטן אין דאָרף האָב איך מיך אָנגעלײענט, ווי אַ פּויק. עס איז פֿרי-יאָר אין דער דרויסן צײַט צו זיך. אָבער נאָך מער צײַט מיך די מצה-בעקערײַ אויפֿן סטעפּן-גאַס. איציק דער סטאָליער איז אַ גאַנץ ווינטער אַרומ-געגאַנגען אָן אַרבעט, האָט ער זיך פֿאַר יום-טובֿ געשטעלט בײַ מצה. גײ איך צו אים אַרײַן, ווי נאָר אַ טאָג בײַ גאָט, און זיץ אָפּ אין בעקערײַ גאַנצע אָוונטן. איך שעם זיך אויסצוזאָגן, אָבער פֿונם אמת קאָן מען ניט אַוועקגײן: איך האָב ליב צו רעדלען מצה. דאָס הייסט קענען רעדלען קאָן איך ניט; אַז איך נעם אַ מצה אין האַנט, גייט זי אַרויס פֿון אונטער מײַן רעדל אַ צעשניטענע. אַ באַלעבאָסטע, ווען זי דערזעט עס, מאַכט זי גוואַלדן: איך פֿיר איר איבער דעם טייג... נאָר גראָד ווײַל איך קען ניט, געלוסט זיך מיר און איך בין קאַפּאַבל צו צאָלן צען קאָפּיקעס פֿאַר אָפּרעדלען אַ האַלבע מצה. בײַ די רעדלער בין איך אַן אָנגעלײגטער גאַסט. הענט, זאָגן זײ, האָב איך לײמענע, דערפֿאַר אַ צונג אַ געשליפֿענע, קען דערצײלן מעשׂיות און אַנעקדאָטן. שיט מיט וויצן און גלײַכ-ווערטלעך, ווײס אויף אויסווײניק אַ סך יידישע לידלעך. דערפֿאַר, ווען אַ באַלעבאָסטע פֿאַרקוקט זיך אַ ווײַלע, ריקט מען מיר אונטער אַ מצה: נאַ, רעדל אָפּ! און איך בין אויפֿן זיבעטן הימל.

די לעצטע וואָך פֿאַר פּסח. די בעקערײַ איז פֿאַרוואָרפֿן מיט זעק מעל. מ'אַרבעט פֿון זעקס באַגינען ביז עלף בײַנאַכט. אַמאָל נאָך שפּעטער. בײַ די אַרבעטער זײַנען געשוואָלן די הענט. פֿינסטערע, פֿאַרהושכטע, האַלטן זיך קוים אויף די פֿיס. דאָנערשטאָג פֿאַר שבת הגדול האָט מען געאַרבעט אַ גאַנצע נאַכט. איך בין געבליבן נעכ-טיקן אין דער בעקערײַ. די רעדלער זײַנען געשטאַנען מיט פֿאַרלאָזענע אויגן. מ'האָט געפּרוווט זינגען, עס גייט ניט. האָט מען זיך געקריגט.

געשאָלטן, שיִר ניט געשלאָגן. אַלע זיינען געווען צערייצט, ווי הונ־געריקע וועלף. אַלע ווײלע האָט מען מיר צוגעוואָרפן דאָס רעדל: גאַ, האָב הנאה! און איך האָב געשניטן מצה, אויף וואָס די וועלט שטייט. צווישן איין זאַק מעל און דעם אַנדערן איז געווען אַ ווײלע רו. די וועלגערקעס האָבן געכאַפּט אַ דרעמל, צוגעשפּאַרט די קעפּ צום לאַנגן אַרבעטס־טיש. די רעדלער האָבן פּאַראומערטע געריי־בערט.

— ווייסטו, וואָס, זאָג איך צו איציקן: מ׳האָט עס אַלץ באַ־דאַרפט באַשרייבן אין „המליץ“.

— וואָס באַשרייבן?

— אָט ווי איר מאַטערט זיך דאָ און ווערט פאַרשוואַרצט בײַ די מצה.

— באַשרייבן זאָגסטו? אַוודאי וואָלט עס געווען אַ שׂכל. אָבער אין „המליץ“, אויף לשון־קודש, פאַר מלמדים און באַלעבאַטישע פּעמפּיקעס... אָט אויף יידיש, — פאַר אַרבעטער, פאַר אָרעמע־לייט. אָבער ווי מאַכט מען עס?

— ווייסטו, וואָס? האָב איך מיך אָנגערופן: מ׳קען אָנקלעפּן צעטלעך אויפן שול־הויף, וועלן אַלע לייענען.

— צעטלעך אויפן שול־הויף, זאָגסטו? ווי איך בין אַ מענטש, אַ שׂכל. אדרבה, זעץ זיך דאָ אין ווינקל, נעם אַ בלייפעדער און פּרוו צוזאַמענשטעלן אַזאַ מין צעטל.

אין אַ שעה אַרום איז עס געווען פאַרטיק. וואָס איך האָב דאָרטן געשריבן, קאָן איך אייך איצט גענוי ניט זאָגן. איך געדענק נאָר, אַז איך האָב געגוואַלדעוועט אויף די רבנים, וואָס שיקן אין די בעקערייען משגיחים אַכטונג געבן אויף כשרות, און זיי גיבן ניט אַכטונג אויף דעם געזונט פון די אַרבעטער. די מצה, האָב איך געפּילדערט, איז טריף: זי איז געבאַקט אויף יידיש בלוט, אויפן בלוט פון די וועלגערקעס און רעדלער. איך האָב אָנגעשריבן אַ גאַנצע מגילה; געשריבן גיך, ווי עמעצער וואָלט מיך געיאָגט. די הענט האָבן מיר געברענט. דער בלייפעדער האָט ניט געקאָנט נאָכהאַלטן דעם געדאַנק, און עס זיינען אַרויס האַלבע, ניט דער־

שרײַבענע װערטער. מיר האָט זיך געדוכט, ס'איז צו לאַנג. איציקן איז געפֿעלן: װאָס לענגער, זאָגט ער, איז בעסער.

— איצט, זאָג איך, װעל איך עס איבערשרײַבן מיט טינט און אָנקלעפּן אױפֿן שול־הױף.

— אײַל זיך ניט, — זאָגט איציק, — פֿון אײַלעניש קומט קײן גוטס ניט אַרױס. ערשטנס מוז מען עס איבערשרײַבן מיט סידור־אותיות; װען ניט, װעט עס קײנער ניט לײענען. און ניט אײן צעטל, נאָר גאַנצע צען, עס זאָל זײַן אָנצוקלעפּן אין עטלעכע ערטער. װײסט, בערקע מיכאַלישקער, דער אונטערשמש פֿון קימענקערשן קלױזל שרײַבט גוט כּתיבֿה. גיב אים צו דרײַ קאָפּיקעס אַ צעטל, װעט ער עס איבערשרײַבן. אָבער זאָג אים אָן, ער זאָל זיך פֿאַר קײנעם ניט איבעררײדן. אַניט — װעט ער האָבן מיט מיר צו טאָן, פֿאַרשטײסט?

פֿאַרן טאָג האָט בערקע באַװיזן איבערצושרײַבן נאָר זיבן צעטלעך.

דאָס אָנקלעפּן איז אָנגעקומען ניט אַזױ לײַכט, װי איך האָב זיך פֿאָרגעשטעלט. מ'האָט עס געמוזט טאָן נאָך קבלת־שבת, דער שמש זאָל עס ניט מאַכן אַראָפּרײַסן. און קײנער האָט ניט געטאָרט זען, װי מע טוט עס: װילנע איז נאָך דעמאָלט געװען זײער אַ פֿרומע שטאָט און פֿאַר קלעפּן צעטלעך אום שבת האָט מען געקאָנט כאַפּן קלעפּ.

מיר זײַנען געזעסן בײַם שבת־טיש, בײַ פֿיש און זמירות. אױפֿן גאַס איז געװען שטיל, מ'האָט קײן לעבעדיק נפֿש ניט געזען, בעת מיר בײדע, איך מיט איציקן האָבן זיך צוגעגנבֿעט צום שול־הױף. איציק האָט אָנגעריט גוטן פּאַפּ. אַראָפּרײַסן, האָט ער געזאָגט — אַ מכּה! סידן, זײ װעלן אָפּשאָבן מיט אַ מעסער... שטילערהײט איז ער צוגעגאַנגען צו קבֿרנישער שול און אָנגעקלעפּט אײן צעטל. קײנער האָט ניט געזען. דערנאָך אױף דער גרױסער שול. נאָך אַלץ שטיל. אַז ער איז צוגעגאַנגען צום טיער, װאָס פֿירט צום אַלטן קלױז, האָט זיך פֿון דער װײַטן דערזען אַ ייִד. איך בין אים געלאָפֿן אַנטקעגן, אָפּגעשטעלט, דערצײלט אַ לאַנגע מעשׂה: איך בין דעם ערשטן מאָל אין װילנע, ערשט הײַנט געקומען פֿון אַ קלײן שטעטל, האָב קײן שבת ניט, האָב ניט, װוּ צו נעכטיקן. דער ייִד האָט מיך איבערגעהערט, געזיפֿצט, געגעבן צו פֿאַרשטײן, װוּ הכנסת־אורחים

געפינט זיך. דערווייל איז צוגעגאַנגען איציק. — קום, — זאָגט ער, —וואָס טענהסטו דאָ מיט דעם יאָלד? איך האָב זיך לאַנג ניט געלאָזט בעטן.

אין זאַוולס שול, ביי די קצבים, אין שניידערשער שיל און ביי די בעלי־עגלות האָבן מיר עס געמאַכט גיך. און מיר זיינען אַוועק שלאָפן.

אין מאָרגן האָב איך זיך איבערגעכאַפּט — שוין גרויסער טאָג. האָב איך זיך דערשראָקן. אַזוי שפּעט. מע מוז לויפן אויפן שול־הויף זען, וואָס הערט זיך. דער שול־הויף איז דעמאָלט געווען אַן אָרט, וואו אַרבעטער פלעגן זיך צוזאַמענקומען; אַלערליי אַרבעטער, אַלטע און יונגע; איניקע זיינען געקומען דאַוונען, אַנדערע זיך טרעפן מיט באַקאַנטע און נאָך אַנדערע—שוין אַגיטירן.

איך לויף צו צו דער קבֿרנישער שול. ביים טיר איז אַן עולם. איציק שטייט אויף די טרעפּלעך און לייענט הויך דעם צעטל. דער עולם הערט אויס. אמת! אמת! זאָגן איינע. שקצים! גאָר פּאַסקודילן שרייבן... בייזערן זיך אַנדערע. איינע גייען אַוועק, אַנדערע קומען, און איציק לייענט איינמאָל און נאָכאַמאָל און אַ דריטן מאָל. פּלוצלונג קומט דער שמש מיט אַ שבת־גוי. דער גוי וויל אַראָפּרייסן דעם צעטל—עס גייט ניט. האָט ער אָנגעהויבן אָפּשאָבן מיט אַ מעסער. דער עולם בייזערט זיך, וואָס מ׳איז מחלל שבת. — אַפילו דורך אַ גוי טאָר מען אויך ניט... זאָגט איינער. — וואָס דען?—רופט זיך אָן אַן אַנדערער:—אַז זיי האָבן מורא פאַרן אמת... דער עולם ווערט גרעסער. עס קומען צו נייע מענטשן און פרעגן, וואָס איז דאָ געשען. מ׳דערציילט זיי. זיי הערן אויס און וואונדערן זיך.

פון דער גרויסער שיל איז שוין דער צעטל אַראָפּגעריסן שטיקלעכווייז, און קיינער ווייס אַפּנים גאָרניט, אַז דאָ איז עפּעס אַזוינס געווען. ביים טויער, וואָס פירט צום אַלטן קלויז, שטייט אַברהם־אליה לעבן אַ צעשאָבענעם צעטל; ער בייזערט זיך און דערציילט איבער דעם עולם, וואָס אין צעטל איז געשטאַנען. גיט צו אַ סך אייגענע. דערזען אונז, איז ער צוגעגאַנגען און זאָגט מיר שטיל:

— דיין שטיקל אַרבעט!

— פאַרוואָס מײנסטו?

— מאַך זיך ניט פּלא־ידע! איך קען דיך, פּעטער. און וואָס האָסטו מורא, איך וועל וועמען דערצײלן? נישקשה, אברהם־אליה ווײס שוין לאַנג, וואָס קאָנספּיראַציע איז.

איך אַלײן האָב נאָך ניט געוואוסט, וואָס איז אַזוינס קאָנספּיראַציע; נאָר פרעגן האָב איך זיך געשעמט.

זאַלולם שול און די קצבישע זײנען שוין געווען פאַרמאַכט נאָכן דאַוונען. איך בין געקומען אַהײם. מײן טאַטע דאַוונט בײ די בעלי־עגלות. איך מאַך מיט אים אַ רײד, פרעג, וואָס פאַר אַ צעטלעך זײנען בײ זײ הײנט געווען אָנגעקלעפּט. ער ווײס פון גאָרניט און מיר פאַרדריסט עס.

* * *

איך מאָרגן בין איך געווען בײם ראש־ישיבה. אײנע פון די מײדלעך, וואָס האָבן דאָרטן געאַרבעט, חנה, איז מיר זײער געפעלן געווען; און דעריבער האָב איך מורא געהאַט אויף איר אַ קוק טאָן; אַז זי פלעגט מיט מיר אָנהײבן רײדן, בין איך געוואָרן רויט און בלײך און ס'האָט מיך געוואָרפן אין היץ און אין קעלט.

אַז איך האָב געהאַלטן בײם אַוועקגײן, רופט זיך צו מיר אָן חנה:

— איר גײט שוין? איך גײ אויך. קומט, וועט איר מיך אַ ביסל באַגלײטן.

איך האָב זיך דערפרײט און דערשראָקן און ניט געוואוסט, וואָס צו טאָן. מיר זײנען אַרויס פון שטוב שווײגנדיק. אויפן גאַס זאָגט חנה צו מיר:

— איך ווײס שוין פון אַלץ. מײן אינטעליגענט ווײס אויך. ער זאָגט, אַז אײער צעטל רופט זיך פראָקלאַמאַציע. ער וויל זיך מיט אײך באַקענען, מײן אינטעליגענט.

— ווער איז ער? ווי רופט מען אים?

— דאָס איז קאָנספּיראַציע.

ווידער דאָס אײגענע וואָרט, און ווידער האָב איך זיך געשעמט פרעגן, וואָס דאָס באַדײט.

— איך וויל בײַ אײַך עפּעס בעטן, האָט חנה אָנגעהויבן עטוואָס שטילער און אַרומקוקנדיק זיך. איצט זייט איר דאָך שוין אַ אונזע־ריקער, איז דאָך ניטאָ פאַר אײַך, וואָס מורא צו האָבן. איר ווייסט, וואָס אַ קאַסע איז?

— ניין!

זי האָט מיר דערציילט פון זייער אַרבעט און נויט, פון זייער אָרעמקייט און דעם באַלעבאָס עשירות, אַז אַלע אַרבעטערקעס זיינען שוועסטער, און דער באַלעבאָס איז אַ בלוטזויגער.

איך האָב זיך דערוואוסט, אַז עטלעכע און זיבעציק מיידלעך צאָלן צו 20 קאָפּיקעס אַ חודש. זיי גרייטן זיך צו וואַרפן די אַרבעט און זאָגן די קאָמיסיאָנערן: ווילט איר העכערן, איז גוט, ווען ניט — אַרבעט אַליין זאָקן!... דערצו דאַרף מען האָבן געלט. נו, איז דאָס די קאַסע. און דערציילן טאָר מען עס קיינעם ניט. שבת חול־המועד וועט זיין אַ פאַרזאַמלונג — אַ סאָבראַניע האָט זי עס גערופן — דאַרף מען האַלטן פאַר די מיידלעך אַ רעדע, עס זאָל זיי אַ נעם מאָן. בכן וויל זי, אַז איך זאָל פאַר איר אַזאַ רעדע אָנשרייבן.

— וואָס זאָל איך שרייבן?

— אָט דאָס, וואָס איר האָט דאָ געהערט. קומט אַריין צו אונז. מיין מאַמע איז אין דער היים ניטאָ. וועט איר קאָנען רויק אָנשרייבן.

אין אַ קליין טונקל חדר, — ביים טיר איז געשטאַנען אַ רינעווודיקער עמער מיט אַ גרויסן לאַנגן בעזים, זיצנדיק אויף אַ צעבראָכענעם שטול, האָב איך די רעדע געשריבן. איך האָב אָנגעשריבן איין מאָל. מיר איז ניט געפעלן. אַ צווייטן מאָל — ווידער ניט געפעלן. איך האָב שוין כמעט געענדיקט שרייבן דעם דריטן מאָל, ווען חנה האָט מיך אַ פרעג געטאָן?

— וואָס עפּעס אַזוי גרויס?

— איך שרייב שוין איבער דעם דריטן מאָל.

— דעם דריטן מאָל? לייענט אַקאָרשט, וואָס איר האָט דאָרטן אָנגעשריבן.

איך האָב איר איבערגעלייענט אַלע דריי. איר איז בעסער גע־פעלן געוואָרן די ערשטע.

— איר זעט, — זאָגט זי — איבערמאַכן טאָר מען ניט. גוט, זייער גוט. איר האָט נאָר געדאַרפט אַריינשטעלן אַ פּאָר מאָל דאָס װאָרט עקספּלואַטאַטאָר.

— װאָס איז דאָס?

— דאָס איז אַ בלוטזויגער, אַ שיין װאָרט. די מיידלעך האָבן עס ליב. עקס—פּלו—אַ—טאַטאָר! — האָט זי אַרויסגעשריען. די אויגן האָבן ביי איר אַ גלאַנץ געטאָן. די ציין געקריצט און די הענט זיך צונויפגעדריקט אין פויסטן.

איך האָב פאַרשטאַנען, און אַריינגעשטעלט דאָס שיינע װאָרט אין מיין רעדע אַמאָל פינף.

אויף מאָרגן האָט מיר חנה געזאָגט, אַז דער אינטעליגענט איז צופרידן. ער זאָגט, עס װעט מאַכן אַן איינדרוק, איך װעל „צוניי קומען". איך בין געװען גליקלעך.

זונטאָג נאָך יענעם שבת חול־המועד בין איך אין דער פרי געקומען צום ראש־ישיבה. די מיידלעך האָבן גערעדט פון דער נעכטיקער סאָבראַניע. פאַר מיר האָט מען שוין קיין מורא ניט געהאַט. אַלע האָבן שוין געװאוסט, אַז איך בין אַ „באַקאַנטער". מ'האָט זיך געװאונדערט, װי קומט צו חנהן אַזאַ שיינע רעדע. זאָל עס האָבן אָנגעשריבן איר אינטעליגענט, קענען דאָך די אינטעליגענטן שלעכט יידיש. מ'האָט דערציילט, אַז ביי די מיידלעך זיינען געשטאַנען טרערן אין די אויגן.

מיר אַליין איז די רעדע אַפּריער ניט געפעלן געװען; אָבער איצט בין איך געװען שטאָלץ מיט מיין אַרבעט און איך האָב מיט דער גרעסטער אומגעדולד געװאַרט אויף חנהן.

זי איז געקומען אַ ביסל שפּעטער, װי געװיינלעך, האָט געאַרבעט ביז מיטאָג און די גאַנצע צייט ניט גערעדט מיט מיר. איך בין געװען אומרויִק. כ'האָב געװאַרט. צו מיטאָג איז חנה אַװעק און איך מיט איר. אויפן גאַס האָט זי מיר געזאָגט:

— איך בין נעכטן געװען גליקלעך. װאָס װייסט איר, װאָס פאַר אַ סאָבראַניע דאָס איז געװען?... גוט, זאָג איך אייך, אויסגעצייכנט. די מיידלעך װעלן האָבן צו געדענקען. איך האָב נעכטן אַ גאַנצן

אָזוי געווײנט פֿאַר שׂמחה. די מאַמע האָט געזאָגט, איך בין משוגע געוואָרן.

— אין קײנער ווײס טאַקע ניט, וועמעס די רעדע איז?

— אַוודאי ניט. איסער דעם אינטעליגענט קײנער ניט. קײנער טאָר ניט וויסן. ס'איז קאָנספּיראַציע.

— גיט מיר די רעדע, איך וועל עס איבערלײענען.

— וואָס רעדט איר? איפֿן גאַס?... קומט צו אונז, וועל איך אײַך געבן.

בײַ חנהן אין שטיבל האָב איך איבערגעלײענט מײַן רעדע וואָרט פֿאַר וואָרט. איצט, נאָך אַזױפֿיל יאָרן, וואָלט זי מיר געווײס איבערגעקומען קינדיש, אָבער אין יענעם ליכטיקן חול־המועד־טאָג בײַ חנה דער זאָקנמאַכערין אין טונקעלן חדר האָב איך פֿון איר שטאַרק הנאה געהאַט, געקליבן נחת פֿון יעדן וואָרט. בײַ מיר אַליין האָבן זיך אין די אויגן טרערן געשטעלט, ווי נעכטן בײַ די מיידלעך אויף דער סאָבראַניע.

— איר ווײסט, חנה, איך וועל עס באַהאַלטן.

— באַהאַלטן... און אַז מ'וועט געפֿינען און אײַך אַרײַנזעצן?

זי האָט גענומען דעם גרויסן בויגן פּאַפּיר, צעריסן אויף שטיקלעך, אַרײַנגעוואָרפֿן אין אײַוועלע, אָנגעריבן אַ שוועבעלע און אָנגעצונדן. איך האָב זיך שיר ניט צעוויינט פֿאַר ווײטאָג. דאָך האָב איך געפֿילט אַ אינעווייניקסטן שטאָלץ, אַז דאָס, וואָס איך האָב געשריבן, מוז מען פֿאַרברענען, אַז איך קען שוין אויך מאַכן עפּעס אַזעלכעס, וואָס איז געפֿערלעך, ווי יענע ביכלעך.

צענדליקער יאָרן זײַנען אַריבער און עס איז נאָך אַזוי פֿריש אין מײַן זכּרון, ווי עס וואָלט נעכטן געשען.

די „זשאַרגאָנישע קאָמיטעטן“

איך ימים־טובים תרנ״ד (1893) בין איך געקומען קיין ווילנע פֿונם ישיבֿ, וואו איך בין געווען אַ לערער דעם זומער־זמן. דער קרייז, אין וועלכן איך האָב זיך געדרייט, איז באַשטאַנען פֿון געוועזענע וואָלאָזשינער ישיבֿה־לייט און אײַשישקער פּרושים, וואָס האָבן געוואָרפֿן דעם תּלמיד און האָבן זיך „געדרייט“ צו פֿאַרשיידענע עקזאַמענס. מײַנע נאָענטסטע חבֿרים זײַנען דעמאָלט געווען: אַן עקסטערן באַבראָוו — אַ זון פֿון רײַכע באַלעבאַטים אין ליצין, אַ לערער פֿון אַלע למדים — לעווינסקי פֿון אָסטראָליענקאָ און אַ זון פֿון אַ רײַכן ווילנער וואַלד־סוחר — אַ שיין אויסגעפּוצט בחורל, וואָס האָט אַ ביסל געאַרבעט בײַם פֿאָטער און געשעפֿט און אַ ביסל געוואָרעוועט לאַטיין, ב. קלעצקין. מיר האָבן אַלע געוואוסט, אַז אין ווילנע טוט זיך עפּעס בסוד־סודות צווישן אַרבעטער און יונגע אינטעליגענטן: מען לייענט פֿאַרבאָטענע ביכלעך, מען וויל איבערקערן די וועלט; אָבער קלאָר, וואָס דאָס איז אַזוינס, האָבן מיר נישט געוואוסט. אונז אַלעמען האָט געצויגן צו דעם, וואָס איז פֿאַרבאָרגן. יעדער איינער האָט חושד געווען איינער דעם אַנדערן אַז אים האָט מען שוין „אַרײַנגענומען“, נאָר ער טאָר עס נישט אויסזאָגן. ווער נעמט אַרײַן און וואו נעמט מען אַרײַן, דאָס איז געווען דער ויסער און גרילעכער סוד. איך און לעווינסקי האָבן געהאַט עטלעכע באַקאַנטע אַרבעטער, קרובים און שכנים. דאָס זײַנען געווען פּשוטע מענטשן, מיט זייער אַ קליי־נער אַנטוויקלונג, אָבער אַ פּאָר פֿון זיי האָבן זיך געלערנט „גראַמאַטע“, לייענען און שרײַבן רוסיש, און פֿון זייער האַלטן זיך, פֿון זייער באַזונדער מין שמייכל און איבערקוקעניש האָבן מיר געמערקט, אַז זיי ווייסן פֿונם סוד — האָט אונז געצויגן צו די אַרבעטער, ווי צו אויסדערוויילטע, און מיר האָבן געזוכט צו ווערן מיט זיי נאָענט.

מיר אַלע פיר חברים זיינען געווען גרויסע ליבהאָבער פון יידי־שע ביכלעך, איבערהויפּט איך און לעווינסקי. איך האָב געהאַט מיין אייגנס אַ צענדליק דערציילונגען פון מענדעלע, ספּעקטאָר און אַנדערע, די זאַמלביכער „הויז־פריינד" און די „יידישע פאָלקס־ביבליאָ־טעק". באַקאַנטע אַרבעטער פלעגן אַמאָל נעמען ביי מיר אַ יידיש ביכל אויף שבת. איך האָב ליב געהאַט פאָרצולייענען פאַר זיי יהל״לם „ווער קויפט עולם־הבא?" (יידישע פאָלקס־ביבליאָטעק) און זיי פלעגט עס שטאַרק געפעלן. איז מיר איינגעפאַלן צו עפענען אַ יידישע ביבליאָטעק פאַר אַרבעטער.

אין ווילנע זיינען דעמאָלט געווען עטלעכע העברעיִשע ביבליאָ־טעקן: ביי דעם העברעיִשן לערער און שרייבער ניסן גאָלאָמב, ביי דעם בלינדן זייגער־מייסטער ניסן גרעקנזאָן. דער לעצטער איז גע־ווען אַן אַגענט פון העברעיִשע צייטונגען. זיין דירה איז געווען אַ מין קלוב, וואו עס פלעגן זיך צונויפקומען העברעיִשע לערער, מענטשן, וואָס האָבן אַמאָל געדרוקט אַ מאמר, צי אַ קאָרעספּאָנדענץ אין „המליץ" אָדער „הצפירה", און גלאַט יידענע יונגעלייט, וואָס האָבן געלייענט אַ בלאַט, זיך איבערגעשמועסט וועגן ראָטשילדס פּאַלע־סטינע און דעם באַראָן הירשס אַרגענטינע. שפּעטער האָט גרעקנזאָן צוליב פּרנסה אָנגעהויבן האַלטן יידישע ביכער אויך, און די געזעלשאַפט אין זיין קלוב איז געוואָרן וואָכעדיקער. צו יענער צייט, פון וועלכער איך הויב אָן מיינע זכרונות, איז נאָך זיין ביבליאָטעק, ווי זיין דירה, געווען דורכאויס פאָרנעם לשון־קודשדיק. אין סטראַשונס ביבליאָ־טעק זיינען געווען יידישע ביכער און אַלטע יידישע צייטונגען. אָבער אויף וויפל איך געדענק, איז דעמאָלט די ביבליאָטעק ניט געווען אָפן פאַר אַלעמען, זי האָט זיך געפונען אויף אַ פּריוואַטער דירה ביי אַ קרוב פונם פאַרשטאָרבענעם מתתיהו סטראַשון, און צולאָזן אַהין פלעגט מען נאָר יחידי סגולה, ניט אַזוי אויף לייענען, ווי אויף אַרבעטן. יחידי סגולה פלעגן אויך קריגן העברעיִשע ביכער ביי חיים־לייב מאַרקאָן, שמואל־יוסף פינס אַ יינגערער חבר און אַמאָל זיין מיטרעדאַקטאָר אין „הכרמל".

יידישע ביכער פלעגט מען נעמען אויף פּראָקאַט ביי די פאַקן־טרעגער און אין די בוכהאַנדלונגען פון יצחק פונק, קאַצענעלנבויגן

אין נאַפטאָלין; מער ווי אַלץ בײ פֿונקען. פֿרײטאָג פֿאַרנאַכט פֿלעגט זיך בײ אים אין קראָם, בײ די יאַטקעס, צונויפֿקלײבן אַ היפּש ביסל מענטשן: אַרבעטער, דינסט־מײדלעך, הויז־פֿרויען, משרתים פֿון קלײטן. זײ פֿלעגן נעמען אַ ביכל אויף שבת. דער משכּון איז געווען פֿון 50 קאָפּיקעס ביז אַ רובל. אַמאָל אַ חומש צי אַ מחזור. פּראָקאַט — 5 קאָפּיקעס פֿון ביכל. ווען אַ בוך איז געווען אין עטלעכע טײלן, האָט מען פֿאַר יעדער טײל געצאָלט צו 5 קאָפּיקעס. שטײענדיק אין קראָם, פֿלעגט דער עולם שליסן באַקאַנטשאַפֿט, זיך דורכרײדן. אײנער פֿרעגט בײם אַנדערן, צי לוינט נעמען דאָס בוך, וואָס יענער האָט איצט אָפּגעבראַכט, צי איז עס גענוג אינטערעסאַנט; מען בײט זיך מיט אײנדרוקן; מען פֿרעגט בײ פֿונקען, צי איז ניטאָ עפּעס אַ נײס פֿון שמ״ר אָדער בלאָשטײן. שמ״ר און בלאָשטײן זײנען דעמאָלט געווען די באַליבטסטע שרײבער, הגם מען האָט שוין אָנגעהויבן לײענען די גרויסע פֿילבענדיקע אַמעריקאַנער ראָמאַנען, ווי טענענבוימס „שטומער בעטלער" און „שוואַרצע דימענטן". איבערהויפּט האָט מען זיך געיאָגט נאָך אײנעם אַן אַמעריקאַנער ראָמאַן אין 18 טײלן, „אויף אַ האַלב יאָר שבתים", ווי פֿונק פֿלעגט זאָגן. יעדערער האָט זיך געאײלט צו פֿאַרענדיקן זײן טײל פֿונקט אין אַ וואָך, ווײל ער האָט געוואוסט, אַז מען וואַרט שוין אויף אים, און טאָמער האָט אײנער אָפּגעבראַכט דעם דריטן טײל און דער פֿערטער האָט זיך פֿאַרהאַלטן נאָך אויף אַ וואָך, האָט ער געהאַט גרויס עגמת־נפֿש דערפֿון, וואָס ער דאַרף איבעררײסן דעם ראָמאַן „פֿונקט אויף דעם שפּאַנענדיקסטן אָרט".

בעת מיר איז אײנגעפֿאַלן צו מאַכן אַ ביבליאָטעק, האָב איך דער עיקר געהאַט אין זינען צו ראַטעווען דעם לעזער פֿון שמ״רן, וואָס איך האָב שוין דעמאָלט אויף אים געקוקט, ווי אויף אַ שמאַטע, הגם איך האָב אים נאָך גאַנץ געשמאַק געלײענט. אונזערע פֿיר חברים האָבן צונויפֿגעלײגט די ייִדישע ביכער, וואָס מיר האָבן אַלײן פֿאַרמאָגט, סך־הכּל אַ שטיק 25; צווישן באַקאַנטע האָבן מיר צונויפֿגעקליבן 15 רובל און געקויפֿט בײ פֿונקען עטלעכע צענדליק גענוצטע ביכער, און די ביבליאָטעק איז געווען פֿאַרטיק. דאָס געלט האָבן מיר געקראָגן מיט צרות. מיר האָבן עס געדאַרפֿט „צונויפֿ-

מאַכן פֿאַר אַ קראַנקן" ; זאָגן, אַז מיר קלײַבן אױף אַ „זשאַרגאָנישער" ביבליאָטעק, האָבן מיר זיך געשעמט, און מען װאָלט אונז טאַקע אױסגעלאַכט אױך.

די ביבליאָטעק האָבן מיר אַװעקגעשטעלט בײַ אַ באַקאַנטער פֿרײַלין לאָנדאָן. איר פֿאָטער האָט געהאַלטן אַ שפּײַז־קראָם אױף גרױס־סטעפּן־גאַס, און צו זײ פֿלעגן אַרײַנקומען יונגעלײַט, לערער און עקסטערניקעס, קאַנדידאַטן אױף חתנים. די ביבליאָטעק איז דאָרטן געשטאַנען העכער אַ האַלב יאָר. ביכער פֿלעגט מען אַרױסגעבן צװײ מאָל אַ װאָך, דינסטאָג און פֿרײַטאָג. מיט דעם האָט זיך פֿאַרנומען עמעצער פֿון אונזערע פֿיר חברים, די פֿרײַלין לאָנדאָן און אירער אַ נאָענטער באַקאַנטער טױבקין. די לײענער זײַנען געװען עטלעכע סטאָליאַרעס, אַ פֿאָר קאָנװערטן־מאַכערקעס און זאָקנשטריקערקעס, אײן שנײַדער און אײן שניצער, סך־הכּל אַ מענטשן 12—15. זײ האָבן כּמעט אַלע געלערנט גראַמאָטע, בײַ װעמען — האָבן זײ ניט אױסגעזאָגט. זײ פֿלעגן באַקומען רוסישע ביכער פֿון עפּעס אַ קװאַל, װעלכן זײ פֿלעגן ניט אָנרופֿן; אָבער זײ איז געװען שװער צו לײענען רוסיש, פֿלעגן מיר בײַ זײ די רוסישע ביכער אָפּט אַנטלײען פֿאַר זיך. אײנער אַ סטאָליער פֿלעגט נעמען דרײַ ייִדישע ביכלעך מיט אַמאָל. „פֿאַר זיך, — האָט ער געזאָגט, — דאַרף איך עס ניט, איך קאָן שױן, ברוך־השם, רוסיש. אָבער בײַ אונז אין װאַרשטאַט זײַנען פֿאַראַן אַזעלכע, װאָס קאָנען קײן גראַמאָטע ניט, נעם איך עס פֿאַר זײ". איך האָב געבעטן אײנע פֿון די קאָנװערטנמאַכערקעס, זי זאָל אױך נעמען עטלעכע ביכלעך פֿאַר אַנדערע מײדלעך בײַ זײ אין פֿאַבריק. האָט זי מיר געענטפֿערט: „בײַ אונז איז ניטאָ פֿאַר װעמען. אַ פֿאָר בעסערע מײדלעך לײענען רוסיש. די איבעריקע קאָנען קײן זשאַרגאָן אױך ניט. חוץ דעם האָבן זײ קײן צײַט ניט. זײ לערנען זיך טאַנצן"...

אױף װיפֿל איך קאָן מיך איצט דערמאָנען, איז דער באַשטאַנד פֿון דער ביבליאָטעק געװען אַזױ:

ב ע ל ע ט ר י ס ט י ק: מ ע נ ד ע ל ע מו"ס — דאָס קלײן מענטשעלע, מסעות בנימין השלישי, די קליאַטשע; ל י נ ע צ ק י — דאָס פּױלישע ייִנגל, די בלוטיקע נקמה אָדער יעקב טיראַדאָ, לוח און כּסף; מאָניע

דלוגאַטש — די וועלט=מסורה; דינעזאָן — הנאהבים והנעימים
אָדער דער שוואַרצער יונגערמאַן, אבן נגף אָדער דער שטיין אין
וועג; א. מ. דיק — שמעיה דער גוט יום טוב ביטער, הייציקל
אַלין, דער שאַצמייסטער, די שקלאַפערײַ (איבערגעמאַכט פון ביטשער
סטאָו „דעם פעטער טאָמס הייזל"), דער שבעים מאָלציט, דער פּאַר=
טעפּיאַניסט; יעהגעניע אָדער די געהיימניסע פון פראַנצויזישן היף—
אַ ראָמאַן אין פיר טיילן איבערגעז. פון באָרנס אַ דייטשן ראָמאַן;
המרמ"ז (שאַצקעס) — דער יידישער ערב פסח; י. טרובניק —
„די אומגליקלעכע מרים" אַ היסטאָרישער ראָמאַן איבערגעזעצט פון
פרידבערגס „עמק הארזים"; טויבע סעגאַל — גאָלדעטשקע
אונזער ליבע מלוהטע, אַ נאָכמאַכונג פון טשערנישעווסקיס „טשטאָ
דעלאַט" (אַ פּובליציסטישער ראָמאַן, וואו די שפּראַך איז געווען מיט
אַ שטאַרקן צומיש פון רוסישע ווערטער ווי מען פלעגט דעמאָלט
געוויינלעך רײדן אין יידיש וועגן העכערע ענינים. די צווייטע איפּ=
לאַגע האָט זיך שוין גערופן „די שיינע ניטערין", אפנים כדי עס
זאָל מער צוציען דעם עולם. אונטער דעם דאָזיקן נאָמען ווערט
דער ראָמאַן נאָך הײַנט אויך אַמאָל געלייענט פון אַרבעטער, וואָס
הייבן ערשט אָן צו זוכן „אַנטוויקלונג"; מרדכי ספּעקטאָר —
דער שטומער גוטער ייד, אַ ראָמאַן אָן אַ נאָמען, דער יידישער
מוזשיק, העניים והאביונים, רבי טריטל, די יידישע טעכטער: שלום=
עליכם — די וועלט=רייזע, דאָס מעסערל, קינדער=שפּיל, סענדער
בלאַנק, אַ בינטל בלומען, נאַטאַשע, העכער=נידעריקער, סטעמפּע=
ניו און יוסעלע סאָלאָוויי. אַזוי ווי דאָס איז געווען ווייניק, און די
לעזער האָבן אָפט געפאָדערט „גיט עפּעס לעבעדיקס, אינטערעסאַנטס",
האָבן מיר געפונען פאַר נייטיק צו האַלטן ביי אַ צענדליק ראָמאַנען
פון שמ"ר און בלאָשטיין. שמ"רס — אַזעלכע, וואָס האָבן געהאַט
אַ היסטאָרישן סוזשעט, ווי „דער יידישער מיניסטער" (ר' יהודה
הלוי און אברהם אבן עזרא), בלאָשטיינס ראָמאַנען מיט אַ געזעלשאַפט=
לעכער טענדענץ, ווי „די גוואַלד=שדוכים", „דער בעל=טובה". געווען
נאָך זאַביעשענסקיס אַ פאַרפלאָנטערטער ראָמאַן פון דער צייט פון
די ערשטע פּאָגראָמען „די שווערע צייטן". ער איז געווען נאָך ער=
גער פון שמ"רס שמאַטעס, אָבער די פּאָגראָמען האָבן אים גע=
בשרט.

פּאָעזיע: מיכל גאָרדאָן — לידער; י. ל. גאָרדאָן — שיחת חולין; ש. י. אַבראַמאָוויטש — יודל; אברהם גאָלדפאַדען — יודעלע; אליקום צונזער — 10 לידער (די סאָכע, דער נײַנצנטער יאָרהונדערט און אַז. וו.).

זאַמלביכער: ספּעקטאָרס — 1־טער און 2־טער הויז־פֿרײַנד, פֿאַמיליען־פֿרײַנד, שלום־עליכמס 1־טע און 2־טע יידישע פֿאָלקסביבליאָטעק. פּרצס יידישע ביבליאָטעק, צווײ חובבי־ציוניסטישע זאַמלביכער „דער יידישער וועקער“, רעדאַגירט פֿון מ. ל. ליליענבלום און „דאָס הײליקע לאַנד“, אַרויסגעגעבן פֿון בערטע פֿלעקסער אַ שוועסטער פֿון דעם באַקאַנטן רוסישן קריטיקער וואָלינסקי; עטלעכע קאַלענדאַרן פֿון מענדעלע־מוכר־ספרים, לינעצקי און עפּלבערג. פֿון יידישער געשיכטע האָבן מיר געהאַט נאָר איין באַנד גרעץ (פֿאָלקסטימלעכע געשיכטע), איבערגעזעצט פֿון י. לינעצקי.

דראַמען: מענדעלע מוכר־ספרים—די טאַקסע, דער פּריזיוו. לעסינגס „נתן החכם“, איבערגעזעצט פֿון לינעצקי. גוצקאָוו — אוריאל אַקאָסטע, איבערגעזעצט פֿון י. לערנער, מ. ל. ליליענבלום—„זרובבל“. איבער קריטיק אין ביכל—„סוד פּריסיאַזשנײך אָדער שמ״רס משפּט“ פֿון שלום־עליכם. איבער נאַטורוויסנשאַפֿט איין בוך — דער סוף פֿון דער וועלט אָדער דער „קאָמעט“ פֿון מיכל וועבער, אַ פֿרײַע באַאַרבעטונג פֿון פֿלאַמאַריאָנס פּאָפּולערע אַסטראָנאָמיע. איבער געזעלשאַפֿטלעכע פֿראַגן געדענק איך נאָר 2 בראָשורן פֿון אײנעם מינדלין פֿון אָדעס: „אַרטעלן“ און „אם אין אני לי, מי לי“, — בײדע איבער פּראָדוקטיוו־קאָאָפּעראַטיוון. דאָס איז געווען כמעט אַלץ, וואָס אַ יידישע ביבליאָטעק, וועלכע האָט געוואָלט אויסקומען אָן שמ״ר און בלאָשטײן, האָט דעמאָלט געקאָנט האָבן. און נאָך לאַנגע יאָרן שפּעטער איז ניט געווען קײן מאַטעריאַל, פֿון וואָס צונויפֿצושטעלן אַ יידישע ביבליאָטעק.

חול־המועד־סוכּות דעם זעלבן יאָר בין איך באַקאַנט געוואָרן מיט יצחק גודא, פֿון לידע. אין וואַרשע איז דעמאָלט אַרויסגעגאַנגען בן אַביגדורס בעלעטריסטישע ביבליאָטעק „ספרי אגורה“, קלײנע ביכלעך און פּעטיט, צו 5 קאָפּיקעס אַ ביכל. גודאַ האָט מיר בײַ דער ערשטער באַגעגעניש גלײַך דערצײלט, אַז און בן אַביגדורס

ביבליאָטעק איז אָפּגעדרוקט זײַנע אַן ערציילונג אין 2 טיילן, אונטערן נאָמען „הנגר הנאור“ (דער אויפגעקלערטער סטאָליער), אונטערגעשריבן י. ג—אָ. דאָרטן שילדערט ער אַ ישיבה-בחור אַן עלוי, וואָס האָט אַוועקגעוואָרפן דעם תלמוד און האָט זיך אויסגעלערנט סטאָלעריי; איצט לעבט ער פון אַרבעט און זוכט אויפצוקלערן זײַנע חברים, די פּשוטע סטאָליאַרעס. צווישן די ישיבה-בחורים, וואָס זײַנען געוואָרן משכּילים, איז עס דעמאָלט געווען אַ גאַנגבאַרע אידעע. און איך אַליין האָב געהאַט נאָענטע חברים ווי ישראל-מיכל קאַפּלינסקי, יעקב ווײַנער, פּסח דאַמסקי און אַנדערע, וואָס נאָכדעם, ווי זיי האָבן אַוועקגעוואָרפן דעם תלמוד, האָבן זיי זיך גענומען ניט פאַר לאַטיין און גריכיש, נאָר פאַרן האַמער און נאָדל. גרידאָ האָט מיר געזאָגט, אַז פאַרן העלד פון זײַן ערציילונג האָט ער גענומען אונזער געמיינזאַמען באַקאַנטן אַברהם וואַלט (דער איצטיקער דיכטער א. ליעסין), אַ בחור אַן עלוי, וואָס דרייט זיך צווישן אַרבעטער און קלײַבט זיך אַליין אויך ווערן אַן אַרבעטער.

ער האָט מיר אויך פאַרטרויט, אַז עס זײַנען פאַראַן אינטעליגענטן, לערער און סטודענטן, וואָס זוכן באַקאַנט צו ווערן מיט אַזעלכע יונגעלײַט, וועלכע קאָנען זשאַרגאָן. כאַפּן זיי אַזאַ יונגנמאַן (זיי רופן אים האַלבער אינטעליגענט), ווערן זיי מיט אים נאָענט, גיבן אים ביכער צום לייענען, ריידן מיט אים, פאַרגיבן טעמעס, וועגן וואָס צו שרײַבן. ער האָט מיר געזאָגט, אַז ער גופא טראָגט זיך איצט אַרום מיט אַ געדאַנק צו שאַפן אין זשאַרגאָן אַזאַ ביבליאָטעק פון פינף קאָפּיקענע דערציילונגען, ווי בן-אַביגדורס העברעישע. ער האָט שוין אַפילו אַ פאַרלעגער אויך, דאָס איז יוסף שריפטזעצער, דער פאַרוואַלטער איבער דער ייִדישער דרוקערײַ פון „ראָזענקראַנץ און שריפטזעצער“. יענע דרוקערײַ גיט סײ-ווי אַרויס קליינע זשאַרגאָנישע ביכלעך, אויף וועלכע עס שטייט אויפגעשריבן „האַרצרײַסנדער ראָמאַן“, מיט קליינע אותיותלעך „אַזוי ווי די ראָמאַנען“ און מיט גרויסע אותיות „פון שמ״ר“. אַזאַ ביכל האַלט איין דרוקבויגן. דער פּראָפעסאָר נעמט פאַר אים דריי רובל און פאַרקויפט דעם זכות אויף אייביק — לצמיתות. דאָס ביכל ווערט געדרוקט אין 10 טויזנט עקזעמפּלאַרן און ווערט פאַרשפּרייט דורך פּאַקנטרעגער.

וועלכע צאָלן צו איינע אָדער אַנדערהאַלבן קאָפּיקעס און פֿאַרקויפֿן צו דריי קאָפּיקעס אַ שטיק. וויל איצט שריפֿטזעצער, אַ מענטש שוין אַ ביסל אַ היינטיקער, אויף דעם זעלביקן אופֿן אַרויסגעבן בעסערע ביכלעך, וועלכע ער וועט אויך פֿאַרשפּרייטן דורך פֿאַקנטרעגער, נאָר דער פֿאַרפֿאַסער וועט נעמען פֿאַר אַזאַ ביכל 10 רובל און אין איינצלפֿאַרקויף וועט עס קאָסטן 5 קאָפּיקעס.

די ביבליאָטעק „קליינע דערציילונגען" האָט טאַקע באַלד אָנגעהויבן אַרויסצוגיין און אין משך פֿונם ווינטער און זומער זיינען אַרויס פֿאָלגנדיקע נומערן: 1) גוידאָ — פֿון זאַוואָד אין באָד. אַ מעשה מיט אַן אַרבעטער, וואָס פֿאַרליִרט די האַנט ביי אַ מאַשין פֿון סאָדעוואַסער, און אַז ער גייט אַרויס פֿון שפּיטאָל האָט ער קיין אַנדער ברירה ניט, ווי צו ווערן אַ היטער פֿון די קליידער אין באָד. אַלע פֿרייטאָג גיט אים יעדער ייד, וואָס גייט אין באָד, אַ קאָפּיקע פֿאַר היטן די זאַכן, און דער באַלעבאָס פֿון זעלצער־זאַוואָד, וואו ער האָט די האַנט פֿאַרלאָרן, גיט אים גאַנצע 2 קאָפּיקעס*). 2—3) גוידאָ — די נייע ליבע. אַ מעשה מיט אַ היינטיקע פֿאָר־פֿאָלק פֿון דער באַלעבאַטישער וועלט, וועלכע האָבן אין דער יוגנט אַ סך גערעדט וועגן בילדונג און נייעם גייסט, און אַז זיי האָבן חתונה געהאַט, זיינען זיי ביסלעכווייז, פֿאַר זיך אַליין ניט באַמערקט, געוואָרן פּראָצענטניקעס מיט אַלע פּישטשעווקעס, ווי זייערע טאַטעס. 4) גוידאָ — דער פֿאַרפֿאַלענער סאָוועסט. שטשעדרינס באַקאַנטע סאַטירע, צוגעפּאַסט צו דעם יידישן לעבן. 5) ד. פּינסקי — דער

*) זיינע באַקאַנטע אינטעליגענטן האָבן גוידאָן געבעטן אָנשרייבן אַ דערציילונג וועגן אַ זאָקנמאַכערקע, אַן אַרבעטערין, וועלכע האָט זיך דעמאָלט גערעכנט פֿאַר אַ טיפּישע פֿאָרשטייערין פֿונם אָקאָרשט געבוירענעם יידישן פּראָלעטאַריאַט. אָבער גוידאָ האָט זיך דערפֿון אָפּגעזאָגט: ער איז געווען ניט גענוג באַקאַנט מיטן לעבן פֿון די זאָקנמאַכערקעס. „פֿון זאַוואָד אין באָד" איז אַ רעאַליסטישע דערציילונג. עס פֿילט זיך באָאָבאַכטונג. אָבער דער אַרבעטער פֿונם זעלצער־„זאַוואָד" איז אַרויסגעקומען ניט טיפּיש. און דער עיקר—דער טאָן איז פֿון מענדעלע מוכר ספֿרים, בעת ער באַשרייבט דעם אָרימען שוסטער, וועלכן מ׳פּירט אַוועק אויף אַ וועגעלע אין הקדש שטאַרבן. עס איז די אַלטע רחמנות צום ליידנדיקן אָרעמאַן און ניט דער נייער האָפֿנדיקער פּראָטעסט פֿונם לויןאַרבעטער.

גרויסער מענטשן־פריינד, פריער געדרוקט אין דריטן באנד „הויז־פריינד". 6) י. ל. פרץ — „יוסל ישיבה בחור" און „דער קראנקער יונגל".

ווינטער 1893—1894 האט זיך בכלל אנגעהויבן א שטיקל איפ־לעבונג אין דער יידישער ליטעראטור. אין ווארשע איז נאך א הפסקה פון עטלעכע יאר ארויס דער דריטער באנד „הויז־פריינד". אויסער דעם ערשטן קאפיטל פון מענדעלעס „פישקע דער קרומער", וועל־כער איז געווען א בשורה פאר דער יידישער שיינער ליטעראטור, איז דארטן געווען דיר פינסקיס „דער גרויסער מענטשן־פריינד" — א סאטירע אויף אונזערע ליבעראלע כלל־טוער, און ווינער א פע־ליעטאן „אויף מלחמה מיט הינטער־פיסלעך־טאנץ", א שארפע ארויס־טרעטונג קעגן חיבת־ציון און קעגן דער רעאקציע אין דער העברעישער ליטעראטור פון יענער צייט. אין עפלבערגס האגדלס־קאלענדאר איז געווען געדרוקט פינסקיס „אראפ דער יאך", וואו עס האט צום ערשטן מאל אין דער יידישער ליטעראטור געקלונגען דער האפער־דיקער פראטעסטירנדיקער קול פונם יידישן ארבעטער. ווינטער 1894 איז אין פארלאג י. ל. פרץ ארויס פינסקיס „רבי שלמה", — א מעשה מיט א שיינעם יידישן באלעבאס, א למדן און א יחסן, וואס אויף דער עלטער אונטערן איינפלוס פון זיין אייניקלס א לערער קומט אין זיין מוח פאר א איבערקערעניש; ער ווערט דורכגעדרונגען מיט מאדערנע שטרעבונגען, ווערט נאענט מיט פשוטע ארבעטער, זוכט זיי אויפצוקלערן. ער שטארבט ניט פארשטאנען, פארפרעמדט פון זיין אייגענער פאמיליע און פון דער פני פון שטאט, וואס קוקן אויף אים, ווי אויף א משוגענעם, דערפאר אנגעווארעמט דורכן מיטגעפיל פון די ארבעטער, וועלכע קומען אים מבקר־חולה זיין און הערן אים זינגע גליענדיקע רייד וועגן א נייעם לעבן, וואס ער שטאמלט ארויס שוין כמעט א גוססער אויפן טויטן־בעט. די פיגור פונם אלטן ר' שלמה איז ארויסגעקומען ניט איבערציגנדיק, אומגלויבלעך אפילו. אבער די דערציילונג האט געהאט א גרויסן דערפאלג צוליב איר טענדענץ און דער עיקר צוליב איר נייעם מוטיקן טאן.

קיין לאנגע יאר האבן די „קליינע ביכלעך" ניט געהאט. גוידא האט געמוזט איבערגעבן זיין „ביבליאטעק" צוליב מאנגל אין מיטארבעטער.

מרדכי ספּעקטאָר האָט גאָרניט צוגעשיקט. שלום־עליכם האָט אַפילו ניט געענטפערט. פּרץ און פּינסקי האָבן געפּלאַנעוועט אַן אייגענע אויסגאַבע. און אויספּילן די גאַנצע אויסגאַבע מיט זיינע אייגענע שריפטן האָט גורדאָ ניט געוואָלט און ניט געקאָנט.

פאַר פּסח איז אין ווילנע אַרויס אַ ביכל פון איינעם בן אַריה (קרייער, — אַ לערער אין ווילנער תלמוד־תורה). דאָס ביכל האָט געהאַלטן 4—5 דרוק־בויגן און האָט געהייסן „אַ וועלט מיט וועלטעלעך“. דאָס איז געווען אַ האַלב־בעלעטריסטישע פּאָפּולאַריזאַציע פון די ערשטע באַגריפן אין אַסטראָנאָמיע און מאַטעמאַטישער געאָגראַפיע, נאָכגעמאַכט אַ רוסישן ביכל פון איוואַנאָוו (ראַסקאַזי אָ זעמליע אי נעבע), אָבער איינגעפּאַסט אין אַ יידישער מעשה מיט משלים פונם יידישן לעבן. דאָס ביכל האָט געהאַט אַ גרויסן ערפאָלג און האָט אויסגעהאַלטן 5—6 אויסגאַבן. בן אַריה האָט געקראָגן אַ שטיקל נאָמען. אַ סימן האָט איר, אַז דער בוכהענדלער און פאַרלעגער מ. קאַצענעלנבויגן האָט אין אַ האַלב יאָר אַרום באַשטעלט ביי דעם זעלביקן בן אַריה אַ ביכל, וואָס זאָל הייסן „אַ מענטש מיט מענטשעלעך“. „שרייבט, — האָט ער געזאָגט, — וואָס איר ווילט, אַבי דער נאָמען זאָל פאַרכאַפּן. דער עיקר איז דער נאָמען. פאַרוואָס, מיינט איר, איז אייער ערשטער ביכל געגאַנגען? אַז אַ ייד זעט אין פענסטער אַ „וועלט מיט וועלטעלעך“ דערלאַנגט עס אים אַ שלעפּ און ער מוז אַריינגיין קויפן“ *).

---

*) דער דאָזיקער קאצענעלנבויגן האָט ארויסגעגעבן בלאָשטיינס ראָמאַנען און י. ל. גאָרדאָנס בריוו. ער איז געווען דער פארלעגער פון פּרץ סמאָלענסקיס געזאמלטע ווערק און דער איינציקער אגענט פאר גאַנץ רוסלאַנד פון די אמעריקאַנע גרויסע ראָמאַנען. אָבער מער ווי אַלץ האָט ער געהאַלטן פון אויסטערלישע נעמען אין פאַרפלאָנטערטע טעמעס. ער האָט אַ מאָל באַשטעלט ביי בן אריהן אַ ראָמאַן אין איין דרוק־בויגן, וואָס די טעמע זאָל זיין — צוויי ווייבער אין איין קאָרסעט. „איר וועט זען“ — האָט ער געטענהט, — דאָס גאַנצע יידישע פאָלק וועט זיך האַלטן ביי די זייטן פאַר געלעכטער. עס וועט גיין מער, ווי „וויכנע ד.וואָשע פאָרט אין אַמעריקע“... בן אריה האָט די באַשטעלונג ניט אָנגענומען, אָבער קאַצענעלנבויגן האָט דערוויל ברייט צעקלונגען צווישן אַלע באַקאַנטע, אַז פאַר אים שרייבט זיך „אַזאַ צאַצקע“. האָט גענומען דער דרוקער מ״ץ און שטילערהייט אָנגעשריבן אַ בריוול צו עוזר בלאָשטיין אין דווינסק,

אויף פסח 1894 איז אין ווילנע אָנגעקומען דאָס ערשטע יום־טוב־בלעטל פון פרץ־ספּעקטאָר „לכבוד פסח“. די סאָציאַליסטישע טענדענץ האָט זיך נאָך אין יענעם בלעטל כּמעט ניט אַרויסגעזען. מען האָט נאָר באַמערקט, אַז דאָס בלעטל ווערט פאַרשפּרייט ניט ווי געוויינלעך דורך פאַקטערגער און בוכהענדלער, נאָר דורך עפּעס יונגעלייט, וועלכע האָבן מיט דעם ספרים־האַנדל גאָר ניט צו טאָן. אינם ערשטן בלעטל איז געווען אָפּגעדרוקט פּרצעס „די רויז“, אַ זאַך, וועלכע קיינער האָט ניט פאַרשטאַנען, און יעדערער האָט אין איר אַריינגעלייגט זיין אייגענע כּוונה. שוין פון דעמאָלט אָן זיינען מיר געוויינט געוואָרן צו ברעכן דעם קאָפּ איבער אַ שטיקל פּרץ, ווי איבער אַ שווערער סוגיא אין גמרא, אָדער ווי איבער אַ האַרבן שטעל פון מאַרקס. פרישמאַן האָט שפּעטער אין זיין פּאַמפלעט געמאַכט חוזק, אַז צוויי ענגלישע לאָרדן האָבן זיך פאַרוועט איבער דעם פּשט פון פּרצעס „רויז“. איך בין ניט פיל געווען אויפן פּען און האָב אין אַ פּאָסטקאַרטל אָנגעפרעגט פּרצן אַליין, וואָס האָט ער געמיינט מיט זיין „רויז“. פּרץ האָט מיר געענטפערט אין העברעיש. אין די יאָרן 1894—95 האָב איך פּרצן עטלעכע מאָל געשריבן, און יעדער מאָל האָט זיך איבערגעחזרט דאָס אייגענע: איך שרייב ייִדיש, און ער ענטפערט העברעיש. פּרץ האָט מיר אין זיין ערשטן פּאָסטקאַרטל געשריבן: „השושנה היא עלמה נופלת תחת עול החיים“ (די רויז איז אַ מיידל, וואָס פאַלט אונטערן יאָך פון לעבן). מיט דעם דאָזיקן קליינעם שליסל האָב איך גענומען שטודירן „די רויז“ שורה נאָך שורה — פאַרשטאַנען האָב איך זי אַלץ ניט, אָבער איך בין געווען

יענער זאָל אים וואָס גיכער אָנשרייבן אַ ראָמאַן און אַ דרוקיבוינן אויף דער סומע: „צוויי ווייבער אין איין קאָרסעט“. בלאָסטיין איז דעמאָלט געווען שטאַרק באַרימט; אַנדערע האָבן אפילו פון אים געהאַלטן מער ווי פון שמר. פאַר דער עקסטרע שטיקל אַרבעט האָט ער גענומען גאַנצע 25 רובל — אַ גוואַלדיקער האָנאָראַר פאַר יענער צייט. — און אַ חידוש אַרום איז ביי מ״צן פון דרוק אַרויס אַ פאַרטיקער „קאָרסעט“. אַזאַ רושם ווי „וויכנע דוואָשע“ האָט דער „קאָרסעט“ ניט געמאַכט, אָבער קאַצענעלנבויגן איז געווען מוראדיק אין כּעס: „אַט אַ זשוליק דער מ״ק, ער זאָל מיר אַרויסנעמען טויזנט רובל פון קעשענע, וואָלט מיר ניט אַזוי פאַרדראָסן. צוטקעגנבעט אַזאַ גאָלדענע אידעע“...

גרויס ביי זיך, וואָס איך האָב געהאַט די זכיה צו באַקומען אַ פּאָסט־קאַרטל פון אַן אמתן שרייבער.

אין צווייטן בלעטל „פּייל און בויגן“ אויף ל״ג־בעומר איז שוין דער סאָציאַליסטישער כאַראַקטער געווען בולטער. דאָס בלעטל איז אַרויס פון פרצן אַליין אָן ספּעקטאַקלען. צווישן מיינע נאָענטע באַקאַנטע האָט מען עס איבערגעטייטשט: ספּעקטאַר האָט זיך דערשראָקן. אין ל״ג־בעומר־בלעטל איז געווען אָפּגעדרוקט פּרצעס ליד, „די נאַכט־וועכטער, אַ פּרום רבניש לידל“. דאָס איז געווען אַן איבערזעצונג פון שאַמיסאָס „יעזויטן“, נאָר אין בלעטל איז עס ניט אָנגעוויזן. דאָס ליד איז שטאַרק געפעלן געוואָרן די אַרבעטער, און זיי פלעגן עס מיט חשק דעקלאַמירן:

„אַ נאַכט אַ מחיה, דאָס נעכטל איז טייער,
נאָר היט אייך פאַר פייער, היט אייך פאַר פייער!
נאָר נישט געקאָכט און געזאָטן!
פאַרשליסט נאָר די פענסטער און טירן און טויערן!
פאַרמאַכט אויך די אויגן, פאַרשטאָפּט אייך די אויערן,
און כראָפּעט, ווי גאָט האָט געבאָטן!
פאַרשאָלטן זאָל ווערן, ווער ס'רירט זיך און גייט
און צינדט אָן אַ פייער, צי רירט דעם טראָמפּייט
צום בלאָזן, צום וועקן ביינאַכט!
מען וועט אין גיהנם די לייבער זיי דרעשן
און דאָ וועלן מיר לעשן און לעשן, און לעשן,
געטריי וועלן מיר דינען דער נאַכט!“

אויפן שבועות־בלעטל האָבן מיר שוין געוואַרט, ווי אויף אַ טייערן גאַסט. די „עשרת הדברות פון אַ קליינעם באַלעבעסל“ האָבן אויף אונז געמאַכט אַ רושם: „ער איז אינגאַנצן אונזערער“... אין דעם בלעטל „אין עולם התהו“ האָבן מיר זיך געגריבלט און געלערנט פשט. אויף שבעה עשר בתמוז איז אַרויס „דער תענית“. אונז זיינען געפעלן געוואָרן די אַפאָריזמען וועגן תעניתים, און ראַדיקאַלן גייסט. אין זעלביקן בלעטל איז געווען פרצעס ערשטע חסידישע זאַך „די מקובלים“. דאָס רוב פון מיינע באַקאַנטע האָבן עס אַפילו

ניט באַמערקט. מיר איז די זאַך שטאַרק געפעלן, אָבער זי האָט מיך פאַרהידושט: וואָס פאַר אַ שייכות האָט עס מיט דעם איבעריקן? מיט דריטהאַלבן יאָר שפּעטער האָב איך זיך אין ווילנער פּאָליטישער טורמע (פערצנטער נומער) צוזאַמענגעטראָפן מיט דעם פאַרשטאָרבענעם אַמסטערדאַם. עס רעדט זיך נאָר אַזוי צוזאַמענגעטראָפן, — געזען האָבן מיר זיך ניט. מיר זיינען געזעסן פאַרשלאָסן אין צוויי שכנישע קאַמערן; נאָר אין דער וואַנט, וואָס האָט אונז צעטיילט, איז אונטן לעבן דיל געווען אַ לעכל, געמאַכט פון מייז און פאַרברייטערט פון אונז — פלעגן מיר אין די אָוונטן ליגן אויסגעצויגן אויפן דיל, יעדערער פון זיין זייט, צוגעשפּאַרט מויל און אויער צום לעכל און זיך איבערשמועסן. געווען יאָרן... וויפל מענטשן האָב איך דורך אַזעלכע לעכלעך קענען געלערנט, וויפל הייסע וויכוחים געפירט, וויפל אינטימע סודות אויסגעהערט... איז אין איינעם פון אַזעלכע לעכל־שמועסן געקומען צו רייד וועגן פּרצן, און אַמסטערדאַם האָט מיר געזאָגט: „נאָר דאָ אין טורמע, וואו עס איז פאַראַנען אַזויפיל צייט אויף טראַכטן, האָב איך געכאַפּט דעם טיפן זינען פון פּרצעס „מקובלים". דער הונגער ברענגט מענטשן און פעלקער צו האַלוצינאַציעס, צו חזיונות, צו נבואה. פון יסורים ווערט מען אַ מקובל. אַז עס איז ניטאָ די וועלט, שאַפט מען זיך אַ שיינע יענע וועלט.

אין די יום־טוב־בלעטלעך זיינען געווען פּרצעס פעליעטאָנען קעגן די רבנים און דעם מנהג פון חליצה — אַ פאַרשפּיל צום „שטריימל"; קעגן די העברעיסטן און חובבי־ציון, וואָס ווערן פאַרצייטערטע יעדער מאָל, ווען אינטעליגענטע מענטשן הייבן אָן שרייבן גוטע זאַכן אין זשאַרגאָן; קעגן די דאָזיקע ירושלימער אַריסטאָקראַטן, וואָס האָבן מורא, דער פּשוטער המון זאָל זיך ניט צופיל דערוויסן, ניט ווערן צופיל אויפגעקלערט. די פעליעטאָנען האָבן אונז צוגעטראָפן: אָט: דאָס דאַרף מען טאַקע! שוין לאַנג צייט געווען... אָבער דעם גרעסטן חשק האָט אויף אונז געמאַכט דער פעליעטאָן „וואָס זאָל איך הערן", אין סוכות־בלעטל. ער איז געווען ווייער שוין געשריבן אין מאַניר פון היינע, און די קאַמפּף־שטימונג און די בולטע רעוואָלוציאָנערע טענדענץ האָבן אויף אונז געמאַכט דעם טיפסטן איינדרוק.

מען האָט געלייענט און איבערגעלייענט דעם אָפּזאַץ וועגן שלום,
און מען האָט באַוואונדערס באַטאָנט די פאָלגנדיקע שורות:

„פאַר שלום האָב איך מורא, פאַר שטילקייט ציטער אך אימת-מות!

שלום איז צווישן גנבים, ווען זיי גרייטן זיך צו דער פינגער-מלאכה... זיי מאַכן שלום מיט דער פינסטערער נאַכט און צינדן קיין שטערייכהעלצל ניט אָן... שלום-מאַכן זיי מיט יעדן וואָלקן, וואָס ציט איבער דער לבנה... שלום מאַכן זיי אַפילו מיטן בריטאַן אויפן הויף און וואַרפן אים צו אַ שטיק „לא יחרץ" פלייש, צו פאַרשטאָפן דאָס מויל...

נאָר פרווז און וויל שטילע-הייט און בשלום פאַראָגן די אומגע-בעטענע געסט? מוזטו ליכט אָנצינדן, הויז-לייט וועקן, קולות מאַכן...

שלום און שטיל איז אויפן בית-הקברות... אָן געוויש פרעסן זיך די ווערים אַריין אין די מתימס לייבער, שטיל האַלוט אַרום דער מעך די אַלטע מצבה און ציט זי אין דער ערד אַריין... שטיל הוישט דאָס אָרעמעביימל, וואָס ציט אַריין אין זיך דעם קברים-זאַפט... נאָר פרווו גיב תחית המתים!... מוזטו פריער בלאָזן אויפן שופר של משיח!

שטיל איז נאַכט און טויט"!

אָבער זיך מיט אונזער גאַנצער שטימונג האָבן מיר מער ווי אַלץ געפונען אין די לעצטע שורות פון פעליעטאָן. נאָכדעם ווי פרץ האָט איבערגעקליבן אַלע בקשות, מיט וועלכע ער וואָלט געקאנט זיך ווענדן צום רבונו-של-עולם אין האַלבער נאַכט פון הושענא רבה, — אין דער קורצער רגע, ווען דער הימל שפּאַלט זיך, און יעדעס וואָרט, מיט וועלכן אַ מענטש כאַפּט זיך דעמאָלט אַרויס, ווערט מקוים. איבערגעקליבן אַלע און זיך ניט אָפּגעשטעלט אויף קיין איינ-ציקער, ענדיקט ער:

„איך האָב נאָך אַנדערע, אפשר בעסערע און וויכטיקערע בקשות, און זיי וואָלטן זיך דווקא געלאָזט איינפאַסן אין איין וואָרט, אין איין איינציק וואָרט, — שאַרף ווי דער בליץ, שטאַרק, ווי דער דונער... נאָר צום הימל איז ווייט, מען מוז שרייען הויך, און

שטיל האָבן אירען, אָקסן — לאַנגע צונגען און איך — איך האָב שטאַרק, שטאַרק מורא...“

ווען איך האָב עס פֿאַרטײלט פֿאַר אַרבעטער, האָב איך זײ ניט געדאַרפֿט פֿאַרטײַטשן, וואָס מײנט פּרץ. בײ אַלעמען האָבן זיך באַוויזן פּערלעך אין די אויגן. און אײנער האָט מיט אַ באַגײסטערטן שמײכל באַמערקט:

— אַ מענטש, וואָס דערוועקט זיך אַזוי צו שרײַבן — האָט שוין גאָר קײן מורא ניט...

די הויפּט־שרײַבער אין די בלעטלעך זײַנען געווען פּרץ און פּינסקי. און אויב עס פֿלעגן אַרײַנפֿאַלן אַנדערע אויך, האָבן מיר די ניט באַמערקט. פּרץ האָט געשריבן פֿעליעטאָנען, ערצײלונגען, לידער, אַפֿילו פּאָפּולער־וויסנשאַפֿטלעכע אַרטיקלען. און טאָמער איז אין אײנעם פֿון די בלעטלעך געווען אָפּגעדרוקט אַן איבערזעצונג פֿון קנוט האַמסון, האָבן מיר, האַלבע אינטעליגענטן, און אונזער נאָענטסטע, מען עס איך אָנגענומען פֿאַר פּרצעס אַ פּסעוודאָנים. פּינסקי האָט געגעבן זײַנע אַרבעטער־דערצײלונגען, וועלכע האָבן געאָטעמט מיט לעבנס־פֿרײד, געשפּריצט מיט באַהאַלטענעם כּוח, — די ערשטע אַרבעטער־דערצײלונגען אין דער ייִדישער ליטעראַטור. דאָס ערשטע מאָל, ווען דער נײַער פּראָלעטאַריער האָט פֿאַרבײטן מענדעלעס אַלטן קבצן. די יום־טובֿ בלעטלעך האָבן זיך פֿאַרשפּרײט אין ווילנע אין אַן עקזעמפּלאַרן 200, אָבער געלײענט געוואָרן זײַנען זײ אַ סך מער. זײ זײַנען געגאַנגען פֿון האַנט צו האַנט. מען האָט זײ געלײענט און פֿאַרטײַטשט אין אַרבעטער־קרײַזלעך, געלײענט מער צווישן די שורות, ווי אין די שורות. זײ זײַנען געוואָרן אַ מאַטעריאַל פֿאַר פּראָפּאַגאַנדע און אַגיטאַציע.

איך ווײס ניט, ווי עס האָבן אויף דעם געקוקט די עלטערע, די אינטעליגענטן, וועלכע זײַנען געשטאַנען מיט פּרצן אין פֿאַרבינדונג און האָבן אים באַאײַנפֿלוסט. בײַ זײ איז עס מסתּמא געווען אײנס פֿון די מיטלען, וועלכע זײ האָבן אויסגענוצט פֿאַר זײער גרויסן ציל. בײַ אונדז יונגע האַלב־אינטעליגענטן, דורכגעווייקטע אין ייִדישקייט, זײַנען די נעמען פּרץ און פּינסקי געווען הײליק; די יום־טובֿ־בלעטלעך זײַנען געווען „אונזערע בלעטלעך“, צעגליאַנע 1 —

אונזער גייסטיקער צענטער... פאַרשפּרייטן די בלעטלעך איז געווען אונזער שׂמחה, באַקומען אַ בריוו פון פּרצן — אונזער גליק. און דאָס איז געווען ניט אין ווילנע אַליין.

אין אלול 1894 איז מיר אײַנגעקומען צו פאַרברענגען אַ טאָג צײַט אין דעהעניטשאַק, ווילנער גובערניע, האָב איך זיך דאָרטן געטראָפן מיט אַ פּאָר חברים פון דער ישיבה און מיט זייערע שוועסטער. שוין „היינטיקע“. האָבן זיי מיר פאַרטרויט, אַז בײַ זיי איז פאַראַנען אַ קליינער קרײַזל, וואָס שרײַבט איבער און פאַרשפּרייט די בלעטלעך. דער פירער איז אַ יונגער לערער, אַ אידעאַלער מענטש. „איר ווייסט? ער שרײַבט זיך איבער מיט פּרצן אַליין. — נאָך דעם שבת־נחמו־בלעטל האָט ער אים געשריבן: קאָך, י״ל פּ (פּרץ פלעגט זיך אַמאָל אַזוי חתמענען), דײַן געקעכטס קרעפּטיקט! ווי געפעלט עס אייך“.

און אַ בלעטל האָט דעם ערשטן יאָר אַנגאַנצן געהאַלטן נאָר אין דרוק־בויגן, און פון איין בלעטל ביז אַנדערן פלעגט דאָס זיך אויסקומען וואַרטן אַ חודש און מער.

דער קלאַנג וועגן די בלעטלעך איז דערגאַנגען צו דעם ווילנער שטאָט־מגיד, ר׳ הירש ראַבינאָוויטש, אַ זון פונם דעמאָלט באַרימטן קאָוונער רב ר׳ יצחק אלחנן. אין איינער פון זײַנע דרשות אין דער גרויסער שול איז ער שאַרף אַרויסגעטראָטן קעגן די געפערלעכע נײַע טרייף־פּסולן, וואָס פירן אַראָפּ ייִדישע יונגע־לײַט פונם גלײַכן וועג. דאָס, וואָס פּרץ האָט אָנגערירט דעם חיבת־ציון, און בכלל זײַן קעגלען דעם זשאַרגאָן האָט שטאַרק אויפגעבראַכט די העברעיִשע פאַרלעגערישע חברה „אַחיאָסף“. האָט זי געלאָזט פרישמאַנען, שוין דעמאָלט פּרצעס אַ שאַרפער געגנער, אָפּדרוקן אָן די נעמען פון מחבר און פאַרלעגער 2 פּאַמפלעטן „לאָקשן“ און „פּלוני אויף תּשעה באָב“. די דאָזיקע פּאַמפלעטן זײַנען געווען אַ גראָבע אײַנגעלומפּערטע אַטאַקע אויף פּרצן, פול מיט מיאוסע, אַפילו ניט דרוקבאַרע אויסדרוקן; העכער 20 יאָר פלעגט דער עסטעט פרישמאַן שטענדיק פאַרלירן דעם פײַנעם געשמאַק, ווי נאָר עס האָט זיך געהאַנדלט אים פּרצן. אונז האָבן די פּאַמפלעטן געוואַלדיק אויפגערעגט. פון גרעקנזאָנס קלויז האָבן מיר זיך דערוואוסט, ווער זייער מחבר איז,

אין אונזער שנאה צו פּרישמאַנס „ציניזם“ הייבט זיך אָן נאָך פון יענע יאָרן, ווען ער האָט אַזוי מאָקפּלאָז באַשפּיגן אונזער הייליקייט.

ווינטער 1895 איז אַרויס דאָס וואַכלביך „ליטעראַטור און לעבן“, וואו עס זיינען געווען געדרוקט פּרצעס „דאָס שטריימל“ און „באָנציע שווייג“ און פינסקיס „חיים משרת“, וועלכע האָבן געהאַט אַ גרויסע ווירקונג אויף די נייע יידישע אַרבעטער און האָבן שטאַרק געהאָלפן צו פאַרשפּרייטן סאָציאַליסטישע שטימונגען.

אַ ביסל פריער איז אַרויס פּרצעס אַ קליינער וואַכלביך אין העברעיש, „החץ“. אונזערע האַלבע אינטעליגענטן זיינען אַלע געווען שאַרפע קעגנער פון העברעיש, דאָך האָבן מיר נאָך געלייענט אַרײַן, וואָס פלעגט אין יענער שפּראַך אַרויס נייס. אויף פּרצעס „החץ“ האָבן מיר זיך גלייך אַרויפגעוואָרפן; געווען דאָרטן אַ שאַרפער אַרטיקל קעגן דעם פּאַלעסטינישן געדאַנק, אונטערן נאָמען „יוצרי תהו“, געחתמעט אמיתי. אין גרעקנזאָנס קלוב האָט מען געזאָגט, אַז דער אַרטיקל איז געשריבן פון נחום סאָקאָלאָוו, וועלכער איז נאָך דעמאָלט קיין ציוניסט ניט געווען און פלעגט אין „הצפירה“ און אין „האסיף“ אָפּט געבן דעם חיבת-ציון אַ שטילן שטאָך, דהגם אויף קיין אָפענער אַטאַקע האָט ער קיין מוט ניט געהאַט. שפּעטער האָט מען מיר געזאָגט, אַז דער אַרטיקל איז געשריבן פון פּרצן אַליין. פונם טעמפּעראַמענט, וואָס שפּריצט אַרויס פון יעדער שורה, איז קענטיק, אַז דאָס איז אמת. ווי דאָס איז, דער אַרטיקל האָט אונז געגעבן אַ שאַרפע געווער קעגן חיבת-ציון. אינם וועלביקן וואַכל-ביכל זיינען געווען פּרצעס צוויי שיינע רעוואָלוציאָנערע מעשהלעך „המחשבה והכנור“. אַ סך שפּעטער האָט מ. פרומקין פון לאָנדאָן זיי איבערגעזעצט אין יידיש, אונטערן נאָמען „דער געדאַנק און די האַרפע“ און אָפּגעדרוקט אין אַ וואַכלונג איבערזעצונגען פון פּרצן: „די אַכטע אָפּטיילונג אין גיהנום“. כמעט אַלץ, וואָס איז געווען אין יענער וואַכלונג, האָט פּרץ שפּעטער אַליין איבערגעשאַפן אין יידיש. די צוויי שיינע מעשהלעך זיינען ליידער ביי אונז געבליבן נאָר אין פרומקינס הילצערנער איבערזעצונג. איך פלעג זיי מיט אייגענע הערצער דערציילן אין אַרבעטער-קרייזלעך און זיי האָבן שטענדיק געהאַט אַ גרויסן ערפאָלג.

איך האָב דערמאָנט מײַן באַציִונג צו די אַרבעטער־קרײַזלעך און מוז מיך אומקערן אַ ביסל צוריק. אין פֿרילינג 1894 בין איך „אַרײַנגענומען" געוואָרן אין קרײַז פֿון די סאָציאַליסטן און איין מאָל אַ פֿאַרנאַכט האָט מיך אַ באַקאַנטער האַלבער אינטעליגענט צעמאַכאָוויטש געפֿירט באַקאַנט מאַכן מיטן „לערער" (גאָזשאַנסקי, לנו). ער האָט דעמאָלט געוואוינט אויפֿן האַליך־מאַרק, ראָג נאָווגאָראָד און די ווענגערס, אין יאַנאָווסקיס הויז אויף אַ סאַלקע. בײַם ראָג איז צעמאַכאָוויטש אַוועק אַ ביסל גיכער פֿאָרויס. איך בין אים נאָכגעגאַנגען פֿון ווײַטן, כּדי ניט אַרײַנצוגיין אין טויער זאַלבעצווייט. בײַם „לערער" אין פֿאָדער־צימער האָבן מיר זיך ווידער צוזאַמענגעטראָפֿן. פֿון אַ צווייטן צימער האָבן מיר געהערט שטיל רײדן, אָבער אונדז האָט מען אַהין ניט אַרײַנגעלאָזן. צעמאַכאָוויטש האָט אָנגעקלאַפּט. די טיר האָט זיך עטוואָס אָפּגעעפֿנט אַזוי, אַז סע האָט זיך באַוויזן נאָר אַ קליין שפּעלטעלע, וואָדורך צעמאַכאָוויטש האָט עפּעס אַרײַנגערעדט. דאָס שפּעלטעלע האָט זיך באַלד ווידער פֿאַרמאַכט, און צעמאַכאָוויטש האָט מיר אַרײַנגערוימט אַ סוד, אַז בײַם „לערער" קומט איצט פֿאָר אַ „קרוזשאָק", דאַרפֿן מיר ניט זען יענע, און יענע דאַרפֿן אונדז ניט זען. ווען דער קרוזשאָק וועט זיך ענדיקן, וועלן זיי אַרויס דורך אַן אַנדער טיר און קיך און אונדז וועט מען אַרײַנלאָזן דורך דער פֿאָדערשטער טיר. איך פֿלעג שפּעטער אָפֿט אַרײַנקומען צום „לערער". פּאַקטיש האָב איך געקענט כּמעט אַלע זײַנע באַזוכער, און זיי האָבן כּמעט אַלע מיך געקענט. אָבער בײַ אים אין שטוב האָט מען שטענדיק אָפּגעהיט די אויבנבאַשריבענע פּראָצעדור, און דאָרטן האָב איך זיך קיינמאָל ניט געטראָפֿן פּנים אל פּנים ניט מיט די, וואָס זײַנען געקומען פֿאַר מיר, ניט מיט די, וואָס האָבן געוואַרט אויף מײַן אַוועקגיין. אין אַ פּאָר מינוט נאָך מײַן ערשטן אַריבערטרעטן דעם סודותדיקן שוועל, איז צעמאַכאָוויטש פֿאַרשוווּנדן דורך דער קיך־טיר און איך בין געבליבן אַליין מיטן „לערער". וואָס וועט איצטער זײַן? האָב איך אַ טראַכט געטאָן מיט אַ זיסער האַרצקלאַפּעניש. אָבער דער „לערער" האָט גלײַך גענומען אַ טרוקענעם טאָן און האָט אָנגעהויבן רײדן וועגן אַרבעט. ער האָט מיר דערקלערט, אַז כּדי סאָציאַליסטיש צו באַנעמען די געשיכטע

פון דער נייער צייט, מוז מען גוט פארשטיין דעם עקאנאמישן און סאציאלן אונטערשלאק פון דער עפאכע ווען דער הייניקער קאפיטאליזם איז געבוירן געווארן, איבערהויפט דעם 16־טן יאר־הונדערט. פאר א סאציאליסט, האט ער געזאגט, איז עס פונקט אזוי נייטיק, ווי די געשיכטע פון דעם פארצייטיקן מענטשן, אפשר נאך נייטיקער.
אין די רייד האט ער ארויסגענומען פון אלמער דריי ביכער פונם רוסישן זשורנאל „סיעווערני וועסטניק“ און האט מיר דארטן אנגעוויזן אויף קארל קאוטסקיס א גרויסן ארטיקל (ווי איך האב זיך שפעטער דערוואוסט, איז עס געווען דער אריינפיר צו זיין בוך „טאמאס מאר“): „וויעק גומאניזמא אי רעפארמאציאי“ („די עפאכע פון הומאניזם און רעפארמאציע“), איבערגעזעצט אין רוסיש פון לוואוו. דער „לערער“ האט מיר געזאגט, אז ער וויל לייענען דעם דאזיקן ארטיקל אין זיינעם אן ארבעטער־קרייזל: „איך האב געהערט, אז איר קענט זשארגאן, וועט איר עס איבערזעצן פאר מיר אלע וואך 4—5 זייטן: קומט אלע דינסטאג. ברענגט מיט די איבערזעצונג, וועלן מיר צוזאמען איבערלייענען, און איך וועל אייך אנווייזן, וויפל איך דארף האבן פאר מיין קרייזל אויף דעם קומענדיקן מאל“. דער „לערער“ האט ניט געפרעגט, צי געפעלט מיר די ארבעט, צי האב איך צייט, ער האט געהייסן — און גענוג. מיר איז אפילו ניט איינגעפאלן זיך אפצוזאגן. ער האט מיר אנגעוויזן, וויפל איך דארף איבערזעצן אויפן ערשטן מאל, און די אודיענץ איז געווען געענדיקט. איך האב נאך עפעס געוואלט פרעגן, הערן, ריידן; אבער איך האב געפילט, אז איך טאר דא מער קיין איין מינוט ניט בלייבן, און ווי געטריבן, האב איך געגעבן דעם „לערער“ די האנט און בין ארויס דורך דער קיך־טיר. איך בין געווען ניט איינגאנצן צופרידן; איך האב געווארט אויף עפעס א סוד, וואס זאל מיך אינגאנצן פארכאפן. אבער איך בין געווען שטאלץ, וואס מען גיט מיר ארבעט, וואס אן מיר וואלט דער „לערער“ אליין ניט געקאנט אויסקומען אין זיין „קרוזשאק“.

די ארבעט איז געווען א שווערע. פאר וויסנשאפטלעכע טערמינען איז נאך דעמאלט אין יידיש ניט געווען ניט קיין טערמינאלאגיע, ניט קיין אויסגעארבעטע פראזע. מיר איז אויסגעקומען נעמען צו

הילף אַ רוסיש־דײַטשן װערטער־בוך. דעם אמת מוז איך זאָגן, איך האָב נאָך דעמאָלט בײדע שפּראַכן געקאָנט זײער שװאַך: דעם טײַטש פֿון אַ סך געװײנלעכע װערטער האָב איך געװאוסט נאָר אומגעפֿער, ניט גענוי, אָבער איך פֿלעג מיך שוין װי עס איז אָנשטויסן. די געשיכטע פֿון דער עפּאָכע האָב איך אױך ניט גוט געװאוסט. איך פֿלעג אָפֿט דאַרפֿן דורכלײענען צענדליקער זײַטן געשיכטע, אײדער איך האָב געקאָנט װי געהעריק פֿאַרשטײן און איבערזעצן אײן זײַטל פֿון קאַאוטסקי. די אַרבעט האָט בײַ מיר געדױערט בערך אַ האַלב יאָר צײַט. צי האָט זי עפּעס געגעבן דעם „לערערס" קרײַז, װײס איך ניט. מיר האָט זי אַ סך געגעבן. איבער דעם, װאָס איך בין מער באַקאַנט געװאָרן מיט דער געשיכטע פֿון דער עפּאָכע, האָב איך זיך אױסגעלערנט אַ ביסל שרײַבן ייִדיש װעגן העכערע ענינים. אין יענער צײַט, און לאַנג נאָכדעם, האָט יעדער איבערזעצונג, װאָס מיר איז אױסגעקומען מאַכן, געװירקט צו פֿאַרבעסערן מײַן אײגענע שפּראַך. אײדער איך האָב געענדיקט די איבערזעצונג, איז דער „לערער" צײַטװײַליק אָפּגעפֿאָרן פֿון װילנע און די לעצטע פּאָר קאַפּיטלעך איז מיר אױסגעקומען איבערצולײענען פֿאַר אַלעקסאַנדער קרעמער, װעלכער האָט איבערגענומען דעם „לערערס" קרײַז.

אַמאָל קעגן סוכות האָט מיר דער „לערער" געזאָגט: עס װאָלט געװען גוט, אין זשאַרגאָן זאָלן זײַן גרעסערע בעלעטריסטישע ביכער פֿון אַרבעטער־לעבן. אַ ראָמאַן איז אַ גוטע שטיקל אַגיטאַציע. אַװדאי װאָלט גוט געװען אַן אָריגינעלע זאַך. אָבער אַן איבערזעצונג מאַכט אױך ניט אױס. איך האָב זיך דערמאָנט, אַז אין אַן אַלטן יאַרגאַנג „װאָסכאָד" (דוכט זיך, 1886) האָב איך געלײענט אַ גרױסע דערצײלונג „די געשיכטע פֿון אַ פֿאַמיליע". אונטערגעשריבן „פּסעװדאָנים". װער דער פּסעװדאָנים איז, האָב איך ניט געװאוסט, נאָר די דערצײלונג איז געװען פֿונעם לעבן פֿון דער ייִדישער מאַסע און האָט באַרירט די פֿראַגע װעגן אַרבעט און קאַפּיטאַל. עס איז אַפֿילו געװען געשריבן שטאַרק סאַנטימענטאַל, אָבער די פֿאַבולע איז געװען אינטערעסאַנט און אין דער גאַנצער זאַך האָט זיך געפֿילט עפּעס אַ נײַער גײַסט. די סאַנטימענטאַליטעט האָט נאָך אױסגעװיזן צו זײַן אַ מעלה: דאָס האָט געמאַכט די דערצײלונג צוטריטלעכער

פֿאַר די לעזער פֿון שמ״ר אין בּלאָשטײן. דער „לערער״ האָט אי־בערגעלײענט די דערצײלונג און ער האָט מסכּים געװען, איך זאָל די איבּערזעצן. װינטער 1894—1895 בּין איך געװען אַ לערער אױף אַ ישובֿ, אין די לאַנגע װינטער־אָװנטן, נאָכן לערנען מיט דעם ישובֿניקס קינדער, פֿלעג איך אָפּזיצן איבּער דער איבּערזעצונג.

אָבּער מײן נאָמען אין דרוק האָבּ איך נאָך פֿריער זוכה געװען צו זען. נאָכדעם װי ספּעקטאָר איז זיך פֿונאַנדערגעגאַנגען מיט פּרצן, האָט ער פֿאַרגענומען אַלײן אַרױסצוגעבּן בּלעטלעך. אױבּ איך געדענק, זײנען פֿון ספּעקטאָרס בּלעטלעך אַרױס נאָר צװײ, דאָס ערשטע האָט געהײסן „לאַמטערן״. זי איז געװען די זעלבּיקע גרײס. װי פּרצעס, און איז אױך בּאַשטאַנען פֿון דערצײלונגען, לידער און קלײנע אַרטיקלען. אָבּער קײן שום נײער גײסט איז דאָרטן ניט געװען, קײן צענטראַלע אידעע, פּשוט אַ זאַמלונג פֿון מיטעלע און שלעכטע זאַכן, לײען־שטאָף און גענוג. אין „לאַמטערן״ זומער 1894 איז אָפּגעדרוקט געװאָרן מײן ערשטע זאַך, אַ לעגענדע װעגן אַבֿרהם אָבֿינו און אַ געצן־דינער, װעמען ער האָט מכניס אורח געװען, — בּאַאַרבּעט נאָכן מדרש. איך האָבּ עס אַ נאָמען געגעבּן „טאָלעראַנץ״. ספּעקטאָר האָט איבּערגעמאַכט דאָס קעפּל אױף „הערט און װײסט״. איסערן נאָמען האָט ער גאָרניט איבּערגעבּיטן, ניט אין דער שפּראַך, ניט אינם אינהאַלט. ער האָט נאָר צוגעגעבּן, פֿאַר אַ מאָטאָ, דאָס פֿאָלקס־װערטל: „זײ ניט גאָטס סטראַפּטשע, ער קאָן אַלײן זײן שטעקל בּאַשטײן״.

פֿאַרװאָס האָבּ איך ניט געשיקט מײן ערשטע זאַך צו פּרצן? װײל איך האָבּ די געהאַלטן פֿאַר צו שװאַך, און פּרצעס בּלעטלעך פֿאַר צו װיכטיק, מען זאָל אַהין קאָנען קומען מיט אַבּי װאָס. אױבּ ניט רעכענען אַ פּאָר איבּערזעצונגען, געמאַכט פֿון אַ. הורװיטש, געדענק איך בּכלל ניט, אין די בּלעטלעך זאָל זײן עפּעס געדרוקט פֿון עמיצן פֿון װילנע אָדער מינסק, די ערטער, װוּ זײ האָבּן זיך מער, װי אומעטום, פֿאַרשפּרײט. כּמעט אַלץ, װאָס דאָרטן איז געװען געדרוקט, איז געװען געשריבּן פֿון פּױלישע ייִדן, איבּערהױפּט פֿון װאַרשעװער.

דער „לאַמטערן״ האָט זיך אין װילנע כּמעט ניט פֿאַרשפּרײט.

מיר האָט עס פאַרדראָסן: דאָרטן איז דאָך צום ערשטן מאָל געווען געדרוקט מיין נאָמען. און אין דער וועלכיקער צייט האָט עס מיר הנאה געטאָן: זאָלן באַקאַנטע ניט וויסן, אַז אין אַ צייט, ווען עס גייען אַרויס פּרצעס בלעטלעך, דרוק איך זיך גאָר ביי ספּעקטאָרן. כּדי צו רעאַביליטירן זיך אין מיינע אייגענע אויגן, האָב איך דעם פעליעטאָן, וואָס איך האָב גלייך נאָך דעם אָנגעשריבן, אַוועקגעשיקט פּרצן. עס האָט געטראָגן דעם נאָמען „דריי מעשהלעך" און האָט זיך אָנגעהויבן אַזוי: עסן ווילט איר, קינדערלעך, ברויט — האָב איך פאַר אייך ניט. אָט אַ מעשה, אויב איר ווילט, קאָן איך אייך יאָ דערציילן. הערט אויס: אַמאָל איז געווען אַ רב מיט אַ רביצין... דערנאָך איז געגאַנגען: אַמאָל איז געווען אַ פּריץ מיט אַ פּריצטע, און צום סוף: אַמאָל איז געווען אַ גביר מיט אַ גבירטע. דער לעזער שטויסט זיך שוין אָן, אַז די דריי מעשהלעך זיינען געווען קעגן רעליגיע, פעאָדאַליזם און קאַפּיטאַליזם. געענדיקט האָט זיך דער פעליעטאָן אומגעפער אַזוי: וואָס, קינדערלעך, איר זייט ניט צופרידן מיט מיינע מעשהלעך? איר ווילט שענערע, אינטערעסאַנטערע... פון שדים און ניט דאָ דערמאָניקע? נאַרישע קינדער, איך האָב דאָך אייך דערציילט פון שדים... איר ווילט בכלל קיין מעשהלעך ניט? זיי קריכן אייך אין קאָפּ ניט? ברויט ווילט איר... עסן... אומגליקלעכע קינדער, צוליב אָט די שדים האָט איר דאָך קיין ברויט ניט... זיי רייסן דאָך אייך דעם ביסן פון מויל אַרויס...

אין אַ וואָך אַרום האָב איך באַקומען פון פּרצן אַ העברעישן בריוו, וווּ ער שרייבט מיר: „אייערע מעשהלעך (ריכטיקער פעליעטאָנען) זיינען זייער גוט. ליידער, קאָן עס ניט געדרוקט ווערן איבער צענזור". איך בין געווען אויפן זיבעטן הימל פאַר שמחה, מער ווי אַלין האָט מיך געפרייט דאָס, וואָס מיין פעליעטאָן קאָן ניט איבערהאַלטן די צענזור. ערשטנס, איז עס דאָך אַ סימן, אַז ער איז שאַרף רעוואָלוציאָנער. צווייטנס, האָט עס מיך געמאַכט פאַר אַ שטיקל מאַרטירער, פאַר אַ קרבן... איך האָב פּרצעס בריוו געוויזן אַלע באַקאַנטע און האָב מיט אים שטאָלצירט ניט דער ערך מער, ווי מיט מיין געדרוקטן נאָמען אין ספּעקטאָרס „לאַמטערן". פאַר פּסח 1896 האָב איך פּרצן אַוועקגעשיקט אַ פעליעטאָן „וועגן חמץ ומצה",

אַ שטיקל אַגיטאַציע. דעם אינהאַלט האָב איך שוין אינגאַנצן פאַרגעסן. אויף דעם האָב איך באַקומען אַ קורצן בריוול און הסיש, געחתמעט פון דוד פינסקי: „דער פעליעטאָן קאָן ניט געדרוקט ווערן איבער זיין שוואַכקייט". מסתמא, איז ער געווען גערעכט. מער האָב איך אין די יום-טוב בלעטלעך קיין זאַך ניט געשיקט.

אויף פסח 1895 בין איך געקומען פון ישוב קיין ווילנע און האָב מיטגעבראַכט מיין איבערזעצונג, וועגן וועלכער איך האָב שוין פריער דערמאָנט. איך האָב זי געוויזן דעם „לערער", און ער האָט מיר געזאָגט: „איך אַליין בין אַ קנאַפער מבין. טראָגט עס אַוועק צו קרייטן (בן-אריה). זאָל ער עס איבערלייענען און, אויב מען דאַרף, פאַרריכטן". איך האָב זיך געזען מיט קרייטן. ער האָט איבערגעקוקט די איבערזעצונג און האָט צוגעזאָגט זי אויסצובעסערן און פאַרקויפן אַ פאַרלעגער — דערביי האָט ער געשטעלט צוויי תנאים: ערשטנס — אַ העלפט פונם האָנאָראַר קומט אים; צווייטנס — מיין נאָמען זאָל אויף דער איבערזעצונג ניט דערמאָנט ווערן, עס זאָל נאָר שטיין: איבערגעזעצט אונטער דער רעדאַקציע פון בן-אריה. איך בין געווען אַן אָנפאַנגער, האָב ניט געהאַט קיינע פאַרבינדונגען מיט פאַרלעגער. בן-אריה ווידער איז דעמאָלט געווען חשוב און אָנגענומען ביי זיי צוליב זיין „וועלט מיט וועלטעלעך". האָב איך קיין ברירה ניט געהאַט און האָב מסכים געווען אויף זיינע תנאים. מיט זיינע איבערבעסערונגען בין איך ניט שטענדיק געווען צופרידן. מיר האָט זיך אָפט געדוכט, אַז ער מאַכט ערגער, ניט בעסער. אָבער ער האָט געטענהט, אַז ער ווייסט שוין, ווי מען דאַרף שרייבן פאַר דער יידישער מאַסע, והראיה — זיין „וועלט מיט וועלטעלעך". דערנאָך האָט זיך אָנגעהויבן אַ סדרה מיטן פאַרקויפן. אין יענער צייט איז אַ קליין ביכל פון איין דרוק-בויגן געווען אַ סך לייכטער צו פאַרקויפן, ווי אַ בוך פון 6—5 בויגן. אַ קליין ביכל האָט ניט געפאָדערט פון פאַרלעגער קיין גרויסע הוצאות. פאַרשפּרייטן עס איז אויך געווען לייכט. אַ בוך פון 6—5 בויגן פאָדערט שוין קאַפּיטאַל, און עס קאָן אַמאָל אָפּליגן יאָרן לאַנג אויף די פּאָליצעס. דאָס איז שוין אַ ריזיקע. און פאַר אַ גרעסערן ראָמאַן, וואָס אויף אים איז ניט געשטאַנען דער נאָמען שמר אָדער בלאָשטיין, איז געווען שווער צו

קריגן אַ פאַרלעגער. איך פאַר אַ מעשה־ביכל פון אין בויגן האָט דער מחבר גענומען ניט ווייניקער פון 3 רובל, פלעגט מען פאַר אַ ראָמאַן פון 10 בויגן נעמען ניט מער ווי 10—15 רובל האָנאָ־ראַר; דער מחבר איז געווען צופרידן אָפּצוגעבן זיין בוך אומזיסט, אַבי זען עס אין דרוק. מיינער אַ באַקאַנטער, דוד גילדענבלאַט, איז געקומען פון ליבאַוויטש קיין ווילנע מיט אַ גאַנצן פּאַק קליינע דערציילונגען און מיט אַ גרויסן ראָמאַן „ביי דעם שטן אין האַנט“. די דערציילונגען („אַברהמל בעל עגלה“ און אַנדערע) האָט ער אין אַ האַלב יאָר צייט פאַרקויפט ווילנער יידישע דרוקער. יענע האָבן זיי אָפּגעדרוקט און באַשטעלט ביים מחבר נייע בויגנדיקע אַנטיקן. דער ראָמאַן אָבער איז ביי אים אָפּגעלעגן גאַנצע צוויי יאָר. צום סוף האָט ער אים פאַרקויפט אויף אייביק פאַר 10 רובל.

צו מיין גליק האָט יוסף שריפטזעצער זומער 1895 איפגעהערט אַרויסצוגעבן גרדאס „קליינע ביכלעך“ און האָט אָנגעהויבן אַרויס־געבן גרעסערע איבערגעזעצטע ראָמאַנען, אונטערן אַלגעמיינעם נאָמען „פּערלאַך בן חיים“. אין דעם דאָזיקן פאַרלאַג זיינען אַרויס 4 ביכער, צו 10—15 דרוקבויגן: 1) קאַרל עמיל פראַנצאָז—יהודית טראַכטענבערג, איבערגעזעצט פון מישאל. 2) פאַרן גלויבן און פאַרן פאָטערלאַנד—אַ ראָמאַן אין דריי טיילן פון דער צייט פון חורבן בית־שני, איבער־געזעצט פון מישאל. 3) דוד בן דוד (די ערשטע העלפט פון ט. דיקענס דוד קאָפּערפילד, איבערזעצט פון גוידא *). דער פערטער נומער איז געווען מיין איבערזעצונג, אונטערן נאָמען „די מלחמה פאַרן לעבן“. איך האָב געהאַלטן וואָרט און האָב אָפּגעגעבן קרייען אַ העלפט פונם האָנאָראַר, גאַנצע 25 רובל. שריפטזעצער האָט פאַר די גרעסערע זאַכן אייך באַצאָלט טייערער, ווי די איבעריקע פאַרלעגער. מ״ץ אָדער קאַצענעלנבויגן וואָלט פאַר דער „מלחמה“ מער ווי אַ צענערל ניט געגעבן.

---

*) דוד בן דוד איז געווען גוידאָס לעצטע ארבעט אין רוסלאַנד. אין הערבסט 1894 איז ער אַוועקגעפאָרן קיין אַמעריקע, וואו ער האָט אונטערן פסעוודאָנים ב. גאָרין געשריבן דערציילונגען, דראַמען און טעאַטער־רעצענזיעס. זיין וויכטיקסטע ווערק איז די צוויי־בענדיקע „געשיכטע פון יידישן טעאַטער“. גוידאָ איז געשטאָרבן אין ניו־יאָרק אין הערבסט 1924.

די „מלחמה פֿאַר לעבן“ איז אַרויס אָנהייב ווינטער 1895. שפּעטער איז זי עטלעכע מאָל איבערגעדרוקט געוואָרן און איז געווען שטאַרק פּאָפּולער בײַ די אַרבעטער־לעזער פֿון יענער צײַט. די ערשטע העלפֿט פֿון דער דערציילונג האָט ישראל־מיכל קאַפּלאַנסקי (דער, וואָס איז דערנאָך געוואָרן אַ פּראָוואָקאַטאָר) איבערגעמאַכט אין אַ דראַמע, וועלכע איז אומלעגאַל געשטעלט געוואָרן אין איניקע שטעט פֿון ליטע און פּוילן. איינער אַזאַ אומלעגאַלער ספּעקטאַקל אין ווילנער פֿאָרשטאָט „זוועלע“ איז אום פּסח 1897 דורכגעפֿאַלן. אַלע אָנטיילנעמער און צושויער זײַנען אַרעסטירט געוואָרן. צום גליק, האָט עס די ווילנער זשאַנדאַרמעריע אָנגענומען פֿאַר אַ פּשוטן ייִדישן טעאַטער אָן אַן ערלויבעניש, און אַלע אַרעסטירטע זײַנען אין דרײַ טאָג אַרויס באַפֿרײַט געוואָרן.

איך האָב שוין געזאָגט, אַז אין יענע יאָרן האָב איך קיין שום באַגריף ניט געהאַט וועגן דעם מחבר פֿון דער דערציילונג, וואָס איך האָב איבערגעזעצט. ווינטער 1909 איז מיר אײַנגעקומען זיך צונויפֿצוטרעפֿן מיט ש. אַנ—סקי, אין ריגע. מיר האָבן זיך צערעדט וועגן די ערשטע טריט פֿון דער ייִדישער ליטעראַטור פֿאַר אַרבעטער, און איך האָב אים דערציילט וועגן דער „מלחמה פֿאַר לעבן“. אַנ—סקי האָט זיך צעלאַכט: „גזלן, דאָס איז דאָך מײַן אייגנס!... איך האָב די דערציילונג לכתּחילה אָנגעשריבן אין ייִדיש, נאָר ווײַל איך האָב זי ניט געהאַט, וואו צו דרוקן, האָב איך זי איבערגעזעצט אין רוסיש פֿאַר „וואָסכאָד“. שוין אַ מעשׂה פֿון העכער 20 יאָר. איצט דערוויס איך זיך, אַז איר האָט זיך איבער מײַן „געשיכטע“ מרחם געווען און האָט זי אומגעקערט צום ייִדישן מקור. אַ גלגול פֿון אַ ייִדישער דערציילונג“...

אין 1895 האָט זיך קרייער אַרומגעטראָגן מיט פּלענער פֿון נײַע ביכלעך, אָבער פֿון די אַלע פּלענער איז גאָרניט געוואָרן. אין 1896 האָט ער צונויפֿגעשטעלט פֿאַר קאַצענעלנבויגנס פֿאַרלאַג אַ קליין ייִדיש נאָטיץ־ביכל מיט אַ קאַלענדאַר, מיט נייטיקע ידיעות, וויצן און אַפֿאָריזמען. מיר דוכט, אַז דאָס דאָזיקע נאָטיץ־ביכל איז אַרויס עטלעכע יאָר נאָכאַנאַנד. אויף וויפֿל איך געדענק, האָט ער מער קיין זאַך ניט אַרויסגעגעבן. אַ כאַראַקטעריסטישער שטריך. אינם

צווייטן יאָרגאַנג פון די „יום־טוב־בלעטלעך" האָט י. ל. פּרץ אינטערן פּסעוודאָנים בן־תמר אָנגעשריבן אַ שאַרפע קריטיק אויף די „וועלט מיט וועלטעלעך". קרייער איז געווען מוראדיק אין כעס. אַ צערייצטער ביז לעצט, האָט ער צו מיר געשריען: ווי שרייבט מען עס קריטיק אויף אַ זשאַרגאָניש בוכל? וואָס פאָדערט ער פון מיר? אַ טאָלסטאָי בין איך, וואָס?...

דורך אַגב וויל איך דאָ איבערגעבן אַ אינטערעסאַנטע מעשה, וואָס איך האָב געהערט פון קרייערן. דאָס איז געווען דער ערשטער האַלב־יאָר פון ניקאָלאַי דעם צווייטנס ממשלה. ווי באַקאַנט האָבן די רוסישע ליבעראַלן די ערשטע צייט איך געלייגט גרויסע האָפענונגען אויפן יונגן צאַר. מ'האָט דערציילט, אַז ווייענדיק אַ פּרינץ איז ער געווען ניט צופרידן מיטן פאָטערס רעאַקציאָנערער פּאָליטיק און איצט, אַליין אַ צאַר, וועט ער בייטן דעם פּאָליטישן קורס. די רוסישע ליבעראַלן האָבן זיך גאָר גיך אויסגעניכטערט פון זייערע זיסע האָפענונגען, נאָכדעם ווי ניקאָלאַי האָט אין זיין באַקאַנטער רעדע אָנגעשריען אויף די טווערער ליבעראַלע זעמצעס: „קיין אומזיניקע חלומות וועל איך ניט דולדן! איך וועל גיין אינם וועג פון דעם טאַטן!" די יידישע פּני האָט אַ לענגערע צייט געהאָפט אויף ישועות פון דעם נייעם מלך חסד. מ'האָט דערציילט מעשיות, אַז ער האָט אַ יידישע געליבטע און זי קערט איבער זיין האַרץ צו גוטן אויף יידן. די פּאָליאַקן האָבן דערציילט, אַז דער נייער צאַר האָט אַ פּוילישע געליבטע און אין די פּוילישע קרייזן אין ווילנע האָט מען אויך געהאָפט. בנוגע דער געליבטער זיינען אפשר ביידע נוסחאות געווען ניט ווייט פונם אמת: אין דעם פּרט איז דער יונגער צאַר געווים געווען אינטערנאַציאָנאַל. פאַר פּסח 1895 בין איך אַמאָל געקומען צו קרייערן און איך האָב אים געפונען אַן אויפגערעגטן. גוט, זאָגט ער, וואָס איר זייט געקומען. נעכטן אין אָוונט איז אין תלמוד־תורה געווען אַן אַסיפה פון די שטאָט־גבאים (ער האָט אָנגערופן אַ ריי נעמען, סאָליץ, גאָרדאָן און אַנדערע). מ'האָט גערעדט וועגן דעם מצב פון יידן און וועגן די יידישע סאָציאַליסטן. ס'הייסט: דער נייער מלכות וואָלט וועלן טאָן טובות יידן. ווי וועט אָבער זיין, אַז ער וועט זיך דערוויסן, אַז ביי יידן זיינען פאַראַן

סאָציאַליסטן, בונטאָווטשטשיקעס, מורדי במלכות? וועט ער ניט אין כעס ווערן און אָפּקערן זיין האַרץ פון אונז? האָט איינער פאָרגעלייגט, אַז מיר זאָלן ניט וואַרטן ביז די מלוכה וועט זיך דערוויסן פון אונזערע שעדלעכע עלעמענטן, נאָר מיר זאָלן זיי אַליין איבערגעבן, וועט די רעגירונג זען, אַז מיר זיינען לאָיאַלע כשרע בירגער. אַנ־דערע ווידער האָבן געזאָגט: וואָס דאַרפן מיר אַליין אָנווייזן אויף אונזערע חטאים? און אונז וועט זיך אפשר די רעגירונג גאָר ניט דערוויסן פון אונזערע סאָציאַליסטן. און אַז מיר וועלן איר עפענען די אויגן, וועט זי אפשר אין כעס ווערן אויף אַלע ייִדן. איר ווייסט דאָך: כל ישראל ערבים זה בזה... מ'האָט לאַנג גערעדט און עס איז געבליבן זיך צונויפקלייבן נאָך אַמאָל. איך האַלט, האָט מיר קרייער געזאָגט אַמוויק, אַז פאַר אייערע לייט קאָן דערפון אַרויס־קומען אַ גרויסע סכנה. גייט אַריין צו גאָזשאַנסקין און דערציילט אים די גאַנצע מעשה. זאָל ער זיין גרייט! איך בין גלייך אַוועק צום לערער און האָב אים אַלץ דערציילט. ער האָט מיך אויסגעהערט גאַנץ רויק: „ס'איז גאָרנישט! ייִדישע גזלנים! זיי וועלן זיך ניט דערוועגן"!... און ווי עס ווייזט אויס האָבן זיי זיך טאַקע ניט דער־וועגט. מער האָב איך פון דער דאָזיקער מעשה קיינמאָל גאָר ניט געהערט.

מיט קרייערן האָב איך זיך פון 1896 קיינמאָל ניט באַגעגנט. ער האָט זיך אינגאַנצן דערווייטערט פון די סאָציאַליסטישע קרייזן צו וועלכע ער איז אייגנטלעך קיינמאָל גאָר נאָענט ניט געשטאַנען. ער איז געבליבן אַ געוויינלעכער תלמוד־תורה־לערער ניט מער. קרייער איז געשטאָרבן אין דער צייט פון דער דייטשער אָקופּאַציע אין אַ קליין שטעטל לעבן ווילנע, הכמ זיך, אין מיישאַגאָלע.

פאַר פסח 1895 האָט פּרץ אָנגעהויבן אַרויסגעבן דעם צווייטן יאָרגאַנג יום־טוב־בלעטלעך. די בלעטלעך זיינען געוואָרן גרעבער און רייכער אין אינהאַלט. ער האָט געפּלאַנעוועט אַרויסגעבן אַ ריי גרע־סערע ביכער אין ייִדיש, אָריגינעלע און איבערגעזעצטע. אָבער קיין געלט איז ניט געווען; די יום־טוב־בלעטלעך האָבן געגעבן אַ דע־פיציט. האָט ער געשיקט דוד פּינסקין קיין ווילנע און מינסק, כדי זיך נעענטער צונויפצובינדן מיט דאָרטיקע ייִדישע סאָציאַליסטן, איינ־

שטעלן פעסטער די פאַרשפּרייטונג פון זײַנע אויסגאַבן אין. דער עיקר, באַקומען געלט.

דוד פּינסקי איז געקומען אין ווילנע אַרום תשעה באָב. אין אַ פּאָר אינטעליגענטע הײַזער האָט ער געמאַכט אומלעגאַלע פאַרזאַמלונגען פון דער יונגער אינטעליגענץ און אינטעליגענטע אַרבעטער. אויף די דאָזיקע פאַרזאַמלונגען האָט פּינסקי אַליין און אייניקע אָרטיקע ייִדישע סאָציאַליסטן גערעדט מכּוח דעם ציל פון זײַן קומען קיין ווילנע, אויסער דעם, האָט ער פאָרגעלייענט זײַנע און פּרצעס שריפטן. געלט האָבן די פאַרזאַמלונגען געגעבן ניט פיל, אָבער אַ מאָראַלישן ערפאָלג האָבן זיי געהאַט אַ גרויסן. דאָס איז געווען די ערשטע דעמאָנסטראַציע פאַר דער נאָר-וואָס געבוירענער נײַער ייִדישער ליטעראַטור. דאָס זעלביקע האָט זיך איבערגעחזרט אין מינסק. דער אייגנטלעכער ציל פון זײַן נסיעה האָט זיך פּינסקין ניט אײַנגעגעבן. קיין פעסטן מאַטעריעלן באָדן פאַר פּרצעס אויסגאַבן האָט ער ניט געשאַפן. די באַוועגונג איז שוין דעמאָלט לפּי ערך געווען אויסגעוואַקסן. ווילנע איז פּאַקטיש געוואָרן אַ צענטער, און די פירער פון דער דאָרטיקער באַוועגונג, די פּיאָנערן פון בונד, האָבן געפונען פאַר נייטיק צו נעמען די גאַנצע זאַך אין זייערע אייגענע הענט; וואָרעם סוף-כל-סוף האָבן זיי אויף פּרצן ניט געקוקט ווי אויף אינגאַנצן אַן אייגענעם. זײַן סאָציאַליזם איז פאַר זיי געווען ניט גענוג קלאָר, צו בעלעטריסטיש. אויף דער לעצטער פאַרזאַמלונג, וואָס איז צוליב פּינסקיס קומען געמאַכט געוואָרן אין ווילנע, איז געגרינדעט געוואָרן אַ „זשאַרגאָנישער קאָמיטעט". זײַן ציל איז געווען — פאַרשפּרייטן גוטע ליטעראַטור צווישן ייִדישע אַרבעטער, גרינדן ייִדישע אַרבעטער-ביבליאָטעקן אין דער פּראָווינץ און אַרויסגעבן פּאָפּולער-וויסנשאַפטלעכע און בעלעטריסטישע ביכער אין ייִדיש.

אויב פאַר די פירער, וועלכע האָבן נאָך דעמאָלט דאָס רוב געקוקט אויף ייִדישע שרײַבער, ווי אויף האַלבע אינטעליגענטן, ישיבה-בחורים, איז פּינסקיס אַראָפּקומען אין ווילנע געווען אַ „נייטיקע אַרבעט", איז זי פאַר אונז, האַלבע אינטעליגענטן, געווען אַ יום-טוב. אָבער מען מוז זאָגן דעם אמת: אונזער יום-טוב איז אַרויסגעקומען ניט שטאַרק

יום־טובדיק. פון נאָענטן, אין פערזענלעכע באַגעגענישן, האָט אויף אונז פינסקי געמאַכט גאָר ניט דעם איינדרוק, וואָס פון ווייטן, בעת מיר האָבן אים געקענט נאָר פון לייענען. בפרט, אַז אונז האָט אויסגעוויזן, אַז ער האַלט זיך מיט אונז, ווי אַ שעקספּיר מיט גימנאַזיסטלעך פון „פּריגאָטאָוויטעלני" קלאַס. ווען ער האָט פאַרגעסן, אַז ער איז פינסקי, און פלעגט אָנהייבן דערציילן פונם לעבן אין וואַרשע און אין ווין, פון פּרץ, ספּעקטאָר, פריינין, איז ער אונז געווען אינטערעסאַנט, און מיר האָבן זיך געפילט מיט אים גאַנץ גוט. אָבער באַלד פלעגט ער זיך דערמאָנען, אַז ער איז אַ שרייבער מיט אַ נאָמען, און פלעגט אָנהייבן אין אַ טאָן פון אויבן אַראָפּ זאָגן פאַרנעפּלטע תורה וועגן עטישן סאָציאַליזם, וועגן דער הייכער קונסט, און אונזער יום־טוב איז פאַרשטערט געוואָרן. און טאָמער האָט עמעצער געהאַט אַ העזה ניט מסכים צו זיין מיט אים, צו דערווידערן, פלעגט פינסקי ווערן שטאַרק אויפגערעגט. איך געדענק, איך בין געווען ניט פאָרזיכטיק און האָב אַריבערגעזאָגט עטלעכע קריטישע באַמערקונגען וועגן זיין „רב שלמה"; האָט ער מיך אָפּגעמאָסטן מיט די אויגן פון קאָפּ ביז די פיס און האָט אַרויסגעזייט טרוקן צווישן די ציין: „בעת שעקספּיר האָט אָנגעשריבן זיין „האַמלעט", האָט מען אים אויך ניט פאַרשטאַנען". אין מינסק איז אַפילו געקומען צו אַ שאַרפן קאָנפליקט צווישן פינסקין מיט א. וואַלט און זיינע חסידים. גרייליך מעגלעך, אַז אין דעם אַלעמען איז געווען שולדיק ניט פינסקי, נאָר מיר אַליין: אונזער יונגע נאַיווע היץ, וואָס האָט אַרומגערינגלט די קעפּ פון אונזערע באַליבטע שרייבער מיט אַ צו שטאַרקן שטראַלן־קראַנץ, אונזער קרענקלעכע איינגליבע. פינסקי איז נאָך דעמאָלט געווען אַזוי יונג, און מיר זיינען נאָך יינגער געווען.

דער ווילנער „זשאַרגאָנישער" קאָמיטעט האָט געהאַט אָפּטיילונגען אין מינסק, ביאַליסטאָק און אין אייניקע קלענערע שטעט. ער האָט עקזיסטירט ביז 1898. בראש פונם קאָמיטעט זיינען געשטאַנען פ. ראָזנטאַל (שפּעטער פ. אַנמאַן, פ. ראָל), חנה העלער (שפּעטער פרוי ראָזנטאַל), צילאַ קלים (שפּעטער פרוי גאָזשאַנסקאַ), צמח קאָפּלזאָן (טימאָפיי), באָריס לעווינזאָן (איצט אין אַמעריקע)

אין זיין שוועסטער בערטע (שפּעטער פרוי סטאָן. מיט עטלעכע יאָר צוריק געשטאָרבן אין ניו־יאָרק). מיט זיי זיינען געשטאַנען אין ענגער פאַרבינדונג די פירער פון דער דעמאָלטיקער יונגער אַרבעטער־באַוועגונג: אַלכּסנדר קרעמער (אַרקאַדי), י. אייזנשטאַט (יודין) און ליובע לעווינזאָן. טימאָפיי האָט אויך געהערט צו די פירער. איסער א. ראָזנבערג און אייניקע אַנדערע אַזוי־גערופענע האַלבע אינטעליגענטן (וואָס האָבן ניט באַקומען קיין סיסטעמאַטישע שול־בילדונג, געוועזענע ישיבה־בחורים), זיינען אַלע טוער געווען אַסימילירט, האָבן שלעכט גערעדט און כּמעט ניט געקענט לייענען אויף יידיש. אייניקע פון זיי האָבן זיך שמאַרק געמיט אויסצולערנען יידיש, אָבער דאָס איז זיי אָנגעקומען שווער. ליובע לעווינזאָן האָט געשריבן פּראָפּאַגאַנדע־בראָשורן פאַר אַרבעטער־קרייזלעך, אָבער איר שפּראַך איז געווען מער דייטש, ווי יידיש. איינע פון אירע געשריבענע בראָשורן, וואָס איז מיר געבליבן אין זכרון, האָט געהייסן „די אַנטשטעהונג דער מאָדערנער בורזשואַזי". א. קרעמער, אַ זון פון אַ מלמד אַ משׂכּיל, פון נאַטור אַ פאָלקס־מענטש, האָט זיך באַמיט צו ריידן יידיש, ווי „דאָס פאָלק רעדט"; אָבער ער האָט געמיינט, אַז דאָס הייסט איבערשיטן די רייד מיט זידל־ווערטער און קללות. ביי אונזער ערשטער באַגעגעניש האָט ער מיך מקבּל־פּנים געווען אין רוסיש בזה־הלשון: „איר זייט אַ זשאַרגאָניסט? איך קען שוין אויך ריידן זשאַרגאָן. איך וועל אייך באַלד זאָגן אַן אמתע זשאַרגאָנישע פראַזע". און ער האָט מיר געזאָגט איפן אויער: „פּגרן זאָלסטו מיט אַ חזיר אין איין טאָג"... אין דעם וואָרט זשאַרגאָן, אין דעם נאָמען זשאַרגאָנישער קאָמיטעט איז דעמאָלט ניט געלעגן קיין באַוואוסטזיניקע פאַראַכטונג. פּשוט, קיינעם פון אונז איז נאָך דעמאָלט ניט איינגעפאַלן, אַז דאָס, וואָס די יידישע מאַסע רעדט, איז אַ שפּראַך. יידיש האָט עס דעמאָלט געהייסן נאָר דאָס פאָלק. ווער ס'האָט פאַרמאָגט אַ שיין פון בילדונג, האָט עס גערופן זשאַרגאָן.

די טוער פונם „זשאַרגאָנישן קאָמיטעט" האָבן געקוקט אויף דער נייער יידישער ליטעראַטור נאָר ווי אויף אַ מיטל פאַר אַגיטאַציע; קיין ווערט אַליין פאַר זיך האָבן זיי איר ניט צוגעגעבן. און עס איז קיין חידוש ניט אויף די דאָזיקע העכער האַלב אַסימילירטע יונגע־

לייט. מיר ווייסן דאָך, אַז כּמעט אַזוי האָט געקוקט אויף יידיש פּרץ אין דעם ערשטן באַנד פֿון זיין „יידישער ביבליאָטעק“. אַזוי האָבן געקוקט די יידישע פּראָפּאַגאַנדירטע אַרבעטער אַליין.

די יידישע ביבליאָטעק, וואָס איך מיט מיינע חברים האָבן געגרינדעט אין האַרבסט 1893, האָט זיך שוואַך אַנטוויקלט. ניט געווען קיין געלט. האָב איך מיט אַ יאָר שפּעטער, אין האַרבסט 1894, פֿאָרגעלייגט די פֿירער פֿון דער רוסישער אַרבעטער־ביבליאָטעק, זיי זאָלן צונעמען אונזערע ביכער און גרינדן ביי זיך אַ יידישע אָפּטיילונג. די רוסישע אַרבעטער־ביבליאָטעק האָט אויך עקסיסטירט אומלעגאַל, נאָר מיט איר האָט זיך שטאַרק אינטערעסירט די אינטעליגענטע יוגנט, און זי האָט געהאַט גענוג געלט־מיטלען. דאָס איז געווען די צייט פֿון אַברהם גאָרדאָנס (אַברהם ריעזטשיק) אָפּאָזיציע, בעת די יונגע אַרבעטער־רייען האָבן זיך געטיילט אויף אָנהענגער פֿון אַנטוויקלונג פֿאַר איינצלנע אויסדערוויילטע יידישע אַרבעטער אויף רוסיש און אויף אָנהענגער פֿון אַגיטאַציע פֿאַר די ברייטערע יידישע מאַסן אין יידיש. ביידע צדדים האָבן געפֿירט אַ שאַרפֿן קאַמף פֿאַר דער אַרבעטער־ביבליאָטעק. פֿאַר דער אָפּאָזיציע איז די ביבליאָטעק געווען וויכטיק, ווייל דאָס איז דאָך אַנטוויקלונג, און אין רוסיש. די אָנהענגער פֿון אַגיטאַציע ווידער האָבן זיך געיאָגט נאָך דער ביבליאָטעק, ווייל זי איז געווען אַ פֿעסטע אינסטיטוציע, וואָס האָט צוגעצויגן די בעסערע אַרבעטער, פֿון וועמען מען האָט געהאָפֿט אויסצובילדן אַגיטאַטאָרן. חוץ דעם, האָבן זיי נאָך אַליין געקוקט מיט אַ באַזונדערן דרך־ארץ אויף אַ רוסישן בוך. די אָנהענגער פֿון אַגיטאַציע האָבן זיך באַצויגן צו מיין פֿאָרשלאָג גאַנץ קאַלט, די אָפּאָזיציע — שאַרף געגנעריש, און איך בין שוין געווען זיכער, אַז מיין פֿאָרשלאָג וועט דורכפֿאַלן. פּלוצלונג האָט אַלטער דער קאַמאַשן־מאַכער, פֿון דער אָפּאָזיציע, אַן אינטעליגענטער אַרבעטער פֿון די ערשטע צוגעצויגענע, זיך אָנגערופֿן: „איך פֿאַרשטיי ניט, ווי קאָן מען זיין קעגן אַ יידישער ביבליאָטעק... דאָס איז דאָך אַנטוויקלונג. זאָל דער יידישער אַרבעטער דערפֿילן דעם טעם פֿון אַנטוויקלונג אין זשאַרגאָן, וועט ער באַלד איינזען, אַז ער קאָן דאָרטן ווייניק געפֿינען, און ער וועט נאָך שטאַרקער פֿאָדערן רוסיש“. אַלטערס

װאָרט האָט געװירקט, און מײַן פֿאָרשלאָג איז אָנגענומען געװאָרן.
איך מיז דאָ נאָך באַמערקן, אַז אויף יענער זיצונג פֿון דער ביבליאָ=
טעק=קאָמיסיע האָבן אַלע אָנטײלנעמער גערעדט רוסיש.

עס זײַנען געװען אַרבעטער=טוער, בײַ װעלכע דאָס װאָרט
זשאַרגאָן איז לויט אינערציע געבליבן אויף דער צונג און אין גע=
דאַנקען אַפֿילו עטלעכע יאָר נאָכדעם, װי דער בונד האָט שוין גע=
האַט אָנגענומען זײַן נאַציאָנאַלע פּראָגראַם. אַ מענטשן, װעלכער
קען שרײַבן ייִדיש, האָבן זײ גערופֿן „זשאַרגאָניסט“. אין די יאַנואַר=
טעג פֿון 1905 בין איך געקומען קײן װאַרשע „אַרבעטן“. איך האָב
מיטגעבראַכט אַ פֿאַרחתמעטן בריװ פֿונם צ. ק. די פֿאָרשטײערין
פֿונם װאַרשעװער קאָמיטעט האָט געעפֿנט דעם בריװ, דורכגעלײענט
און געזאָגט מיט אַ קאַלטן שמײכל אין רוסיש: מ׳שרײַבט מיר,
אַז איר זײַט אַ זשאַרגאָניסט. זײער גוט. מיר דאַרפֿן טאַקע איצט
האָבן אַזאַ אײנעם, װאָס זאָל קענען שרײַבן לײַכט פּראָקלאַמאַציעס...
דער ערשטער, װאָס האָט אין דער לעגאַלער ייִדישער ליטעראַטור
אין רוסלאַנד אָפֿן און קלאָר אַרויסגעזאָגט דעם געדאַנקען, אַז ייִדיש
איז אונזער נאַציאָנאַלע שפּראַך, איז, דוכט זיך, געװען אַברהם רײזען
אין יאָרבוך „פּראָגרעס“, װאַרשע 1899.

די געלט=מיטלען פֿון די זשאַרגאָנישע קאָמיטעטן זײַנען לפֿי=ערך
געװען קלײן. זײ זײַנען באַשטאַנען פֿון מיטגלידס=אָפּצאָלונגען און
פֿון הכנסות פֿון אָװנטן, אויף װעלכע מען האָט געלײענט פּרצן
און פּינסקין. דער זשאַרגאָנישער קאָמיטעט פֿלעגט מאַכן זײַנע פֿאָר=
רעדונגען פֿאַר דער אינטעליגענטער יוגנט. אָבער אין דער זעלביקער
צײַט פֿלעגן פּרצעס און פּינסקיס זאַכן פֿאָרגעלײענט װערן אויך פֿאַר
אַגיטאַטאָרן=אַרבעטער און מען פֿלעגט זײ דערבײַ דערקלערן, װי זײ
זאָלן די דאָזיקע זאַכן אויסטײַטשן פֿאַר ברײטע אַרבעטער=קרײזן לשם
אַגיטאַציע. בײַ אַ טײל פֿון דער יונגער אינטעליגענץ איז אין צײַט
געװאָרן אַ שטיקל מאָדע צו גײן אויף ייִדישע פֿאָרלעזונגען. אויף
די פֿאָרלעזונגען פֿונם קאָמיטעט פֿלעגן אַמאָל פֿאַרבלאָנדזשען אַפֿילו
יונגע חובבי ציון. דער זשאַרגאָנישער קאָמיטעט פֿלעגט צונויפֿשטעלן
קלײנע ייִדישע ביבליאָטעקן פֿאַר אַזעלכע קלענערע שטעט, װי אָשמענע,
סמאָרגאָן, לידע, װוּ די אַרבעטער=באַװעגונג האָט ערשט אָנגע=

הייבן צו שפּראָצן. אָבער די הויפּט-אויפמערקזאַמקייט האָט מען געווענדט אויף פֿאַרלעגערישער אַרבעט. דער קאָמיטעט האָט אין ווילנע איבערגעדרוקט אין באַזונדערע ביכלעך פּרצעס „שטריימל" און פּינסקיס „חיים משרת", און האָט זיי פֿאַרקויפֿט דורך פֿאַקטרעגער צו 3 קאָפּיקעס. „באָנציע שוויג" האָט די ווילנער צענזור ניט דורכגעלאָזן. פּרצעס „יום-טוב-בלעטלעך" האָבן סוף 1895 אויפגעהערט אַרויסצוגיין. ערשטנס, איז ניט געווען קיין געלט, צווייטנס, האָט די צענזור אָנגעהויבן קוקן מיט צו שאַרפֿע אויגן, אַזוי, אַז עס איז געוואָרן אוממעגלעך איינצוהאַלטן זייער פֿריערדיקן כאַראַקטער.

דער זשאַרגאָנישער קאָמיטעט האָט גענומען זוכן אַן אַנדער פֿאַרלאַג, מיט וועמען זיך צו פֿאַרבינדן. אין 1895 האָבן א. קאַטיק און א. ברעסלער געעפֿנט אין וואַרשע אַ פֿאַרלאַג: פֿון פּאָפּולער-וויסנשאַפֿטלעכע ביכלעך. די ערשטע צוויי ביכלעך, וואָס זיי האָבן אַרויסגעלאָזן, זיינען געווען: פּאַוולאָוויטש „ווי האָבן מענטשן געלעבט מיט אייניקע טויזנט יאָר צוריק" און קאַראַפּעטשעווסקי „ערציילונגען וועגן ווילדע מענטשן", ביידע איבערגעזעצטע. בכלל האָט מען דעמאָלט געהאַלטן, אַז אָנהייבן אַנטוויקלען אַן אַרבעטער דאַרף מען ניט אַנדערש ווי פֿון ששת ימי בראשית; די ערשטע פֿאַרלעזונגען דאַרפֿן זיין וועגן פּראַהיסטאָרישן מענטשן. אַ באַזונדער אויפמערקזאַמקייט האָט מען, פֿאַרשטייט זיך, געלייגט אויף דעם פּראַהיסטאָרישן קאָמוניזם. די ערשטע צוויי ביכלעך פֿון דעם נייעם פֿאַרלאַג זיינען געווען שלעכט אויסגעקליבן און נאָך ערגער איבערגעזעצט. אָבער די כּוונה איז געווען אַ גוטע. א. קאַטיק איז געווען איינער פֿון די ערשטע יידישע סאָציאַליסטן אין וואַרשע, פֿון די פּיאָנערן, ער איז געשטאַנען אין פֿאַרבינדונג מיט טימאָפֿייען (צ. קאָפּלזאָן). און ווען דער ווילנער זשאַרגאָנישער קאָמיטעט האָט אָנגעהויבן זיין פֿאַרלעגערישע טעטיקייט, האָט ער זיך פֿאַרבונדן מיט קאַטיקן (א. ברעסלער איז באַלד אינגאַנצן אָפּגעשטאַנען פֿונם פֿאַרלאַג) אויף פֿאָלגנדיקע תּנאָים: ביכלעך ווערן באַשטעלט און רעדאַקטירט אין ווילנע; זיי ווערן געדרוקט אין וואַרשע אונטער דער פֿירמע „א. קאַטיקס אויסגאַבן". פֿאַר די דריי יאָר, וואָס דער זשאַרגאָנישער קאָמיטעט האָט עקסיסטירט, האָט ער אין קאַטיקס פֿאַרלאַג אַרויסגעגעבן פֿאָלגנ-

דיקע ביכלעך: 1) סווידערסקי, אַרבעט און קאַפּיטאַל, אַ פּאָפּו=
לערע פּאָליטישע עקאָנאָמיע, איבערגעזעצט פֿון פּויליש. 2) חיה
זעלדעס — ווינטער=אָוונטן, .פּאָפּולער=וויסנשאַפטלעכע שמועסן איבער
דעם צוזאַמענשטעל פֿון שטאָף, ערשטער אָוונט. 3) קודריאַווסקי —
אדם הראשונס דורות אָדער די פּאָרהיסטאָרישע צייט פֿון מענטשן
(מיט 14 צייכענונגען). 4) סיפּאָווסקי — סאָקראַטעס דער גריכישער
פֿילאָזאָף. 5) יאַנושעווסקי — וועגן לופֿט. 6) קוראָטשקין — פּלאַנצן=לעבן.
7) רובאַקין — דער ווידע צייט און 8) חיה זעלדעס — ווינטער=אָוונטן,
צווייטער און דריטער אָוונט (די נומער 3—7 זיינען איבערגעזעצט
פֿון רוסיש). די איבערזעצונגען, וואָס דער „זשאַרגאָנישער קאָמיטעט"
האָט אָפּגעדרוקט, זיינען געווען ניט אין ערגעץ בעסער, איידער די
ערשטע צוויי, וואָס קאָטיק און ברעסלער האָבן פֿריער אַרויסגע=
געבן אויף זייער אייגענער אַחריות. אונטער פּסעוודאָנים חיה זעל=
דעס האָט זיך באַהאַלטן דער שרייבער פֿון די דאָזיקע שורות. (חיה
האָט געזאָלט מאַכן ח. י. העלפֿאַנד און זעלדע האָט מען גערופֿן
מיין מאַמען. אין מיין ערשטן פּסעוודאָנים איז נאָך געלעגן אַ שטיק
ישיבה=בחורישע בטלנות). געווען דעמאָלט אין רוסיש זייער אַ פּאָ=
פּולער ביכל „פּראָסטאָיע סלאָוואָ אָ מודריאָנאָי נאַוקע", שמועסן וועגן
כעמיע אין אַ האַלב בעלעטריסטישער פֿאָרם מיט ביישפּילן פֿונם
פּויערשן לעבן. דער זשאַרגאָנישער קאָמיטעט האָט באַשטימט, אָנ=
שרייבן אויף דער זעלביקער טעמע און אויך אין אַ האַלב בעלע=
טריסטישער פֿאָרם אַ ביכל אין יידיש. ווינטער 1895—1896 בין איך
ווידער געווען אַ לערער אויף אַ ישוב ביי אַ רייכן מילנער. איך
האָב מיטגענומען מיט זיך אַ צענדליק ביכער וועגן דעם צוזאַמענשטעל
פֿון שטאָף און האָב דאָרטן אויפֿן מיל אָנגעשריבן דאָס ערשטע ביכל
„ווינטער אָוונטן", אומגעפֿער 2 אַ האַלב דרוק=בויגן. דאָס 2=טע
ביכל (אומגעפֿער 4 אַ האַלב בויגן) איז אָנגעשריבן געוואָרן אין
ווילנער פּאָליטישער טורמע, וואו איך בין געזעסן פֿון יוני 1896
ביז סוף מאַי 1897. ביידע ביכלעך זיינען אַרויס אין איין צייט,
זומער 1897. בעת איך האָב געשריבן די „ווינטער אָוונטן", איז
מיין אַמביציע געווען: אָנשרייבן אַ זאַך, וואָס זאָל שטיין ניט ני=
דעריקער פֿון בן=אריהס „אַ וועלט מיט וועלטעלעך". און שפּעטער,

בעת דאָס ביכל איז אַרויס, האָט מען מיר די גרעסטע שמחה פֿאַרשאַפֿט, ווען מען האָט געזאָגט: אייערע „ווינטער־אָוונטן“ זיינען אַ צווייטע „וועלט מיט וועלטעלעך“. בעת דער מאַנוסקריפּט פֿונם ערשטן ביכל איז געווען ביי קאָטיקן, האָב איך באַקומען אַ גרויסן בריוו פֿון פּרצן, אין רוסיש. ער האָט געלויבט מיין ביכל, ער האָט מיר אָבער געראָטן איבער־צומאַכן איין אָרט. אינם ערשטן קאַפּיטל, וואו דער לערער גורסקי באַווייזט זיינע צוהערער די גרויסע באַדייטונג פֿון וויסנשאַפֿט, זאָגט אַ יידישער קאַראַביינִיק מיט שפּאָט: „וואָס פֿאַר אַ נייעס קאָן זי אויפֿטאָן, אייער וויסנשאַפֿט? שלמה המלך האָט דאָך שוין לאַנג געזאָגט: „אין כל חדש תחת השמש“ — ניטאָ קיין נייס אויף דער וועלט“. דער לערער גורסקי ענטפֿערט מיט אַ לאַנגער רעדע, וואָס איר קורצער אינהאַלט איז: „בעת מען דערהויזט אייך עפּעס מיט שכל, מיט לאָגיק, זאָלט איר ניט פֿרעגן קיין קשיות פֿון פּסוקים און גמרות. די פּסוקים און גמרות זיינען אייך אָפֿט סותר איינע די אַנדערע. און מען קאָן ניט אָפּפֿרעגן דעם שכל פֿון היינט מיטן שכל, וואָס מענטשן האָבן געהאַט מיט טויזנטער יאָרן צוריק“. פּרץ האָט געפֿאָדערט, איך זאָל דערקלערן דעם „פּסוק אין כל חדש תחת השמש“ אין זינען פֿון דער מאָדערנער וויסנשאַפֿט. דאָס הייסט, די אייביקייט פֿון שטאָף און ענערגיע. ווי גרויס מיין אַכטונג צו פּרצן איז ניט געווען, האָב איך זיך דאָך דערפֿון אָפּגעזאָגט. ערשטנס, האָב איך געפֿונען, אַז איך קאָן ניט שוין אין ערשטן קאַפּיטל געבן דעם לעזער אַזאַ הארבן באַגריף, וואָס ער וועט אים אפשר קאָנען באַנעמען ערשט נאָך דעם, ווי ער וועט דורכלייענען דעם גאַנצן ביכל. צווייטנס, האָב איך געהאַלטן פֿאַר אוממעגלעך אַריינצולייגן אינם פּסוק פֿון קהלת אַזאַ מאָדערנעם אינהאַלט, וואָס דער אַלטער פּראַקטישער מחבר האָט בשום אופֿן ניט געקאָנט מיינען. איך האָב ניט געוואָלט, ביים לעזער זאָל בלייבן דער פֿאַלשער איינדרוק, אַז אַלץ, וואָס די וויסנשאַפֿט האָט דערגרייכט אין אַ משך פֿון טויזנטער יאָרן, ליגט שוין פֿאַרבאָרגן אין אונזער אַלטער תורה. אויף אַזוי פֿיל בין איך שוין דעמאָלט פֿון די משכילישע וויקעלעך אַרויס.

ווען די ווינטער־אָוונטן איז געווען דערמאָנט אין אַ לייט־אַרטיקל אין „המליץ“, געשריבן פֿונם רעדאַקטאָר איש יהודי (לעאָן ראַבינאָוויטש)

אליין. ער האט געהאט שטארקע טענות צו די נייע זשארגאנישע שרייבער בכלל און צו מיר בפרט, פארוואס מיר גיבן די דינסט־מיידלעך דאס, וואס זיי דארפן ניט. וויל מען צוניץ קומען א יידיש דינסט־מיידל, האט ער געשריבן, דארף מען איר לערנען, אז אייב זי קאכט מיטאג און זי וויל האבן א גוטע קרעפטיקע פליישיקע זופ, דארף זי ארײַנלייגן דאס פלייש אין טאפ, גלייך ווי זי שטעלט אים צום פייער, בעת דאס וואסער איז נאך קאלט, וועט דאס פלייש זיך ביסלעכווייז קאכן מיטן וואסער צוזאמען און וועט ארויסגעבן אלע זיינע זאפטן. אייב ווידער זי איז אויסן ניט קיין קרעפטיקע זופ, נאר געשמאקע זאפטיקע פלייש, דארף זי אפריער איפזידן דאס וואסער און ערשט נאכדעם ארײַנלייגן דאס פלייש. פון דעם זודיקן וואסער ווערט ארום דעם פלייש א מין שטייפער שאלאכץ, און כמעט נאר די זאפטן בלייבן אינעווייניק. אט דאס וועט דער דינסט־מיידל צוניץ קומען; אבער צו וואס דארף זי ויסן וועגן אטאמען און מאלעקולן? צו וואס טויגן איר פיזיקע און כעמיע?

איך האב זיך אפגעשטעלט אזוי לאנג אויף מיינע „ווינטער־אוונטן”, ניט ווייל דאס ביכל איז עס ווערט, נאר ווייל מיר דוכט, אז דאס, וואס איך האב דערציילט, איז כאראקטעריסטיש פאר יענער צייט.

האנאראר האב איך באקומען 60 רובל. שפעטער, בעת אלע קאטיקס אויסגאבן זיינען געווארן דאס אייגנס פון לידסקיס „פראגרעס”, האט לידסקי עטלעכע מאל איבערגעדרוקט מיין ביכל (דוכט זיך, 6 מאל), אבער ער האט קיינמאל ניט געהאלטן פאר נייטיק ניט זיך מישב צו זיין זיך מיט מיר וועגן איבערמאכן און באנייען דאס ביכל, ניט צו באצאלן מיר האנאראר פאר די שפעטערדיקע אויסגאבן. דאס ביכל איז איצט שטארק פארעלטערט; עס איז לכתחילה אויך געווען צופיל צעקייט און איבערגעחזרט, נאר ווייל קיין אנדער ביכל פון דעם מין איז אין יידיש ניט געווען, פלעגט מען די „ווינטער־אוונטן” באנוצן אין אוונט־שולן פאר ארבעטער נאך ביזן אנהייב פונם וועלט־קריג.

אין זשארגאנישן קאמיטעט איז די ארבעט די ערשטע צייט געווען איינגעטיילט אזוי: מיט דער פארלעגערישער און ארגאניזאטארישער

אַרבעט איז געווען פאַרנומען דער עיקר פּ. ראָזנטאַל, מיט פאַר-
שפּרייטן—צילע קלים און א. ראָזנבערג. ווען 1896 זיינען קיין ווילנע
געקומען פון וויטעבסק ראובן אַמסטערדאַם און חאַצקיל אוסישקין.
אַמסטערדאַם איז געווען זייער פּאָפּולער ביי דער יוגנט פון ווי-
טעבסקער און מאָהילעווער גובערניע. ער האָט אָנגעהויבן אַלס משכיל,
איז שפּעטער געוואָרן אַ חובב ציון, דערנאָך אַ אחד-העמיסט; און
מיטן די ניינציקער יאָרן איז ער געוואָרן אַ סאָציאַליסט. זיין וועלט-
אָנשויונג איז געווען אַ געמיש פון השכלה, חיבת ציון און סאָ-
ציאַליזם, אַ געמיש, וואָס האָט זיך נאָך ניט אָפּגעשטאַנען, ניט
סינטעזירט. די, וואָס האָבן אַמסטערדאַמען געקענט נאָענט, האָבן
אים געהאַלטן פאַר אַ גרויסן אידעאַליסט, פאַר אַן איפּריכטיקער
נשמה. מער ווי אַלץ, איז ער געווען אַן „אַנטוויקלער", אַ רודין.
וואו ער איז געגאַנגען און וואו ער איז געשטאַנען, האָט ער עפּעס גע-
פּרעדיקט, פאַר עפּעס אַגיטירט. אין ווילנע האָט ער צווישן די
יידישע סאָציאַליסטן די ערשטע צייט קיין גרויסע ראָלע ניט גע-
קאָנט שפּילן: דאָרטן זיינען שוין געווען אַזעלכע מענטשן, ווי אַלכסנדר
קרעמער, וולאַדימיר קאָסאָווסקי. און דאָך איז אַמסטערדאַמס קומען
געווען קענטיק. ניט געהאַט קיין קלאָרע נאַציאָנאַלע פּראָגראַם, אַפילו
ניט פאַרגעפילט אַזעלכע, האָט דאָך אַמסטערדאַם אַריינגעטראָגן
אין די ווילנער יידישע סאָציאַליסטישע קרייזן אַ סך יידישע שטי-
מונגען. מיט אַ באַזונדער ענערגיע האָט ער זיך אָפּגעגעבן דעם
זשאַרגאָנישן קאָמיטעט, וויל דאָ האָט ער זיך געפילט, ווי אין
דער היים. זיין ראָלע איז אָבער דאָ אויך געווען מער אַ אידעישע,
ווי אַן אַקטיוו-פּראַקטישע. אַנדערש איז געווען אוסישקין. דאָס איז
געווען אַן ענערגישע נאַטור. בעת ער איז געוואָרן אַ חובב ציון,
האָט ער אויך זיך גענומען גיין צופוס קיין פּאַלעסטינע. כדי זיך
צוצוגעוויינען צו דער לאַנגער נסיעה, פלעגט ער אין צייט גיין
צופוס פון וויטעבסק אין די נאָענטע שטעטלעך, און ער האָט עס
געבראַכט אַזוי ווייט, אַז ער האָט געקאָנט גיין 40 ווערסט אַ טאָג.
געוואָרן אַ סאָציאַליסט, האָט ער באַלד זיך אָנגעהויבן לערנען אַ
מלאכה, „אַריין אין פעל פונם אַרבעטער". אין ווילנע ווערט ער
אַ מיטגליד פונם זשאַרגאָנישן קאָמיטעט און נעמט אויך זיך צו

פֿאַרשפּרייטן די נייע ביכלעך אויפֿן אַלטן שטייגער. ער ווערט אַ פּאַקן־טרעגער, טראָגט אַרום פֿאַרקױפֿן די נייע יידישע ביכלעך אויפֿן שול־הויף און איבער די וואַרשטאַטן. שפּעטער פּרוּווט ער גיין מיט אַ קאָרב ביכער איבער די קליינע שטעטלעך, וואָס אַרום ווילנע. זיין אויפֿטו האָט פֿאַרכאַפּט די פֿאַנטאַזיע פֿון דער אינטעליגענטער יוגנט, און דער „קניגאָ־נאָשאַ" איז בײַ זיי געוואָרן אַ מין לעגענדע.

פֿאַרשפּרייטן יידישע ביכלעך איז אין פֿלוג געווען אַ גאַנץ לעגאַלע זאַך; אָבער אַזוי ווי דאָס האָבן געטאָן סאָציאַליסטן, האָט עס שוין אין יענער צייט ממילא באַקומען אַן אומלעגאַלן כאַראַקטער. די אַרבעט איז ניט געווען אָפּגעגרענעצט פֿון דער אומלעגאַלער טעטיקייט, וואָס די זעלביקע מענטשן האָבן געטאָן. ווען פֿון דער פּראָווינץ איז עמעצער געקומען קיין ווילנע נאָך אומלעגאַלער ליטע־ראַטור אָדער נאָך אָנווייזונגען פֿון צענטער, פֿלעגט ער שוין פֿאַר איין גאַנג אַריינגיין אין זשאַרגאָנישן קאָמיטעט נאָך לעגאַלע ביכלעך. איבּ נאָך אים איז נאָכגעגאַנגען אַ שפּיאָן, האָט יענער צונויפֿגעמישט די דירה און די מענטשן אין איין חשד. אָפֿט פֿלעגט מען ביידע סאָרטן ליטעראַטור אָפּשיקן אויף די זעלביקע אַדרעסן. עס האָט אַפֿילו געטראָפֿן, אַז מען האָט זיי אָפּגעשיקט אין איין פּעקל. היץ דעם, האָבן זיך אין יענער צייט שוין אָנגעהויבן אָפֿטערע הויז־זוכונגען און אַרעסטן, און די זשאַנדאַרמעריע האָט געוואָרפֿן אַן אויג אויף דעם, וואָס בײַ די יידישע פֿאַרדעכטיקע אַרבעטער געפֿינט מען כּמעט שטענדיק לעגאַלע יידישע ביכלעך פֿון אַ געוויסן מין. דאָס אַלץ האָט סוף־כּל־סוף געמוזט ברענגען צו אַ דורכפֿאַל.

אין דעצעמבער 1896 איז געקומען פֿון וויטעבסק קיין ווילנע נאָך יידישע ביכלעך איינער מענדעלעוויטש. ער איז פֿאַרפֿאָרן אין אַ האָטעל. און אין איין ווינטער פֿאַרנאַכט, ווען בײַ אים אין צי־מער זיינען געזעסן זיינע לאַנדסלייט און חברים אַמסטערדאַם און איסישקין, איז פֿלוצלונג אָנגעקומען די זשאַנדאַרמעריע און האָט זיי אַלעמען אַרעסטירט. גראָד אין יענעם מאָמענט איז אין האָטעל געקומען מיט אַ פּעקל ביכלעך פֿאַר וויטעבסק א. ראָזנבערג, איז ער אויך אַריינגעפֿאַלן. די זעלביקע נאַכט איז אַרעסטירט געוואָרן בײַ זיך אין וואוינונג צילע קליס, און בײַ איר האָט מען געפֿונען

באַשטעלונגען, געלט־חשבונות און אַ רײ אַדרעסן פֿון דער פּראָווינץ. מענדעליעוויטש איז געזעסן נאָר אַ האַלב יאָר. די איבעריקע אַרעסטירטע האָט די זשאַנדאַרמעריע אָנגענומען פֿאַר וויכטיקע פֿאַרברעכער און האָט זײ געהאַלטן אונטערן שלאָס אָנדערטהאַלבן יאָר. דערנאָך האָט מען זײ אַרויסגעשיקט אויף דרײ יאָר אין קלײנע שטעטלעך פֿון מאָהילעווער און וויטעבסקער גובערניע אונטער פּאָליצײ־אויפֿזיכט. אויף אַמסטערדאַמען האָט די טורמע זײער שלעכט געווירקט. ער איז געוואָרן טויבלעך, נערוועז. אינם קלײנעם שטעטל, וואו מען האָט אים פֿאַרשיקט, איז ער דערטרונקען געוואָרן בעתן באָדן זיך. איסישקין און קליס האָבן שפּעטער געאַרבעט אין בונד.

נאָך דעם אַרעסט האָט זיך די אַרבעט פֿונם זשאַרגאָנישן קאָמיטעט ניט אָפּגעשטעלט. עס איז געוואָקסן די אומלעגאַלע אַרבעטער־באַוועגונג און צוזאַמען מיט איר איז געוואַקסן די נויט אין אַ לעגאַלן יידישן בוך. אין יאָר 1897 האָט דער זשאַרגאָנישער קאָמיטעט געפֿונען פֿאַר נײטיק צו עפֿענען אין ווילנע אַן אײגענע בוך־קראָם. דאָס איז אָנגעקומען שווער. מען האָט געדאַרפֿט געפֿינען אַ מענטשן, וואָס זאָל געבן זײן כשרן נאָמען אויף אַ האַלב טריפֿה זאַך. אויפֿן ווילנער שול־הויף אונטער דער קבֿרנישער שול, לעבן שבֿעה קרואים, האָט אײנער אַן עלטערער ייד, סווענציאַנער, געהאַלטן אַ קלײן ספֿרים־קרעמל, וואו ער האָט פֿאַרקויפֿט מזוזות, לוחות, ציצית און סידורים. סווענציאַנערס טאָכטער האָט געהאַט פֿאַרבינדונגען מיט די סאָציאַליסטן, האָט מען פֿאַר געלט געהאַלטן די ביכער פֿונם זשאַרגאָנישן קאָמיטעט בײ סווענציאַנערן אין קראָם און פֿאַר אײן גאַנג שוין בײ אים אין שטוב אויך. אין סווענציאַנערס קרעמל גופֿא האָט מען ווייניק פֿאַרקויפֿט. קונים פֿלעגן אַהין קומען נאָך אַ מזוזה, ניט נאָך אַ ביכל. אָבער דאָס איז געוואָרן אַ כשרער צענטער, וואו מען האָט זיך געקאָנט טרעפֿן מיט אַ מענטשן פֿון פּראָווינץ: פֿון דאָרטן האָט מען געקאָנט פֿונאַנדערשיקן פּעקלעך. אַמאָל פֿלעגט אַהין אַרײנקומען אַ געוויינלעכער פּאַקן־טרעגער, וועלכער האָט שוין געוואוסט, אַז אויף דער נײער סחורה געפֿינען זיך בעלנים און מען קאָן פֿון דעם אַמאָל פֿאַרדינען ניט ערגער, ווי פֿון די אַלטע מעשה־ביכלעך. צו יענער צײט האָט דער

זשאַרגאָנישער קאָמיטעט שוין געהאַט אַ געצאָלטן אָנגעשטעלטן, דאָס איז געווען דער איבנדערמאָנטער דוד גילדענבלאַט. איצט איז ער אַ דאַנטיסט אין דובראָוונע אָדער אין ליבאַוויטש (רוסלאַנד).

אין די יאָרן 1895—1898 איז אין בערלין געווען אַ קרייז יידישע סטודענטן פון רוסלאַנד. געווען צווישן זיי ציוניסטן־דעמאָקראַטן, וואָס האָבן געהאַלטן פון יידיש, למשל, אי. עליאַשעוו (דער שפּעטערדיקער בעל־מחשבות); געווען צווישן זיי אויך סאָציאַליסטן. אויף איניקע פון דעם דאָזיקן קרייז האָט געהאַט אַן איינפלוס י. אייזנשטאַט, בעת ער האָט אין 1895 יאָר געוואוינט אין בערלין. סוף 1895 האָט זיך אין בערלין באַזעצט דוד פינסקי און ער איז געווען נאָענט פאַרבונדן מיט דער דאָרטיקער רוסיש־יידישער סטודענטנשאַפט. אין דעם קרייז איז אַריין י. דאַווידסאָן, שפּעטער אַן איסקראָוועץ, אַן אַסימילאַטאָר*), צו יענער צייט אַ סאָציאַליסט, וואָס האָט זיך נאָך ניט אינגאַנצן באַפרייט פון חיבת־ציון־שטימונגען. ער איז געווען פאַרבונדן מיט די ווילנער יידישע סאָציאַליסטן בכלל און מיט דעם זשאַרגאָנישן קאָמיטעט בפרט. אין יאָר 1898 האָבן דאַווידסאָן, פינסקי און נאָך איניקע סטודענטן פון דעם בערלינער קרייז געגרינדעט אַ יידישע פאַרלעגערישע גרופּע „צייט־גייסט".

פערזענלעך בין איך מיט דער גרופּע „צייט גייסט" ניט געווען פאַרבונדן. איך בין שוין דעמאָלט געווען אַרויסגעשיקט קיין קאַטערינאָסלאַוו אונטער פּאָליציי־אױפזיכט און פלעג קומען קיין ווילנע זעלטן. אויף וויפיל איך ווייס, האָט די גרופּע „צייט־גייסט" געהאַט אַ קאָנפערענץ מיט די זשאַרגאָנישע קאָמיטעטן אין ליטע. פאָרמעל

*) אונטער די פּסעוודאָנימען „יעווריי" און ק. ק. געשריבן אין „איסקרא" און „זאַריא" אַרטיקלען קעגן דער נאַציאָנאַלער פּראָגראַם פון בונד. צוליב זיין פּסעוודאָנים „יעווריי" האָט מען אים אין די בונדישע קרייזן גערופן „דער ייד פון איסקרא". אין 1919 — 20 פלעג איך זיך מיט אים טרעפן אין קיעוו אין די מענשעוויסטישע קרייזן. ער איז געבליבן אַן אַסימילאַטאָר אין די זכרונות וועגן דעם אָנהייב פון דער יידישער אַרבעטער־באַוועגונג, וואָס ער האָט פּיילינג 1920 אין אַ געבראָכענעם יידיש געלייענט אין לאָקאַל פון דער קיעווער קולטור־ליגע, האָט ער זיך אַרויסגעזאָגט בפירוש קעגן אונזער ביידער קולטור־באַוועגונג. ער איז געשטאָרבן אין קיעוו אין 1923.

זיינען די פאָרשטייער פון די ושאַרגאָנישע קאָמיטעטן געוואָרן אַגענטן פון דער פאַרלעגערישער פירמע „צייט־גייסט“. יעדער אַגענט האָט באַקומען אַ קוויטאַריום מיט טאַלאָנען איבערציינעמען באַשטעלינגען און האַנט־געלט. דאָס האָט געזאָלט כּשרן די פאָרשטייער פון די קאָמיטעטן אין די אויגן פון דער רוסישער פּאָליציי. צי האָט די כּגולה עפּעס געהאָלפן, ווייס איך ניט. אין פאַרלאַג „צייט־גייסט“ זיינען אַרויס פאָלגנדיקע ביכלעך (דעם סדר געדענק איך ניט אַקוראַט): די לערע פון לעבן (פיזיאָלאָגיע) באַאַרבעט נאָך לונקעוויטש און אַנדערע הורך ד. מאָרדפיין (פּסעוודאָנים פון דוד פינסקי) ערשטער שיעור: דאָס בלוט איז דאָס האַרץ. י. דאַווידזאָן—„די אייביקע מלחמה אין דער נאַטור, אַ פּאָפּולאַריזאַציע פון דאַרווינס שיטה וועגן קאַמף פאַרן לעבן; דער זעלבער מחבר האָט אָנגעשריבן נאָך אַ ביכל: „די נאַטור איז די בעסטע שדכנטע“ (אַ פּאָפּולאַריזאַציע פון דאַר־ווינס געשלעכטלעכן אָפּקלייב). איך ווייס ניט, פאַרוואָס יענס ביכל איז ניט געדרוקט געוואָרן. ד. פּולס (פּסעוודאָנים פון ד. פינסקי)— די אָפּן, באַאַרבעט נאָך בּרעם. ד. פינסקי—הראַבקין און ערב יום־יום־כּפּור, צוויי ערציילונגען. די לערע פון לעבן: צווייטער שיעור, דאָס עסן־פאַרדייען. די לערע פון לעבן, דריטער שיעור: דאָס עטע־מען. יעדער ביכל האָט געהאַלטן פון 40 ביז 80 זייטן און האָט געקאָסט פון 10 ביז 20 קאָפּיקעס. די ביכלעך האָבן זיך געדרוקט אין בערלין, נאָר כּדי מען זאָל זי מעגן פאַרשפּרייטן אין רוסלאַנד, האָט מען זיי אַפּריער דורכגעפירט דורך ווילנער צענזור.

אין 1898 איז די גאַנצע אַרבעט פונם ווילנער זשאַרגאָנישן קאָמיטעט איבערגעגאַנגען צו זיין אָנגעשטעלטן קלמן קראַפּיווניקאָוו. געבוירן ביי אָרעמע עלטערן, פרי אַ יתום געוואָרן, געלערנט אין ווילנער ישיבות, געהונגערט, אַרומגעגאַנגען אָפּגעריסן, האָט ער צו 15 יאָר געשריבן העברעישע שירים, און די ווילנער חובבי ציון האָבן זיך מיט אים געצאַצקעט, ווי מיט אַ ציקונפטיקן העברעישן פּאָעט. זיי האָבן אים געשטיצט, און דערפאַר האָבן זיי געפאָדערט דאַנקבאַרקייט און „אָנשטענדיקע איבערפירונג“. קלמן איז געווען אַ יונגל אַן עקשן, מיט אַ קראַנקער איינגלייבע. די באַציונג צו זיינע בעלי־טובות האָט אים טיף באַליידיקט און ער פלעגט אָפט זיין

מיט זיי גראָב, צעריצט, ווי אַ קליינע חיה. צו 16 יאָר איז ער געוואָרן אַ סאָציאַליסט. ער האָט אָנגעהויבן זיך דרייען צווישן אַרבעטער — איז אויך געווען אַ לערער אויף אַ ישוב, דערנאָך איז ער געוואָרן אַ פּאַפּיראָסן־מאַכער. אָבער ער האָט געמוזט פאַרלאָזן די פֿאַבריק, ווייל ער איז געווען זייער שטאַרק קורצזיכטיק. ער האָט געשריבן יידישע לידער, און די אַרבעטער האָבן אים גערופֿן דער פּאָעטיק. זיינע לידער זיינען קיין מאָל ניט געדרוקט געוואָרן. זיי פֿלעגן אומגיין געשריבענע פֿון האַנט צו האַנט. קיין גרויסן ווערט האָבן זיי ניט געהאַט. ביי מיר אין זכרון האָבן זיך אָפּגעשטעלט נאָר פֿאָלגנדיקע 4 שורות:

איך גלויב ניט אין גאָט, און מלאכי השלום,
איך גלויב ניט, איך גלויב ניט אין קיינעם אויף דער וועלט.
איך גלויב נאָר אין שדים, איך גלויב אין טייוואָלים,
איך גלויב נאָר אין רוחות, איך גלויב נאָר אין געלט.

די שנאה צו זיינע אַמאָליקע בעלי־טובהניקעס, די חובֿבֿי־ציון, האָט אין קלמנען איינגעפֿלאַנצט אַ שטאַרקן האַס צו העברעיש. ער ווערט אַ חסיד פֿון פּרצעס בלעטלעך און הייבט אָן זיי ענערגיש צו פֿאַרשפּרייטן.

קלמן איז געווען זייער אַן אַקטיווע נאַטור, אַ הייסער טעמפּעראַמענט מיט דעספּאָטישע נייגונגען. זיין ענערגיע איז געווען ניט קיין רויקע און גלייכמעסיקע, נאָר אַ טומלדיקע, אַ שפּרינגענדיקע. אַרבעטן קאָלעגיאַל איז פֿאַר אים געווען כמעט אוממעגלעך. ער האָט אַ פֿולע איפּגעטאָן; און אַלץ, צו וואָס ער האָט זיך גענומען, האָט ער אַריינגעטראָגן אַ סך איניציאַטיוו, אָבער אויך אַ סך צעוואָרפֿנקייט און דעזאָרגאַניזאַציע. די חברים האָבן פֿון אים שטאַרק געהאַלטן, אָבער זיי האָבן אים ניט ליב געהאַט און געהאַלטן פֿאַר אַ משוגענעם, און זיין אַרט אַרבעטן האָט מען אין ווילנע אַ נאָמען געגעבן קלמניזם. די באַציונג, פֿון די חברים האָט אים שטאַרק געקרענקט, און ער האָט זיך געפֿילט גליקלעך, ווען ער האָט געזען, אַז ער איז זיי נייטיק, אַז זיי קאָנען אָן אים ניט אויסקומען.

סוכּות 1899 בין איך געווען אין ווילנע. קלמן האָט זיך מיט מיר פֿונאַנדערגערעדט וועגן זיין ראָלע אין דער באַוועגונג; „איר ווייסט,

ווער קלמן איז איצט? דער ווילנער קאָמיטעט פון בונד טוט קיין זאַך ניט אָן קלמנען. קלמן איז דער פירער פון די ווילנער פריי־קאָוטשיקעס. קלמן פאַרשפּרייט די נייע יידישע ביכער איבער גאַנץ ליטע. קומט עמעצער פון פּראָווינץ, צו וועמען גייט ער אַריין? צו קלמנען. וואַרט, קלמן וועט נאָך ווערן דער פירער פון ווילנער קאָמיטעט פון בונד; איר וועט באַלד הערן פון אים, ווי פון אַ גרויסן אָראַטאָר. איר ווייסט דען, וואָס קלמן איז?" איך האָב גע־ענטפערט: „איב קלמן רעדט אָפט אין אַזאַ טאָן, פאַרשטיי איך, פאַרוואָס מ'האָט קלמנען ניט ליב". ער איז אין כעס געוואָרן. צווישן די ווילנער אַרבעטער־טוער פלעגט מען טאַקע מיט חיזוק איבער־חזרן: קלמן דער אָראַטאָר, קלמן דער אַגיטאַטאָר, קלמן דער אָרגאַ־ניזאַטאָר...

אין דעם ענין פון פאַרשפּרייטן יידישע ביכער האָט קלמן איך אַריינגעטראָגן אַ סך טעמפּעראַמענט און ברייטקייט. אים האָט זיך איינגעגעבן צו עפענען אויף הקדש־גאַס אַ יידישע בוך־קראָם אויפן נאָמען פון אַברהם גאַסעלניק. גאַסעלניק איז געווען אַן אָנגעזעענער בוכהאַלטער, מיט אַ רעפּוטאַציע פון אַ כשרן לייטישן מענטשן, הגם אין דער אמתן איז ער געווען אַ בונדיסט, און האָט מיטגעפילט דעם זשאַרגאָנישן קאָמיטעט. גאַסעלניקס קראָם איז געוואָרן אַ צענ־טער פונם נייעם יידישן בוך. פון דאָרטן האָט זיך פאַרשפּרייט אַלץ מער אָדער ווייניקער אינטערעסאַנטס, וואָס איז אַרויס אין רוסלאַנד און אין אַמעריקע.

אַ גרויסן חלק אין אָרגאַניזירן דאָס לעגאַלע בוך־געשעפט האָט געהאַט באָריס קלעצקין, וועלכער האָט מיט מיר צוזאַמען געגרינדעט די איבנדערמאָנטע יידישע אַרבעטער־ביבליאָטעק אין ווילנע. שפּע־טער אַ ביסל איז ער כמעט אין איין צייט מיט מיר אַריין אין די סאָציאַליסטישע קרייזן. ער האָט זיך שטאַרק פאַראינטערעסירט מיט דעם „זשאַרגאָנישן קאָמיטעט" און האָט אים ענערגיש געשטיצט מיט וואָס ער האָט נאָר געקאָנט. צוליב זיין פאָטערס געשעפטן פלעגט אים אויסקומען אַרומצופאָרן איבער די שטעטלעך פון ווילנער גובערניע; פלעגט ער דאָרטן פאַרשפּרייטן די נייע ביכלעך, זוכן אָנהענגער, אַגיטירן. אין די יאָרן 1895—1899 אין שפּעטער איז

קלעצקין געווען ענג פאַרבונדן מיט אַלע אונטערנעמונגען, וואָס זייער צוועק איז געווען אַרויסגעבן און פאַרשפּרייטן לעגאַלע יידישע ליטעראַטור פאַר אַרבעטער. בעת מ׳האָט דעם ענין געדאַרפט לעגאַליזירן, עפענען אַן אייגענע ביכהאַנדלונג, איז קלעצקין געווען דער, וואָס האָט אויסגעאַרבעט דעם פּלאַן און האָט גענומען אַ גרויסן אָנטייל אין דער פּראַקטישער דורכפירונג.

אין צייט האָט גאַסעלניקס ביכער=געשעפט געבליט. אָבער די אַרבעטער=באַוועגונג איז שטאַרק געוואַקסן. איבער די אָפטע אַרעסטן זיינען די רייען פון אינטעליגענטע טוער געוואָרן שיטער. און די וואָס זיינען געבליבן, זיינען אינגאַנצן אַוועק אין דער אונטערערדישער אַרבעט, אויף שאַפן און פאַרשפּרייטן אומלעגאַלע ליטעראַטור, אויף אָרגאַניזירן דעם עקאָנאָמישן קאַמף א. ד. גל. קלמן גופא האָט אָרגאַניזירט אין ווילנע אַן אומלעגאַלן פאַראיין פון יידישע האַנדלס=אָנגעשטעלטע, און דער דאָזיקער אַרבעט האָט ער אָפּגעגעבן דעם גרעסטן טייל פון זיין ענערגיע. ווינטער 1901—1900 האָט דער פאַראיין פון האַנדלס=אָנגעשטעלטע, לויט קלמנס איניציאַטיוו, געעפנט אין ווילנע אויף דודניצקער גאַס אַן אייגענע גאַר=קיך, וועלכע איז פאַקטיש גלייך פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ סאָציאַליסטישן קלוב. קלמן פלעגט פאָרן אין אַנדערע שטעט פון ליטע צו גרינדן דאָרטן אויך פאַראיינען פון האַנדלס=אָנגעשטעלטע. ער האָט געהאָלפן צונויפרופן אין דווינסק אַ קאָנפערענץ פון די דאָזיקע פאַראיינען. אויף דער קאָנפערענץ איז געלייגט געוואָרן אַ גרונדשטיין פאַר אַ פאַרבאַנד פון יידישע האַנדלס=אָנגעשטעלטע, לויט דעם מוסטער פון דעם בערשטער=בונד. קלמן איז אַוועק מיט קאָפּ, לייב און לעבן אין דער אומלעגאַלער באַוועגונג. און אים האָט זיך אַנטדעקט אַ באַדייטנדיקער רעדנער=טאַלאַנט און ער האָט ווינטער 1901—1900 אָרגאַניזירט עטלעכע דיספּוטן מיט די דעמאָלטיקע פירערן פון דעם פועלי=ציוניזם: האַלפּערין, בערגער און סראָלאָוו. די אַרבעט אין בוך=געשעפט האָט ער פאַרלאָזן. קיין זשאַרגאָנישער קאָמיטעט איז שוין לאַנג ניט געווען. די אַלטע מיטגלידער זיינע זיינען זיך צעפאָרן, אָדער מען האָט זיי אַרעסטירט און פאַרשיקט. קיין נייע זיינען ניט צוגעקומען. גאַסעלניקס געשעפט האָט זיך געהאַלטן אויף

זיך אַליין. צו ביסלעך האָבן געאַרבעט שמואל פּערסאָן, ה. לעווין און א. גאַסטעלניקס יונגערער ברודער. אָבער זיי האָבן קיין גרויסע אַקטיווקייט ניט אַרויסגעוויזן. חוץ דעם, האָבן די ערשטע צוויי אָפּגעגעבן אַ סך צייט דער אומלעגאַלער באַוועגונג, און דער דריטער איז נאָך געווען צו יונג. דער געשעפט האָט ניט געלעבט, ער האָט זיך געשלעפּט. אין פרילינג 1901 איז געקומען זובאַטאָוו און האָט געמאַכט אַ סוף צו זיין לאַנגער גסיסה.

ווי אַמאָל דער זשאַרגאָנישער קאָמיטעט, אַזוי איז שפּעטער גאַסטעלניקס בוך־געשעפט קעגן דעם ווילן פון זיינע גרינדער און פריער געוואָרן אַ צענטער פאַר אומלעגאַלער אַרבעט. דאָס איז דאָך געווען אַ כשרער אָרט, פלעגט מען דאָרטן אָפּשטעלן צוזאַמענטרעפענישן. דאָס איז געווען אַ כשרער אַדרעס, פלעגט מען אַהין צושיקן בריוו וועגן אָרגאַניזאַציע־ענינים. אַהין פלעגן קומען חברים פון דער פּראָווינץ זיך דערוויסן, וואו און ווען מען קאָן זען דעם אָדער יענעם נייטיקן מענטשן. זיי פלעגן אָפט פון וואָקזאַל אַראָפּגיין צו גאַסטעלניקן אין קראָם. און דער כשרער אָרט איז טריף געוואָרן. ער איז געוואָרן אַ צענטער פון שפּיאָנאַזש. אין פרילינג 1901 האָט זובאַטאָוו געמאַכט גרויסע אַרעסטן אין גאַנצן ראַיאָן פון בונד, און מער ווי אומעטום אין ווילנע. דעמאָלט זיינען אַרעסטירט געוואָרן קראַפּיווניקאָוו און פּערסאָן. לעווין איז נאָך פריער אַרעסטירט געוואָרן אין דאַווידהאָראָדאָק, מינסקער גובערניע. גאַסטעלניקס בוך־געשעפט איז פאַרמאַכט געוואָרן.

קלמן קראַפּיווניקאָוו איז אָפּגעשיקט געוואָרן אין מאָסקווער טורמע, וואו ער איז געזעסן אומגעפער אַ יאָר. נאָך דעם ווי ער ווערט באַפרייט, אַרבעט ער אַ קורצע צייט אומלעגאַל אין וואַרשע און אין זשיטאָמיר און ער ווערט ווידער אַרעסטירט. דאָס מאָל ווערט ער פאַרשיקט אין אַרכאַנגעלסקער גובערניע. זיין לעבעדיקע נאַטור האַלט ניט אויס דאָס לייִדיק זיצן. ער ווערט נערוועז, פאַלט אַריין אין יאוש, פאַרלירט דעם גלויבן אין זיך. עס הייבט אים אָן ציִען צו זעלבסטמאָרד. דערצו ווירקן נאָך מיט סיבות פון אינטימען כאַראַקטער. אין האַרבסט 1904 באַוויזט זיך אַ מעגלעכקייט צו אַנטלויפן, זיך אומצוקערן צו דער „אַרבעט“. קלמן איז ווידער געוואָרן מי-

טיק, לעבעדיק, איפגעהערט צו טראַכטן וועגן טויט. אָבער דאָס
אַנטלויפן איז ניט צושטאַנד געקומען, ניט געווען קיין מעגלעכ=
קייט. אין אין דעצעמבער 1904 האָט זיך קלמן איפגעהאַנגען. אַ
פאַרשיקטע חברטע, וואָס האָט געוואוינט אין איין דאָרף מיט אים,
מ. ש., האָט שפּעטער באַשריבן קלמנס לעצטע טעג אין אַ סקיצע
„איפן ווייטן צפון", אָפּגעדרוקט אַפריער אין דער בונדישער „פאָלקס=
צייטונג" אין יאָר 1906, אַרויס דערנאָך אין אַ באַזונדערער איסגאַבע
אין יידיש און רוסיש.

די אַרבעט, וואָס די זשאַרגאָנישע קאָמיטעטן האָבן אָנגעהויבן,
איז איבערגעריסן געוואָרן. די פּאָפּולער=וויסנשאַפטלעכע ביכלעך, וואָס
לידסקים פאַרלאַג „פּראָגרעס" האָט אַרויסגעגעבן אין די ערשטע יאָרן
פונם נייעם יאָרהונדערט, זיינען געווען איבערגעדרוקט פון קאָטיקס
אָדער פון אַמעריקאַנער איסגאַבן. חוץ דעם, איז דער פאַרלאַג „פּראָ=
גרעס" געווען אַ ריין קאָמערציעלע אונטערנעמונג, אָן אַ אידעישן
אונטערשלאַג. אין יאָר 1903 האָט א. קאָטיק געפּרווט מאַכן איפ=
לעבן זיין פאַרלאַג אין ביאַליסטאָק, וווּ ער האָט דעמאָלט געוואוינט.
אָבער דערפון איז גאָרניט אַרויסגעקומען. מער קיין פּראָבעס פון
לעגאַלע איסגאַבן האָבן די סאָציאַליסטן אין יענע יאָרן ניט גע=
מאַכט, ניט געווען אין רוסלאַנד קיין פרייע קרעפטן פאַר דער דאָ=
זיקער אַרבעט. און אין איסלאַנד זיינען שוין דעמאָלט געווען אַ
היפש ביסל בונדיסטן, סטודענטן און פּאָליטישע עמיגראַנטן. דער
איסלענדישער קאָמיטעט פון בונד האָט אַנטוויקלט אַ גרויסע לי=
טעראַריש=פאַרלעגערישע טעטיקייט. צוזאַמען מיט צייטשריפטן און
בראָשורן, וואָס האָבן דירעקט באַדינט די באַוועגונג, האָט ער אַרויס=
געגעבן אַ סך ביכלעך איף געזעלשאַפטלעכע טעמעס, וואָס וואָלטן
אין רוסלאַנד ניט דורכגעגאַנגען דורך דער צענזור, וועלכע איז צו
אַ יידישן ביכל געווען נאָך שטרענגער, ווי צו אַ רוסישן. ער האָט
אויך אַרויסגעגעבן איניקע בעלעטריסטישע זאַכן, ווי פּינסקיס באַוואוסטע
דראַמע „די פאַמיליע צבי", וועלכע האָט אין רוסלאַנד דעמאָלט
בשום אופן ניט געקאָנט געדרוקט ווערן. די לאָנדאָנער און זשענעווער
איסגאַבן האָבן זיך אָפּטמער פאַרשפּרייט אין רוסלאַנד, ווי לעגאַלע
ביכלעך, געדרוקטע אין ווילנע אָדער וואַרשע. די אַרבעטער=באַ=

װעגונג איז איבגעװאַקסן ניט בלױז אין צאָל, נאָר אױך אין באַװאוסטזײן, און רײדן װעגן אַ געזעלשאַפטלעכער פראַגע מיטן האַלבן מױל האָט מען שױן ניט געקאָנט.

די איבערגעריסענע טעטיקײט פון די זשאַרגאָנישע קאָמיטעטן איז װידער איבגענומען געװאָרן ערשט אין זומער 1905. אונטערן דרוק פון דער רעװאָלוציע איז די צענזור צו יענער צײט געװאָרן אַ סך װײכער.

סוף 1905 איז אין װאַרשע בײם אָרטיקן קאָמיטעט פון „בונד“ געגרינדעט געװאָרן אַ פאַרלאַג אונטערן נאָמען „אַרבעטער-שטימע“, װאָס האָט אַרױסגעגעבן לעגאַל אַ רײ פאָפּולער-װיסנשאַפטלעכע בראָשורן, װעלכע זײנען פריער געדרוקט געװען אין זשענעװע. װי קאַוטסקיס „ערפורטער פראָגראַם“, „אױף מאָרגן נאָך דער סאָציאַלער רעװאָלוציע“, א. אַנד. ס׳איז אינטערעסאַנט, אַז די באַװאוסטע בראָשור פון װ. ליבקנעכט—„שפּינען און פליגען“ איז פאַרקױפט געװאָרן אױף די גאַסן פון װאַרשע אין 10,000 עקזעמפּלאַרן, צו 1 קאָפּיקע אַ שטיק.

דעם 12-טן דעצעמבער 1905 איז פאָליצײ באַפאַלן דעם סקלאַד פון פאַרלאַג (נאָװאָליפּיע 17) און האָט קאָנפיסקירט אַלץ, װאָס זי האָט געטראָפן אױפן אָרט. די ביכער, װאָס זײנען בעת-מעשה אין סקלאַד ניט געװען, האָט זיך דעם צ. ק. אײנגעגעבן איבערצוטראַנספּאָרטירן קײן װילנע, װאו עס איז אין אָנהײב 1906 געגרינדעט געװאָרן דער באַװאוסטער פאַרלאַג „די װעלט“. צו די געראַטעװעטע ביכער האָט מען צוגעקלעפּט אַ נײ שער-בלאַט מיט דער פירמע „די װעלט“ און זײ האָבן געלײגט דעם גרונדשטײן פאַר דעם דאָזיקן פאַרלאַג, װאָס האָט אין אַ סך אַ גרעסערער מאָס געטאָן די אַרבעט, װעלכע די „זשאַרגאָנישע קאָמיטעטן“ האָבן אָנגעהױבן מיט 11 יאָר פריער.

דער פאָרמעלער אײגנטימער פונם פאַרלאַג „די װעלט“ איז װידער געװען א. גאַסעלניק, װעלכער האָט פאַר דער גאַנצער צײט אײנגעהאַלטן זײן כשרן נאָמען, װײל ער האָט קײן אַקטיװן אָנטײל אין דער אַרבעטער-באַװעגונג ניט גענומען.

כאַראַקטער־שטריכן

פון דער יידישער אַרבעטער־באַוועגונג

I

די שטאַרקסטע זייט פון דער יידישער אַרבעטער־באַוועגונג איז שטענדיק געווען — אָרגאַניזאַציע. אין פרט פון אָרגאַניזאַציע איז דער בונד געווען אַ מוסטער פאַר אַנדערע אַרבעטער־פּאַרטייען אין רוסלאַנד. פון וואַנען האָט זיך עס גענומען? ווי קומט אַזאַ זאַך צו יידן, וואו אויף 10 קעפּ זיינען פאַראַן 11 מיינונגען?

געוואוינלעך שרייבט מען עס צו דעם פאַקט, וואָס די יידישע מאַסן האָבן דורך לאַנגע הונדערטער יאָרן געהאַט זייערע חברות פאַר רעליגיעזע ענינים, צדקה און זעלבסט־הילף. ביי אַ פאָלק, וואָס האָט אומעטום געוואוינט צווישן פרעמדע, האָבן אַזעלכע חברות געמוזט אויסוואַקסן און ווערן אַן אָנשפּאַר, אַ מין פעסטונג; און אָט די חברות האָבן עס איינגעוואָרצלט אין די יידישע מאַסן אַן אָנגרייטיקייט און געוואוינשאַפט צו אָרגאַניזאַציע. אָבער אויסער די חברות, האָט דאָ געווירקט נאָך אַ וויכטיקער פאַקטאָר, שוין ניט פון דער געשיכטע, נאָר פון דער געגנוואַרט — אַ חסרון, פון וועלכן ס׳איז אַרויסגעוואַקסן אַ מעלה, אַ נויט, וואָס האָט געבראַכט צו אַ טוגנד.

די יידישע אַרבעטער פאַרמאָגן ווייניק בלינדן אימפּעט. דאָס, וואָס מ׳רופט סטיכייאישקייט, אַנטשטייט אין גרעסערע מאַסן, ווען זיי געפינען זיך צוזאַמען. דאָס וואַקסט אויס אין דער גרויסער אינדוסטריע, וואו הונדערטער און טויזנטער אַרבעטער זיינען פאַראייניקט דורך דער פאַבריק. דאָרטן

פלאַקערט אויף יענע מעכטיקע מאַסן־שטימונג, וועלכע פאַר־שלינגט דעם באַוואוסטזיין און דעם ווילן פון יעדן איינצלנעם, שלעפּט אַוועק דעם יחיד נאָך זיך, ווי דער ים אַ טראָפּן; די סטיכייע, וואָס איז אַ סך גרעסער און מעכטיקער, איידער דער סך הכל פון די איינצלנע כּוחות, וועלכע שטעלן זי צונויף; די סטיכייע, וועלכע הויבט זיך אויף און פאַלט אַראָפּ ניט צונויפגערעדט, ניט לויט אַ קאָמאַנדע, נאָר אַזוי ווי פון זיך אַליין, פּלוצלינג, און קאָן אַמאָל אין איין טאָג געבן אַזעלכע רעזולטאַטן, אויף וועלכע אַן אָרגאַניזאַציע וואָלט געדאַרפט אַרבעטן חדשים און יאָרן. די יידישע אַרבעטער, וועלכע זיינען מער ווי אַלץ געווען פאַרנומען אין מלאכה און הויז־אינדוסטריע, וואו די פּראָדוקציע איז ניט קאָנצענטרירט, האָבן זעלטן ווען געלעבט אין אַן אַטמאָספערע, וואו די סטיכייע קאָן אויספלאַצן. חוץ דעם איז דער יידישער אַרבעטער ניט קיין נעכטיקער דאָרפסמאַן: די געשיכטע האָט אים געפורעמט אַזוי, אַז ער איז ווייניק פּרימיטיוו, לאָזט זיך זעלטן ווען פירן בלויז פון אינסטינקטן. די סטיכייע וויל ניט וויסן פון קיין חשבון, און דער יידישער אַרבעטער האַלט נאָכאַנאַנד אין אויסרעכענען זיינע קרעפטן און די קרעפטן פונם קעגנער.

איך ווייס זייער ווייניק שטרייקן פון יידישע אַרבעטער, וואָס זאָלן אויסברעכן פון זיך אַליין, אינגאַנצן ניט אָרגאַניזירט. ווען מען שרייבט, אַז די ערשטע שטרייקן צווישן די יידישע שניידער אין ווילנע מיט עטלעכע און דרייסיק יאָר צוריק האָבן זיך אָנגעהויבן פון זיך אַליין — הייסט עס בלויז, אַז די אינטעליגענטן, די פירער פון דער קרייזל־באַוועגונג, האָבן דערפון פריער ניט געוואוסט. אָבער אין שניידער־פאַך זיינען שוין געווען עטלעכע פּראָפּאַגאַנדירטע אַרבעטער, וואָס האָבן די שטרייקן צוגעגרייט. אַזוי האָט דעם ערשטן שטרייק פון יידישע שניידער אין ווילנע אָרגאַניזירט און אָנגעפירט מענדל דער דאַמסקער (זיין פאַמיליע געדענק איך ניט. ער איז פאַרן וועלט־קריג געשטאָרבן אין לאָנדאָן). סטיכייאישע שטרייקן פון יידישע אַרבעטער ווייס איך פון מיין דערפאַרונג

נאָר אין וואַרשע אין 1905. אָבער וואַרשע האָט דעמאָלט פאַר־מאָגט אַ גרויסע צאָל יידישע אַרבעטער און אַ היבש ביסל פון זיי האָבן געאַרבעט אין גרויסע וואַרשטאַטן און מיטעלע פאַבריקן. ביי די מעכאַנישע שוסטער זיינען געווען פאַבריקן מיט אַ פאָר הונדערט אַרבעטער. און דאָס איז דאָך געווען אין 1905, ווען די אַטמאָספערע איז געווען אָנגעגליט, און אַפילו די אָפּגעשטאַנענסטע אַרבעטער זיינען אַרומגעכאַפּט געוואָרן פון אַ רעוואָלוציאָנערער נערוועזיטעט. איך האָב דעמאָלט געפרעגט אַ יידן אין אַ לאַנגער קאַפּאָטע: ווי אַזוי איז אייך אַרויף אויפן זינען צו שטרייקן? האָט ער מיר גע־ענטפערט: היינט שטרייקן אַלע. אַפילו בהמות וועלן באַלד דערקלערן אַ שטרייק... און וועגן דער סטיכייאישקייט פון יענע שטרייקן לאָזט זיך נאָך עפּעס זאָגן: ווי נאָר אַזאַ שטרייק האָט אויסגעבראָכן, איז מען באַלד געקומען צו דער אָרגאַניזאַציע: קומט, פירט אָן, העלפט! די אָפּגעשטאַנענסטע אַרבעטער האָבן שוין דעמאָלט געוואוסט, אַז עס איז פאַראַן אַן אָרגאַניזאַציע, און, אָנהויבנדיק זייער שטרייק, האָבן זיי לכתחילה אויסגערעכנט אויף איר הילף.

קאָנט איר זיך פאָרשטעלן אַ סטיכייאישן שטרייק ביי זאָקנמאַכערקעס, וועלכע אַרבעטן צעזייט און צעשפּרייט, צו איינצע, זעלטן צו 2—3 אין איינעם? ווי האָט געקאָנט פאָרקומען פון זיך אַליין וועלכע ניט איז אַקציע ביי יידישע שוסטער אָדער שניידער אין ווילנע, וועלכע האָבן געאַרבעט אין קליינע וואַרשטאַטן, און אַן אונטערנעמונג פון 10 אַרבעטער איז ביי זיי געווען אַ זעלטענער אויסנאַם? בפרט אין אָנהויב, ווען די באַגריפן שטרייק, קאַמף וכדומה זיינען פאַר 999 פון טויזנט געווען תרגום לשון. די פּראָדוקציע גופא האָט ניט פאַראייניקט, די סטיכייע האָט ניט אָנגעצונדן; אָן אָרגאַניזאַציע האָט מען זיך פון אָרט ניט געקאָנט רירן. דער קלענסטער טריט האָט געקאָנט געשטעלט ווערן נאָר צונויפגערעדט, פּלאַנמעסיק, אָרגאַניזירט. אויף דער אָרגאַניזאַציע האָט מען דאָ געמוזט שווער אַרבעטן; יעדער שטיין אירער האָט געקאָסט אַ סך כּוח און מוח. און קוים איז זי געשאַפן געוואָרן, האָט מען נאָכ־

אַנאַנד געציטערט, מ׳זאָל זי ניט פאַרלירן. יעדער באַוואוסט-זיניקער אַרבעטער האָט געוואוסט: מיט דער אָרגאַניזאַציע איז ער אַ קראַפט, אָן איר איז ער גאָר נישט. אין אָקטאָבער 1897 קלייבט זיך צונויף דער ערשטער, דער גרינדונגס-צוזאַמענפאָר פון בונד — וועגן וואָס רעדט מען? וועגן פּראָגראַם? ניין, מ׳לייענט באַריכטן און מ׳באַהאַנדלט די פראַגן פון אָרגאַניזאַציע. אויף וויפיל איך ווייס, האָט מען אויפן צווייטן צוזאַמענפאָר אויך וועגן קיין אַנדער זאַך, אויסער אָרגאַניזאַציע, ניט גערעדט. איז עס ניט כאַראַקטעריסטיש?

און מע מוז נאָך נעמען אין אַכט, אַז די בונדישע אָרגאַניזאַציע איז אויסגעשמידט געוואָרן ביי אומלעגאַלע באַדינגונגען, אין דער אַטמאָספערע פון קאָנספּיראַציע און מאַרטירערטום. האָבן די יידישע מאַסן אַריינגעטראָגן אין איר די אייגנטימלעכע פאָרזיכטיקייט, וואָס איז אויסגעוואַקסן אין דער יידישער פּסיכיק אין משך פון הונדערטער יאָרן רדיפות און רעכטלאָזיקייט; האָבן זיי זי איינגעהילט אין אַ שטראַלן-קראַנץ, פאַרוועבט מיט דער ספּעציפיש-יידישער סענטימענ-טאַליטעט. ביי די סאָציאַל-דעמאָקראַטן בכלל, ביים בונד בפרט איז וויניק אַנטוויקלט דער קולט פון פּערזאָנען; די יידישע מאַסע האָט אָבער געהאַט אַ באַדערפעניש אין עפּעס אַזוינס, וואָס זי זאָל קענען פאַרהייליקן. האָט זיך אויסגעאַרבעט אַ קולט פון דער אָרגאַניזאַציע. דער צענטראַל קאָמיטעט איז געוואָרן אַ מין קודש-קדשים. „די אָרגאַניזאַציע האָט באַשלאָסן" — דאָס איז געווען אַ געבאָט, ניט ווייניקער הייליק, ווי די אַלטע תרי״ג מצוות.

אין 1902—1906 זיינען אין בונד געווען טוער, וואָס זייער מוח איז נאָכאַנאַנד געווען פאַרנומען מיט די פאָרמען פון אָרגאַניזאַציע, מיט אירע איינצלהייטן. אין דער צייט פון „אונטערערדישער" אַרבעט איז עס אין דער אמתן געווען אַ שווערע פאַרוויקלטע תורה. אין 1906, בעת די באַדינגונגען האָבן זיך אַביסל געביטן, פלעגט מען ביי אונז גוטמוטיק אָפּלאַכן: „דער חבר יונה קען אָנשרייבן אַ דיסערטאַציע וועגן די רעכט פון דער „סכאָדקע" אין אַלטן גריכנלאַנד"... אָבער

אַפילו די אָפּלאַכער האָבן געפילט די גרעסטע אַכטונג צו די „פּראָפעסאָרן פון אָרגאַניזאַציע-רעכט״, וועלכע זיינען געווען סוביעקטיווע שלוחים פון דער אָביעקטיווער נויטווענדיקייט

דאָס אַלץ דערקלערט אונז, פאַרוואָס דער יידישער אַרבעטער איז גרייט צו גיין אויף די גרעסטע פּרינציפּיעלע פשרות, אַבי איינצוהאַלטן די גאַנצקייט פון זיין אָרגאַניזאַציע, אַבי אויסצומיידן אַ שפּאַלטונג. די דאָזיקע היפּערטראָפיע פון דעם אָרגאַניזאַציע-געפיל האָט געהאַט אויך שוואַכע זייטן. דאָס שטענדיקע ציטערן איבער איר האָט געמאַכט די אָרגאַניזאַציע פון די יידישע אַרבעטער צו ענג פאַרן קאַמף פון מיינונגען; די מינדערהייט האָט זיך אין איר געפילט צו שטאַרק געבונדן. די צו שטריינגע דיסציפּלין, די שטרעבונג אַלץ צו רעגולירן פון אויבן האָט אָפט געפּענטעט די איניציאַטיוו. אין שווערע מאָמענטן האָט מען אין בונד פאַר-שטאַנען, אַז די אָרגאַניזאַציע דאַרף זיין ניט בלויז פעסט, נאָר אויך עלאַסטיש, אַז צו ענג קאָן אַמאָל שאַטן ניט ווייניקער ווי צו לויז. אין 1906, בעת עס האָט זיך געהאַנדלט אום אַזאַ וויכטיקע פראַגע, ווי: אַריין צוריק אין דער רוסלענדער ס. ד. פּאַרטיי אָן דעם „איינציקן פאָרשטייער״; אין 1909–11, בעת עס זיינען געווען שאַרפע חלוקי דעות איבער די פראַגן וועגן לעגאַלע און אומלעגאַלע אַרבעט, וועגן נאַציאָנאַלן נייטראַליזם, קאָמפּעטענץ פון דער נאַציאָנאַלער אויטאָנאָמיע, קהילות, פאָרמול פון רעכט אויף שבת-רו — איז געגעבן געוואָרן אַ גרויסע פרייהייט פון דיסקוסיע; און די אָרגאַניזאַציע איז דערפון ניט אָפּגעשוואַכט, נאָר פאַרשטאַרקט געוואָרן. ניט אַלע מאָל איז אַזוי געווען; ניט אַלע מאָל האָט מען געהאַט אין זינען די נויטיקע עלאַסטישקייט. אָבער פאַרצייכנענדיק חסרונות, טאָר מען ניט פאַרגעסן די גרויסע מעלה: די טיפע צו-געבונדנקייט פון די יידישע אַרבעטער צו זייער אָרגאַניזאַציע, דאָס שטענדיקע ציטערן איבער איר האָט געמאַכט די יידישע אַרבעטער-באַוועגונג פעסט צונויפגעשמידט, האָט איר געגעבן אַ מעגלעכקייט אויסצוהאַלטן די ערגסטע צייטן, אַרויסצוגיין גאַנץ פון די שווערסטע קריזיסן.

II

ווען איך וואַרף אַ קוק צוריק אויף דעם וועג, וואָס דער יידישער אַרבעטער איז דורכגעגאַנגען, רופן ביי מיר אַרויס די גרעסטע באַוואונדערונג זיינע געווינסן אויפן עקאָנאָמישן געביט. איך קליייב זיך ניט צו געבן קיין אָפּהאַנדלונג. איך וויל נאָר אָנוואַרפן אַ פּאָר גראָבע שטריכן.

זומער 1894 האָט אַ קאָנווערטן-מאַכערקע, וואָס האָט זיך ביי מיר געלערנט „גראָמאַטע" (לייענען און שרייבן רוסיש) מיר דערציילט, ווי זי לעבט: איך גיב אויס 9 גראָשן אַ טאָג. אין דער פרי פּאַר אַ פּיים (אַנדערט-האַלבן קאָפּיקעס) צוויי שוואַרצע קוכנס און אַ גראָשן צושטייער אויף טיי. ביי טאָג פּאַר אַ פּיים ברויט, פּאַר אַ גראָשן הערינג און ווידער אַ גראָשן צושטייער אויף טיי. און ביינאַכט זופּ איך אין דערהיים גרויפּן. — און פליייש? — כ'וויים, און אַז מ'עסט שוין שבת די פּאָר לאָקשן „גאָוויאַדינע". וואָס האָט מען דערפון? — אָבער אָן פליייש, וואָס פּאַר אַ טעם האָבן די גרויפּן? — וואָס רעדט איר? די מאַמע טוט אַריין אַ שטיקל טוקעווע שמאַלץ, צוגעפּרעגלט מיט אַ ציבעלקע — אַ מאכל. און אַז מיט קעפּלעך און פיסלעך איז גאָר אַ מחיה... איך האָב זיך דערמאָנט: אין גענזלאַרנע פליקן די אָרעמע ווייבער אָפּ די גענז, דערפאַר גיט מען זיי אַוועק דאָס קעפּל מיט פיסלעך און זיי פּאַרקויפן עס צו דריי קאָפּיקעס אַ גאַנג. מיין מאַמע פלעגט עס אויך אַמאָל קויפן, און מיר האָבן הנאָה געהאַט ניט אַזוי פון די גענזענע יויך, ווי פון גריזען די ביינדלעך. עסן מיטאָג פּאַר 10 קאָפּיקעס מיט אַ קניידל, וואָס איז באַשטאַנען פון ברויט מער ווי פון פליייש — דאָס האָט זיך געקאָנט דערלויבן נאָר אַ „גרויסער פּאַרדינער".

ווען אַן אַרבעטער-פאַמיליע האָט געוואוינט פּאַר זיך אין אַ קאַמער, האָט זיך עס גערעכנט פּאַר אַ לוקסוס. מיין טאַטע, אַ פורמאַן, האָט ניט שלעכט פאַרדינט, און מיר האָבן געוואוינט צוויי פאַמיליעס אין איין קעלער-שטוב מיט צוויי קליינע פענסטערלעך, וואָס האָבן אַרויסגעקוקט אויפן טראָטואַר.

און אַז אונזער שכן, אַ טרעגער, האָט חתונה געמאַכט אַ טאָכטער, האָט דאָס יונגע פּאָרל דעם ערשטן יאָר געוואוינט אינם זעלביקן קעלער-שטוב. מ׳האָט צוגעשטעלט נאָך אַ בעט, פאַרשטעלט מיט אַ פּאַראַוואַן, דורך וועלכן מ׳האָט ווייניק געזען, אָבער אַלץ געהערט — און גענוג. גלייך פון דער חופּה-וועטשערע איז דאָס פּאָרל געקומען צו אונז אין קעלער; דאָרטן איז בּיי זיי אויך דאָס ערשטע קינד געבאָרן געוואָרן. איז עמעצער קראַנק געוואָרן, איז מען געגאַנגען צו מיכאַליעווסקין אין דער גביריש-רבנישער רעסטאָראַציע בעטן אַ ביסל הינערשע יויך. דאָס האָט זיך ניט גערעכנט פאַר אַ נדבה. ווען איר וואָלט עמעצן געזאָגט, אַז דאָס הייסט אויס-שטרעקן אַ האַנט, וואָלט ער זיך פאַרחדושט: וואָס טייטש? דאָס איז דאָך אַ רפואה, אַזוי ווי אַ קאַפּ מאַלינעס — אַ לאָבונג פאַר אַ היץ-קראַנקען...

דער אַרבעטסטאָג האָט קיין מאָס ניט געהאַט. זומער איז געווען אַ גרענעץ — דער זון-פאַרגאַנג. ווינטער האָט מען געאַרבעט ביז 10—11 ביינאַכט, מיט אַ שעה אַ איבעררייס — בין מנחה למעריב. שאַרע גאָדזינע האָט מען עס אין ווילנע גערופן. ווינטער האָט מען געאַרבעט שבת-צו-נאַכט. דאָנערשטיק און פאַר אַ יום טוב האָט מען געאַרבעט אַ גאַנצע נאַכט. מאָלט אייך, אַז די אַרבעט איז געווען ניט זייער אינטענסיוו. מ׳האָט גענודזיעט. די הענט האָבן געדרעמלט. אָבער קיין פרייע מינוט האָט מען ניט געהאַט, און דעם געזונט האָט מען געפּטרט

די באַהאַנדלונג איז געווען גראָב; זלזולים, אַמאָל אַ קלאַפּ אויך.

אָן דעם קאָן מען ניט אויסקומען, — פלעגט זיך דער באַלעבאָס פאַרענטפערן. אַז גאָט וועט דיר העלפן, וועסט אַליין ווערן אַ באַלעבאָס, וועסטו אויך אַזוי טאָן... אַ קליינעם באַלעבאָס פלעגט מען אַ מאָל געבן צוריק, און עס האָבן זיך געשאָטן גראָבקייטן פון ביידע זייטן. איז דער באַלעבאָס געווען אַ גרעסערער, בפרט פון די „שיינע יידן", האָט ער געקוקט אויף זיינע אַרבעטער, ווי אויף משרתים, וואָס ער שפּייזט זיי מיט ברויט; און די אַרבעטער גופא האָבן אויף

זיך אויך אַזוי געקוקט. בעת עס האָבן זיך אָנגעהויבן די שטרייקן, האָט אַזאַ מין באַלעבאָס ניט געקאָנט פאַרטראָגן ניט אַזוי דעם עקאָנאָמישן היזק, וואָס ער האָט געליטן, ווי די העזה פון די „גראָבע יונגען". זיי מאָנען ביי אים, פונקט ווי זיי וואָלטן איינגעלייגט אַ חלק... איינער אַ סוחרל פון אָט דעם מין האָט נאָך אַ שטרייק געמוזט העכערן זיינע אָנגע-שטעלטע פון 4 רובל אַ וואָך אויף 5. האָט ער אַ לאַנגע צייט נאָכדעם אַלע וואָך פאַרשריבן אין בוך: 4 רובל שכירות; אַ פינפטער רובל בגאַזלאָוואָי...

ווי ווייט מיר זיינען פון דעם אַלעם אַוועק! דאָס איז געווען אינגאַנצן מיט אַ יאָר דרייסיק צוריק, און עס גלויבט זיך קוים. עס זעט אויס, ווי אַ בייזער חלום.

III

דער יידישער פראָלעטאַריאַט האָט געפירט זיין עקאָ-נאָמישן קאַמף מער ווי אַלץ קעגן דער קליינבורזשואַזיע; טיילווייז אויך קעגן דער מיטעלער; די יידישע גרויס-בורזשואַזיע איז עקאָנאָמיש פאַר אים געווען בלויז אַן אַבסטראַקטער באַגריף. זי האָט קיין יידישע אַרבעטער כמעט ניט באַשעפטיקט, און ער האָט זיך מיט איר באַגעגנט פנים אל פנים נאָר אין פאָליטישן קאַמף. דאָס האָט געמאַכט אונזער עקאָנאָמישן קאַמף קליין אין פאַרנעם; דאָס האָט געשאַפן די טרויעריקע, אָבער אומפאַרמיידלעכע דערשיינונג, וועלכע דער דיכטער לעסין האָט אַמאָל אָנגערופן „קבצן שטרייקט קעגן דלפון". דאָס האָט אויך געהאַט אַ ריי פאָליטישע נאָכווירקונגען.

ווען אַ יידישער אַרבעטער מאַכט פאַר זיך אַ וואַרשטאַטל, גייט ער אַוועק ניט בלויז פון זיין פראָפעסיאָנעלן פאַראיין, נאָר אויך פון זיין פאַרטיי, אַפילו ווען ער איז נאָך געבליבן טריי איר פאָליטישע פראָגראַם. ווייל עס איז אוממעגלעך צו האַלטן אין איין אָרגאַניזאַציע די אַרבעטער מיטן באַלעבאָס, ביי וועמען זיי שטרייקן. דאָס איז פריער פאַר אַלץ פסיכאָלאָגיש אוממעגלעך. ביי די דייטשן קאָנען קליינע בעלי-מלאכות יאָ זיין אין דער

סאָציאַל-דעמאָקראַטישער, אַפילו אין דער קאָמוניסטישער פּאַרטיי, ווייל דער עקאָנאָמישער קאַמף פירט זיך דער עיקר ניט קעגן זיי, נאָר קעגן גרויס-קאַפּיטאַל. ביי אונז קאָן מען אין אַ פּראָלעטאַרישער פּאַרטיי גיכער צולאָזן אַ גרויסן סוחר, וואָס זיינע עקאָנאָמישע אינטערעסן קומען ניט אין קיין דירעקטן קאָנפליקט מיט יידישע אַרבעטער, אָדער אַ העכערן באַנק אָנגעשטעלטן, וואָס לויט זיין אַרט לעבן און פּסיכאָלאָגיע שטייט ער נענטער צו דער בורזשואַזיע, איידער אַ יידישן קליינעם בעל מלאכה, וואָס לויט זיין לעבן און פילן איז ער גאַנץ נאָענט צום פּראָלעטאַריאַט.

פּאַר איינצלנע מענטשן איז עס אַ טראַגעדיע. שוין אין די ערשטע יאָרן פון דער באַוועגונג האָט אָפּט געטראָפן, אַז פּראָפּאַגאַנדירטע אַרבעטער האָבן ניט געפונען קיין פּלאַץ פּאַר זייערע פעהיקייטן און ענערגיע אין די ענגע ראַמען פון אונזער מלאכה, וואו זיי זיינען געווען פאַרמשפּט אויף אַן אָרעם לעבן; זיי האָבן געהאַט די ברירה: עמיגרירן, זיך לערנען דאַנטיסטיק אָדער — פאַרלייגן אַ וואַרשטאַטל מיט אַ פּאָר לערניינגלעך, אַמאָל מיט אַ לוין-אַרבעטער, און אויף אַזאַ אופן מיט אַ ווייטיק אין האַרצן זיך געזעגענען מיט זייערע יוגנט-אידעאַלן. און וויפיל מאָל מאַכט זיך, אַז אַן אַרבעטער איז געצוואונגען צו מאַכן פּאַר זיך אַ וואַרשטאַל, ווייל ער קאָן אין ערגעץ קיין אַרבעט ניט קריגן דווקא צוליב זיין אָנטייל אין דער באַוועגונג. אַנומלטן, אַראָפּגייענדיק פון אַ לעקציע, טרעף איך אַן אַלטן חבר, וועלכן איך קען נאָך פון סיביר. ער האָט עטלעכע יאָר געאַרבעט אין אַן אומלעגאַלער דרוקעריי. פרעג איך אים: פאַרוואָס זעט מען עס אייך אין ערגעץ ניט? איר זייט אַרויס פון בונד? און ער ענטפערט מיר מיט אַ פאַרשעמטן שמייכל: איך האַלט איצט א שפייז-קרעמל... מיר גייען אַ פּאָר טריט שווייגנדיק. דערנאָך זאָגט ער מיר שטיל און זיין קול ציטערט: איך האָב געמיינט, איר האָט מיך שוין לאַנג פאַרגעסן. איר ווייסט, איך האָב דאָך געזעצט אייער פּראָקלאַמאַציע „מאַסן-העלדן און העלדישע מאַסן". אין מערץ 1905 איז עס געווען, אין וואַרשע... אַ טייערע צייט געווען..." ער גייט אַוועק איילנדיק, געזעגנט

זיך אַפילו ניט מיט מיר. איך בין זיכער, ער האָט מורא, ער זאָל זיך ניט צעוויינען... און אָט איז מ. ב. דאָ ניט לאַנג נאָך איז ער געווען דער פאָרזיצער פון זיין פאַראיין, אַ מיטגליד פון פאַרטיי-קאָמיטעט. נאָר צוליב אַ שטרייק האָט ער געמוזט זיך זעצן נייען פאַר זיך. איך באַגעגן אים, פרעג: ווי גייט עס? און ער ענטפערט: איר ווייסט ניט? איך בין היינט אַ קליינער בורזשוי און אַ גרויסער קבצן. פון פאַראיין האָב איך געמוזט אַרויס. אין דער פאַרטיי בין איך געבליבן — קיינער גלויבט ניט, אַז מיין באַלעבאַטישקייט וועט לאַנג האַלטן — אָבער פון אַקטיווער אַרבעט האָב איך זיך אַליין אָפּגערוקט. עס פּאַסט דאָך ניט. מ'וועט זאָגן: דער קאָמיטעט פון בונד באַשטייט פון קליינבירגער...

און צוריק גערעדט. ביי דעם קליין-מלאָכהישן כאַראַקטער פון אונזער פּראָדוקציע טרעפט דאָך אַזוי אָפט, אַז דער נעכטיקער אַרבעטער ווערט היינט אַ באַלעבאָס, און דאָס טרעפט גיכער ווי אַלץ מיט די ענערגישערע, פעהיקערע אַרבעטער. ווען מ'זאָל אַזעלכע איבערלאָזן אין דער פאַרטיי, איז ביי זייער צאָל, פעהיקייטן און ענערגיע, וואָלטן זיי אין איינע צען יאָר פאַרוואַנדלט די פאַרטיי פון אַ פּראָלעטאַרישע אין אַ קליין-בירגערלעכע. און דעריבער ווי טראַגיש דאָס זאָל ניט זיין פאַר איינצלנע מענטשן, וויפיל כּוחות עס זאָלן דורך דעם ניט אָפּגעצאַפּט ווערן פון דער באַוועגונג — די פאַרטיי קאָן אַנדערש ניט. זי קאָן זעלטן ווען מאַכן אַן אויסנאַם, אָבער בכלל מוזן אירע טירן בלייבן פאַרשלאָסן פאַר קליינע בעלי-מלאכות-באַלעבאַטים.

דאָס האָט נאָך אַ פּאָליטישע נאָכווירקונג, אַ סך אַ גרעסערע, ווי די, וואָס איך האָב אָקאָרשט פאַרצייכנט. דער יידישער פּראָלעטאַריאַט האָט צו ווייניק פּאָליטישע מיטלויפער. די יידישע קליינבירגער גייען ניט מיטן יידישן פּראָלעטאַריאַט אַפילו דעמאָלט, ווען פּאָליטיש וואָלט עס פאַר זיי געלוינט. זיי שטויסט אָפּ די פיינטשאַפט, וואָס ווערט געשאַפן אין אַלטעג-לעכן עקאָנאָמישן קאַמף. דאָס לאָזט זיך שטאַרקער, ווי אַלץ פילן ביי כּלערליי וואַלן. אין 1905 און 1917 איז דער יידישער

קלײנבירגער געוואָרן אַביסל מוטיקער: די רעוואָלוציע איז דאָך געווען אַ פֿאַקט. און דעם קלײנמענטשעלע ציט שטענדיק צום שטאַרקן; ער איז געוואָרן נעענטער צום פּראָלעטאַריאַט, ווײַל ער האָט געהאָפּט, אַז די אַרבעטער וועלן אויסקעמפן פֿאַר אים גלײַכבאַרעכטיקונג. און אַפילו דעמאָלט זײַנען דאָס רוב יידישע קלײנבירגער געגאַנגען ניט מיטן פּראָלעטאַריאַט, נאָר מיט די פּאַרטײען פֿון כּלל-ישׂראל.

די פֿײַנטשאַפֿט, וואָס ווערט געשאַפֿן אינם אַלטעגלעכן עקאָנאָמישן קאַמף, ווירקט אָפּט צו פֿאַרטונקלען די פּאָליטישע פּערספּעקטיוו אויך בײַם יידישן פּראָלעטאַריאַט. ער אינטערעסירט זיך צו ווײניק מיטן יידישן קלײנבירגער. ער שטרעבט ניט גענוג שטאַרק צו פֿירן אים נאָך זיך. ניט וועגן וואָל-מיטינגען האַנדלט זיך דאָ, נאָר וועגן פּאָליטישע מעשׂים. דער קלײנבירגער דאַרף פֿילן, אַז דער פּראָלעטאַריאַט פֿאַרטיידיקט זײַנע גערעכטע אינטערעסן, וואָס שטימען מיט דער פּראָגרע-סיווער אַנטוויקלונג. בײַ אונז פֿילט ער דאָס צו ווײניק. ווען עס מאַכט זיך אַ פּונקט, וואו די אינטערעסן פֿונם יידישן אַרבעטער גײען זיך צונויף מיט די אינטערעסן פֿונם יידישן קלײנעם בעל-מלאכה, איז דוכט זיך קלאָר, אַז דער פּראָלעטאַריאַט מוז שטאַרקער קלאַפּן אויף דעם דאָזיקן פּונקט, און אַזוי אַרום אָנהויבן אָפּרײַסן די קלײנבירגערלעכע מאַסע פֿון דער פּני און פֿירן זי נאָך זיך. לײדער ווערט עס ניט אַלע מאָל געטאָן.

כּדי ניט צו זײַן אַבסטראַקט, ווײַל איך אָנווײַזן אויף אַ נאָענטן בײַשפּיל. אין פּוילן האַלט מען איצט *) בײַם דורכפֿירן אַ געזעץ וועגן אײַנפֿירן איבערנײַעס צעכן; אַ וואַרשטאַט מיט לוין-אַרבעטער וועט מעגן האַלטן נור אַזאַ אײנער, וואָס האָט אויסגעהאַלטן עקזאַמען אין זײַן פֿאַך. שוין ניט רײדן דערפֿון, וואָס די צעכן האַלטן אָפּ די עקאָנאָמישע אַנטוויקלונג פֿונם לאַנד, וואָס זײ זײַנען פּאָליטיש אַ שטיץ-פּונקט פֿאַר דער רעאַקציע — איז דאָך קלאָר, אַז מ׳איז דאָ

---

*) געשריבן אין אָקטאָבער 1925

אויסן צו „פּאַרפּוילישן די מלאכה״; אַז דער עקזאַמען וועט זיין לייכט, ווי פּוך, פּאַר „אייגענע״ און שווער, ווי אַ שטיין, פּאַר „פרעמדע״; אַז גרויסע טויזנטער יידישע מלאכה-באַלעבאַטים און צענדליקער טויזנטער יידישע מלאכה-אַרבעטער וועלן דורך דעם אַרויסגעוואָרפן ווערן אויפן גאַס, ווייל אין די פּוילישע וואַרשטאַטן נעמט מען דאָך קיין יידישע אַרבעטער כמעט אינגאַנצן ניט צו. האָט דאָך דער באַוואוסטזיניקער יידישער פּראָלעטאַריאַט געדאַרפט פירן די גרויסע מאַסע יידישע בעלי-מלאכות צום פּראָטעסט, צום קאַמף פּאַר זיינע און זייערע אינטערעסן, וועלכע פאַלן דאָ צונויף. און דאָ האַנדלט זיך ניט אום פּאַרלייקענען וועלכן ניט איז פּראָלעטאַרישן פּרינציפּ, אויך ניט וועגן אויסמישן זיך מיט די קליינבירגער. אַזוי ווי אונזער פּראָלעטאַריאַט איז ניט אין ערך מערער אָרגאַניזירט און באַוואוסטזיניק, ווי די קליינע בעלי-מלאכות, וועט ער דאָ אָן ספק האָבן די איניציאַטיוו און די העגעמאָניע. אַז דאָס איז לכל הדעות כשר, האָט מען געקאָנט ברייננגען ציטאַטן פון מאַרקסן. און דאָך... שוין דאָס אַליין, וואָס דאָ קומען אין באַטראַכט אויך די אינטערעסן פון קליינע בעלי-מלאכות, מאַכט דעם גאַנצן ענין פּאַרדעכטיק און אַפילו האַלב טריף. פּאַר די לעצטע עטלעכע צענדליק יאָרן זיינען געווען ניט ווייניק עגלעכע ביישפּילן. דער עקאָנאָמישער קאַמף לאָזט אויף איין מינוט ניט פאַרגעסן, אַז דער קליין-בעל מלאכה איז „דער באַלעבאָס״; און דער יידישער פּראָלעטאַריאַט בלייבט איזאָלירט. ביי דער סאָציאַלער סטרוקטור פון דער יידישער באַפעלקערונג, וואו דער פּראָלעטאַריאַט מאַכט אויס ניט קיין גרויסע מינדערהייט, קומט אים פון אַזאַ כשרער קורצזיכטיקייט געוויס קיין געזונט ניט צו.

לא דַי, וואָס די יידישע קליינבירגער גייען ניט נאָכן יידישן פּראָלעטאַריאַט. זיין באַוועגונג שטויסט זיי אָפּ ווייט אויף רעכטס, רעכטער, ווי זיי האָבן געדאַרפט זיין לויט זייערע אינטערעסן. און דאָס איז אפשר איינע פון די סיבות, פאַרוואָס ביי יידן האָט זיך נאָך ניט איינגעגעבן צו בילדן וועלכע ניט איז באַדייטנדיקע בירגערלעך-דעמאָקראַטישע פּאַרטיי.

דער פּאָלקיזם קומט דאָך ניט אין חשבון: דאָס איז אַ שטאַב אָן אַן אַרמיי, און מ׳קאָן אים חושד זיין אין וואָס איר ווילט, נאָר ניט אין דעמאָקראַטיזם.

IV

די יידישע מאַסע איז פון תּמיד אָן געווען שטאַרק רעליגיעז. אָבער די אַרבעטער, וואָס זיינען אַריינגעצויגן געוואָרן אין דער באַוועגונג, האָבן באַלד אויסגעטאָן פון זיך יעדע פרומקייט און גאָטספאָרכטיקייט. פון וואַנען האָט זיך עס גענומען? איז עס איז געווען אַ רעזולטאַט נאָר פון פּראָפּאַגאַנדע אַליין? פאַר וואָס האָט די אַנטירעליגיעזע פּראָפּאַגאַנדע ניט געווירקט אַזוי גיך און אַזוי שטאַרק ביי די דייטשן?

אַוודאי האָט די פּראָפּאַגאַנדע געהאַט אַ גרויסע ווירקונג. ביי דער יידישער מאַסע איז געווען נויטיק אַ שטאַרקערע פּראָפּאַגאַנדע, וואָס זאָל טיפער פאַרכאַפּן די גאַנצע פּסיכיק ערשטנס דערפאַר, וואָס די קליין-אינדוסטריע, אין וועלכע דאָס רוב יידישע אַרבעטער זיינען געווען באַשעפטיקט, איז אַליין ניט געווען מסוגל אַריינצוציען אין דער באַוועגונג, צווייטנס, האָבן די אַלטע גלויבונגען און די אַלטע פאָרמען פון לעבן צו שטאַרק געבונדן און עס איז געווען אוממעגלעך זיך צו רירן פון אָרט, איידער מ׳האָט זיי אונטערגעגראָבן. די ערשטע יידישע סאָציאַליסטן איז אין אַ געוויסער מאָס אויסגעקומען צו טאָן צווישן די מאַסן דאָס, וואָס די משׂכּילים האָבן פריער געטאָן צווישן דער באַלעבאַטישער יוגנט.

איך געדענק ניט, מ׳זאָל ווען עס איז האָבן געפירט אַ ספּעציעלע פּראָפּאַגאַנדע פאַר אַטעאיזם. די פילאָזאָפישע פראַגע, צי איז פאַראַן אַ גאָט אַ באַשעפער, די סיבה פון אַלע סיבות, צי ניט — האָט מען כּמעט ניט באַרירט. אויף וויפיל איך ווייס, איז זי באַהאַנדלט געוואָרן נאָר אינם ערשטן קאַפּיטל פון פיליפּ קראַנצס גרויסן אַרטיקל „גאָט, מאָראַל און רעליגיאָן". און דאָס אויך גענוג אויבערפלעכלעך. מיט דער אַנטי-רעליגיעזער פּראָפּאַגאַנדע האָט מען זיך געשטעלט צוויי

צילן: 1) אויסוואָרצלען דעם גלויבן, אַז רייכקייט און אָרעמקייט זיינען אַ שכר און עונש פאר גוטע מעשים און זינד, צי גאָר אַ מזל-זאַך. אַז אַלץ איז פון גאָט, און אַ מענטש טוט ניט אַ קלאַפּ מיטן פינגער אונטן, סיידן דאָס איז פריער אָנגעחתמעט געוואָרן פון אויבן, איינפלאַנצן דעם גלויבן אין מענטשן, אין זיין אַקטיוון ווילן. מער ווי אַלץ האָט מען דערצו באַנוצט די בראָשור „אַ ויכוח איבערן מזל״ – געשריבן, דוכט זיך, פונם „לערער״ (לָנו גאָזשאַנסקי). 2) באַקעמפן די רבנים און כלי-קודש און זייער שליטה איבערן פאָלק. דערצו האָט מען אויסגענוצט פרצעס „שטריימל״. אַ גרויסע ווירקונג האָבן געהאַט די ערשטע ידיעות פון נאַטור-וויסנשאַפט. ווען דער אַרבעטער האָט זיך דערוואוסט, אַז די וועלט איז אַ סך עלטער, ווי קנאַפּע זעקס טויזנט יאָר, די ערד איז ניט דער צענטער פון דער וועלט און זי דרייט זיך אַרום דער זון, ניט פאַרקערט, אַז אין דער גאַנצער נאַטור הערשט אַ פעסטע געזעצמעסיקייט, און קיינע צופאַלן, קיינע נסים זיינען ניט מעגלעך – האָט ער שוין ניט געקאָנט גלויבן, אַז די וועלט איז באַשאַפן געוואָרן אין 6 טעג, משה האָט געשפּאָלטן דעם ים און יהושע האָט אָפּגעשטעלט די זון און די לבנה אין זייער גאַנג; האָט שוין ביי אים דער חומש פאַרלאָרן זיין אויטאָריטעט. די עלעמענ-טאַרסטע ידיעות פון פיזיאָלאָגיע האָבן אים דערקלערט נאַטירלעך די פונקציעס פונם לעבעדיקן אָרגאַניזם; ס'איז געפאַלן די וואַנט צווישן מענטש און בהמה, אונטערגעגראָבן געוואָרן די אמונה אין תחית המתים. איך האָב געקענט אַרבעטער, ביי וועלכע די נאַטור-וויסנשאַפט איז געוואָרן אַ מין רעליגיע, אַ נייער אני מאמין. אויף אַלע פראַגן האָבן זיי געהאַט איין ענטפער, אויף אַלע דערשיינונגען איין דער-קלערונג – עלעקטריע: ס'איז ניטאָ קיין נשמה; אַז די עלעקטריע גייט אויס שטאַרבט מען... אַ גרויסע ווירקונג האָבן אויך געהאַט די ערשטע ידיעות פון קולטור-געשיכטע. דער יידישער אַרבעטער איז געוואויר געוואָרן, אַז דער איצטיקער קולטור-מענטש האָט זיך ביסלעכווייז אַנטוויקלט פונם אוראַלטן ווילדן, אַז עס זיינען ניטאָ קיין אייביקע אינסטיטוציעס, וואָס זיינען

אַלע מאָל געווען און וועלן אַלע מאָל בלייבן אַזוי, ווי זיי זיינען איצט, אַז די רעליגיע גופא איז אויך אַ פּראָדוקט פון דער געשיכטע און זי האָט שוין דורכגעמאַכט אַ היבש ביסל עטאַפּן. די אַרבעטער האָבן אין די קרייזלעך באַקומען נאָר אויפן שפּיץ־מעסער פון נאַטור־וויסנשאַפט און געשיכטע; אָבער די באַגריפן פון עוואָלוציע און געזעצמעסיקייט האָבן זיי באַלד איבערגענומען. און דאָס איז געווען גענוג אונטערצוגראָבן זייער רעליגיעזן וועלט־באַנעם.

אָבער דאָס אויסטאָן זיך פון דער אמונה איז געגאַנגען אַ סך גיכער, ווי די ווירקונג פון דער פּראָפּאַגאַנדע. ס׳איז גענוג געווען, אַן אַרבעטער זאָל אויפעסן אַ פערטל פונט טריפה וואורשט, און ער זאָל בײַ זיך גלייך פועלן, אַז מע מעג לייקענען אין גאָט. דאָס איז געלעגן אין דער אייגנטימלעכער נאַטור פון דער יידישער אמונה. די קריסטלעכע רעליגיע האָט אַרויפגעלייגט אויף אירע גלויביקע געוויסע התחיבותן; זי האָט אָבער ניט געבונדן יעדן טריט אין זייער טאָג־טעגלעכן לעבן, ניט רעגולירט זייער עסן, טרינקען, קליידונג וכדומה. פאַר אַ יידן זיין פרום האָט געהייסן זיין פאַרצאָמט פון אַלע זייטן מיט ראָגאַטקעס; מיט יעדן טריט, וואָס ער האָט געשטעלט אויסער די פיר איילן פון בית המדרש, האָט ער ניט ווילנדיק עובר געווען אויף אַ ריי געבאָטן. און אַזוי ווי די יידישע אמונה האַלט זיך ניט אַזוי אויף דער כונה, ווי אויף די מעשים, איז זי ווי אַ קייט: ווער עס דערלויבט זיך צעברעכן איין רינג, פאַר דעם איז שוין די גאַנצע קייט צעריסן. בפרט, אַז לויט דער רעליגיעזער טראַדיציע האָט אַ ייד געמוזט נאָר גלויבן, ניט געטאָרט טראַכטן, איבערקלערן. „מ׳דאַרף ניט קלערן, מ׳טאָר ניט קלערן, מ׳קאָן דערפון משוגע ווערן״. און דאָ איז זיין קאָפּ פלוצלינג פול געוואָרן מיט אַ ים נייע געדאַנקען און ספקות: די באַוועגונג האָט אים נאָכאַנאַנד געצוואונגען זיך צו פאַרטראַכטן, איבערצושאַצן אַלע ווערטן. האָט שוין דאָס אַליין געבראָכן די רעליגיעזע טראַדיציע. די בחורים, וועלכע האָבן באַקומען אַ גרעסערע רעליגיעזע דערציהונג און מ׳האָט פון קינדהייט אָן שטאַרקער אַכטונג

געגעבן אויף זייער פרומקייט – די האָבן נאָך אַמאָל איבער־געלעבט אַ שטיקל רעליגיעזן קריזיס. ביי די מיידלעך איז עס צוגעגאַנגען אַ סך לייכטער.

מ׳דערציילט, אַז אין באָריסאָוו איז אין 1901 אָדער 1902 פאָרגעקומען אַ דיסקוסיע: פאַראַנען אַ גאָט אָדער ניט? און מ׳האָט אָנגענומען אַ רעזאָלוציע: דאַלאָי גאָט! אין פּינסק האָט אַרום יענער צייט איינער אַן אַגיטאַטאָר געהאַלטן אַ רעדע פאַר אַ רויע מאַסע, האָט ער צווישן אַנדערן געזאָגט: איר ווילט אַ באַווייז, אַז עס איז קיין גאָט ניטאָ? טאָ זעט: היינט איז שבת, יאָ? איז אָט וועל איך דאָ פאַר אַלעמען אין די אויגן פאַררויכערן אַ פּאַפּיראָס. אויב ס׳איז דאָ אַ גאָט – זאָל ער אַראָפּוואַרפן אַ שטיין פון הימל און מיר פּלעטן דעם מוח... דאָס קלינגט אַנעקדאָטיש. אָבער איך געדענק נאָך גוט, ווי אין אַ געוויינלעכן שמועס פלעגט מען דאָס וואָרט גאָט פאַר־ביטן אויף דאָס וואָרט נאַטור. און טאָמער פלעגט זיך עמעצער אַרויסכאַפּן מיטן וואָרט גאָט, פלעגט ער זיך באַלד פאַרכאַפּן: די נאַטור מיין איך... און ווען מ׳האָט געזונגען דאָס דעמאָלט פּאָפּולערע אָפּשיידס־לידל:

„איך שווער ביי דעם אַלמעכטיקן גאָט,
אַז אייביק וועל איך דיר זיין טריי.
אונז צעשיידן איז קיינער ניט אימשטאַנד,
נאָר גאָט אַליין מיט זיינער האַנט".

פלעגט מען די ערשטע שורה זינגען אַזוי: „איך שווער ביי דער אַלמעכטיקער נאַטור", און די לעצטע שורה: „נאָר די נאַטור מיט אירער האַנט".

די ערשטע צייט, ווען מ׳האָט אָנגעהויבן רויכערן אום שבת, האָט מען עס געטאָן באַהאַלטענערהייט: ערשטנס, האָט מען נאָך מורא געהאַט פאַר די עלטערע; צווייטנס, וואָלט עס געקאָנט ברעכן די קאָנספּיראַציע: די אַרומיקע וואָלטן געדרונגען: אַן אַרבעטער איז ניט פרום, איז ער מסתמא אַ סאָציאַליסט. שפּעטער, ווען די מורא איז אַ ביסל אַראָפּ, האָט מען אָפּט געריוכערט דווקא, אַז די עלטערע זאָלן זען; עס איז געווען אַ מין צו להכעיס, אַ רעאַקציע אויף דער

פאַנאַטישער שטרענגקייט פון דעם אַלטן דור; עס איז אויך געווען אַ דעמאָנסטראַציע פאַר די נייע אָנשויאונגען. יום כּפּור איז ביי אונז געווען אַ מין רעוואָלוציאָנערער יום טוב פון עסן. מיר האָבן געפּילט אַ שׂמחה און אַ שטאָלץ דערפון, וואָס מיר זיינען נייע: מיר עסן און מאַכן זיך פריילעך, בעת אַלע יידן פאַסטן און וויינען... אָבער קיין אָפענע דעמאָנסטראַציע האָט מען ביי אונז דערפון ניט געמאַכט. די באַוואוסטע יום-כּפּור באַלן פון די אַנאַרכיסטן זיינען אויסגעוואַקסן אויפן אַמעריקאַנער באָדן. שפּעטער איז ביי אונז דאָס עסן אום יום כּפּור געוואָרן אַ וואָכעדיקער ענין, ווי די ניט-פרומקייט בכלל.

גרעסער אַרבעטער, וואָס האָבן פון זיך אַראָפּגעטרייסלט די רעליגיע נאָר פון אויבן. אין האַרצן איז ביי זיי פאַרבליבן דער אַלטער ציטער, און ווען זיי זיינען געוואָרן עלטער און זיינען אַוועק פון דער באַוועגונג, האָבן זיי זיך אומגעקערט צו דער רעליגיעזער טראַדיציע, אָבער שוין אַ סך קעלטער און מער פאָרמעל, ווי פריער. ביי פרויען פלעגט אַזאַ רעצידיוו טרעפן אַ סך אָפטער, ווי ביי מענער: ווי לייכט זיי זיינען פון גאָט אַוועק, אַזוי לייכט האָבן זיי זיך צו אים אומגעקערט. עס זיינען אויך געווען אַזעלכע אַרבעטער, וואָס זיינען פון דער באַוועגונג אַוועק, אָבער די ניט-רעליגיעזע אויפפירונג האָבן זיי איינגעהאַלטן. און אַפילו ביי אַ סך פון די, וואָס זיינען נאָך דער חתונה געוואָרן פיינע באַלעבעסלעך און אָנגעהויבן גיין שבת מיטן שווער אין שול אַריין — איז עס געווען מערער פון סטאַטעק וועגן, ווי פון האַרצן. אין דער באַוועגונג גופא איז די אַטמאָספערע געבליבן דורכאויס ניט רעליגיעז, און אויב עמעצן פון די ארבעטער ציט נאָך אַ ביסל צו גאָט, באַמיט ער זיך עס צו באַהאַלטן, צו דערשטיקן אין זיך.

אָבער אָפּקערנדיק זיך מיטן רוקן צו דער רעליגיע, האָבן די יידישע אַרבעטער איינגעהאַלטן יענע זייטן אירע, וואָס זיינען פאַרבונדן מיטן לעבנסשטייגער: די צערעמאָניעס פון חתונה און גט, די יום טובדיקע מאכלים, מ'ל זיין קינדער. מ'האָט ניט געקאָנט ברעכן מיט קרובים, מיט דער גאַנצער

סביבה; און דער עיקר – דער לעבנסשטייגער איז געזעסן צו טיף אין דער נשמה, ער איז געווען צו שטאַרק פאַר־פלאָכטן מיט דער געוואוינשאַפט. אום שבת האָט מען געריוכערט, געשריבן. מ׳איז אַנטלאָפן פונם שבתדיקן טיש, ווייל דאָס האָט געפּענטעט, צוגעבונדן צום שטוב, בפרט די אַקטיווע טוער, וועלכע זיינען שבת געווען באַזונדערס פאַרנומען. אָבער אַרבעטן אום שבת – וואו עס איז ניט געווען קיין באַזונדערס שטאַרקער עקאָנאָמישער דרוק, האָט מען דאָס ניט געטאָן. און אויב עמעצער האָט געאַרבעט אום שבת, האָט ער זיך געפילט עלנט, אָפּגעריסן פון דער סביבה. דאָס איז דער בוח פון דעם טיף־איינגעוואָרצלטן ל׳בנסשטייגער.

V

איך רייד די גאַנצע צייט פון דער יידישער אַרבעטער־באַוועגונג און פאַררוף זיך נאָר אויפן בונד. דאָס איז ניט בלויז דערפאַר, וואָס אין מיר רעדט דער פאַרטיי־פּאַטריאָטיזם, און וואָס מיין פּערזענלעכע דערפאַרונג איז מער ווי אַלץ, אַ בונדישע; אויך ניט דערפאַר, וואָס דער בונד איז געווען די ערשטע פּראָלעטאַרישע אָרגאַניזאַציע אויף דער יידישער גאַס און עד היום פאַרנעמט ער אין דער יידישער אַרבעטער־באַוועגונג, אַ סך אַ גרעסערן אָרט ווי כלערליי פּועלי־ציון מיט די רעשטלעך פון ס. ס. צוזאַמען גענומען. דאָס איז דער עיקר דערפאַר, וואָס ווי ווייט די פּועלי־ציון און די ס. ס. זיינען זיך ניט פאַנאַנדער־געגאַנגען מיטן בונד אין פּראָגראַם – אין די פאָרמען פון אָרגאַניזאַציע און אין די מעטאָדן פון פּראַקטישער אַרבעט האָבן זיי דורכאויס קאָפּירט דעם בונד, קיין אייגן וואָרט ניט צוגעטראַכט. עס האָט אפילו טיילמאָל געטראָפן, אַז מ׳איז אין נאָכמאַכן דערגאַנגען ביז קאָמיזם. אויף אַ באַקאַנטן פּע־דאַנטישן אָרגאַניזאַטאָר פון די ס. ס., למשל, דערציילט מען אַזאַ מעשה: עס זיינען געווען צייטן, ווען ער איז געבליבן דער איינציקער מיטגליד פון צ. ק., די איבעריקע זיינען אַוועק פון דער אַרבעט, אָדער זיי זיינען געזעסן אין טורמע. אַלע האָבן דערפון געוואוסט, נאָר ער האָט עס געוואָלט

באַהאַלטן און ער האָט געמאַכט אַן אָנשטעל, אַז ער איז אַ באַפולמעכטיקטער פון אַ געהיימען צ. ק. ווען מע פלעגט צו אים קומען וועגן אַ פּאַרטיי-ענין, פלעגט ער אויסהערן און אַ זאָג טאָן: איר וועט אַ ווײַלע אויפוואַרטן, און איך וועל אַרײַנגיין זיך מישב זײַן מיטן צ. ק. אַרײַנגעגאַנגען אין צווייטן צימער און זיך מישב געווען אַ מינוט צען מיט זיך אַליין, פלעגט ער אַרויסגיין און רעזאָלוטיוו און פײַערלעך מעלדן: דער צ. ק. האָט דעם ענין אַלזײַטיק באַטראַכט און מיט אַ מערהייט שטימען באַשלאָסן...

אמת איז, אַז ביים אָנשליסן זיך אָן דער אָדער יענער פּאַרטיי, שפּילט ביי אַ מענטשן ניט אַלע מאָל אַ ראָלע דער באַוואוסטזיין. זייער אָפט ווירקט דאָ אַ צופאַל: דער ערשטער באַקאַנטער, דאָס ערשטע ביכל, קרובים און פריינט, וואָס געערן שוין פון פריער צו דער אָדער יענער פּאַרטיי. אַ באַקאַנטער האָט מיר אַ מאָל דערציילט, ווי אַזוי ער איז געוואָרן אַ ס. ר. אַ רויער גימנאַזיסט פון אַ יאָר 17, אָן וועלכן ניט איז באַגריף וועגן רעוואָלוציע און סאָציאַליזם, איז ער צופעליק אַרײַנגעפאַלן אויף אַ געהיימע פּאַרזאַמלונג פון ס. ר. מ׳האָט געפייערט דעם ערשטן מערץ. אַ מאַן 25 האָבן זיך צונויפגעקליבן אויף אַ בוידעם-שטיבל הינטערן שטאָט, אויסגעהערט רעדעס, געזונגען לידער. „וועגן זשעליאַבאָוו, פּעראָווסקאַ, בכלל וועגן די טעראָריסטן, וואָס האָבן דעם ערשטן מערץ 1881 געהרגעט דעם צאַר אַלעקסאַנדער דעם צווייטן האָב איך זיך דערוואוסט ניט פריער, ווי אויף דער דאָזיקער פּאַרזאַמלונג. אין די רעדעס האָב איך ניט אַלץ פאַרשטאַנען; אָבער איך בין געווען אָנגעצונדן, אַנטציקט, און מיר האָט זיך מיט אַמאָל פאַרוואָלט ריידן. וואָס איך האָב געזאָגט, געדענק איך ניט, נאָר מיין רעדע האָט געדויערט העכער אַ האַלב-שעה און זי איז געפעלן געוואָרן. איך ווייס ניט, צי איך האָב געווירקט אויף עמעצן אַנדערש, אָבער זיך אַליין האָב איך איבערצייגט: מיין רעדע האָט מיך געמאַכט פאַר אַ ס. ר.״

איך ווייס, אַז אין בונד זיינען פאַראַן טוער, וואָס האָבן

געקאָנט זיין אויסגעצייכנטע ס. ס., פונקט ווי צווישן די ס. ס. זיינען געווען מענטשן, וואָס וואָלטן געווען מערער אויף אַן אָרט אין בונד. און דאָך איז פאַראַנען אַ ספּעציפישער בונדישער טיפּ, פונקט ווי עס איז פאַראַנען אַ פּועל ציוניסטישער אָדער אַ ס. ס.-ישער טיפּ. און ניט דאָס אַליין, וואָס די פּאַרטיי לייגט אַרויף אַ באַזונדערן שטעמפּל אויף אירע מיטגלידער און טוער, נאָר אויך דאָס, וואָס ניט קוקנדיק אויף אַלע צו-פעליגקייטן, איז דאָך פאַראַנען אַ מין פּאַרטיי-אויסוואַל. עס זיינען פאַראַן מענטשן, וואָס, לויט זייער מהות און דערציהונג, זיינען זיי מער צוגעפּאַסט צו איין פּאַרטיי, ווי צו אַ צווייטער. ניט אַלץ לאָזט זיך איבערגעבן. עטוואָס וויל איך פאַרצייכענען.

הויבן מיר אָן פון די טוער. די בונדיסטן זיינען געקומען צום יידישן אַרבעטער נאָר מיטן סאָציאַליזם. בנוגע יידישע פּראָבלעמען, זיינען זיי מיט ביידע פיס געשטאַנען אויפן באָדן פון גלות, וועלכער דאַרף געלייטערט ווערן און געפינען זיין תיקון אין דעמאָקראַטיע און סאָציאַליזם. אייגנטלעך האָבן פאַר זיי קיין זעלבסטשטענדיקע יידישע פּראָבלעמען ניט עקזיסטירט; דאָס זיינען געווען בלויז איינצלהייטן פון די אַלגעמיינע פּראָבלעמען. דאָס איז געווען מאָניסטיש, גראָדליניק, אָן סתירות. די בונדיסטן זיינען געווען מענטשן אָן אַ נאַציאָנאַלער ראָמאַנטיק; די וואָס זיינען געקומען פון אַסימילירטע קרייזן, האָבן זי קיינמאָל ניט געהאַט; די געוועזענע ישיבה-בחורים האָבן זיך געמיט אַרויסצערייסן אירע שפּורן פון זייער נשמה, זיינען געוואָרן אירע צולהכעיסניקעס. די יידישע קולטור איז פאַר די בונדיסטן געווען אַ זאַך פון נויטווענדיקער אַרבעט, ניט פון סענטימענטן. דער בונד איז אויסגעוואַקסן אויף דער פּראַקטישער אַרבעט, וועלכע האָט געפאָדערט אַלע כוחות און צו וועלכער יעדער אָנהענגער האָט זיך געריסן מיט דער גאַנצער נשמה.

אַ בונדיסט איז פריער פאַר אַלץ אַ ווילנסמענטש. אַ מענטש פון מעשים, אַ ניכטערער. ניט גענויגט צו אילוזיעס, הגם זיין ניכטערקייט האָט אים ניט געשטערט צו דערגיין ביז העראָיזם און מסירת נפש. ער האָט ניט איבעריקס חשק צו טעאָרעטיזירן,

צו פאַרקריכן אין ווייטע דרכים. אין דעם ליגט אַ געוויסע שוואַכקייט זיינע; אין דעם ליגט אויך זיין כּוח: ער נעמט זיך צו אַ פראַגע נאָר דעמאָלט, ווען זי איז שוין צייטיק, קלאַפּט אַקטועל אין טיר פון לעבן און אָפּלייגן קאָן מען זי ניט; און ער נעמט אויף די טעאָריע נאָר אויף אַזוי פיל, אויף וויפיל זי איז נויטיק פאַר דער פּראַקטיק.

די ס. ס. און די פּועלי ציון זיינען געקומען צו דער אַרבעטער-באַוועגונג פון ציוניזם, און די גאַנצע צייט פון זייער עקזיסטענץ האָבן זיי געמוזט שפּרינגען אויף צוויי שוועלן, פאַראייניקן מאַרקסן מיט פינסקערן און הערצלען, גלותיזם מיט טעריטאָריאַליזם. האָבן זיי געמוזט נאָכאַנאַנד טעאָרעטיזירן, זיך פּלפּולן. דער פאַרשטאָרבענער באָרוכאָוו האָט אַמאָל געשריבן: אַ בונדיסט צו זיין איז לייכט — ס'איז איינפאַך, אָן סתּירות. שווערער איז צו זיין אַ ס. ס. — פאַרוויקלטער; אָבער דער גרעסטער קונץ איז צו זיין אַ פּועל-ציון; ווייל דער פּועל-ציוניזם איז פול מיט ראַדיקאַלע סתּירות און ס'איז שווער צו געפינען דעם סינטעז.

די פּועלי ציון מיט די ס. ס. זיינען געווען נאַציאָנאַלע ראָמאַנטיקער. אָבער אַזוי ווי די פּועלי ציון האָבן געפאָדערט ניט בלויז אַ לאַנד בכלל, נאָר דאָס אַלטע היסטאָרישע לאַ״ד, איז ביי זיי די ראָמאַנטיק געווען שטאַרקער, ווי ביי די ס. ס., וועלכע זיינען געווען „טעריטאָריאַליסטן אָן אַ געאָגראַפישן פּונקט״ און האָבן געקאָנט בענקען, ניט חובבן. און ווייל די פּועלי ציוניסטן האָבן שטאַרק געבויט אויף די אַלטע סענטימענטן פונם פאָלק, האָבן זיי געטראָגן זייער ראָמאַנטיק אויף דער גאַס און זי איז ביי זיי געוואָרן אי שרייעדיק, אי זיסלעך-מליצהדיק. בעת די פּועלי ציון און די ס. ס. זיינען געקומען צו דער יידישער מאַסע, איז די פּראַקטישע אַרבעט אין דער באַוועגונג שוין לאַנג געטאָן געוואָרן פונם בונד, און זיי האָבן אים אין דעם פּרט נאָר געקאָנט נאָכטאָן אין אַ סך אַ קלענערן מאַסשטאַב. וועלנדיק באַקעמפן אים, האָבן זיי געמוזט שטאַרקער שלאָגן אויף אונזערע נאַציאָנאַלע פּראָבלעמען, אויפן אַנאַליז פון דער יידישערווירקלעכקייט; איז ביי זיי די טעאָרעטישע

נייגונג געווען גרעסער, ווי די אַקטיווקייט. דאָך איז אין דעם פּרט געווען אַ באַדייטנדיקער אונטערשייד צווישן די פּועלי ציון מיט די ס. ס. די פּועלי ציון האָבן אַ באַשטימטן פּונקט פאַר זייערע טעריטאָריאַליסטישע באַשטרעבונגען — ציון, זיי האָבן אַן אָרט, וואו אויסצוגיסן זייער ראָמאַנטישע ענערגיע; זיינען זיי דעריבער אַקטיווער, איידער די ס. ס., וועלכע האָבן ערשט געהאַלטן אין זוכן לענדער, און האָבן „אָנשטאָט אַ טעריטאָריע געהאַט אַ טעאָריע". אָבער צוליב דער זעלביקער סבה איז אין איין פּרט דער ס. ס. געווען שטאַרקער, ווי דער פּועל ציוניסט. דער פּועל ציוניסט זוכט ניט קיין נייעס; ער זוכט נאָר ראיות צו פאַרענטפערן און באַרעכטיקן דאָס, וואָס ער האָט שוין פון לאַנג געפונען; דעריבער איז פון זיין טעאָרעטיזירן גאָרנישט אַרויסגעקומען. דער ס. ס. איז געווען אַ בענקנדיקער זוכער. ער האָט זיך פאַרטיפט אין דעם אַנאַליז פון דער יידישער ווירקלעכקייט; ער האָט דעם פאַרדינסט פון אָנווייזן קראַנקע ערטער, פון שטעלן פראַגן; אים איז אָבער ניט באַשערט געווען צו געבן אויף זיי אַ ריכטיקן ענטפער. מער ווי אַלץ האָבן אים געשטערט אין דעם די פּאַרטיקע מיינונגען, וואָס ער האָט מיטגעבראַכט פונם ציוניזם. געשטערט האָט אויך דאָס, וואָס הגם די ס. ס., ווי די פּועלי ציון, האָבן נאָכאַנאַנד ציטירט מאַרקסן, זיינען זיי פונדעסטוועגן געווען זייער ניט פעסט אין מאַרקסיסטישן מעטאָד: זייער דואַליסטיש-צעשפּאָלטענער אַרט דענקען האָט זיי געמאַכט ניט פעהיק דערצו. האָט דער ס. ס. געמאַכט די זוכעניש פאַר אַ זעלבסט-צוועק און ער האָט זיך שוין צו אָפט געגריבלט, געדרייט מיטן גראָבן פינגער. דאָס האָט אויך געווירקט אויף זיין יידיש, וועלכע איז געווען ניט קלאָר, האַרט, פול מיט שווערע העברעאישע ווערטער און ווענדונגען און דערמאָנט אין אַלט פרענקישן חקירה-ספר. דאָס רוב געוועזענע ס. ס. קאָנט איר נאָך עד היום דערקענען נאָך זייער פאַרפּלאָנטערטער שפּראַך.

דער בונד האָט פאַר זיך אָפּגעצאָמט דעם תחום פונם פּראָלעטאַריאַט און פונם דאָזיקן ווינקל האָט ער געקוקט אויפן גאַנצן יידישן פאָלק. די פּועלי ציון און ס. ס. זיינען געווען

מער קרובים מיטן כלל-פאָלק; זיי האָבן דאָך געהאַלטן, אַז אַן אמתער פּראָלעטאַריאַט און אַן עכטער קלאַסן-קאַמף דאַרפן ביים יידישן פאָלק נאָך ערשט געבוירן ווערן אין אַן אייגענעם לאַנד. און אַ טעריטאָריע קאָן דאָך סוף כל סוף ניט פאַרווירקלעכט ווערן פונם פּראָלעטאַריאַט אַליין. דערצו איז אַזוי צו אַנדערש נויטיק דאָס גאַנצע פאָלק.

וועגן די י. ס. (סיימיסטן) רייד איך דאָ ניט. ווייל זיי זיינען תמיד געווען בלויז אַ הייפל אינטעליגענטן, קיינמאָל ניט קיין פּאַרטיי.

וואָס איז שייך די מאַסן, איז כמעט אַ כלל, אַז צו די פּועלי-ציון האָט מערער געצויגן די האַלב באַלעבאַטישע עלעמענטן צווישן דעם יידישן פּראָלעטאַריאַט, ווי האַנדלס-אָנגעשטעלטע, פריזירער וכדומה, וואָס זיי שטייט ניט אָן זיך אַראָפּצולאָזן צום „פשוטן המון", אויך אַזעלכע עלעמענטן, וועלכע זיינען דערוויילע ניט פעהיק אויף אַ סיסטעמאַטיש-אָרגאַניזירטן עקאָנאָמישן קאַמף. די קעלנער זיינען געווען אי „יחסנים", אי קנאַפּ אָרגאַניזאַציע-פעהיק. און אין 1906, ווען די פּועלי ציון האָבן אָנגעווענדט עקאָנאָמישן טעראָר, האָבן זיי צוגעצויגן אַ גרויסן טייל פון די יידישע קעלנער.

צוליב דעם טאַקע זיינען צווישן די בונדיסטן געווען אַ סך מער עכטע פאָלקס-מענטשן, און די גאַנצע אַטמאָספערע איז ביי זיי געווען אַ סך פאָלקסטימלעכער, ווי ביי די פּועלי ציון. אברהם רייזען, אַליין דורכאויס אַ פאָלקס-מענטש, האָט מיר אַמאָל דערקלערט, פאַרוואָס ער האָט אין קראָקע מער ליב צו פאַרברענגען צווישן די זש. פּ. ס. (גאַליציאַנער בונדיסטן) איידער צווישן די פּועלי ציון. ער האָט געזאָגט אומגעפער אַזוי: די פּועלי ציון זיינען וואוילע יינגען, זיי האָבן ליב פּאָעזיע, אָבער ביי זיי רעדט מען אַזעלכע הויכע ווערטער און אַלץ איז אַזוי אָנשטענדיק, אַז מיר איז דאָרטן קאַלט אויף דער נשמה. ביי די בונדיסטן אין קלוב, אַז איך קום אַריין אין אָוונט, באַקן מיר קאַרטאָפל אין הייסן אויוון און מיר ריידן ווערטער, ווי ברעטער, פשוט און היימיש".

דער צווישנפּאַרטייאישער קאַמף האָט זיך אויף דער

יידישער גאַס שטענדיק געפירט מיט דער גרעסטער פאַרביסנ־קייט; דאָך איז ער ביז די לעצטע יאָרן קיינמאָל ניט דער־גאַנגען צו אַזאַ שאַרפקייט, אַז מ׳זאָל באַשולדיקן אַ קעגנער אין פּראָוואָקאַציע, ווי דאָס האָבן אַמאָל געטאָן די פּ. פּ. ס. קעגן די פּ. ס. ד. און די פּ. ס. ד. פון ראָזאַ לוקסעמבורגס ריכטונג קעגן די פּ. ס. ד. פון דער אָפּאָזיציע. ליידער איז די לעצטע יאָרן אין דעם פּרט געוואָרן אַ סך ערגער. אָנשטאָט אַ קאַמף פון פּרינציפּן — איז געקומען אַ קאַמף פון פּויסטן. מ׳קעמפט מיט רכילות און אינסינואַציעס, מ׳קעמפט מיט שטעקנס; ניט ווי ברידער קעגנער, נאָר ווי בלוטיקע שונאים.

אויס מורא איבערצוכאַפּן די מאָס און ווערן נאַציאָנאַליס־טיש, איז אַ בונדיסט אין יידישע פראַגן שטענדיק לינקער, ווי אין אַלגעמיין-פּאָליטישע. עס איז שוין לאַנג געזאָגט געוואָרן: בונדיסטן זיינען מענשעוויקעס אין אַלגעמיינע פראַגן און באָלשעוויקעס אין יידישע פראַגן. ביי איינציקע טוער פלעגט עס אַמאָל אָננעמען אַן אָריגינעלן כאַראַקטער. די חברטע אסתּר, למשל, איז צייטנווייז געווען נאַציאָנאַליסטיש געשטימט. זי האָט עס געוואוסט און מורא געהאַט פאַר זיך אַליין; און אויב איר איז אין אַזאַ שטימונג אויסגעקומען צו באַהאַנדלען וועלכע ניט איז יידישע פראַגע, פלעגט זי איבערבויגן דעם שטעקן אין דער צווייטער זייט און זיך אָנשפּאַרן כמעט אין אַסימילאַציע.

אָבער דער בונדיסט איז שטענדיק געהאָרכזאַם דעם רוף פונם לעבן, און זאָלן עס נאָר די אָביעקטיווע באַדינגונגען פאָדערן, וועט אַ בונדיסט דרייסט איינגיין אויף אַזעלכע טריט, פאַר וועלכע ער האָט נעכטן, בעת דאָס איז געווען אַ געגנ־שטאַנד פון דיסקוסיעס, שטאַרק מורא געהאַט. פאַרקערט איז מיט די פּועלי ציון און ס. ס.: די רעכטע פּועלי ציון, למשל, געערן אין לאָנדאָנער אינטערנאַציאָנאַל צום לינקן פליגל און דאָך נעמען זיי אָנטייל אין די ציוניסטישע קאָנגרעסן און מיר זעען זיי אָפט אין די פאַרשיידנסטע קאָאַליציעס מיט די בירגערלעכע ציוניסטן. ביי אונז איז שוין כמעט געוואָרן אַ כּלל; וואָס נאַציאָנאַליסטישער אַ יידישע אַרבעטער-פּאַרטיי

איז, אַלץ אַ לינקערע פּראַזעאָלאָגיע באַנוצט זי אין אַלגעמיינע פּראַגן. פון 1905 אָן האָבן די ס. ס. אין אַלגעמיינע פּאָליטישע פּראַגן כמעט שטענדיק געגומען מיט אַפּאָר טענער העכער, איידער דער בונד, און די פּועלי ציון האָבן זיך פּשוט געריסן אויפן בייקול. די דאָזיקע פאַרקערטע פּראָפּאָרציע צווישן רעוואָלוציאָנערישקייט פאַר לייטן און אָפּאָרטוניזם ביי זיך אין דער היים – האָט זיך איינגעהאַלטן ביז היינטיקן טאָג.

VI

דער יידישער אַרבעטער איז געוואוינלעך מער אינטער-נאַציאָנאַליסטיש, איידער די אַרבעטער פון אַנדערע נאַציעס; און דאָס איז ניט, ווי די ציוניסטן באַשולדיקן אים, ווייל ער פאַרגעסט די אינטערעסן פון זיין אייגענער נאַציע, נאָר דוקא ווייל ער געדענקט זי אויסגעצייכנט. עס קלינגט, ווי אַ פּאַראַדאָקס; עס איז אָבער אַ פאַקט, אַז אינטערנאַציאָנאַליזם איז אַ נאַציאָנאַלער שטריק פון דער יידישער אַרבעטער-באַוועגונג.

יידן זיינען אומעטום אַ מינדערהייט; ניט ווי די אוקראַינער און ווייס-רוסן אין פּוילן, למשל, וועלכע זיינען אַ מינדערהייט אינם גאַנצן לאַנד אָבער אַ מערהייט ביי זיך אין געגנט. יידן זיינען אַ עקסטעריטאָריעלע מינדערהייט. די יידישע אַרבעטער זיינען אומעטום נאָר אַ טייל פונם גאַנצן פּראָלעטאַריאַט; זיי מוזן אומעטום אַזוי צי אַנדערש זיין פאַרבונדן מיטן גאַנצן; ווען ניט זיינען זיי אָנמעכטיק. אפילו אויפן געביט פון פּראָפעסיאָנעלן קאַמף, וואו דער יידישער אַרבעטער איז אָפּ-געצאַמט אין אַ מין ווירטשאַפטלעכער געטאָ און ביי דער אַרבעט באַגעגנט ער זיך זעלטן ווען מיט ניט-יידישע חברים – קאָנען זיינע געווינסן ניט האָבן קיין גרויסע ממשות, ווען די אַרבעטער פון דער מערהייטס-נאַציע וועלן ברעכן זיינע שטרייקן, אַראָפּדריקן זיין לוין. ווער רעדט נאָך, ווען עס קומט אויס צו פירן אַ קאַמף פאַר רעכט אויף אַרבעט: ווען מ׳דאַרף ניט לאָזן זיך אַרויסצושטויסן פון פאַבריקן, וואָס גייען איבער פון האַנט-אַרבעט צו מעכאַנישער קראַפט און די

אָפּגעשטאַנענע פּוילישע אַרבעטער פּרעטענדירן אויף די איינ-
געזעסענע שטעלעס פון די יידישע אַרבעטער מיט דער אַלטער
טענה: יידן אַרבעטן אין וואַרשטאַטן, די פאַבריק געהערט
דעם פּאָליאַק; אָדער ווען מ'וויל ברעכן די וואַנט און אַריינ-
דרינגען אין די גרעסערע פאַבריקן, אין די אונטערנעמונגען
פון דער מלוכה און פון דער זעלבסט-פאַרוואַלטונג — דאָ קאָן
מען זיך געוויס ניט באַגיין אָן דער הילף פונם אָרגאַניזירטן
ניט-יידישן פּראָלעטאַריאַט, וואָס אינם זעלביקן לאַנד. די יידישע
אַרבעטער האָבן נאָך מיט אַ יאָר עטלעכע און צוואַנציק צוריק
געגרינדעט דעם פעדעראַטיוון גאַרבער פאַרבאַנד. זיי זיינען
אַלע מאָל געווען קעגן סעפּאַראַטע פּראָפעסיאָנעלע פאַראיינען.
טאָמער האָט דער חבר ב-סקי אין 1907 זיך אַרויסגעזאָגט
פאַר ריין יידישע נאַציאָנאַלע פּראָפעסיאָנעלע פאַראיינען, האָט
ער קיין שום אָפּקלאַנג ניט געפונען. דער בונד האָט שטענדיק
געשטרעבט צו קאָנצענטרירן דעם גאַנצן עקאָנאָמישן קאַמף
אין גרויסע פאַראיינען, וואָס זאָלן אַרומנעמען אַלע אַרבעטער
פון פאַך, אָן אונטערשייד פון נאַציע; אויטאָנאָמע נאַציאָנאַלע
סעקציעס אין די פאַראיינען האָט ער געפאָדערט נאָר פאַר
דער קולטור-אַרבעט.

אויפן געביט פונם פּאָליטישן קאַמף איז נאָך קלערער,
אַז דער יידישער אַרבעטער-קלאַס אַליין, אַלס טייל, אַלס
מינדערהייט, קאָן ווייניק אויפטאָן. און ניט בלויז פאַר די
אַלגעמיינע פרייהייטן און רעכט — אפילו פאַר די פונקטן,
וועלכע זיינען מער ווי אַלץ זיינע: גלייכבאַרעכטיקונג,
נאַציאָנאַלע רעכט — אפילו פאַר דעם קאָן ער אויך קעמפן
מיט ערפאָלג נאָר מיט דער הילף פונם לאַנדס-פּראָלעטאַריאַט.
דערום האָט דער יידישער פּראָלעטאַריאַט שטענדיק געשטרעבט
צו זיין אָנגעשלאָסן אָן אַ גרויסער לאַנדס-פּאַרטיי. און די לענדער,
וואו ער אַרבעט און פירט זיין מאַסן-קאַמף, זיינען באַוואוינט
ניט פון איינער, נאָר פון עטלעכע נאַציעס — ניט קיין
נאַציאָנאַלע שטאַטן, נאָר נאַציאָנאַליטעטן-שטאַטן — ווי דאָס
אַמאָליקע עסטרייך, רוסלאַנד, די היינטיקע פּוילן. איז דער
יידישער פּראָלעטאַריאַט געווען פאַראינטערעסירט, אַז אין

יענע לענדער זאָל עקזיסטירן איין גרויסע אַרבעטער-פּאַרטיי, אַ מין פּראָלעטאַרישער אינטערנאַציאָנאַל פאַר יענעם לאַנד. אין עסטרייך, וואו אַזאַ פּאַרטיי איז שוין געווען, האָט דער גאַליציאַנער בונד מיט אַלע כּוחות געשטרעבט זיך אָן אים אָנצושליסן. אין רוסלאַנד האָט דער בונד אַ סך מיטגעהאָלפן צו באַשאַפן די רוסלענדער סאָציאַל-דעמאָקראַטישע אַרבעטער פּאַרטיי, און ביי אומאויפהערלעכע שפּאַלטונגען, וואָס האָבן אין איר געהערשט ביז 1917. איז דער בונד כּסדר געווען דער פּשרה-מאַכער, דער אויסגלייכער, האָט ער תּמיד געשטרעבט צו פאַרקניפּן די איבערגעריסענע פעדעם, צו פאַראייניקן. דער יידישער באַוואוסטזיניקער אַרבעטער האָט זיך געפילט שלעכט, ווען קיין לאַנדס-פּאַרטיי איז גאָר ניט געווען, ווען זי איז געווען צעבּרעקלט און גלייך ווי ניט געווען, אָדער ווען ער האָט זיך געפונען אויסער אירע ראַמען.

די יידן, וואָס האָבן געאַרבעט אין דער פּ. פּ. ס. און „איסקראַ" אַמאָל, ביי די „רויטע" היינט, האָט עס געפירט דערצו, אַז זיי האָבן אינגאַנצן געלייקנט די נויטיקייט פון אַ וועלכע עס איז זעלבסטשטענדיקע יידישע אַרבעטער-אָרגאַניזאַציע *). דאָס זיינען אָבער געווען יידן-סאָציאַליסטן, ניט קיין יידישע סאָציאַליסטן. די לעצטע האָבן געוואוסט, אַז אָן אַ זעלבסטשטענדיקער יידישער אַרבעטער-אָרגאַניזאַציע וועט

---

*) מיט די יידישע איסקראָוועצעס און פּ. פּ. ס. איז די זאַך אַביסל פאַרוויקלטער. צוליב דער אויסשליסלעכער לאַגע פון דער יידישער מאַסע, הערשן ביי איר צוזאַמען מיט געזונטע נאַציאָנאַלע שטימונגען אויך שאָוויניסטישע און אַסימילאַטאָריש-קאָסמאָפּאָליטישע טענדענצן. עס ווענדט זיך אָן מאָמענט און אָן שיכט, צו וועלכן דער אָדער יענער אַרבעטער געהערט. די גרויסע מאַסע קאָן אַמאָל אונטערן איינפלוס פון גרויסע צרות אָדער גלאַנציקע אילוזיעס צייטווייליק פאַרקריכן אין זומפּ פון שאָוויניזם; אַסימילאַטאָריש קאָן זי ניט ווערן, ווייל קיין מאַסע קאָן פון זיך ניט אַוועק. די יידישע אַרבעטער-אַריסטאָקראַטיע קאָן פאַרלויפן סיי אין שאָוויניזם, סיי אין קאָסמאָפּאָליטיזם, אָפּהענגיק פון איר דערציאונג און סביבה, אָפּהענגיק דערפון, צי זי האָט אַ האָפנונג אויסצונוצן פּראָפעסיאָנעל די לאַנדספּראַך און די

ניט זיין קיין יידישע אַרבּעטער-בּאַוועגונג, און צווישן בּאַזונדער און צונויפגעגאָסן האָבּן זיי געפונען אַ סינטעז: אַ יידישע אויטאָנאָמע אָרגאַניזאַציע אין אַן אַלגעמיינער לֿאַנדס-פּאַרטיי.
אין 1903 אויפן צווייטן צוזאַמענפאָר פון דער רוסלֿענדער ס. ד. האָט מען דעם דאָזיקן סינטעז אָפּגעוואָרפן, איז דער בּונד געוועזן געצוואונגען אַרויסצוגיין פון דער לֿאַנדס-פּאַרטיי; ווען ניט, וואָלֿט ער פאַרשלֿונגען געוואָרן. די אָרגאַניזירטע יידישע אַרבּעטערשאַפט האָט עס פאַרשטאַנען און בּאַשטעטיקט. די גאַנצע דריי יאָר, וואָס דער בּונד האָט זיך געפונען אויסער דער פּאַרטיי, האָט ער גערעכנט, אַז דאָס איז נאָר דערווייל֒ע און האָט געזוכט לֿפּחות צייטווייל֒יקע אָדער אָרטיקע אָפּמאַכן. אין יענער צייט האָט ער אין לֿעטלֿאַנד געשאַפן דעם פעדעראַטיוון קאָמיטעט פון די לֿעטישע אַרבּעטער מיט די יידישע.

אין 1906 האָבּן די רוסישע ס. ד. אונטערן דראַנג פון דער רעוואָלֿוציע געמוזט איינגיין אויף דער אויטאָנאָמיע פון בּונד; און ווי נאָר עס האָט זיך געעפנט אַ מעגלֿעכקייט צו אַרבּעטן צוזאַמען, האָט זיך בּאַלֿד בּיי דער יידישער מאַסע בּאַוויזן די גרעסטע תּשוקה צו פאַראייניקונג. ניט אין אַלֿץ האָט די רוסישע ס. ד. נאָכגעגעבּן. זי האָט בּשום אופן ניט געוואָלֿט איינגיין אויף דער פאָדערונג, דער בּונד זאָל֒ זיין אין דער רוסלֿענדער פּאַרטיי דער איינציקער פאָרשטייער פונם יידישן פּראָלֿעטאַריאַט. פון דעם דאָזיקן פּונקט האָבּן קעגנער און שׂונאים חוזק געמאַכט, זיין אינהאַלֿט איז פאַרטונקלֿט געוואָרן און ער פאָדערט אַ קורצע דערקלֿערונג. דאָס האָט געהייסן, אַז אין דער לֿאַנדס-פּאַרטיי קאָן ניט זיין נאָך איין אָרגאַניזאַציע, וואָס טוט די סאָציאַלֿיסטישע אַרבּעט צווישן דעם יידישן פּראָלֿעטאַריאַט אַ חוץ דעם בּונד, אַז די רוסלֿענדער פּאַרטיי גופא און די פּ. ס. ד. — זי האָט דעמאָלֿט געהאַט

אַלֿגעמיינע בּילדונג, וואָס זי בּאַזיצט. די יידן פון דער „איסקראַ“ און פון די פּ. פּ. ס. האָבּן אויסגעדריקט די קאָסמאָפּאָלֿיטישע טענדענץ פון דער יידישער אַרבּעטער-אַריסטאָקראַטיע.

פּרעטענזיעס אויף דעם — דאַרפֿן די דאָזיקע אַרבעט ניט טאָן. עס זיינען געווען טוער — „האַרטע״ האָט מען זיי גערופֿן — וועלכע האָבן געהאַלטן, אַז אָן דעם „איינציקן פֿאָרשטייער״ טאָר מען זיך ניט פֿאַראייניקן; אין דעם דאָזיקן פּונקט — האָבן זיי געזאָגט — ליגט דער גאַנצער פּרינציפּ פֿון אויטאָנאָמיע; און אויב אין איין פּאַרטיי וועלן זיין עטלעכע פּאַראַלעלע אָרגאַניזאַציעס, וואָס טוען די זעלביקע אַרבעט צווישן יידישן פּראָלעטאַריאַט, וועט צווישן זיי זיין אַ שטענדיקע צאַנקערײַ; דאָס וועט ברענגען דעם גרעסטן שאָדן דער יידישער אַרבעטער-באַוועגונג און די פֿאַראייניקונג וועט ביי אַזעלכע באַדינגונגען גאָר ניט ווערט זיין.

געזיגט האָבן די „ווייכע״. ניט מיט דער לאָגיק פֿון זייערע אַרגומענטן, נאָר מיטן דראַנג פֿון די יידישע אַרבעטער צו פֿאַראייניקונג. דעם דאָזיקן דראַנג האָבן אויף זיך שטאַרק געפֿילט אַלע פֿירער און טוער. איך בין געווען פֿון די האַרטע; איך האָב געהאַלטן, אַז מיר מעגן איינגיין אויף אַנדערע פֿאָרמעלע פּשרות, אַבי זיך דערשלאָגן אַ פֿולע אויטאָנאָמיע: זאָל מען אונז נאָר געבן די נויטיקע זעלבסטשטענדיקייט — דאָס איבעריקע וועט שוין אַליין קומען. פֿון אָנהויב האָבן מיר געהאַט כמעט אַ מערהייט, אָבער וואָס אַ טאָג זיינען אונזערע רייען שיטערער געוואָרן. איך פֿלעג באַגעגענען חברים, וועלכע זיינען נאָך נעכטן געווען האַרטער פֿון מיר און איבער נאַכט זיינען זיי „ווייך״ געוואָרן. „סטייטש?״ פֿרעג איך. „מ׳קאָן ניט אַנדערש״... ענטפֿערט מען מיר. מעדעם, וועלכער איז אין גרונד געווען אַ „האַרטער״ און דאָך האָט ער זיך געשטעלט אין די רייען פֿון די „ווייכע״, האָט עס מיר דערקלערט אַזוי: „מיר מוזן וואָס גיכער דורכפֿירן די פֿאַראייניקונג פֿון אויבן; ווען ניט, וועט עס די מאַסע טאָן איבער אונזערע קעפּ. מיט דער שטימונג פֿון דער מאַסע שפּילט מען זיך ניט״... אין לעמבערג אויפֿן זיבעטן צוזאַמענפֿאָר פֿון בונד איז געווען אַ גרויסע מערהייט ווייכע. אָבער ווען עס וואָלט ניט אַזוי געווען, ווען אָן אַ פּאָר שטימען פֿון די „האַרטע״ וואָלט זיך געווענט: אָננעמען די פֿאַראייניקונג אָדער

אָפּוואַרפֿן — בין איך זיכער, אַז ביי אַ היפּשע ביסל פֿון די האַרטע וואָלט זיך די האַנט ניט אויפגעהויבן צו שטימען קעגן. און גלייך נאָכן צוזאַמענפֿאָר, בעת מ'האָט געדאַרפֿט דורכפֿירן די פּאַראייניקונג אין לעבן, זיינען דאָס רוב נעכטיקע „ווייכע" האַרט געוואָרן און האָבן מיט אַלע כּוחות געשטרעבט דערצו, אַז די אויטאָנאָמיע זאָל זיין וואָס פֿולער, אַז דאָס וואָס מ'האָט ניט געקאָנט געווינען דורך אונטערהאַנדלונגען, זאָל מען געווינען דורך פֿאַקטן.

וואָס איז שייך דער אַלוועלטלעכער אָרגאַניזאַציע פֿונם פּראָלעטאַריאַט, דעם אינטערנאַציאָנאַל, זיינען די יידישע אַרבעטער שטענדיק געווען זיינע הייסע חסידים. און ווידער אַמאָל ניט בלויז צוליב אַלגעמיין-סאָציאַליסטישע, נאָר אויך צוליב יידיש-נאַציאָנאַלע טעמים. ערשטנס, צוליב דעם, וואָס יידן האָבן שוין לאַנג ניט קיין אייגענע מלוכה, צוליב דעם, וואָס זיי זיינען אַ וואַנדער-פֿאָלק, פֿעלט זיי אַ סך אינסטינקטן, וועלכע זיינען דורך לאַנגע הונדערטער יאָרן טיף איינגעפֿלאַנצט געוואָרן ביי די מאַסן פֿון אַנדערע נאַציעס. זיי פֿעלט דער אינסטינקט פֿון — געדרעכט אָדער אומגערעכט — מיין לאַנד. זיי פֿעלט דאָס געפֿיל פֿאַר פּרעסטיזש. די יידן אין מינסק האָבן געוויס געפֿילט די צרות פֿון דער דייטשער אָקופּאַציע ניט ווייניקער, ווי די בעלגיער פֿון ליעזש; אָבער די באַליידיקונג דערפֿון, וואָס „אַ פֿרעמדער הערשט ביי אונז אין לאַנד" — דאָס האָט דער בעלגיער פֿון ליעזש געוויס געפֿילט אַ סך טיפֿער און פֿיינלעכער, ווי דער ייד פֿון מינסק. דאָס מאַכט דעם יידישן סאָציאַליסט מער מסוגל צו אינטערנאַציאָנאַליזם. עס זיינען געווען אין דייטשלאַנד יידן סאָציאַל-פּאַטריאָטן, ווי פֿראַנק וכדומה. אָבער די יידישע סאָציאַליסטן, וועלכע האָבן נאָך געהאַט לעבעדיקע יידישע שטימונגען, זיי האָט געצויגן צום אינטערנאַציאָנאַליזם. און אויב ניט בלויז די ראַדיקאַלן האַאַזע און אָסקאַר קאָן, נאָר אפֿילו דער רעפֿאָרמיסט עדואַרד בערנשטיין — אַלע דריי זיינען באַוואוסט מיט זייערע יידישע שטימונגען — איז בעתן וועלט-קריג געווען אַ קעגנער פֿונם בורג-פֿרידן, האָט דאָ אָן שום ספֿק אַ געוויסע

ראַלע געשפּילט אונזער נאַציאָנאַלער אינטערנאַציאָנאַליזם.

צווייטנס. צוליב די נאַציאָנאַליטעטן-מלוכות און צוליב די מאַסן-איבערוואַנדערונגען קומט ביי איצטיקע גרויסע מלחמות אויס מענטשן פון איינער און דערזעלביקער נאַציע מלחמה צו האַלטן קעגנאַנאַנדער אין פאַרשיידענע אַרמייען. אין דער לעצטער וועלט-מלחמה איז אויסגעקומען די „רוסישע" דייטשן צו שעכטן די „דייטשע" דייטשן, דאָס זעלבע האָבן געמוזט טאָן די „דייטשע" און „עסטרייכישע" פּאָליאַקן, מיט די „רוסישע" פּאָליאַקן. די בירגער פון אַמעריקע קאָן ביי יעדער מלחמה מיט אַן אייראָפּייאישער מלוכה אויסקומען אויפצוהייבן דעם שווערד קעגן זייערע ברידער פון איין נאַציע. אָבער קיין אַנדער נאַציע קאָן אַזוי אָפט און אַזוי שטאַרק ניט פילן דעם דאָזיקן ספּעציפישן פּיין, ווי די יידן, וועלכע זיינען צעשפּרייט איבער אַלע לענדער פון דער וועלט. ביי דער יידישער בורזשואַזיע ווערט עס קאָמפּענסירט מיט גרויסע מלחמה-פּראָפיטן, און זיי קאָנען זיין מאָרד-פּאַטריאָטן פון זייער פּאָטערלאַנד. די יידישע מאַסן האָבן פון אַ מלחמה נאָר צרות, אַלגעמיינע און ספּעציפיש-יידישע: יעדע מלחמה פאַרשטאַרקט דאָך דעם שאָוויניזם און ממילא אויך דעם אַנטיסעמיטיזם. וואָס איז דער חידוש, אַז דאָס טרייבט די יידישע מאַסן שטאַרקער ווי אַנדערע צום אינטערנאַציאָנאַליזם?... אין שלום אַשס דראַמע „אַ שנירל פּערל" אין לעצטן אַקט איז פאַראַנען אַ סימבאָלישע סצענע, ווי די צוויי זין פונם אַלטן ר' מלך,ביידע זעלנער, איינער פון דער עסטרייכישער אַרמיי, דער צווייטער פון דער רוסישער, וואַרפן זיך פאַרביטערט איינער אויפן אַנדערן מיטן אויסגעשריי: דער שונא! דער פאָטער האַלט זיי אָפּ: ניט דער שונא, נאָר דער ברודער! און ער דערמאָנט זיי אָן דעם אַלטן געבאָט „לא תרצח", וואָס דאַרף שטיין העכער פאַר דעם נייעם אָפּגאָט „דאָס פאָטערלאַנד"; און פון אַלע זייטן שאַלט אַ געזאַנג: „ס'איז אַ גרויסע שעה! אַ ברודער האָט אַ ברודער געפונען! הללויה!„

דריטנס. דער יידישער אַרבעטער איז פאַראינטערעסירט אין דעם, אַז ער און די אַרבעטער פון אַנדערע נאַציעס, וואָס

וואוינען מיט אים אין איין לאַנד, זאָלן זיין פאַרבונדן אין איין העכערן אינטערנאַציאָנאַל, צו ווען זיי זאָלן קאָנען אַפּעלירן אין פאַל פון אַ נאַציאָנאַלן קאָנפליקט, וועלכער זאָל קאָנען אויסגלייכן אַזעלכע קאָנפליקטן. און וואָס שטאַרקער עס איז דער אינטערנאַציאָנאַל צווישן לאַנד און לאַנד, אַלץ זיכערער איז דער צוזאַמענבונד צווישן די נאַציאָנאַלע פּראָלעטאַריאַטן אין יעדן איינצלנעם לאַנד; אַלץ פעסטער זיינען די אַלגעמיינע לאַנדס-פּאַרטייען, וואו זיי זיינען שוין פאַראַן; אַלץ מער האָפענונג, זיי זאָלן ווערן, וואו זיי זיינען נאָך ניטאָ. פּערטנס. אַ מעכטיקער אינטערנאַציאָנאַל קאָן אויפהויבן זיין אויטאָריטעטע שטים קעגן גזרות און רדיפות אויף יידן אין איינצלנע לענדער, קאָן ווערן אַ שטיצפּונקט אין קאַמף פאַר גלייכבאַרעכטיקונג.

דאָס אַלץ ווירקט ניט בלויז אויף די יידישע מאַסן-פּאַרטייען; דאָס ווירקט אין אַ געוויסער מאָס אויך אויף איינצלנע יידן, וואָס געפינען זיך אין ניט-יידישע סאָציאַליסטישע פּאַרטייען. דעריבער געפינט איר אין יעדן פון די עקזיסטירנדיקע אינטערנאַציאָנאַלן אַזוי פיל איינפלוסרייכע יידן. דער יידישער סאָציאַליזם און די יידן-סאָציאַליסטן זיינען הויוון פון אינטערנאַציאָנאַליזם. מ׳זאָגט, דאָס איז די יידישע מיסיע. אָבער ערשטנס האַנדלט זיך עס ניט אום דאָס יידישע פאָלק, אַלס אַ גאַנצע: די יידישע סאָציאַליסטן זיינען אַ קליינע מינדערהייט אינם יידישן פאָלק. און צווייטנס, איז דאָס וואָרט מיסיע מיסטיש אָדער מעטאַפיזיש און אויסער נעבל גיט עס גאָר ניט; און דאָ האַנדלט זיך וועגן אַ קלאָרע היסטאָרישע דערשיינונג. דער יידישער סאָציאַליזם איז צוליב אָביעקטיווע באַדינגונגען געצוואונגען צו זיין די הויוון פון אינטערנאַציאָנאַליזם. און אָט די אָביעקטיווע נויטווענדיקייט ווערט אויפגענומען סוביעקטיוו, ניט ווי אַמשאַ, וואָס עמעצער האָט איבערגעוואָלד אָנגעוואָרפן, ניט ווי אַ פיינלעכע אָנשיקעניש, נאָר ווילנדיק און מיט באַגייסטערונג, ווי אַן אויפגאַבע, וואָס שטימט מיט דעם אינערלעכן דראַנג. דאָס איז אפשר ניט אַזוי שיין, ווי די מיסטישמעטאַפיזישע מיסיע, דערפאַר איז עס קלערער און זיכערער.

אויפן פעלד פון קולטור

I

די יידישע סאָציאַליסטן פון אַלע ריכטונגען האָבן אָפט ליב איבערצוחזרן: „מיר זיינען ניט קיין קולטור־טרעגער". אין אונזערע פּראָלעטאַרישע פּאַרטייען איז מען צייטנווייז געניגט צו רעכענען די קולטור־אַרבעט פאַר מינדערווערטיק אין פאַר־גלייך מיט דער פּאָליטישער און פּראָפעסיאָנעלער טעטיקייט. דאָס מאַכט די קולטור־אַרבעט וואָכעדיק. לויבן אַזאַ מין באַציהונג קאָן מען געוויס ניט, אָבער פאַרשטענדלעך איז זי. ביי פּאָליטישע פּאַרטייען מוז אויפן ערשטן אָרט שטיין פּאָליטיק; זייער אויפגאַבע איז ניט אַזוי טאָן די קולטור־אַרבעט גופא, ווי צוגרייטן די פּאָליטישע באַדינגונגען פאַר איר. דאָס זיינען קעמפערישע פּאַרטייען, און אין פּראָפעסי־אָנעלער און אין פּאָליטישער אַרבעט איז דער עלעמענט פון קאַמף בולטער, איידער אויפן פעלד פון קולטור; די מאַסן מאָנען זייערע עקאָנאָמישע און פּאָליטישע נויטן אַ סך דרינגענדיקער, איידער די קולטור־באַדערפעניש, וועלכע מ'דאַרף נאָך ערשט ביי זיי אַרויסרופן; אין הייסע מאָמענטן לאָזט דער פּראָפעסיאָנעלער און פּאָליטישער קאַמף זיך וויניקער אָפּלייגן, ווי די קולטור־אַרבעט; ער פאַרכאַפּט אינגאַנצן, לאָזט ניט אָפּאָטעמען. און מ'קאָן ניט פאַרדיינקען סאָציאַליסטן, ווען זיי צאָמען זיך אָפּ פון ריינע קולטור־טרעגער, ביי וועלכע קולטור איז דער א' און דער ת' פון פּראָגראַם און די גאַנצע זאַך איז בלויז אַ מין פילאַנטראָפּיע – צוּוואַרפן דער אָרעמער מאַסע נעבעך אַ פּאָר ברעקלעך פונם רייכן קולטור־טיש.

אָבער ניט געקוקט אויף דעם וואָכעדיקן טאָן, אין

וועלכן מ'האָט אָפט גערעדט פון דער קולטור אַרבעט, האָבן אַלע יידישע פּראָלעטאַרישע פּאַרטייען נאָכאַנאַנד די דאָזיקע אַרבעט געטאָן; אין מאָמענט פון שטילשטאַנד איז זי געווען כּמעט זייער איינציקע אַרבעט. זיי האָבן עס געמוזט טאָן, ווייל זיי האָבן געוואוסט, אַז אָן אַלגעמיינע אויפקלערונג איז ניט מעגלעך קיין טיפערע סאָציאַליסטישע פּראָפּאַגאַנדע, אַז אַן אומקולטערעלע מאַסע קאָן נישט ווי געהעריק אויסנוצן, קאָן נישט באַפעסטיקן אירע נצחונות, און ווען זי זאָל אפילו פאַרכאַפּן די מאַכט, וועט זי ניט זיין אימשטאַנד זעלבסט־שטענדיק אָנצופירן ניט די ווירטשאַפט פון לאַנד, ניט דעם גאַנצן מלוכה־אַפּאַראַט. ניט אומזיסט האָבן זיי כּסדר געחזרט מיט די אַרבעטער, אַז „וויסן איז מאַכט". די אַלגעמיינע אויפקלערונג ווידער האָבן די סאָציאַליסטן ניט געוואָלט אָנטרויען ניט־סאָציאַליסטישע טוער, כּדי יענע זאָלן זי ניט באַפּאַרבן מיט אַ בורזשואַזן גייסט, זאָלן דערוייל ניט קריגן קיין השפּעה אויף די אַרבעטער. און דער עיקר: עס איז פּשוט ניט געווען, וועמען די דאָזיקע אַרבעט אָנצוטרויען.

אפילו היינט, ווען מיר פאַרמאָגן ברוך השם אומ־פּאַרטייאישע אָרגאַניזאַציעס פאַר ליטעראַטור און קולטור, ליגט נאָך אויך דער גרעסטער טייל אַרבעט אויף די פּלייצעס פון די פּראָלעטאַרישע פּאַרטייען; די בירגערלעכע קרייזן גיבן נאָר איינצלנע טוער, וועלכע ווערן דאָס רוב אויסגענוצט פון די סאָציאַליסטן; און בעת מ'רעדט ביי אונז וועגן פאַר־ברייטערן די באַזע פון דער קולטור־באַוועגונג און אַריינציען די בירגערלעכע דעמאָקראַטיע, האַנדלט עס זיך מערער אום אַ טענדענץ, איידער אום פּאַקטישע כּוחות, בפרט מיט עטלעכע און דרייסיק יאָר צוריק. בעת די פּאָרגייער פון בונד האָבן אָנגעהויבן זייער אַרבעט, איז אויף דער יידישער גאַס ניט געווען אַזאַ כּח, וואָס זאָל וועלן און קאָנען טאָן אַ וויפיל ניט איז ברייטע קולטור־אַרבעט צווישן די מאַסן. זיי, די אָנהויבער, האָבן געוואוסט, אַז פון הימל וועט קיין קולטור פאַר די יידישע מאַסן ניט אַראָפּפאַלן, און ווען זיי זאָלן ניט צולייגן די האַנט, נישט געבן דעם נויטיקן שטויס, טאָ ווער וועט עס

טאָן? די מפיצי־השכלה איז נאָך דעמאָלט געווען אַ גבירישע־פילאַנטראָפיש־אַסימילאַטאָרישע חברה, וועלכע האָט געטראָגן רוסישע פאָרמעלע בילדונג פאַר באַלעבאַטישע קינדער. די חברה איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין געזעלשאַפט מיט אַ ברייטערע מיטגלידערשאַפט – און דאָס אויך נאָר אין אייניקע גרעסערע שטעט — נאָך 1905, און דעמאָלט ערשט האָבן זיך אין איר באַוויזן יידישיסטישע טענדענצן – אונטער דער ווירקונג פון די סאָציאַליסטישע פאַרטייען.

אום איז באַשערט געווען לאַנגע יאָרן צו זיין אַפריער דער בן יחיד, דערנאָך די גרעסטע אַרבעטער־פאַרטיי אויף דער יידישער גאַס; און עס וועט ניט זיין קיין גוזמא, ווען איך וועל זאָגן, אַז דאָס וואָס דער בונד האָט געטאָן און אויפגעטאָן אויפן געביט פון קולטור, שטייגט ווייט אַריבער די אַרבעט פון אַלע אַנדערע יידישע פאַרטייען צוזאַמען גענומען.

II

מ׳קאָן זאָגן, אַז אויפן פעלד פון קולטור האָבן די פיאָנערן פון דער יידישער אַרבעטער־באַוועגונג ביז צו אַ געוויסן גראַד ווייטער געפירט די איבערגעריסענע אַרבעט פון די משכילים. וואָס די השכלה האָט געטאָן פאַר די באַלעבאַטישע קינדער. דאָס האָבן די ערשטע יידישע סאָציאַליסטן געטאָן פאַר די אַרבעטער־מאַסן: געבראַכט די ממשלה פונם רב און גוטן יידן, פון בית המדרש און אַלטן ספר, אויסגעוואָרצלט פאַרשימלטע פאַראורטיילן און אָפגעלעבטע טראַדיציעס, אומגעוואָרפן די ווענט, וואָס האָבן אָפגעטיילט דעם יידן פון דער נייער אייראָפייאישער ציוויליזאַציע, געריסן פון דער געטאָ אַרויס. מיט אַנדערע וועגן און מיטלען, מיט אַ גרעסערן אימפעט און אַ סך טיפער און ראַדיקאַלער, אָבער די אַרבעט איז געווען די זעלביקע – דאָס, וואָס די משכילים האָבן אויף זייער מליצה־

לשון גערופן: פאַרטרייבן פינסטערניש און שפּרייטן ליכט. דערפון האָט מען געמוזט אָנהויבן; אָן דעם האָט מען ניט געקאָנט גיין ווייטער. לייענט איבער די ערשטע בראָשורן פון בונד און זיינע פאָרגייער, וועט איר זיך חידושן, ווי ווייט זיי זיינען לויט זייער טאָן אָפּט ענלעך צו דער השכלה־ליטעראַטור.

דער גרעסטער פאַרדינסט פון בונד אויף דעם געביט, וועגן וועלכן מיר ריידן, איז דאָס, וואָס ער האָט דערהויבן דעם יידישן אַרבעטער צו דער מדרגה פון אַ קולטור־מענטש, וואָס ער האָט אים געמאַכט פאַר אַ לעבעדיקן טרעגער פון דער נייער יידישער קולטור.

מיט אַ יאָר 35 צוריק האָט דער יידישער אַרבעטער כמעט ניט געהאַט קיינע קולטור־באַדערפעניש. זיין גייסטיקע שפּייז: אין דער יוגנט – אַ מעשה־ביכל, שמרס אַ האַרצרייסעדיקן ראָמאַן; שפּעטער – פון שבת צו שבת אַ פאַרשלאָפענער קאַפּיטל תהילים אָדער אַ שטיקל חיי אָדם, אָן פאַרשטענדעניש. זיינע פאַרגעניגנס: בחורווייז – אַ גלעזל און אַ קאָרטל, און דאָס אויך געמאָסטען און געוואויגן, ווי אַ סטאַטעק; ביי די פאַרשייטערע – אַ טאַנץ־קלאַס; אַ פּאָר מאָל אין לעבן איז מען געגאַנגען אין צירק, געוואוינלעך חתנווייז. עלטער געוואָרן, איז דער גרעסטער פאַרגעניגן געווען – אָפּשלאָפן די שבתים און יום־טובים, אין דער היים נאָכן עסן אָדער אין בית־המדרש, הערנדיק אַ מגיד. מ'האָט זיך געקוויקט מיט דעם חזנס אַ „ממקומך" און מיט אַ הייסן געשלעג אין צעך אויף אַן אסיפה. די דערציהונג פון זיינע קינדער – „שמוץ, שמוץ אין עם הארצות". דער יידישער אַרבעטער איז געווען טעמפּ, אָבערגלויביק; ער האָט נישט געזען ווייטער פון זיין נאָז; שוין נישט געהאַט קיין הנאה פון אַ מצוה, נאָך געציטערט אימת־מות פאַר אַן עבירה. דאָס „יידישע פאָלקס־בלאַט", די געצײלטע בעסערע ביכער, וואָס זיינען שוין דעמאָלט געווען, זיינען געלייענט געוואָרן פון משכּילים און באַלעבאַטישע ווייבלעך; צו דעם אַרבעטער פלעגן זיי כמעט ניט דערגיין און זיי זיינען געווען פאַר אים צו „נודנע", אפילו שמרס און

בלאָשטיינס ראָמאַנען האָט געלייענט נאָר אַ קליינע מינדער־הייט. דאָס רוב האָבן גאָרנישט געלייענט. ס׳איז נישט געווען ניט קיין צייט, ניט קיין אינטערעס, און אויף דער עברי איז מען אויך געווען שווער.

דער בונד האָט פון זיין ערשטן טריט אָן געוועקט ביים יידישן אַרבעטער אַ אינטערעס צו קולטור, אַ דורשט צו וויסנשאַפט, געפלאַנצט ביי אים די געוואוינשאַפט צום לייענען, געמאַכט דאָס לייענען פאַר אַ נויטווענדיקייט. ער האָט געלערנט דעם יידישן אַרבעטער קוקן אויף אַ בוך מיט דרך־ארץ; נישט ווי אויף אַ נאַרישקייט, אַ קינדער־שפיל די צייט צו פאַרטרייבן, נאָר ווי אויף אַ טיף־ערנסטע זאַך, וואָס דאַרף לערנען, דערציען, ווייזן אַ וועג אין לעבן, ווי אויף אַ זאַך, פאַר וועלכע עס לוינט צו ליידן, אפילו זיך מקריב צו זיין. און דער בונד האָט אויך געזאָרגט דערפאַר, אַז דער יידישער אַרבעטער זאָל האָבן צייט צו לייענען. דער קאַמף פאַר אַ קורצערן אַרבעטס־טאָג איז צווישן אַנדערע דאָך געווען אויך אַ קאַמף פאַר פרייע שעהן, פאַר אַ מעגלעכקייט פון גייסטיקער אַרבעט. דאָס לייענען גופא איז פאַרן יידישן אַרבעטער דעמאָלט געווען גאָר נישט קיין גרינגע מלאכה. דאָס רוב בחורים פלעגן נאָך ווי עס איז דורכקריכן אַ יידיש ביכל: זיי זיינען דאָך געגאַנגען אין חדר, געקאָנט דאַוונען. צווישן די מיידלעך זיינען געווען גאָר אַ סך, וואָס האָבן אפילו קיין עברי ניט געקענט. אויס־געלערנט לייענען האָבן זיי זיך שוין אין דער באַוועגונג.

אָבער קענען לייענען איז נאָך ניט אַלץ. אַ חוץ דעם אלף בית פון אותיות, איז נאָך פאַראַן אַן אלף בית פון באַגריפן, די ערשטע עלעמענטאַרע ידיעות פון געשיכטע, נאַטור וכדומה, אָן וועלכע עס איז אוממעגלעך צו פאַרשטיין אַן ערנסטע רעדע אָדער ביכל. ביי לייטן באַקומט מען אָט די ראשי פרקים אין דער פאָלקס־שול. דער יידישער אַרבעטער האָט קיין פאָלקס שול ניט געהאַט; פון חדר האָט ער קיין וועלט־לעכע ידיעות ניט מיטגעבראַכט. די קרייזלעך און געהיימע פאַרזאַמלונגען, די באַגעגענישן מיט אינטעליגענטן, דער קלוב אונטערן פרייען הימל, וואָס האָט געטראָגן דעם נאָמען

„אַרבעטער-בערזע", שפּעטער די אָוונט-קורסן אין ליטעראַרישע פֿאַראיינען – דאָס אַלץ האָט באַרייכערט דעם מוח מיט נייע באַגריפֿן, מיט פֿאַרשיידענע ידיעות, צוגעוואוינט צו דענקען, זיך אָפּצוגעבן אַ דין וחשבון אין אַלץ, וואָס אין אים און אַרום אים. דאָס האָט אין אַ געוויסער מאָס פֿאַרביטן די אָנפֿאַנגס-בילדונג אין אַ פֿאָלקס שול.

אַ מענטש פֿון דער מאַסע, ווען דאָס לייענען איז אפילו ביי אים געוואָרן אַ געוואוינשאַפֿט, האָט ער ליב צו זיפּן ביכער; אָפֿט לייענט ער נאָר די קורצע שורות, די געשפּרעכן, היפּט איבער די באַשרייבונגען, יאָגט זיך צו דערוויסן דעם סוף פֿון דער מעשה. אַמאָל פֿאַרשטייט ער יעדע שורה באַזונדער און איז ניט בכח צונויפֿצובינדן עטלעכע שורות אין איין געדאַנק. ביים סוף זייטל פֿאַרגעסט ער דעם אָנהויב. וואָס עפּעס טיפֿער רופֿט ער „נודנע". „אַ בוך, זאָגט ער, דאַרף זיך לייענען אַליין..." זיך אַריינטאָן, אָנשטרענגען, פֿאַרטיפֿן, אומקערן זיך אַביסל צוריק און פֿאַרגלייכן, הנאה האָבן פֿון דער שפּראַך – דאָס געהערט צו אַ העכערער מדרגה פֿון קולטור; אַ מענטש מוז אַרבעטן איבער זיך, איידער ער דערגרייכט דערצו. דאָס זעלביקע איז מיט קענען הערן ניט בלויז מיט די אויערן, נאָר אויך מיטן קאָפּ, זיך אַריינטראַכטן, איבעראַרבעטן דאָס געהערטע מיטן אייגענעם שכל. לייענען און הערן אַקטיוו – דאָס האָט דער יידישער אַרבעטער פֿון חדר ניט מיטגעבראַכט. די ישיבה האָט נאָך געגעבן וועלכע ניט איז גימנאַסטיק פֿאַרן מוח; אָבער וויפֿיל קינדער פֿון דער מאַסע האָבן עס געהאַט דעם „גליק" צו לערנען אין אַ ישיבה? דער אַוואַנגאַרד פֿונם יידישן פּראָלעטאַריאַט האָט באַקומען די נויטיקע גייסטיקע דיסציפּלין אין זיין קלאַסן-באַוועגונג, וועלכע האָט געלייגט די גרעסטע וואָג אויפֿן געדרוקטן און געהערטן וואָרט, אויף דער אַרבעט פֿון באַוואוסטזיין. דאָס, וואָס דער נייער אַרבעטער-ייד האָט גענומען איבערשאַצן אַלע ווערטן, ברעכן אַלע פֿאַר-אורטיילן און טראַדיציעס – שוין דאָס אַליין האָט געמאַכט, אַז זיין מוח זאָל זיך באַוועגן געשווינטער און לעבעדיקער, האָט אים געשליפֿן, קולטיווירט.

דער אַרבעטער, אַלס קולטור-מענטש – דאָס איז דער גרעסטער פאַרדינסט פונם סאָציאַליזם פאַר דער נייער יידישער קולטור. אָן דעם וואָלט זי ניט מעגלעך געווען, זי וואָלט פשוט ניט געהאַט אויף וועמען זיך צו האַלטן. אונזער בעסער בוך, אונזערע ערנסטערע לעקציעס, די התחלות פון אַ יידישן קונסט-טעאַטער, פון אַ יידישער פּלאַסטישער קונסט – דאָס אַלץ איז מעגלעך נאָר אַ דאַנק דעם, וואָס די יידישע אַרבעטער-באַוועגונג האָט אין משך פון עטלעכע און דרייסיק יאָר געשאַפן אין דער יידישער מאַסע באַדייטנדיקע קולטורעלע שיכטן, וואָס נויטיקן זיך אין דעם אַלעם, פאַר וועלכע די נייע ליטעראַטור, די נייע קונסט – די נייע קולטור בכלל איז אַ לעבעדיקע בלוטיקע נויטבאַדערפטיקייט.

די אומגאַנגס-שפּראַך פונם יידישן אַרבעטער איז געווען אַזוי אָרעם, ווי ס'איז אָרעם געווען זיין וועלט. ער האָט ווייניק ווערטער געדאַרפט און האָט ווייניק ווערטער פאַרמאָגט. האָט זיך עמעצער געוואָלט אויספיינען, „ריידן מיטן שבתדיקן לשון", לויטן זאַפטיקן אויסדרוק פון פאָלק, פלעגט ער אַריינ-בראָקן עטלעכע ווערטער סמאַרגאָנער דייטש, אַ פּאָר האַלבע פּראַזן ווילנער רוסיש; אײן צייט זיינען געווען אין דער מאָדע אַזעלכע ווערטלעך, ווי: עס פּאַסט צו זאָגן, מיט רעספּעקט צו מעלדן, פּאַלאָזשים. די באַוועגונג האָט מיט אַמאָל פאַר-ברייטערט דעם האָריזאָנט פונם יידישן אַרבעטער, ער האָט געקריגן אַ נויט אין אַ סך נייע ווערטער. צפריער האָט מען זיי גענומען פון רוסיש, נאָר אַ קליין ביסל פאַריידישט. די פּראָפּאַגאַנדע האָט זיך דאָך די ערשטע יאָרן געפירט אויף רוסיש; די אינטעליגענטן האָבן געטראַכט אין רוסיש, און די יידישע ווערטער, וואָס זיי האָבן גערעדט מיט די אַרבעטער, זיינען ביי זיי געווען איבערגעזעצטע. די ערשטע 10–12 יאָר פון דער באַוועגונג איז די שפּראַך פון אַ באַוואוסטזיניקן אַרבעטער געווען פול מיט אַזעלכע ווערטער און אויסדריקן: ער איז אַ סאָזנאַטעלנער, דער אינטעליגענט גיט אַ קרוזשאָק, מ'דאַרף קענען גראַמאָטע, ער ראַזוויוווייעט זיך, נעמען אין וונימאַניע, האָבן אַ פּאַניאַטיע, מאַכן אַ סטאַטשקע, גיין אויף

אַ סאָבראַניע, אויף אַ סכאָדקע... די אַלטע „שבועה״ פון בונד האָט אין זיך געהאַט אַ זעלכע שורות: מיר זיינען דער פּראָלעטאַריאַט, וואָס מ׳רופט דער פּראָסטער נאַראָד (וואַריאַנט: טשאַרנער נאַראָד)... טאָ שרייט זשע, ברידער: נאַראָד, וופעריאָד!״ ביסלעכווייז זיינען די רוסישע ווערטער אַרויס־געשטויסן געוואָרן און אויף זייער אָרט זיינען געקומען אַזעלכע דייטשע, וואָס זיינען געווען נאָענט צום יידישן שניט, אָדער אינגאַנצן יידישע ווערטער. היינט, ווען אַן אַרבעטער רעדט מיט סלאַווישע אָדער דייטשע ווערטער, מאַכט מען פון אים חוזק.

דאָ האָט געווירקט די אַרבעטער־ליטעראַטור, ס׳האָט געווירקט דער פאַקט, וואָס די וואַרשעווער און לאָדזער יידן האָבן ניט געקאָנט פאַרדייען די רוסישע ווערטער; עס האָט אויך געווירקט דער עסטעטישער חוש פון די אַרבעטער. אַ גרויסן פאַרדינסט פאַר די נייע ווערטער האָבן די בערשטער, וועלכע האָבן געוואוינט ביי דער פּרייסישער גרענעץ, און די דייטשע שפּראַך איז זיי געווען נעענטער, ווי די רוסישע. ניט אַזוי גיך טוט זיך, ווי עס רעדט זיך. יעדעס וואָרט איז דורכגעגאַנגען עטלעכע גלגולים, ביז עס האָט זיך אויסגע־סטאַלירט. איך געדענק נאָך די גלגולים פונם וואָרט קרוזשאָק. סוף פאָריקן יאָרהונדערט האָט שוין אָט דער רוסישער טערמין געקלונגען פרעמד דעם בעסערן יידישן אַרבעטער און מ׳האָט גענומען זוכן, מיט וואָס אים צו פאַרבייטן. אין איין געגנט האָט מען באַנוצט „אַ רעדל״, אין אַנדערע געגנטן „אַ צירקל״, „אַ רינגל״. אין הארבסט 1900 איז דער פירער פונם בערשטער־בונד אורציק געקומען פון וואָלקאָווישק קיין דווינסק און מיטגעבראַכט דאָס וואָרט „קרייזל״. עס איז געפעלן געוואָרן, האָט זיך צוגענומען.

עס איז געווען קנאַפּ צו שאַפן אַ יידישן אַרבעטער־לעזער; מ׳האָט געדאַרפט זאָרגן דערפאַר, דער דאָזיקער לעזער זאָל האָבן וואָס צו לייענען: דער לעזער וואַקסט דאָך צוזאַמען מיטן בוך. צוזאַמען מיט די ערשטע עקאָנאָמישע קאַסעס (אומלעגאַלע פּראָפעסיאָנעלע פאַראיינען) גייען די יידישע

אַרבּעטער-בּיבּליאָטעקן. אין דער נעץ איינריכטונגען פון יעדער אָרגאַניזאַציע האָט אַלע מאָל פאַרנומען אַ חשובן אָרט די בּיבּליאָטעק-קאָמיסיע. אָנגעהויבּן פון אַ פּאָר צענדליק בּיכער, וואָס זיינען געלעגן בּאַהאַלטן ערגעץ אויף אַ בּוידעם-שטיבּל און האָבּן געבּילדעט דאָס בּיבּליאָטעקל פון אַ קרייזל אָדער אַ פאַך, געענדיקט מיט די פאַרהעלטניסמעסיק רייכע בּיבּליאָטעקן פון אייניקע היינטיקע גראָסער אָדער בּאָראָכאָוו-קלובּן, ציט זיך אַ לאַנגע ליניע זאָרגן אין כּוחות, וואָס זיינען אַוועקגעלייגט געוואָרן אויף דער שווערער אַרבּעט פון געבּן דעם אַרבּעטער אַ בּוך אין האַנט.

אַ בּיבּליאָטעק דאַרף מען האָבּן מיט וואָס אָנצופילן. מיט אַ יאָר 35 צוריק איז פאַר אַ יידישע בּיבּליאָטעק כּמעט קיין בּיכער ניט געווען. דער רוסישער אַרבּעטער האָט בּאַקומען בּירושה פון זיינע הערשנדיקע קלאַסן אַ רייכע ליטעראַטור. וואָס פאַר אַ ירושה האָט דער יידישער אַרבּעטער בּאַקומען פון זיינע פּנים? אויפן געבּיט פון דער וועלטלעכער ליטעראַטור כּמעט ווי גאָר נישט. פון בּעלעטריסטיק האָבּן מיר מיט 35 יאָר צוריק פאַרמאָגט נאָר מענדעלין און די ערשטע טריט פון שלום עליכם און פּרץ. די שיינע ליטעראַטור, וואָס מיר פאַרמאָגן היינט, איז אויסגעוואַקסן צוזאַמען מיט דער יידישער אַרבּעטער-בּאַוועגונג און זי וואָלט געווען ניט אַן ערך אָרעמער, ווען זי זאָל זיך דאַרפן שטיצן נאָר אויף אונזער קליין-בּאַלעבּאַטיש וועלטל. אונזער קליינבּירגערלעכע מאַסע — אַ גרויסער טייל אירער איז פרום און אַלט פרענקיש און דאַרף בּכלל קיין ליטעראַטור נישט; אַן אַנדער גרויסער טייל האָט שטאַרקע העבּרעאיסטישע סענטימענטן, וואָס גייען כּמעט דורכאויס האַנט און האַנט מיט תּכלית=אַסימילאַציע. ניט אַן ערך קלענער זיינען די קליינבּירגערלעכע שיכטן, וואָס פילן אַ נויט אין אַ יידישן בּוך און צווישן זיי איז דאָ אַ סך אַזעלכע, וואָס זיינען אין דער יוגנט געווען אַרבּעטער און האָבּן דורכגעמאַכט די שול פון דער בּאַוועגונג.

די נייע יידישע ליטעראַטור איז דורכגעדרונגען מיט זאַפטן פון דער יידישער אַרבּעטער-בּאַוועגונג. דערמאָנט זיך

מאָריס ראָזענפעלד, אברהם רייזען, דוד פינסקי, דערמאָנט זיך י. ל. פרצעס שאַפונגען פון 1894—1897. אונזערע בעלעטריסטן זיינען שטאַרק באַאיינפלוסט געוואָרן פון די קעמפנדיקע אַרבעטער-מאַסן, געגומען פון זיי טעמעס, שטימונגען. און אויב יעדער שריפטשטעלער, צי וויל ער עס אָדער נישט, רעכנט זיך מיט דער אוידיטאָריע, וועלכע וועט זיין ווערק אויפנעמען, און זי ווירקט-מיט אין זיין שאַפן, איז פאַרן יידישן לעזער אַזאַ אוידיטאָריע געווען מער ווי אַלץ די פאָרגעשריטענע יידישע אַרבעטערשאַפט. דער נייער יידישער אַרבעטער האָט געגעבן נישט בלויז די אוידיטאָריע; ער האָט אויך אויסגעטיילט פון זיך טאַלענטירטע שפּעער. עס איז גענוג אָנצורופן די נעמען: י. מ. ווייסנבערג, יונה ראָזענפעלד, מאניע לייב, לייוויק און אַ סך אַנדערע קלענערע.

די אַרבעטער-באַוועגונג האָט דאָ אויך געווירקט דירעקט, זי האָט זיך געמיט צוצוציען די אויפמערקזאַמקייט פון אונזערע קינסטלער צו דעם נייעם אַרבעטער-יידן. די פּיאָנערן פון בונד זיינען געשטאַנען אין ענגער פאַרבינדונג מיט פרצען, פינסקין, גוידאַן, רייזענען און האָבן אויף זיי געווירקט. די סאָציאַליסטן האָבן אויך געהאַלטן פאַר נויטיק אַרויסצוגעבן בעלעטריסטיק פאַר אַרבעטער. אין דער צייט פון קאָנספּיראַציע, ווען דרוקן און טראַנספּאָרטירן ליטעראַטור האָט געקאָסט קרבנות, האָט דער „בונד" געדרוקט אין זשענעוו קליינע בעלעטריסטישע זאַמלביכער, דוד פינסקיס „פאַמיליע צבי", האָט עס טראַנספּאָרטירט קיין רוסלאַנד און דאָרטן פאַרשפּרייט. שפּעטער, נאָכן 1905, גיט דער בונדישער פאַרלאַג „די וועלט" אַרויס גרויסע ליטעראַרישע זאַמלביכער (אין איינעם פון זיי איז צום ערשטן מאָל אָפּגעדרוקט פרצעס „גאָלדענע קייט".) גיט אַרויס הירשביינס דראַמעס, ווייטערס „פאַרטאָג", דוד איינהאָרנס „שטילע געזאַנגען"; דרוקט דער פאַרלאַג פון די ס. ס. שלום אַשס „גאָט פון נקמה".

אויב אויפן געביט פון בעלעטריסטיק האָבן מיר מיט 35 יאָר צוריק שוין פאַרמאָגט מענדעלען, איז נאָך די פּאָפּולער-וויסנשאַפטלעכע ליטעראַטור אין יידיש דעמאָלט געווען אַ מדבר.

דאָ האָט מען נאָך אַלץ געדאַרפט אָנהויבן פון בראשית. די פּיאָנערן פון דער יידישער אַרבעטער-באַוועגונג האָבן זיך גענומען פאַר דער דאָזיקער אַרבעט. מ'האָט איבערגעזעצט, קאָמפּילירט, פּאָפּולאַריזירט; געשריבן, אַרויסגעגעבן, פאַרשפּרייט. די אַרבעט איז געווען אַ סך שווערער, ווי מ'קאָן זיך איצטער פאָרשטעלן: די יידישע שפּראַך איז נאָך דעמאָלט ניט געווען מסוגל אויסצודריקן וויסנשאַפטלעכע באַגריפן; ניט געווען קיין טערמינאָלאָגיע, קיין בוי פון דער פּראָזע. דאָס אַלץ האָט מען געמוזט שאַפן. אויב פאַר דער שיינער ליטעראַטור האָט געבויט די יידישע פּראָזע מענדעלי, אין די שפּעטערדיקע קינסטלער אונזערע האָבן זי פאַרפולקומט און פאַרפיינערט, איז די יידישע פּאָפּולער-וויסנשאַפטלעכע שפּראַך — ניט בלויז פאַר געזעלשאַפטלעכער, נאָר, אין אַגרויסער מאָס אויך פאַר נאַטור-וויסנשאַפט — געשאַפן געוואָרן אין דער אַרבעטער באַוועגונג, אין אַמעריקע און אין רוסלאַנד. די אַמעריקאַנער האָבן אָבער געשריבן דייטשמעריש, בעת אין רוסלאַנד האָט מען זיך געמיט צו שרייבן יידיש. לייענט איבער די פּאָפּולאַריזאַציעס, וואָס האָבן זיך זעלטן וועלן געדרוקט אין „יידישן פאָלקס-בלאַט" וכדומה, און פאַרגלייכט זי מיט די פּאָפּולאַריזאַציעס, וואָס דער בונד האָט אַרויסגעגעבן; נאָכמער, פאַרגלייכט די שפּראַך אין פאַרשיידענע פּאָפּולאַריזאַציעס פון בונד גופא פון 1897 ביז 1905, וועט איר אָפּשאַצן, וואָס עס איז אויפגעטאָן געוואָרן אויף דעם געביט.

און דאָס, וואָס איז געזאָגט געוואָרן וועגן דער פּאָפּולער-וויסנשאַפטלעכער ליטעראַטור, קאָן מען נאָך קאַטעגאָרישער זאָגן וועגן אונזער פּובליציסטיק, ביז דער אַרבעטער-באַוועגונג האָבן מיר קיין יידישע פּובליציסטיק גאָר ניט געהאַט. אין די וואָכנבלעטער פלעגן זיך דרוקן בטלנישע מאמרים, אָן טעם און אָן ריח, געשריבן אין אַ תחינה-לשון אָדער האַלב-דייטש, פּאָלאָווינאָ-רייסיש. די שרייבער פון יענע מאמרים האָבן ניט געהאַט וואָס צו זאָגן און ניט געוואוסט ווי צו זאָגן. פאַר אַ נייעם וועלטלעכן געדאַנק איז נאָך דעמאָלט אין יידיש ניט געווען ניט קיין ווערטער, ניט קיין געבויטע פּראָזע.

די סאָציאַליסטן זיינען געקומען צום יידישן אַרבעטער מיט אַ נייעם גרויסן אינהאַלט. זיי האָבן געהאַט אַ סך צו זאָגן און האָבן זיך באַמיט צו זאָגן עס וואָס לייכטער, וואָס איינ-דרוקספולער. אין אָנהויב האָט זיך עס אונז נישט איינגעגעבן. די שפּראַך איז געווען אַ הילצערנע, נישט בויגעוודיק, נישט שיין. די אַרבעטער פלעגן אָפט גוטמוטיק לאַכן: „דער לשון פון דער „אַרבעטער-שטימע" איז ווי תרגום — מ׳קאָן די ציין צעברעכן". אויף די מיטאַרבעטער פון אונזערע אומלעגאַלע אָרגאַנען, פלעגט מען זאָגן, אַז זיי דאַרפן זיך פאַרשרייבן אין האָלץ-אַרבעטער פאַראיין... ביסלעכווייז האָבן מיר זיך אויסגעלערנט שרייבן. די שפּראַך איז געוואָרן רייכער, די פראַזע עלאַסטישער, ענערגישער. און מ׳קאָן זאָגן קאַטעגאָריש: די יידישע פובליציסטיק איז געבוירן געוואָרן און אַ היבש ביסל אויסגעוואַקסן אויפן שויס פון דער יידישער אַרבעטער-באַוועגונג. די בירגערלעכע פובליציסטן האָבן שוין געפונען די שפּראַך אין אַ געוויסער מאָס פאַרטיק.

גייען מיר איבער פון דער שפּראַך צו דעם אינהאַלט. נישט בלויז די בירגערלעכע פובליציסטן, נאָר אפילו די חברים פון אַנדערע יידישע סאָציאַליסטישע פאַרטייען האָבן זיך אָפּגעגעבן כמעט דורכאויס נאָר מיט ריין יידישע פראַגן און פּראָבלעמען, וועלכע זיי האָבן געקייט און געזויגן אָן אַן אויפהער. דער בונד האָט זיך שטענדיק מער ווי אַלץ אָפּגעגעבן מיט אַלגעמיינע פראַגן, און אפילו די ריין יידישע פראַגן האָט ער געשטעלט אין פערספעקטיוו פון די גרויסע אַלגעמיינע פּראָבלעמען; אונזערע נאַציאָנאַלע אינטערעסן האָט ער געגעבן אַן אויסבליק אין די ווייטע וועלט-האָריזאָנטן. אין אַלגעמיינע פראַגן האָבן די יידישע אַרבעטער פון אַלע פאַרטייען און ריכטונגען מער ווי אַלץ זיך געשפּייזט מיט די אויסגאַבן פון בונד. נישט בלויז אין רוסלאַנד אַליין, נאָר אפילו אין גאַליציען און רומעניען, ביז אַ געוויסן גראַד אויך אין אַמעריקע האָט דער יידישער אַרבעטער געצויגן זיין קולטורעלע יניקה פון פאַרלאַג „די וועלט". נעמען מיר אַ היינטיקע יידישע ביבליאָטעק. אַ באַדייטנדיקער טייל אירער איז באַשאַפן געוואָרן דירעקט

אין דער אַרבעטער באַוועגונג; נאָך אַ גרעסערער טייל איז געשאַפן געוואָרן אונטער איר איינפלוס אָדער איז געוואָרן מעגלעך נאָר אַ דאַנק איר אַרבעט.

די יידישע שפּראַך און ליטעראַטור זיינען געוואַקסן אויף אַ ריי גרויסע באַוועגונגען, וואָס יעדערע אין איר צייט האָט זיי געגעבן אַ שטאַרקן שטויס. דאָס איז געווען אַ פריער די חסידות, וועלכע האָט באַרייכערט די שפּראַך מיט אַ סך העכערע נשמה־יתירהדיקע ווערטער, האָט אַריינגעגאָסן נייע לעבעדיקע שטראָמען אין אונזער פאָלקלאר און האָט אונז איבערגעלאָזן אַזאַ פּערל ווי ר׳ נחמן בראַסלאַווערס מעשיות. דערנאָך איז געקומען די השׂכּלה. אין די לעצטע עטלעכע און דרייסיק יאָר האָבן געווירקט צוויי גרויסע באַוועגונגען: דער ציוניזם און דער סאָציאַליזם. ביידע האָבן געהאַט אַ השפּעה אויף דעם וואוקס פון אונזער שפּראַך און ליטעראַטור. דער ציוניסטישער „יוד״ איז געוויס געווען אַן עטאַפּ אין דער נייער יידישער ליטעראַטור. אָבער דער ציוניזם איז אין תוך געווען העברעאיסטיש און אויב ער האָט עפּעס געטאָן פאַר יידיש, איז עס געווען קעגן זיין ווילן, נאָר געטריבן פון זיינע קעגנער, די סאָציאַליסטן. איך רייד ניט וועגן דעם אָדער יענעם איינצלנעם ציוניסט; איך רייד וועגן דעם ציוניזם אַלס ריכטונג און באַוועגונג. און דער ציוניזם איז געשטאַנען איבער די מאַסן, ניט אין די מאַסן. איז זיין ווירקונג געווען אומגעהויער קליין אין פאַרגלייך מיטן סאָציאַליזם, וועלכער האָט געעפנט נייע שאַפונגס־קוואַלן אין די טיפענישן פון פאָלק.

לאָמיר דאָ פאַרצייכענען די אָוונט־קורסן פאַר אַרבעטער אין ווילנע, מינסק, האָמעל, די ליטעראַרישע געזעלשאַפטן אין ווילנע, וואַרשע, דווינסק, וויטעבסק, די „האַרפע״ אין לאָדז, די דראַמאַטישע פאַראיינען. אין די פינסטערע יאָרן פון סטאָליפינס ממשלה זיינען זיי געווען כּמעט די איינציקע לעגאַלע צענטרן פון דער יידישער אַרבעטערשאַפט — אין יידישן תחום זיינען דאָך קיין לעגאַלע פּראָפעסיאָנעלע פאַראיינען אין יענער צייט כּמעט ווי ניט געווען. קיין ברייטע אַנטוויקלונג איז די קולטור־געזעלשאַפטן פון יענער צייט ניט באַשערט געווען: אין יענע

יאָרן איז דאָך די אינטעליגענץ אַנטלאָפן פון דער באַוועגונג, איז געווען אַ מאַנגל אין קולטור-טוער. חוץ דעם זיינען די לעגאַלע מעגלעכקייטן דעמאָלט געווען זייער קליין און די אַרבעטער פלעגן זיי מיט רעכט רופן: לעגאַלע אוממעגלעכקייטן. די קולטור-געזעלשאַפטן האָבן ניט אַזוי געלעבט, ווי כּסדר געציטערט פאַרן טויט. פּראָבעס אויפן געביט פון טעאַטער האָבן די יידישע סאָציאַליסטן אָנגעהויבן מאַכן נאָך אין די „אומלעגאַלע" יאָרן. מיט דער גרעסטער איינשטעלעניש פלעגט מען סוף פּאָריקן און אָנהויב הייבּנטיקן יאָרהונדערט שטעלן אומלעגאַל, ערגעץ אין אַ שטאַל הינטער דער שטאָט די „מלחמה פאַרן לעבן" (איבערגעמאַכט פון ש. אנ-סקיס „געשיכטע פון אַ פאַמיליע") הויפּטמאַנס „וועבער". אָקטאוו מירבאָס „זשאַן און מאַדלענאַ". נאָכן 1905 האָבן זיך בּיי די ליטעראַרישע און דראַמאַטישע פאַראיינען געגרינדעט דראַמאַטישע קרייזן, וועלכע האָבן געשטעלט „ליטעראַרישע" דראַמעס און האָבן געהאָלפן דערציען ניט בלויז דעם יידישן טעאַטער-עולם, נאָר אויך אַ ריי אַרטיסטן. הירשביינס דראַמעס זיינען אַ פריער אַ לענגערע צייט געשטעלט געוואָרן נאָר דורך די דראַמאַטישע קרייזן פון אַרבעטער און ערשט פון דאָרטן זיינען זיי אַריבער אויף דער פּראָפעסיאָנעלער בינע. די „ווילנער טרופּע" אין איר ערשטער פאָרמאַציע איז אויסגעוואַקסן פון דעם דראַמאַטישן קרייז בּיי דער ווילנער ליטעראַריש-דראַמאַטישער געזעלשאַפט פון בונד.

און די יידיש-וועלטלעכע פאָלקסשול — ווער האָט זי געשאַפן? די יידישע סאָציאַליסטן האָבן געקעמפט פאַר די פּאָליטישע פאָרבאַדינגונגען, אָן וועלכע אַזאַ שול וואָלט געווען אוממעגלעך; זיי האָבן געוועקט בּיי די יידישע אַרבעטער דעם ווילן צו אַ נייער יידישער שול. זיי האָבן אויך אַ סך געטאָן צו שאַפן די יידישע שול גופא. אין קיעוו, וואַרשע, ביאַלאָסטאָק, לאָדז, ווילנע, דווינסק, מינסק, קאָוונע, ריגע און ד. גל. האָבן די יידישע אַרבעטער-פאַרטייען דירעקט געשאַפן די יידישע פאָלקס-שול, דעם יידישן קינדער-גאָרטן און קינדער-היים. אַלע ווייסן, וואָס פאַר אַ גרויסע ראָלע די בונדישע עלעמענטן שפּילן אין דער אַלגעמיינער יידישער שול-אָרגאַניזאַציע פון גאַנץ פּוילן

אָדער אין דעם צענטראַלן בילדונגס־קאָמיטעט (צ. ב. ק.) פון ווילנע. ווי ווייט אין די פּאַראייניקטע שטאַטן און אין קאַנאַדע עקזיסטירט אַ יידישע שול האָבן אין דעם אַ גרויסן פאַרדינסט די פּועלי ציון און די ס. ס. (ס. ט. האָט מען זיי אין אַמעריקע גערופן, ס׳הייסט סאָציאַליסטן־טעריטאָריאַליסטן.) שפּעטער זיינען דאָרטן צו דער שול־אַרבעט צוגעשטאַנען די בונדיסטן, דער אַרבעטער־רינג.

איינער פון די סימנים פון אַ קולטורעלן פּראָלעטאַריאַט איז דאָס, וואָס ער טיילט אויס פון זיך זיין אייגענע אינטע־ליגענץ, וועלכע פירט אָן זיין באַוועגונג. אין דעם פּרט קאָן זיך דער דייטשער פּראָלעטאַריאַט רעכענען פאַר דעם קול־טורעלסטן זון פון דער אַלוועלטלעכער פּראָלעטאַרישער משפּחה, אַזוי פיל האָט ער אויסגעטיילט פון זיינע רייען פּאָליטישע, פּראָפעסיאָנעלע און קאָאָפּעראַטיווע טוער און פירער, אַזוי פיל רעדאַקטאָרן, פּובליציסטן, לעקטאָרן וכדומה. דער יידישער פּראָלעטאַריאַט טיילט אויס ניט גענוג אינטעליגענטע טוער און פירער פאַר זיין באַוועגונג. די יידישע קולטור איז נאָך צו אָרעם, אַז אויף איר אַליין זאָל זיך קאָנען אויסהאָדעווען אַ מאָדערן־אויסגעבילדעטער אינטעליגענט. בפּרט, אַז ביז די לעצטע 10 יאָר האָבן מיר נאָך אַפילו קיין יידישע פאָלקסשול ניט געהאַט. און אויב אַן אַרבעטער באַהערשט די לאַנדס־שפּראַך ווערט זי ביי אים אַ קאַפּיטאַל, וואָס גיט די מעגלעכ־קייט זיך אויפצוהויבן העכער אויפן סאָציאַלן לייטער, ווערן אַ דאַנטיסט צי גאָר אַ דאָקטאָר. אין דער ווירטשאַפטלעכער געטאָ, ביי דער ענגשאַפט פון די יידישע פּרנסות, פון וועלכער יעדער עטוואָס מער פּעאיקער און ענערגישער מענטש זוכט צו אַנטלויפן, איז זיך ביים אינטעליגענטערן יידישן אַרבעטער פאַראַן אַ גרויסע שטרעבונג צו עקסטערנעווען; אַ דערוואַקסענעם מענטשן, וואָס האָט אין דער קינדהייט ניט באַקומען קיין סיסטעמאַטישע בילדונג, קומט דאָס שטודירן אָן שווער, גיט ער דערויף אָפּ זיין גאַנצע ענערגיע, און די אַרבעטער־באַוועגונג פאַרלירט אים כמעט אין גאַנצן. אָבער ווי ווייט ביי אונז עקזיסטירט אַן אַרבעטער־אינטעליגענץ, האָבן די סאָציאַליסטישע

פּאַרטייען אַ סך געטאָן, כּדי זי אַרויסצורופן און דערציען. דער בונד, וועלכער האָט מער ווי אַלץ געהאַט צו טאָן מיט דער פּשוטער מאַסע, ניט מיט באַלעבאַטישע קינדער, האָט דערבײַ געהאַט אַ שווערע אַרבעט, און דאָך האָט ער אין דעם פּרט אַ סך אויפגעטאָן. זײַנע קרײַזלעך, אָוונט־קורסן, דיסקוסיעס, זײַן ליטעראַטור און פּרעסע האָבן דערצויגן אַ ריי אַרבעטער־אינטעליגענטן, וואָס האָבן געשפּילט אַ גרויסע אָנפירנדיקע ראָלע אין דער ייִדישער אַרבעטער־באַוועגונג פאַר די לעצטע 25 יאָר.

III

נאָך צוויי שטריכן, וואָס מאַכן פול דאָס בילד.

אַ ייִדישער בוכהענדלער און פאַרלעגער דערציילט מיר:

ביז 1906 פלעגן מיר אַרויסגעבן און פאַרקויפן דער עיקר ראָמאַנען, דערציילונגען, לידער. די נייע ביכלעך זײַנען קיין געשעפט ניט געווען. ערשטנס איז געווען אַ שטיקל סכּנה. ס'איז טאַקע אַלץ כּשר, דער צענזאָר האָט דערלויבט, און דאָך ציטערט די הויט. אָבער דער עיקר: ס'האָט ניט געלוינט. ווער האָט זיי געדאַרפט די דאָזיקע ביכלעך און וואָס האָט מען געקאָנט האָבן פון זיי? ערשט אין 1906 האָט מען אין די בוך־קראָמען אָנגעהויבן זיך נאָכפרעגן אויף ביכלעך מיט משונהדיקע נעמען, עפּעס ק אָ נ ס ו ס ־ פ אַ ר א י י נ ע ן (ער מיינט קאַוטסקיס „קאָנסום־פאַראיינען") און נאָך אַזעלכע שאַלאַמויזן. מיר האָבן זיך דערוואוסט, אַז פון די נייע ביכלעך קאָן מען אויך מאַכן אַ רובל, האָבן מיר עס אָנגעהויבן פאַר־קויפן; שפּעטער אַפילו אַליין דרוקן: מיר האָבן אונזערע אייגענע שרײַבער, וואָס טויגן צו אַלץ און קענען אָנשרײַבן, וואָס נאָר מ'הייסט, ביליק און גיך, האָבן מיר בײַ זיי באַשטעלט אַזעלכע ביכלעך מיט משונהדיקע נעמען. דער נייער מין סחורה האָט זיך בײַ אונזערע מוכרי ספרים טאַקע אַזוי גערופן „ק אָ נ ס ו ס ־ פ אַ ר א י י נ ע ן".

שלום אַש האָט מיר אַמאָל געזאָגט: איך בין ניט קיין סאָציאַליסט, אָבער פאַרן „בונד" האָב איך גרויס דרך ארץ,

און דווקא דערפאַר, וואָס איך בין אַ יידישער שרייבער. דער יידישער אינטעליגענט פאָדערט פון מיר: שרייב נאָר וועגן יידן און יידישקייט. אַלגעמיין-מענטשלעכע פּראָבלעמען, די אַלגעמיין-מענטשלעכע שטריכן פון מיין נשמה – דאָס געפין איך ביי די רוסן, ביי די דייטשן. דו דאַרפסט ריידן צו מיין פּינטעלע ייד... אויף אַזאַ אופן האַקט ער מיר אָפּ די פליגלען, פאַררוקט ער מיך אונטערן אויוון פונם אַלטן בית-המדרש. פאַר דעם אַרבעטער בין איך ליב און וויכטיק אינגאַנצן, ער פאָדערט ניט, איך זאָל כסדר קיצלען זיין יידישע נשמה. ער זוכט דעם מענטשן אין מיר, די גאַנצע וועלט אין מיר. ער פאָדערט פון מיר ברייטקייט און מאַכט מיך ברייט. אָט פאַרוואָס איך האָב ליב דעם יידישן אַרבעטער.

מען מוז געדענקען: די קולטורעלע אַנטוויקלונג פון די מאַסן גייט זייער לאַנגזאַם. עס דאַרף נעמען יאָרן און יאָרן, איידער מ׳הויבט אויף אַ מאַסע אויף עטוואָס אַ העכערע מדרגה פון קולטור. און די יידישע קולטור-אַרבעט האָט באַגעגנט אויף איר וועג גאָר אַ סך מניעות: באַגרענצונגען און רדיפות, עקאָנאָמישע דלות, די קללה פון צוויי שפּראַכן, די אָרעמקייט און צעבּרעקלטקייט פון אונזערע קולטור-כוחות. און די יאָרן פון וועלט-קריג, פון פּאָגראָמען און גירושים, פון הונגער און בלוטיקער נויט זיינען געווען באַזונדערס שווער פאַר אונזער קולטור-אַרבעט.

און מ׳טאָר זיך ניט אָפּ אַרען. מיר האָבן נאָך אַ סך, גאָר אַ סך פינסטערניש צו באַקעמפן. די לעצטע יאָרן האָבן אין אייניקע פּרטים אָפּגעשטויסן די קולטורעלע אַנטוויקלונג פון די ברייטע מאַסן אַ ביסל אויף צוריק. אונזער וועג איז נאָך גענוג לאַנג און שווער. אָבער ווען מ׳פאַרגלייכט דעם קול-טורעלן מצב פון די יידישע מאַסן פאַר אַ יאָר 35 צוריק מיט דעם, וואָס מיר זעען איצט, קומט אויס צו באַוואונדערן, וואָס פאַר אַ וווייטן מהלך מיר זיינען שוין אָפּגעגאַנגען. עס איז איצט זיך גאָר שווער פאָרצושטעלן די געדיכטע פינסטערניש, אין וועלכער דער יידישער אַרבעטער האָט דעמאָלט געלעבט. איצט פעלט אונז נאָך אַ סך; דעמאָלט האָבן מיר קיין זאַך

נישט פאַרמאָגט. איצט ווייסן מיר לפּחות, וואָס אונז פעלט, פילן מיר אַ דורשט נאָך קולטור. דעמאָלט זיינען מיר געווען טעמפּ, קיין זאַך נישט געוואוסט און קיין זאַך נישט געוואָלט וויסן. איצט קאָנען מיר שוין ציילן קולטורעלע דערגרייכונגען, האָבן מיר שוין אויסגעטראָטענע וועגן. דעמאָלט האָבן מיר געלעבט אין אַ מדבר, אַ מדבר אַרום אונז און אין אונז.

לאָבוזעס, גנבים און קאָמבינאַטאָרן

זייערע באַגעגענישן און צוזאַמענשטויסן מיט דער יידישער אַרבעטער־באַוועגונג

א קאַפּיטל זכרונות

I

מיט אַ יאָר 30 — 40 צוריק, ווען מען פלעגט זאָגן ווילנע זאָגן דאָס וואָרט „חברה", האָט עס געהאַט צווייערליי טייטשן. עס האָט געקאָנט הייסן חברה תּורה, חברה פּועלים, חברה קדישא; און עס האָט אויך געקאָנט הייסן: חברה־פּאַטש. סתּם אַ חברה־מאַן האָט געהייסן אַ וואוילער יונג, פון די טרינקער און שלעגער. איז אַ פרומער ייד געוואָרן אַ מיטגליד פון דבורה־אסתּרס „גמילת־חסד", צי פון ר' צבי הירשס „חיי אדם" — האָט מען אויף אים געזאָגט: ער האָט זיך פאַרשריבן אין חברה. אויף אַ וואוילן יונג, וואָס איז געוואָרן אַ חבר פון יחיאלקען אָדער יחיאל־אייזקען, האָט מען געזאָגט: ער האָט זיך איינגעקויפט אין חברה. אפשר דערפאַר, וואָס ביי יחיאלקען אָדער יחיאל־אייזקען האָט מען נישט געשריבן און נישט געמעקט, נאָר ביים אַריינגיין פלעגט מען דאַרפן שטעלן בראָנפן פאַר חברה.

די חברה פּאַטש איז באַשטאַנען פון פורמאַנעס, קצבים, שמידן, קוימנקערער — שטאַרקע, ריזיקאַנטן, וואָס קאָנען גוט אַריינגיסן, געבן אַ פּעטש, אַז אויף דעם אָרט זאָל קיין גראָז נישט וואַקסן, און רעכענען זיך ווייניק מיט די אָנגענומענע מנהגים פון דרך־ארץ און סטאַטעק. קיין

פראָפּעסיאָנעלע גנבים אָדער פּרויצן-הענדלער זענען זיי נישט געווען. זיי פֿלעגן אַפילו קוקן אויף יענע, ווי אויף געפאַלענע, נידעריקע נפשות; ווען אַ וואוילער יונג איז אַרעסטירט געוואָרן, איז עס דאָס רוב געווען אין פּאָליציי פּאַר אַ סקאַנדאַל, נישט אין טורמע פּאַר אַ גנבה. אָבער אינ-גאַנצן ריינע הענט האָט אין חברה זעלטן ווער געהאַט. וואו עס האָט זיך גלאָזן פאַרבייגייענדיק עפּעס „צוציען", נעמען אַ „מאָטע" (אַ חלק אינם געגנבעטן) אָדער „פֿאַרדינען" אַ קערבל ביי טריפה סחורה, האָט מען דערמיט נישט געבראַקירט. בכלל זענען דאָס געווען נישט קיין פאַרברעכער, נאָר פּרימיטיווע מענטשן מיט הייס בלוט, ביי וועמען די ענערגיע ברויזט און רייסט זיך פון די פּענטעס.

די חברה-לייט זענען דאָס רוב געווען יונגע מענטשן פון אַ יאָר 20 — 30. אַ פּערציקער האָט מען צווישן זיי געקאָנט טרעפן נאָר זעלטן. ווען אַ חברה-מאַן איז געוואָרן עלטער, האָט ער זיך געסטאַרעט צו „ווערן אַ מענטש". חברה-לייט פלעגן זיך שלאָגן מיט די הוילע הענט, מיט שטעקנס, מיט וואָס מ'האָט געכאַפּט. אייניקע האָבן געהאַט אייזערנע הענטשקעס. ביז מעססערס פלעגט דערגיין זייער זעלטן, און מער ווי אַלץ ביי קצבים: אַ קיילער – פלעגט מען זאָגן – איז אַ מערדער; צו אַ „שפּייער" (רעוואָלווער) האָבן נאָך דעמאָלט די יידישע לאָבוזעס געפילט אַן אינערלעכן שרעק.

די חברה איז נישט געווען קיין פעסטע אָרגאַניזאַציע. דאָס איז גיכער געווען אַ לויזער פאַרבאַנד. נעמען זיך צונויף אַ 5 – 6 מענטשן אַרום 10 אַ מענטשן יחיאלקען, אַרום ראובקע די בלוז; נאָך עטלעכע אַרום משהקע גראַבאַטש. האָבן מיר דריי חברות. יעדע חברה גייט צוזאַמען, טרינקט צוזאַמען, צוזאַמען גיט מען אַ קלאַפּ און צוזאַמען כאַפּט מען אַ קלאַפּ. יעדע חברה האָט זיך איר עלטסטן. קיינער קלויבט אים נישט אויס. ער ווערט פון זיך אַליין דער פירער, ווייל ער איז דער שטאַרקסטער אָדער דער גרעסטער ריזיקאַנט.

הברות שלאָגן זיך מיט אַנאַנדער, מאַכן שלום, גיסן

זיך צונויף און שפּאַלטן זיך; איינצלנע וואוילע יונגען גייען אָפּט אַרויס פון איין חברה און קויפן זיך איין אין אַן אַנדער חברה. חברה איז אין יענער צייט געווען פּאָפּולער, אַפילו אַרומגערינגלט מיט אַן אייגנאַרטיקן שטראַלן־גלאַנץ; זי האָט געווירקט אויף דער פאַנטאַזיע, אויף דער פּוסטער גאוה. לויט דעם מוסטער פון דערוואַקסענע, האָבן זיך געבילדעט חברות פון 15 — 16־יעריקע בחורימלעך. אַפילו 10 — 12־יעריקע חדר־יינגלעך פלעגן זיך שפּילן אין חברות און זיי פלעגן דעם שפּיל אָננעמען גאַנץ ערנסט. ביי די חדר־יינגלעך זענען די מצר־באַוואוסטע דערוואַקסענע חברה־לייט געווען איינגעהילט אין לעגענדן. אויף יעדן פון זיי האָט מען געזאָגט, אַז ער האָט זיך אַרום עטלעכע רייפן (קיילעכדיקע ביינער, וואָס גאַרטלען אַרום דעם גאַנצן גוף און גיבן אים צו אַ באַזונדערן כּוח) און מען האָט געהאַט צו דערציילן אַ סך מעשיות פון זייער גבורה.

חברה פּאַטש איז געווען איינגעגלידערט אין לעבנס־שטייגער. זי האָט, אַזוי צו זאָגן, אויסגעפּילט געוויסע פונקציעס, וואָס קיין אַנדערער האָט אויף זיך נישט געקאָנט נעמען. דאַרף אַ סוחר ברענגען סחורה פון אייזנבאַן אין שטאָט אַריין און האָט מורא, אַז גנבים אָדער די פורמאַנעס אַליין זאָלן אויפן וועג עפּעס נישט אַראָפּנעמען — דינגט ער אַ חברה־מאַן, יענער זאָל מיטגיין מיט די פורן: און ווען אַ ראובקע „די בלוז" וועט מיטגיין, וועט שוין די סחורה זיין גאַנץ. אָפט איז אַפילו נישט נויטיק, דער חברה־מאַן זאָל מיטגיין; עס איז גענוג, מ׳זאָל וויסן, אַז ראובקע „די בלוז" אָדער משהקע גראַבאַטש איז אין דעם, אַז ביי די פורמאַנעס זאָל ציטערן די הויט. ווילט איר זיך אָפּרעכענען מיט אַ שונא און איר ווילט נישט, צי איר קאָנט עס נישט טאָן אַליין מיט אייגענע הענט — גיט איר יחיאלקען אַ קוואָרט בראָנפן מיט אַ קצבל, און ער וועט אָנפּאַטשן אייער שונא אויפן גאַס, פאַר אַלעמען אין די אויגן, אַזוי, אַז יענער זאָל האָבן צו געדענקען. האָט אַ מיידל פון דער מאַסע אַוועקגעוואָרפן

איר בחור און אָנגעהויבן אַרומגיין מיט אַן אַנדערן – דאַרף דער אַוועקגעוואָרפענער געבן אַבקע קליינמנאָטיק אין האַלז און אין האַנט אַריין; אַמאָל איז גענוג, איר זאָלט דעם חברה־מאַן גוט בעטן – וועט ער דאָס מיידל מיט בזיונות אַראָפּפירן פון שורס לאַווע (אַ טראָטואַר, וואו מיידלעך מיט בחורים פלעגן דעמאָלט שפּאַצירן אין די פאַרנאַכטן און אום שבתים און ימים־טובים). עס זענען געווען יונגע באַלעבאַטישע הולטאַיעס, קינדער פון שיינע טאַטעס, וואָס פלעגן צאָלן דעם אָדער יענעם חברה־מאַן וואָכער־געלט, ער זאָל זיך פאַר זיי „אָננעמען". געווען אַפילו אַזעלכע „וויטישע יאַטעס" (אָנשטענדיקע), וואָס פלעגן זיך אַליין איינקויפן אין חברה – זאָלן לייט וויסן, ווער זיי זענען!...

חברה פאַטש פלעגט זיך אַמאָל מישן אין קהלשע זאכן אויך. בעת אַ מחלוקת צוליב אַ חזן אָדער אַ מגיד, פלעגןביידע צדדים רופן חברה צו הילף, אָדער חברה פלעגט אַליין אַריינשטעקן אַ האַנט. אין וואָלקאָוויסק, גראָדנער גובערניע, איז אין יענע צייטן געווען אַ חברה יושר־שלעגער, וואָס פלעגן אַכטונג געבן אויף גערעכטיקייט אין שטאָט; און טאָמער פלעגט זיך זיי דאַכטן, אַז דער גביר אָדער דער רב האָט עמיצן געטאָן אַן עוולה, פלעגן זיי מאַכן אַ טומל, נישט „לאָזן לייענען", געבן פעטש. אָט די וואוילע יונגען פלעגן אויך אַכטונג געבן אויף גוטע מידות. זיי פלעגן זיך אָפּרעכענען מיט אַן אשת־איש אָדער מיט אַ באַלעבאַטיש מיידל, וואָס פירט זיך אויף נישט לייטיש.

בעת איך בין געווען אַ יונג ייִנגל, איז מיר אויסגעקומען זיך נאָענט צו באַגעגענען מיט אַ סך חברה־לייט. יחיאלקע און אַבקע קליינמאָנטיק האָבן ביי מיין טאַטן געאַרבעט און זיי זענען ביי אונז געווען היימישע מענטשן. צוליב זיי זענען זייערע חברים אויך געווען איינגייער ביי אונז אין שטוב. איך האָב זיך אַ סך אָנגעהערט וועגן חברה און נישט איינמאָל בין איך אַליין דערביי געווען ביי געשלעגן אויפן גאָס נעבן אונזער טיר

אָדער אין שענק, וואָס אין דעם זעלביקן הויז. איך וויל זיך דאָ אָפּשטעלן אויף די דריי, וואָס איך האָב שוין עטליכע מאָל אָנגערופן: יחיאלקע, יחיאל־אײַזיקע און אַבקע קליינמאַנטיק זענען כאַראַקטעריסטיש פֿאַר אַ סך פֿון זייערע חברים.

יחיאלקע איז געווען אַ פֿורמאַן. מען האָט אויף אים געזאָגט, אַז ער קאָן אַרויפטראָגן אויפֿן דריטן עטאַזש אַ קאַסטן פֿון 15—18 פּוד. ער האָט געלעבט פֿון זיין אַרבעט. אים איז קיינמאָל אַפילו נישט איינגעפאַלן צו מאַכן זיין חברהמאַנשאַפט פֿאַר אַ שטענדיקער פּרנסה, הגם עפעס האָט זי אים יאָ אַריינגעבראַכט. אַ ניכטערער איז ער געווען אַ שטילער, אַ ווייכער מענטש, וואָס האָט נישט אָנגערירט אַ פֿליג אויף דער וואַנט. אָבער אַ שכורער איז ער געווען ווילד, ווי אַ חיה, און האָט נאָר געזוכט, מיט וועמען זיך צו שלאָגן. יחיאלקע פֿלעגט זיך שלאָגן מיט די הוילע הענט, אַמאָל פֿלעגט ער כאַפּן אַ בענקל, אַ שווערע ברעט און פֿלעגט דערמיט פּאָכן, ווי מיט אַ שטעקעלע. איך געדענק נישט, ער זאָל ווען נעמען אַ מעסער. פֿון אַן אייזערנער הענטשקע האָט ער גלאַט נישט געהאַלטן. און אַזוי פֿלעגט ער ברויען און ווילדעווען, ביז ער איז געפאַלן שלאָפֿן. אויפגעשטאַנען, איז ער ווידער געוואָרן אַ זיידענער מענטש און פֿלעגט זיך שעמען דערמיט, וואָס ער האָט נעכטן אָפּגעטאָן. שכורערהייט האָט ער נישט אויסגערעכנט זיינע כּוחות, זיך פֿאַר קיינעם נישט געשראָקן, געווען גרייט צו גיין איינער קעגן דריי, געפילט אַ באַזונדערע הנאה איינצוטיילן אַ חלק אַ גאָראָדאָוואָי. ער פֿלעגט אָפּט נעכטיקן אין צירקל (פּאָליציי), ווען די גאָראָדאָוואָיעס פלעגן אים אַרייַנכאַפּן שוין אַ טויט־שכורן, פלעגן זיי אים גוט אָנברעכן די ביינער; דאָך האָבן זיי צו אים געפילט עפעס אַ מין ווייכקייט, געמישט מיט פּחד. און אָט דער יחיאלקע, וואָס האָט פאַר קיינעם קיין מורא נישט געהאַט, פלעגט אַפילו אַ שיכּורער האָבן דרך־ארץ פֿאַר אַן אַלטן ייד, פֿאַר אַ יידענע. איך געדענק, אַמאָל, בעת ער איז

געוועזן זייער ווילד און האָט מיט אַ שטיין געבראָכן די שויבן ביי אונזערן אַ שכן, איז אַרויס די שכנה, אַ באַיאָרנטע יידענע, און האָט אים געגעבן אַ פּאַטש. יחיאלקע האָט זיך גוטמוטיק צעלאַכט: „אַזוי גאָר, מומינקע?"... אויפגעהויבן זי אויף די הענט ווי אַ הינדעלע, און אַ שרייענדיקע, אַ צאַפּלדיקע אַריינגעטראָגן צו איר אין שטוב. ווען ער איז אַרויס צוריק, איז ער געוועזן דער זעלביקער בויאַן, ווי מיט פינף מינוט פריער, ווי קיין זאַך וואָלט נישט געשען.
יחיאלקע איז שוין לאַנג געשטאָרבן. אויף די עלטערע יאָרן איז ער געוועזן אַ שוואַכער, אַ צעבראָכענער. ער האָט אין זיין לעבן שווער געאַרבעט, ווייניק געגעסן און פיל געטרונקען. אַ סך קלעפּ געגעבן אַנדערע, אָבער נישט ווייניק קלעפּ אַליין באַקומען און ער האָט אין זיין גוף קיין גאַנצן אָרט נישט געהאַט.

גאָר אַן אַנדערער איז געוועזן יחיאלקעס נאָענטסטער חבר יחיאל-אייזיקע. יחיאל-אייזיקע האָט קיין באַשטימטע מלאכה נישט געהאַט. ער פלעגט אַמאָל אין אַ יובל אַרבעטן אויך. אָבער בכלל איז די חברה געוועזן זיין פּראָפעסיע. ער איז געוועזן להוט נאָך געלט און האָט זיך געמיט „אַרויס־שלאָגן" וואָס מער פּרנסה. יחיאל-אייזיקע פלעגט זיך קיינמאָל נישט אָנהויבן מיט אַ שטאַרקערן. פאַר פּאָליציי האָט ער מורא געהאַט אימת-מות. דערפאַר צו אַ שוואַכערן איז ער געוועזן גרויזאַם. שכור, צי ניכטער — שטענדיק איז ער געוועזן אַ בעלן צו שלאָגן, צו פּייניקן. יחיאלקע האָט הנאה געהאַט דער עיקר פונם פּראָצעס פון שלאָגן, דערפון, וואָס ער האָט אויסגעגאָסן זיין גבורה; צי עס האָט יענעם וויי געטאָן צי נישט — וועגן דעם האָט ער זיך נישט געקימערט; ביי יחיאל-אייזיקען איז געוועזן דער גרעסטער פאַרגעניגן צו מאַכן, יענעם זאָל וואָס שטאַרקער ווייי טאָן. ער האָט ליב געהאַט צו קוקן אויף יענעמסביילן, אויף יענעמס בלוט. איך געדענק, אַמאָל האָבן דידאָזיקע נאָענטע חברים צוזאַמען געטרונקען אין שענק, וואָס נעבן אונז. יחיאלקע איז שוין געפאַלן טויט שכור. יחיאל אייזיקע

האָט זיך נאָך געהאַלטן אויף די פּיס, האָט ער אַרויסגענומען אַ מעסער און אָנגעהויבן שניידן בײַ יחיאלקען די הויט אויפֿן שטערן. אַ נס, וואָס דער שענקערין איז איינגעפאַלן אַ געשריי צו טאָן: „דער אָקאָלאָדאָטשניק גייט!" האָט זיך יחיאל אייזקע געלאָזט לויפֿן.

איך ווייס נישט, צי יחיאל־אייזקע לעבט נאָך. מיט אַ יאָר 15 צוריק האָב איך געהערט, אַז ער איז אַוועקגעפֿאָרן קיין אַמעריקע און דאָרטן האָט ער אַוועקגעוואָרפֿן די חברהשע גענג און האָט זיך גענומען צו אַרבעט. פֿאַר יחיאל־אייזקען איז עס גאַנץ נאַטירלעך, פֿאַר דעם היימישן גאָראָדאָוואָי האָט ער אויך מורא געהאַט; אָבער מיט יענעם האָט מען זיך דאָך געקאָנט פֿילן מעשה גוטער ברודער: מען האָט אָפּט צוזאַמען אויסגעטרונקען, מען פֿלעגט זיך אַמאָל טיילן מיט „כּשרע הכנסות". פֿאַרן פֿרעמדן אַמעריקאַנער פּאָליסמאַן האָט אַ יחיאל־אייזקע געמוזט מורא האָבן ווי פֿאַרן מלאך המות. צום היימישן אַרעסט איז ער געווען צוגעוואוינט און ער פֿלעגט זיך באַרימען: „פֿאַר וועמען עס איז אַ תּפֿיסה, פֿאַר מיר איז עס אַ היים". פֿאַרן פֿרעמדן אַרעסט־הויז איבערן ים האָט אַזאַ איינער געמוזט פֿילן אַ פּחד, ווי פֿאַרן גיהנום.

אַבקע קליינמאַנטיק, דער ייִנגערער פֿון די דריי, איז געווען אַ נידעריקער, אַ קיילעכדיקער, ווי אַ קורבעס, מיט לאַכענדיקע מילדע אויגן. ער האָט ליב געהאַט קינדער, געווען צוגעבונדן מיט לייב און לעבן צו זיין פייגען, הגם ער פֿלעגט איר אַמאָל געבן אַ קלאַפּ אויך. אין חברה איז ער אַריין נאָך גאָר אַ יונגער, צו אַ יאָר 17. ער האָט ליב געהאַט נישט אַזוי דעם בראָנפֿן, ווי דאָס שכּור ווערן, נישט אַזוי דאָס שלאָגן זיך, ווי די ברייטקייט פֿון חברה, דאָס וואָס מען איז „כוואַטעס". און מער ווי אַלץ האָט ער ליב געהאַט זיך אַרויסצעווייזן, מ׳זאָל אים פֿילן, מ׳זאָל וועגן אים רעדן. ער איז געווען אַנטוויקלטער פֿאַר זיינע חברים, פֿלעגט ליב האָבן צו לייענען שמ"רס „צוויי קעץ אין איין

זאַק" און בלאָשטיינס — „געוואַלט שדוכים". איך האָב זיך מיט אים באַגעגנט אַ סך מאָל אין לעבן און איך האָב אים ליב געהאַט. צו 18 יאָר איז ער געווען אַ פירער פון אַ „חברה" אונטערגעוואַקסענע בחורים. צו 25 יאָר איז ער געווען אַ פורמאַן פאַר זיך. אַ טאַטע פון אַ פּאָר קינדערלעך, האָט ליב געהאַט זיך צו קהלן און געווען אַ גבאי אין בעל-עגלהשן קלויז. אין יאָר 1906 איז ער ווידער געווען אַ לוין-אַרבעטער, געפאָרן ביי יענעם און געווען אַ מיטגליד פון פאַרוואַלטונג אין פאַריין פון די פורמאַנעס. אין אַלע זיינע גלגולים איז אין אים, שטאַרקער ווי אַלץ, געווען דער חשק צו גבאות. ער איז שוין געשטאָרבן. וועגן די לעצטע יאָרן פון זיין לעבן — ווייס איך גאָרנישט.

II

אין אָנהויב פון דער באַוועגונג זענען אונזערע באַגעגענישן מיט די לאָבוזעס געווען נאָר צופעליקע. אין די זומערדיקע שבתים פלעגן מיר גיין אין וואַלד אונטערן שטאָט אָפּהאַלטן אַ קרייזל אָדער אַ קליינע פאַרזאַמלונג. די לאָבוזעס פלעגן אין זעלבן וואַלד שפּאַצירן מיט זייערע מיידלעך. פאַרשטייט זיך, אַז מיר האָבן זיך געסטאַרעט אויסצומיידן זייערע וועגן. מ'פלעגט זיך אַמאָל דאָך צוזאַמענטרעפן! און נישט פאַרשטאַנען, וואָס מיר טוען אין וואַלד, פלעגן זיי מאַכן חוזק פון די יאָלדן, אַריינוואַרפן אַ קלאַפּ, אַ שטורך. אונזערע פלעגן מאַכן אַ שווייג און זיך אָפּטראָגן. מיר זענען דאָך געווען נעלמים... אונזערע באַגעגענישן מיט די לאָבוזעס זענען געוואָרן אָפטער און פיינדלעכער, בעת עס האָבן זיך אָנגעהויבן די ערשטע שטרייקן. די באַלעבאַטים האָבן געפונען פאַר נויטיק צו דינגען שלעגער, זיי זאָלן ווייזן די אַרבעטער, ווער עלטער איז, אָפּשלאָגן דעם חשק צו „שפּילן זיך אין סטאַטשקעלעך". און זאָל עס דאָ פאַרשריבן ווערן; די יידישע באַלעבאַטים און זייערע

בובליציסטן האָבן שפּעטער אַזוי שטאַרק געקלאָגט אויף דעם עקאָנאָמישן טעראָר מצד די אַרבעטער, בעת אין דער אמתן זענען זיי געווען די ערשטע, וואָס האָבן דעם דאָזיקן טעראָר אָנגעהויבן.

די שלעגער פּלעגן כאַפּן איינצלנע אַרבעטער אויפן גאַס, זיי פּלעגן זיך אַריינרייסן צו אַן אַרבעטער אין דער היים: ברעכן די ביינער, „קנייטשן די שויבן" און „מאַכן אַ רושם". פון אָנהויב האָבן זיי אַפילו געפּרווווט אָנפּאַלן די זאַמל-ערטער פון די אַרבעטער — פריער אויפן שול-הויף, שפּעטער אויף זאַוואַלנע גאַס (ווילנע); זיי האָבן זיך אָבער באַלד אַרומגעזען, אַז דאָס איז געפערלעך: בעת די אַרבעטער זענען צוזאַמען, איז מיט זיי אַ מורא זיך אָנצוהויבן — זיי גיבן גאַנץ געשמאַק צוריק. דאָס איז דער כּוח פון דער מאַסע, וועלכער האָט זיך שוין דעמאָלט געגעבן צו פילן, ווי קליין די מאַסע איז נישט געווען. מיט דער צייט האָבן מיר באַקומען אייגענע שלעגער. ווען די באַוועגונג האָט זיך פאַרברייטערט, זענען אין איר אַריינגעצויגן געוואָרן אויך אַזעלכע פאַכן, וואו די אַרבעטער פאַרמאָגן מער פיזישן כּוח, ווי אונזערע אויסגעווייקטע שניידער און זאָקנמאַכערס — שמידן, סטאָליאַרעס, קוימענקערער, אַפילו קצבים. פון די לאָבוזעס גופא זענען איינצלנע אַריינגעצויגן געוואָרן אין אונזערע רייען. ביי אַ שטרייק האָבן מיר שוין געהאַט אייגענע חברים, וואָס קענען געבן אַ קלאַפּ, און זיי פלעגן זיך שטעלן קעגן די געדונגענע לאָבוזעס, וועלכע זענען נישט זעלטן געווען זייערע נעכטיקע חברים. אין אַזאַ פאַל זענען די לאָבוזעס געווען באַזונדערס פאַרביסן און זיי האָבן געשלאָגן נישט אַזוי צוליב געצאָלט, ווי אויס באַליידיקונג: געזען אַביסל, אַ נאַש בראַט, נעכטן צוזאַמען געשכּורט, און היינט איז ער אַ גאַנצער „יאַ טיעביע דאַם"... שטייט פאַר די „ברידער און שוועסטער"... און אַז איינער פון די געוועזענע לאָבוזעס און היינטיקע חברים פלעגט אַרעסטירט ווערן און מ׳האָט אים געבראַכט אין פּאָליציי-צירקל, פלעגט דער פּריסטאַוו

איבער אים זיך הלומצווען: דו אויך אַ סאָציאַליסט ? זאָג נאָר, וועלכן אוניווערסיטעט האָסטו געענדיקט ?... דער באַוואוסטער סניטקאָ פֿון ערשטן צירקל אין ווילנע פלעגט מיט אַ געמאַכטן דרך־ארץ טאָן און מיט אַ זיסינקן שמייכעלע אַ פרעג טאָן: זאָגט, איך בעט אייך, וואו האָט איר אייער דערציהונג באַקומען ?... און ווען אַ גרופּע ווילנער קוימענקערער זענען אַרעסטירט און פאַרשיקט געוואָרן קיין סיביר פֿאַר עקאָנאָמישן טעראָר בעת אַ שטרייק, האָט די באַלעבאַטישע וועלט געלאַכט: קוימענקערער און פאָליטיקע... מסתמא האָבן זיי נישט גוט אויסגעקערט דעם קוימען ביים גובערנאַטאָר, האָט ער זיי דערפאַר פֿאַרשיקט...

צוזאַמענשטויסן מיט די לאָבוזעס זענען פאָרגעקומען כמעט אומעטום, וואו עס איז געווען אַ יידישע אַרבעטער־באַוועגונג, ערטערווייז זענען עס געווען פאָרמעלע, לאַנג־דויערנדיקע „מלחמות״ מיט אונטערהאַנדלונגען און „וואָפּן־שטילשטאַנדן״. די דאָזיקע צוזאַמענשטויסן ווערן שוואַכער און העלער אינגאַנצן אויף מיטן וואוקס פֿון דער באַוועגונג. אין פוילן זענען אַזעלכע צוזאַמענשטויסן נאָך פֿאָרגעקומען אַפילו אין 1905. אַ קינסטלערישע שילדערונג דערפֿון קען מען געפֿונען אין ווייסנבערגס „שטעטל״. בעת איך בין אין פֿרילינג 1905 געווען אין וואַרשעווער קאָמיטעט פֿון בונד, פלעגן חברים פון דער פוילישער פראָווינץ אָפט קומען זיך קלאָגן, אַז די בעלי־עגלות פֿון זייערע שטעטלעך מישן זיך אַריין אין שטרייקן, שלאָגן, מסרן. איך געדענק, אַז די וואַרשעווער אָרגאַניזאַציע פלעגט אָננעמען קעגן דעם אַזאַ מיטל: ווען די שלעגער זענען געקומען קיין וואַרשע, האָבן זיי באַקומען אַ בריוו מיטן שטעמפּל פון קאָמיטעט. אין דעם דאָזיקן בריוו האָט מען זיי אָנגעזאָגט מיטן האַרבן וואָרט, אַז אויב זיי וועלן אין דער היים איבערחזרן זייערע ווילדע מעשים קעגן די אַרבעטער, זאָלן זיי זיך נישט דערוועגן צו קומען נאָך אַמאָל קיין וואַרשע, עס וועט זיין שלעכט...
אין 1905 פלעגט אַזאַ בריוו האָבן די געהעריקע ווירקונג.

און עס זענען געווען פאַלן, ווען מ׳האָט ביי אַ זעלכע שלעגער צוגענומען אין וואַרשע דעם פערד און וואָגן מיט די סחורה און מ׳האָט עס זיי אָפּגעגעבן נאָכדעם, ווי זיי האָבן צוגעזאָגט צו זיין אין דער היים גוט און פרום...

צווישן די לאָבוזעס, וואָס זענען אַריבער צו דער אַרבעטער-באַוועגונג, זענען געווען אַזעלכע, וואָס האָבן מיט אַלע כּוחות זיך געמיט צו מאַכן פאַרגעסן זייער נאָענטע פאַרגאַנגענהייט. ווען מען פלעגט זיי אַמאָל שיקן שלאָגן אַ באַלעבאָס, אַ מסור אָדער אַ פאַרביסענעם שטרייקברעכער, זענען זיי געגאַנגען מיט אַ קרים: אויף קיין אַנדערע אַרבעט טויגן מיר שוין נישט, וואָס?... אַזעלכע האָבן די גראָבקייט און פאַרשייטקייט פון די לאָבוזעס איבערגעלאָזן אין דער אַלטער חברה; אין דער נייער סביבה האָבן זיי מיטגענומען נאָר זייער מוט און איינשטעלעניש. געווען אָבער אַנדערע, וואָס זענען אין דער באַוועגונג פאַרבליבן די זעלביקע לאָבוזעס מיט אַלע מידות און חפצות פון די חברה-לייט. טיפּיש איז געווען איינער פון זיי, וועלכער האָט איין צייט געהאַט אַ גרויסן נאָמען צווישן די יידישע אַרבעטער פון ליטע, ווייס-רוסלאַנד און אַפילו פון וואָלין — „יאָשקע דער בויגער״. אַ וואַלקער איז ער געווען, אַ פּשישוּוע-בויגער, ווי מ׳רופט עס אין פוילן. אַ נידעריקער מיט ברייטע פּלייצעס, אַ קיילעכדיק פּנים מיט קליינע אויגעלעך, גרויסע באַק-ביינער און כּמעט אָן אַ שטערן. זיין גאַנצער אָנבליק האָט אויסגעדריקט גראָבע, טעמפּע גבורה. אין דער באַוועגונג איז ער געווען פון די, וואָס זוכן שטענדיק אַבסאָלוטע גערעכטיקייט. אויף אַלץ און אויף אַלעמען האָט ער כּסדר געפונען פעלערן אויסצוזעצן. עס איז געווען אַ צייט פון אָפּאָזיציעס, און יאָשקע האָט נאָכאַנאַנד געהאַלטן אין אַריבערגיין פון דער „אָרגאַניזאַציע״ אין דער „אָפּאָזיציע״, און פון דער „אָפּאָזיציע״ צוריק אין דער „אָרגאַניזאַציע״. אין ערגעץ האָט מען אים נישט געקאָנט צופרידן שטעלן: ס׳איז נישט דאָס... נישט אַזוי האָט געדאַרפט צו זיין... וואו איז יושר?... הגם אין זיינע אייגענע באַציהונגען צו חברים האָט ער זיך וועגן יושר נישט שטאַרק געקימערט.

יאָשקע פלעגט פאָדערן, מ׳זאָל אים אַריינגעמען אין העכסטן קרייזל, וואו עס לערנט דער „גרעסטער אינטעליגענט״: „אַזאַ מענטשן, ווי איך, דאַרף מען אַ סך געבן״. אָבער אין דעם קרייזל, וואו ער איז געווען, האָט ער מער געדרעמלט, ווי געהערט. ווען ער האָט זיך אַמאָל צעכראָפעט אין די רעכטע געדיכטע פון פאָליטישער עקאָנאָמיע, און די חברים האָבן זיך שטאַרק צעלאַכט, האָט ער אַ קלאַפ געטאָן איבערן טיש: „וואָס הירזשעט איר? אין מיין פויסט איז פאַראַן מער רעוואָלוציע, ווי אין אַלע אייערע עקאָנאָמיעס״... דערפאַר איז ער געווען שטאַרק, אומדערשראָקן און שטענדיק שלאָג־פעהיק. אַז מ׳האָט געדאַרפט עמעצן געבן אַ קלאַפ, איז יאָשקע תמיד געגאַנגען מיט פאַרגעניגן. שלאָגן אַ שפּיאָן, אַ שטרייק־ברעכער, אַמאָל אַ באַלעבאָס, וואָס איז שוין צופיל געקראָכן די אַרבעטער אין די ביינער, – דאַרויף איז יאָשקע געווען דער גרעסטער בעלן און דער גרעסטער בריה. אָבער עס האָט געטראָפן, אַז אין אַ מינוט פון כעס, האָט ער אויפגעהויבן די האַנט אויך אויף אַ חבר; און ער האָט נישט איינמאָל געסטראַשעט, אַז ער וועט זיך נאָך דערקלייבן צו „די אינטעליגענטן פון קאָמיטעט״ אויך... מ׳האָט אים נישט איינמאָל געזען אַ שכורן. מ׳האָט דערציילט מעשיות, אַז ער איז אויסגעלאַסן, נישט גאָר ריין אין געלט־זאַכן. אַן אַנדערן וואָלט מען שוין לאַנג אויסגעשלאָסן פון דער אָרגאַניזאַציע, בפרט דעמאָלט, ווען אין דער יונגער אַרבעטער־באַוועגונג האָט געהערשט אַ באַזונדערע מאָראַלישע ריינקייט. אָבער יאָשקען האָט מען גערולדיק איבערגעטראָגן, ווייל ער איז געווען אַ נויטיקער מענטש: שוין דער נאָמען „יאָשקע דער בויגער״ פלעגט וואַרפן אַ פחד אויף שטרייק־ברעכער און באַלעבאַטים. אַז יאָשקע האָט אָנטיילגענומען אין אַ געשלעג, האָבן זיך די חברים געפילט מוטיקער.

ביסלעכווייז איז יאָשקע געוואָרן אַ שם־דבר. אין גאַנצן ראַיאָן פון בונד האָט מען דערציילט נסים וועגן זיין גבורה. און עס איז דערגאַנגען אַזוי ווייט, אַז ווען ערגעץ־וואו אין אַ שטאָט פלעגט אויסברעכן אַ גרעסערער שטרייק, האָט מען אויסגעשריבן יאָשקען: טאָמער וועט מען דאַרפן צולייגן

אַ האַנט... יאָשקע האָט אָנגעהויבן אַרומפּאָרן אויף גאַסטראָלן און ער האָט זיך דערמיט שטאַרק איבערגענומען. קומענדיק אין אַ שטאָט אויף אַ שטיקל אַרבעט, פלעגט ער זיך ברעקלען, לאָזן בעטן, שטעלן פאָדערונגען. מ'דערציילט, אַז מ'האָט אים אַמאָל אויסגעשריבן קיין ביאַליסטאָק. עס איז געווען אַ שטרייק ביי יאַנאָווסקין אויף דער טאַבאַק-פאַבריק און מ'האָט געדאַרפט אָנלערנען אַ מייסטער אַ מנובל, וועלכער האָט זיך געהאַלטן שענדלעך מיט די אַרבעטערקעס, געמסרט די פירער פון שטרייק. יאָשקע איז געזעסן אויף אַ קאָנספּיראַטיווער דירה ערגעץ אויף כאַנאַיקעס און ער האָט זיך געדונגען מיטן שטרייק קאָמיטעט: „איר מיינט, איך ווייס נישט? ביי אייך איז נישטאָ קיין קרייזלעך, נישטאָ קיין דיסקוסיעס, מ'גיט די אַרבעטער גאָרנישט"... די אָרטיקע האָבן מיט אים איינגעטענהט: עס איז גאָר נישט אַזוי שלעכט, און ס'וועט געוויס ווערן בעסער. זאָל נאָר אַריבער דער שטרייק... יאָשקע האָט זיך געלאָזט איבעררעדן, זיך געטאָן אַ שטעל אויף: איך גיי! אָבער אין דער מינוט איז האַסטיק אַריין אַ חברטע – חייקע די שוואַרצע האָט מען זי גערופן, אַ מיידל אַ גבר. אַ צעפלאַמטע, קוים אָפּכאַפּנדיק דעם אָטעם, האָט זי אַ זאָג געטאָן: ער מעג שוין זיצן דאָ דער יחסן... מיר האָבן שוין דעם הונט אַליין אָנגעבויקערט... יאָשקע איז געוואָרן אַן אָנגעצונדענער: „איר האָט נישט געקאָנט וואַרטן אַ רגע?" — „מיר האָבן גענוג געוואַרט... נישקשה, ער וועט אונזערע קלעפּ אויך האָבן צוגעדענקען, ווי לאַנג ער לעבט..." יאָשקע איז אַוועק אַ פאַרבייזערטער, אַ באַליידיקטער.

אַרום 1901 איז יאָשקעס לאַגע אין בונד געוואָרן אוממעגלעך: די חברים האָבן מער נישט געקאָנט אַריבערטראָגן זיין ווילדקייט, און אים איז געוואָרן ענג צווישן זיי. ער איז אַוועק צו די אַנאַרכיסטן. אין 1902 אָדער 1903 איז ער אַרעסטירט געוואָרן, געווען, דאַכט זיך, אין סיביר, געלאָפן, אַריבער קיין אַמעריקע. אויף וויפיל איך ווייס, האָט ער אין דער נייער מדינה קיין נאָענטע באַציהונגען מיט דער אַרבעטער-באַוועגונג נישט געהאַט. ער איז דאָרטן געוואָרן אַ דאַן-בלעכער און איז

איינמאָל בײַ דער אַרבעט אַראָפּגעפּאַלן פון אַ דאַך און גע-הרגעט געוואָרן. יאָשקע איז אַרײַן אין דער אַרבעטער באַוועגונג אין ווילנע אַרום 1894, נאָך פאַרן בונד. אַרעסטירט געוואָרן איז ער אַרום 1903. פון יענער צײַט איז אַ סך וואַסער אַריבערגעלאָפן; אָבער עלטערע אַרבעטער אין ליטע און ווײַס-רוסלאַנד געדענקען נאָך דעם נאָמען „יאָשקע דער בויגער" און האָבן פון אים אַ סך צו דערציילן.

III

אויף דער פרײַ האָב איך קיין גנבים נישט געקענט. דעם ערשטן מאָל האָב איך זיך מיט זיי באַגעגנט אין טורמע, פאַר אַ שטראָף אָדער צוליב ענגשאַפט פלעגט מען אונז, פּאָליטישע, אַמאָל אַרײַנזעצן אין אַן אַלגעמיינעם קאַמער צוזאַמען מיט קרימינעלע. מיר פלעגן זיך צוכאַפּן צו אָט דעם נײַעם מין מענטשן מיט דער דורשטיקער נײַגיריקייט פון יוגנט. אין אונזער פאַנטאַזיע האָבן מיר זיך זיי פאָרגעשטעלט, ווי העלדן, אַוואַנטוריסטן מיט אַן אײַזערנעם ווילן און רײַכע איבערלעבונגען. מיר פלעגן בײַ אַזאַ איינעם אויספרעגן אַלע איינצלהייטן פון זײַן ביאָגראַפיע, ווי אַזוי ער איז געקומען צו אַזאַ לעבן. זיי האָבן אונז דערציילט. זיי האָבן בכלל ליב אַ סך צו דערציילן. פאַרשטייט זיך, אַז זיי האָבן אונז אָנגע-פּלוידערט אַ סך בבא מעשיות, וואָס נישט געשטויגן נישט געפלויגן. אַזוי איז שוין די נאַטור פון זייער פּראָפעסיע. און הוץ דעם איז בכלל געווען שווער צו פאַרלאַנגען, זיי זאָלן פון העלער הויט עפענען דאָס האַרץ פאַר ווילד-פרעמדע. שפּעטער, ווען מיר זענען מיט זיי נעענטער באַקאַנט געוואָרן, האָבן מיר זיך אויסגעלערנט אויסצעשיילן אין זייערע דערציילונגען דעם אמת פון ליגן, דעם פאַקט פון דער גוזמא. און וואָס מער אַ גנב האָט פון די ערשטע ווערטער געפילט, אַז ער קאָן דיך נישט נאַרן, אַז דו זעסט אים אויף דורך און דורך, אַלץ ווייניקער ליגן האָט ער דיר געזאָגט. די קרימינעלע פון זייער זייט האָבן זיך אויך שטאַרק פאַראינטערעסירט מיט דעם נײַעם מין

אַרעסטאַנטן און האָבן אונז גענומען אויספרעגן: ווער זענען מיר? וואָס ווילן מיר? און כמעט יעדער געשפרעך פלעגט זיך ענדיקן מיט דער פראַגע: „אָבער וואָס צאָלן זיי אייך דערפאַר? אָט יענע, מיינען מיר, וואָס האָבן אייך געדונגען?...“ אַז מ'קאָן עפּעס טאָן נישט פאַר געצאָלט, נאָר צוליב אַן אידעע, — דאָס האָבן זיי בשום אופן נישט געוואָלט גלויבן. „מיר זענען דאָך נישט קיין קינדער, איר וועט אונז נישט איינרעדן, אַז גלאַט אַזוי פון מצוה וועגן זאָלן מענטשן גיין אין טורמע...“

די ערשטע צייט פלעגן צווישן אונז מיט זיי אָפט אַרויסקומען „מיספאַרשטענדענישן“. מיר זענען דאָך געווען יאָלדן און זיי — „בלאַטע“; האָט מען געפּרוווט ביי אונז אַראָפּציען די שטיוול, צעטרענען די קישן און זוכן דאָרטן פאַרנייטע געלט, אַמאָל געבן אַ קלאַפּ אויך. אָבער דאָס האָבן געטאָן די קלענערע, די מאַרעוויכער; די גרעסערע, עלטערע גנבים האָבן זיך באַמיט צו לעבן מיט אונז אין גוטברודערשאַפט. מיט גנבים פלעגן מיר זיך טרעפן אויך אין אונזערע איינצל-קאַמערן. קרימינעלע, וואָס זענען שוין לאַנג געזעסן, געהאַלטן ביים אַרויסגיין, פלעגן באַשטימט ווערן פאַר קאָרידאָר-באַדינער; זיי פלעגן פונאַנדערטראָגן ברויט, געקעכץ, וכדומה, אויפראַמען, וואַשן די דילן. פלעגט זיי אויסקומען צו עפענען דאָס קליינע פענסטערל פון אונזער טיר, כדי עפּעס צו דערלאַנגען, אַמאָל אַריינגיין אינעווייניק אין קאַמער און דאָרטן אַביסל פאַרבלייבן. אין אַזעלכע פאַלן האָבן מיר זיך געביטן מיט טובות: מיר זיי — אַ פּאַפּיראָס, צוקער, אַמאָל איבעריק ברויט. זיי אונז — איבערגעבן אַ צעטעלע פון קאַמער אין קאַמער, איבערשיקן דורך אַ געליבטע, וואָס קומט אויף אַ זעהונג, אַ בריוועלע אויף דער פריי. און שטייענדיק נעבן פענסטערל אָדער אַריינגייענדיק צו אונז אין קאַמער, פלעגט מען רעדן, דערציילן, זיי אונז און מיר זיי. אין אונזער יונגער באַגייסטערונג האָבן מיר אומעטום געזוכט אַן אָביעקט פאַר אַגיטאַציע און מיר האָבן די גנבים אויך אָנגעהויבן צו אַגיטירן; אין דער אַלגעמיינער און אין איינצל-קאַמער, אין באָד, וואו מ'האָט אונז איבער אַ פּרייטיק געפירט צוזאַמען, — אומעטום האָבן מיר

זיי אַגיטירט. און וואָס מער די באַוועגונג איז געוואַקסן אויף דער פריי, אַלץ מער יחסנים זענען מיר געוואָרן אין טורמע, אַלץ אָנציענדער איז אונזער וואָרט געוואָרן פאַר די קרימינעלע אַרעסטאַנטן. מיר האָבן אָנגעהויבן אַריין אין דער מאָדע. איצט האָבן די קרימינעלע זיך אויפמערקזאַמער צוגעהערט צו אונזער אַגיטאַציע, אָפטער צוגעשאָקלט מיטן קאָפּ, געגעבן געגעבן געגעבן געגעבן געגעבן געגעבן גערעכט. אָבער אין 9 פאַלן פון 10 איז עס געווען נישט דערפאַר, וואָס אונזער וואָרט האָט זיי באמת דורכגענומען, נאָר ווייל זיי האָבן אונז געוואָלט חנפנען אָדער אַביסעלע פאַזירן. אַמאָל פלעגט אַ גנב מאַכן אַ סודות-פולן פנים און מיט האַלבע ווערטער און אָנצוהערענישן אונז פאַרטרויען, אַז אייגנטלעך איז ער שוין לאַנג אַ אונזעריקער; ער האָט געהאַט באַקאַנטשאַפט מיט יענע לייט, מיט די סאַמע באַהאַלטענע, האָט שוין נישט איין שטיקל אַרבעט אַזעלכע אָפּגעטאָן... אין דער גנבה, פאַר וועלכע ער זיצט, שטעקט אויך אַ שטיק פּאָליטיק; עס איז נאָר פאַר נאַטשאַלסטוואָ אַ גנבה... אין דער אמתן אָבער... אונזערע לייט פאַרשטייען דאָך... דערביי פלעגט ער עס מאַכן אַזוי אומ-געלומפערט, אַז מ'האָט שוין געדאַרפט זיין צו נאַאיוו אים צו גלויבן.

די קרימינעלע, וואָס האָבן געקענט לייענען, פלעגן ביי אונז בעטן ביכער. אָבער אונז איז געווען שווער זיי צופרידן צו שטעלן. אַפילו די בעלעטריסטיק, וואָס מיר האָבן זיי געגעבן איז געווען פאַר זיי „צו נודנע". „גיט עפּעס אַזוינס, וואָס זאָל פאַרכאַפּן"... אַז אין טורמע פלעגט אַמאָל אַריינפאַלן אַ פּראָקלאַמאַציע, פלעגן זי די קרימינעלע לייענען מיט גרויס השק, נישט אַזוי צוליב דעם אינהאַלט, ווי צוליב דעם טאָן. „אָט אַזוי, אַריינגעלייגט אַ חלק! גוט געגעבן! די נשמה פון זיי!" געווען צווישן די קרימינעלע אויך אַזעלכע, אמת ווייניק, וואָס האָבן געהאַט אַ גרויסן באַגער צו קענטעניש, זיי פלעגן ביי אונז נעמען פּאָפּולער-וויסנשאַפטלעכע ביכלעך, דערנאָך שטעלן פראַגן, רעדן וועגן דעם איבערגעלייענטן. פאַר מיינע אויגן שטייט בער זלאַטקין — אַ בחור פון אַ יאָר 19, אַ דאַרער, אַ קרענקלעכער. ער איז געוואָרן אַ גנב צו 8 יאָר, געווען

פריער אַ מאַרעוויכער (אַ קעשענע גנבֿ), שפּעטער האָט ער זיך אויפגעהויבן צו דער מדרגה פון אַ קאַסע-ברעכער. ער האָט זיך לאַנג געוואַלגערט אין די טורמעס, האָט פאַרמאָגט אַ פלינקן שכל און אַ פעסטן כאַראַקטער. די אַרעסטאַנטן האָבן פון אים שטאַרק געהאַלטן — אַפילו די אַדמיניסטראַציע פון טורמע האָט פאַר אים דרך ארץ געהאַט. דער דאָזיקער זלאַטקין, וועלכער האָט נישט געקענט לייענען קיין יידיש און האָט זיך אין די טורמעס אויסגעלערנט גוט לייענען און שרייבן רוסיש, איז געווען אַ פלייסיקער לעזער. אָן אַ בוך, האָט ער געזאָגט, איז אים שווערער אויסצוקומען, ווי אָן אַ פאַפּיראָס. ער האָט ליב געהאַט צו גריבלען זיך אין די רוסישע קרימינעלע געזעצן; ער האָט אַפילו ביי זיך אין קאַמער געהאַט אַן אייגענעם „סוואָד זאַקאָנאָוו" — דאָס, האָט ער געזאָגט, מוז אונזערער אַ יינגל וויסן, פאַר זיך און פאַר חברים. „איך, פלעגט ער זאָגן מיט שטאָלץ, קען אַפילו אַ פּראָשעניע אַליין פאַר זיך אָנשרייבן". און נאָך האָט ער ליב געהאַט, שוין נישט צוליב נוצן, נאָר צוליב דער זאַך גופא, נאַטור-וויסנשאַפט. ער פלעגט ביי מיר בעטן ביכלעך וועגן עלעקטריע, וועגן מאַשינען און „בכלל וועגן דער וועלט". די וועלט, פלעגט ער זאָגן לאַכנדיק, איז דאָך עפּעס די גרעסטע מאַשין... נאָך יעדן ביכל פלעגט ער מיך פאַרשיטן מיט פראַגן. איינמאָל איז ער געשטאַנען ביי אַ שעה צייט נעבן פענסטערל פון מיין טיר — דער אַלטער וועכטער האָט געשוויגן: ער האָט צו זלאַטקינען געפילט עפּעס אַזוינס, וואָס איז געווען געמישט פון ליבע, דרך ארץ און מורא. דעם מאָל האָט זלאַטקין גערעדט נישט וועגן נאַטור-וויסנשאַפט. ער האָט מיך פאַנאַנדער-געפרעגט, פאַר וואָס איך זיץ, וואָס איז סאָציאַליזם און וואָס רעוואָלוציע. אין זיינע פראַגן האָט זיך געפילט אַ טיפער אינטערעס. איך האָב לאַנג גערעדט, אים דערקלערט, וואָס מיר ווילן, מיט שוואַרצע פאַרבן געשילדערט דעם פינסטערן היינט, מיט העלע קאָלירן — דעם ליכטיקן מאָרגן — ווי אַ יונגער אַגיטאַטאָר. ער האָט אויפמערקזאַם געהערט, זעלטן ווען מיך איבערגעריסן מיט אַ פראַגע און ווידער געהערט. לסוף האָט ער אַ זאָג געטון: „אַלץ גוט. אָבער, וואָס וועט זיין פאַר

אונזערע ייִנגלעך?" איך האָב אים אָנגעקוקט פאַרחדושט. „יאָ, האָט ער איבערגעחזורט, אַלע גליקן, וואָס איר דערציילט, וועלן זיין פאַר אַרבעטער און פאַר פּויערים. אָבער פאַר אונזערן אַ ייִנגל, פאַר אַ גנבֿ, ווי איך, וואָס האָט אייער סאָציאַליזם?" איך האָב זיך באַמיט אים צו דערווייזן, אַז אין דער סאָציאַליסטישער אָרדנונג וועלן קיין גנבֿים נישט זיין. – „זעט איר, האָט ער אַ מאַך געטון מיט דער האַנט, דאָס איז שוין אוממעגלעך. כּל־זמן עס וועלן זיין מענטשן, וועלן זיין גנבֿים".

פאַרשטייט זיך, אַז פון אונזער אַגיטאַציע צווישן די קרימינעלע איז גאָר ווייניק אַרויסגעקומען. געווען אין טורמע אַזעלכע, וואָס זענען שוין, דאַכט זיך, אינגאַנצן געווען אונזערע. פאַרן אַרויסגיין אויף דער פריי האָבן זיי צוגעזאָגט צו ווערן ערלעכע אַרבעטער, קעמפער; האָבן מיטגענומען בריוו צו אונזערע חבֿרים און באַקאַנטע, וואָס זאָלן זיי באַהילפיק זיין אויף זייער נייעם וועג. דאָס רובֿ פלעגט אַזאַ איינער צערייסן דעם בריוו, גלייך ווי ער איז אַריבער דעם שוועל פון טורמע. אַנדערע פלעגן אָפּטראָגן די בריוו, אויסנאַרן אַביסל געלט און דערנאָך פאַרשוואונדן ווערן. זעלטן ווער עס האָט באמת געפּרוּווט זיך נעמען צו ערלעכער אַרבעט. און דער, וואָס האָט עס געטון, האָט זיך אויך נישט לאַנג געהאַלטן אויף זיין נייעם וועג. אין אַ חדשים 3–4 אַרום, ער איז שוין ווידער אין טורמע, איבערנייעס פאַר אַ גנבֿה. און נישט ווייל ער האָט נישט געוואָלט, נאָר ווייל ער האָט נישט געקאָנט ווערן אַנדערש. דאָס זענען דאָך דאָס רובֿ געווען מענטשן אָן ווילן, איינגעוואַקסן אין פאַרברעכערישע געוואוינשאַפטן, און דאָס לעבן פון אַן ערלעכן אַרבעטער איז גאָר נישט אַזוי זיס. גנבֿים, וואָס זענען באמת געוואָרן אַרבעטער, באמת אונזערע, ווייס איך זייער ווייניק. איך קאָן זיי אָנציילן אויף די פינגער. אַ פּאָר פון זיי האָבן שפּעטער געשפּילט אַ ראָלע אין דער באַוועגונג, געווען אַפילו אין קאָמיטעט.

די קרימינעלע האָבן אויך גענומען אַ געוויסן אָנטייל אין אונזערע צוזאַמענשטויסן מיט „נאַטשאַלסטוואָ". ביי אַ הונגערשטרייק, בעת מ'האָט עמעצן פון די פּאָליטישע מיט געוואַלט

געשלעפּט אין קאַרצער, און די חברים האָבן געמאַכט אַ טומל, געקלאַפּט אין די טירן, געבראָכן שויבן, זיך געוואָרפן אויף די וועכטער, בײַ אַ פּרוּוו צו אַנטלויפן, זענען געווען קרימינעלע, וואָס האָבן אונז געדינט, געהאָלפן מיט וואָס זיי האָבן גאָר געקאָנט. מיר ווידער האָבן זיך פאַר זיי אויך אײַנגעשטעלט. מיר פלעגן פּראָטעסטירן, ווען מ׳האָט זיי צו שטאַרק באַליידיקט. צוליב דעם זענען מיר אָפּט פאַרוויקלט געוואָרן אין אַ קאַמף מיט „נאַטשאַלסטוואָ". אין די יאָרן 1905–1906, בעת די רעוואָלוציאָנערע כוואַליע האָט זיך אויפגעהויבן הויך און עס האָט זיך געדאַכט, אַז אָט אָט וועלן מיר אײַנגאַנצן זיגן, זענען די גנבים אין טורמע געווען מיט אונז קעגן „נאַטשאַלסטוואָ". ווען דער נאַטשאַלניק פלעגט פּרוּוון אָנהעצן עמעצן פון זיי צו שלאָגן אַ פּאָליטישן, פלעגט יענער מיט כּעס זיך אָפּזאָגן. אין יענע יאָרן פלעגן די קרימינעלע אונטערהאַלטן די פּראָטעסטן פון די פּאָליטישע, און עס זענען געווען מאָמענטן, ווען די גאַנצע טורמע האָט זיך געהאַלטן, ווי איין חברישער קיבוץ. די לאַגע האָט זיך געביטן אין 1907, ווען סטאָליפּינס רעזשים האָט צוגעדריקט גאַנץ רוסלאַנד און נאָכמער די באַוואוינער פון טורמע. די פּאָליטישע זענען ווידער געוואָרן הפקר; אויף זיי האָבן זיך געשאָטן רעפּרעסיעס, באַליידיקונגען און אַפילו קלעפּ. דאָס האָט אַראָפּגעוואָרפן אונזער אויטאָריטעט אין די אויגן פון די קרימינעלע. זיי האָבן זיך אָנגעהויבן באַציִען צו אונז מיט גרינגשעצונג, ווי צו געפאַלענע. אייניקע פון זיי פלעגן שפּיאָנירן. און איבערגעבן דער „נאַטשאַלסטוואָ", וואָס מיר רעדן און טוען און נישט איינמאָל האָט געטראָפן, אַז די קרימינעלע פלעגן זיך לאָזן אָנרעדן צו שלאָגן די פּאָליטישע, איבערהויפּט בעת הונגער־שטרייקן און אַנדערע צוזאַמענשטויסן מיט דער אַדמיניסטראַציע.

אויף דער פרײַ, אויסער די ווענט פון טורמע, איז אין די יאָרן 1905 – 1907 אונז אויך אויסגעקומען צו האָבן צוזאַמענשטויסן מיט די גנבים. אין 1905 און 1906 איז אין ווילנע און וואַרשע, למשל, דער בונד געווען אַזוי פּאָפּולער און זײַן אויטאָריטעט אַזוי גרויס, אַז די באַפעלקערונג פלעגט קומען

צו דער אָרגאַניזאַציע, ווי צום העכסטן משפּט, זיך קלאָגן אויף יעדער עולה, אויף יעדער באַליידיקונג, וואָס איז איר געטאָן געוואָרן. אַ יידענע איז געקומען צו די, וואָס זי האָט אָנגענומען פאַרן קאָמיטעט, אָנקלאָגן איר מאַן, אַז ער איז אַ שכּור און ער שלאָגט זי; אַ שכן, - אַז דער באַלעבאָס דריקט אים מיט דירה-געלט; אַ מיידל - אַז דער חתן איז זיך מיט איר שלעכט באַגאַנגען און האָט זי אַוועקגעוואָרפן. הכּלל, וואו נאָר אַ בייז האַרץ, איז געקומען זוכן הילף ביים בונד. אין יענער צייט פלעגט מען קומען צו אונז אויך צוליב ענינים פון גנבה. מ'האָט, למשל, באַגנבעט אַן אַרבעטער, פלעגט דער קאָמיטעט שיקן צום „טאַטע" פון די גנבים און פאָדערן די געגנבעטע זאַכן זאָלן נישט אַנדערש אָפּגעגעבן ווערן. דאָס האָט נישט איין מאָל געהאָלפן. די „טאַטעס" האָבן נישט געוואָלט איינרייסן מיטן בונד און אויב זיי האָבן נאָר געקאָנט, האָבן זיי זיך געסטאַרעט, די גנבה זאָל אומגעקערט ווערן. וואָלט עס געווען גוט, ווען אַזאַ זאַך זאָל געשען נאָר זעלטן. צום אומגליק האָט זיך עס אָנגעהויבן מאַכן צו אָפט. יעדער איינער אין שטאָט האָט געהאַט באַקאַנטע צווישן די אַרבעטער און ווען מ'האָט נאָר באַגנבעט, איז ער גלייך געלאָפן זוכן אַ „פּראָטעקציע" ביי דער אָרגאַניזאַציע. די גנבים האָבן זיך געפילט אָנגערירט אין זייערע בלוטיקע אינטערעסן. - די „ברידער און שוועסטער" לאָזן אונז נישט לעבן!... האָבן זיי געשריגן, און עס האָט זיך אָנגעהויבן אַ קאַמף. די גנבים פלעגן העלפן פּאָליציי נאָכשפּירן די בונדיסטן, זיי פלעגן באַפאַלן איינצלנע אַרבעטער-טוער און ממיתן זיי. זיי האָבן זיך אַפילו געוואָרפן אויף אַרבעטער-פאַרזאַמלונגען אין וואַלד. אין ווילנע, וואַרשע, לאָדז, ביאַליסטאָק זענען אויף דעם באָדן נישט איין מאָל אַרויסגעקומען לאַנגדויערנדיקע צוזאַמענשטויסן צווישן דער אָרגאַניזאַציע מיט די גנבים. אין 1907 איז אין ווילנע צוליב אַזאַ מין קאָנפליקט שווער פאַרוואונדעט געוואָרן מיט אַ מעסער דער סעקרעטאַר פון מעטאַליסטן-פאַריין ח' חנה באַסעוויטש (לאָזער, געשטאָרבן אין פאַריז אין דער צייט פונם וועלט-קריג).

אין די יאָרן 1902 – 1905, בעת די רעוואָלוציאָנערע אויפלעבונג איז געווען גרויס, און די יידישע אַרבעטער זענען געווען זייער קעמפעריש געשטימט, אין די יאָרן פון קאַמפּס-גרופּעס (ב. אָ. : באָיעוויע אָטריאַדי) און זעלבסטשוץ, פון גאַסן-צוזאַמענשטויסן און טעראָריסטישע-אַקטן – האָבן די געוועזענע לאָבוזעס געפונען מער פּלאַץ אַרויסצעווייזן זייער מוטיקע איינשטעלערישע נאַטור.

אין פרילינג 1901, בעת אַ גרויסע מאַסע יידישע אַרבעטער האָט אַרויף נאָוועגאָראָד, (אַ פאָרשטאָט פון ווילנע) צעטראָגן דאָס הויז פון אוריאַדניק און באַפרייט די אַרעסטירטע בונדיסטן (די באַוואוסטע „מעשה-פאַנבוק") זענען די אָנפירער געווען צוויי יידישע שוסטער, הירשקע און עליִשיק –ביידע געוועזענע לאָבוזעס. דער ערשטער איז געווען דער באַרימטער הירש לעקערט, וועלכער האָט מיט אַ יאָר שפּעטער געשאָסן אין דעם ווילנער גובערנאַטאָר פאָן וואַל, דערפאַר, וואָס יענער האָט געהייסן שמייסן די אַרעסטירטע מאַי-דעמאָנסטראַנטן ; לעקערט איז געהאָנגען געוואָרן. מיט זיין העלדישן אַקט און מיט זיין מארטירער-טויט האָט ער אָפּגעווישט דעם שאַנד-פלעק, וועלכן דער צאַרישער הענקער האָט געוואָלט אַרויפלייגן אויפן יידישן פּראָלעטאַריאַט. דער צווייטער איז געווען אליהו רייטשוק, וועלכער האָט דערנאָך יאָרנלאַנג געאַרבעט אין בונד ; אין 1912 איז ער געווען זיץ-רעדאַקטאָר פונם בונדישן וואָכנבלאַט „לעבנס פראַגן", נאָך דעם, ווי די „לעבנס-פראַגן" זענען פאַרמאַכט געוואָרן, איז רייטשוק אַרעסטירט געוואָרן, מ'האָט אים פאַרמשפּט און דערנאָך באַפרייט צוזאַמען מיט מעדעמען. איצט איז ער אַ קאָמוניסט, אַ פאַרוואַלטער פון אַ שוסטערישן פּראָדוציר-קאָאָפּעראַטיוו אין מינסק-רוסלאַנד.

דעם פּראָוואָקאַטאָר אָרנאַטסקי אין פּינסק האָבן געהרגעט געוועזענע לאָבוזעס, איינער אַפילו אַ געוועזענער גנב. אין זעלביקן פּינסק האָט די יידישע מאַסע צעטראָגן אַ פּאָליציי-צירקל און באַפרייט דעם אַרעסטירטן קאָליע טעפּער (דעמאָלט

אַ בונדיסט). די איניציאַטאָרן און פירער פונם דאָזיקן אויפטו זענען ווידער אַמאָל געווען געוועזענע לאָבוזעס.

דער בונד, ווי אַ סאָציאַל-דעמאָקראַטישע אָרגאַניזאַציע, איז געווען קעגן טעראָר. די דיסציפּלין אין בונד איז דעמאָלט געווען אַ גאַנץ שטאַרקע. און דאָך זענען אין 1905 אין ראַיאָן פון בונד פאָרגעקומען אַ ריי טעראָריסטישע אַקטן, אויסגעפירט פון בונדיסטן. די מעשה דערפון איז, וואָס עס זענען געווען פאַלן, ווען דער געוויסן פון דער מאַסע האָט געפאָדערט אַ טעראָריסטישן אַקט: נקמה-נעמען פאַר אַזעלכע גרויזאַמקייטן, וואָס זענען אַפילו פאַרן צאַריזם נישט געוואוינלעך; אָפּרוימען פון וועג אַ הענקער, וועלכער איז אַפילו פאַר יענער צייט געווען צו הענקעריש. לעקערט, למשל, איז געווען דער נישט-געשיקטער שליח פון דער גאַנצער יידישער אַרבעטערשאַפט; אַלע זענען געווען איבערצייגט, אַז מע מוז זיך מיט פאָן וואַלן אָפּרעכענען. אַלע זענען געווען זיכער, אַז מ׳וועט זיך מיט אים אָפּרעכענען; און ווען נישט לעקערט, וואָלט עס געטאָן אַן אַנדערער, אַ דריטער. די אָרגאַניזאַציע האָט אין אַזאַ פאַל נישט געקאָנט נאָכגעבן דער שטימונג פון דער מאַסע און אַליין אָרגאַניזירן אַ טעראָריסטישן אַקט. זי האָט מורא געהאַט, אַז פון איינצלנע אַקטן וועט דער טעראָר ווערן אַ סיסטעם, און דעמאָלט וועט אָפּגעשטויסן ווערן אין הינטערגרונט די אָרגאַניזאַציע פון די אַרבעטער-מאַסן, ווי דאָס איז פאַקטיש געווען ביי די ס. ר. די באַוועגונג פון די מאַסן וועט פאַרוואַנדלט ווערן אין אַ באַוועגונג פון הייפלעך, וועלכע וועט גיך אויסגעשעפּט ווערן. אָבער די מאַסע וויל נישט אַלע מאָל וויסן פון טאַקטיק. אין הייסע מינוטן לאָזט זי זיך פירן מערער פון איר שטימונג. און אַז די אָרגאַניזאַציע האָט נישט געקאָנט אויף זיך נעמען אָרגאַניזירן טעראָריסטישע אַקטן, האָבן זיך געבילדעט באַזונדערע קליינע גרופּעס, וועלכע האָבן אָרגאַניזירט די אַקטן אויף זייער אייגענע אחריות, אָן דער סאַנקציע און אַפילו אָן דעם וויסן פון דער אָרגאַניזאַציע. אַמאָל האָבן זיך פאַר אַזעלכע זאַכן גענומען אַפילו איינצלנע מענטשן; געטריבן פון זייער רעוואָלוציאָנערן טעמפּעראַמענט, האָבן זיי אויסגעקליבן דעם

אָביעקט, אויף וועמען דעם אַקט אויסצופירן, דעם מאָמענט, ווען און די מיטלען, ווי אים אויסצופירן — לויט זייער אייגענער איינזעעניש. פאַרשטייט זיך, אַז ביי אַזעלכע באַדינגונגען זענען צוזאַמען מיט אַזאַ דרינגענדן געבאָט פון דער מאַסע, ווי דער שאָס פון הערש לעקערט, געווען אויך אַקטן פון רעוואָלוציאָנערע מנחם-מענדלס.

אין די טעראָריסטישע אַקטן, וואָס זענען אין יענע יאָרן אויסגעפירט געוואָרן אין ראַיאָן פון בונד, האָבן אָפּט אָנטייל גענומען מענטשן, וועלכע האָבן פאַרבראַכט זייערע פריסטע יאָרן צווישן לאָבוזעס און גאַסן-יונגען. אַזאַ איינער איז געווען — ל. — ש., אַ יונגער אַרבעטער, אַ בונדיסט, וואָס האָט אין 1905 אין איינער פון די ווייס-רוסישע שטעט געשאָסן אויף אַ פּריסטאַוו. ער איז פאַרמשפט געוואָרן צום טויט; די טויט-שטראָף איז פאַרביטן געוואָרן אויף אייביקע קאַטאָרגע. פון קאַטאָרגע איז ער אַנטלאָפן, האָט זיך דערקליבן ביז אַמעריקע, דאָרטן איז ער געווען אַ געשעפטס-מענטש און אין דערזעלביקער צייט אַ מיטגליד פון דער סאָציאַליסטישער פּאַרטיי. אַלס סאָציאַליסט, האָט ער מיט אַ ברייטער האַנט געגעבן געלט אויף אַלע באַדערפענישן פון דער באַוועגונג. אַלס אונטערנעמער האָט ער זיך פאַר קיין זאַך נישט אָפּגעשטעלט, אַבי רייך צו ווערן, און בעת אַ שטרייק האָט ער גערופן פּאָליציי קעגן זיינע אָנגעשטעלטע. אין אים איז געווען פאַרייניקט אַן אויפריכטיקע רעוואָלוציאָנערע שטימונג מיט אַ גרויסער ליבע צו פּאָזע, אַ פּיפּיקער געשעפטס-מענטש, וואָס שטרעבט צו באַלעבאַטישן וואוילטאָג און פוץ, און אַ העלד, וואָס איז אין אַ הייסע מינוט פעהיק אויף גרויסע מעשים; אַ סענטימענטאַלע האַרציקייט מיט אַ סאַדיסטישער גרויזאַמקייט; אַן עם הארץ, וואָס שטרענגט זיך אָן אויסצוזען געשליפן. חוץ דעם איז ער געווען אַן איבער-געאיילטער מענטש, וואָס קאָן נישט און האָט נישט ליב צו טראַכטן. זיינע געשעפטן זענען געשפּרונגען: היינט איז ער אין די פעדערן, מאָרגן אַן אביון, איבערמאָרגן גייט ער ווידער באַרג-אַרויף. אין פרילינג 1917 האָט ער זיך אַזוי פאַרפּלאָנטערט אין זיינע געשעפטן, אַז די חברים האָבן געמיינט, אָט-אָט

פאַלט ער אַריין אין קרימינאַל. אָבער נאָכדעם, ווי די פאַרייניקטע שטאַטן זענען אַריין אין וועלט-קריג, איז – ל. – ש. אַרעסטירט געוואָרן פאַר אַנטי-מיליטאַריסטישע אַגיטאַציע. אין 1918 איז ער געקומען קיין רוסלאַנד און באַלד געפונען זיין אָרט אין טשעקאַ. פריער אין גרויס-רוסלאַנד, נאַכהער אין אוקראַינע. באַגעגענדיק זיינע געוועזענע חברים, די בונדיסטן — ער האָט זיי געזוכט צו באַגעגענען, כדי צו פּאָזירן מיט דער גדולה, צו וועלכער ער האָט דערגרייכט – פלעגט ער פאַרזיכערן, אַז ער באַמיט זיך מיט אַלע כוחות אויסצומיידן טויט-שטראָף. דער אמת איז אָבער געווען פאַרקערט: אין אַ גרויסער שטאָט, אין אוקראַינע, איז די צאָל אויסגעפירטע טויט-אורטיילן אויסגעוואַקסן אין דרייען נאָכדעם, ווי – ל. – ש. איז דאָרטן געוואָרן פאַרוואַלטער פון טשעקאַ. אין יענער שטאָט האָט געטראָפן, אַז אַגענטן פון טשעקאַ האָבן בעת אַ הויז-זוכונג צוגענומען ביי אַ יידישן בעלעטריסט אַ טעקע מיט כתבים. אין אַ חודש אַרום איז דער בעלעטריסט געקומען פרעגן, פאַרוואָס מ'גיט אים נישט אָפּ זיינע כתבים, וועלכע האָבן גאָרנישט צו טאָן מיט פּאָליטיק. האָט – ל. – ש. געענטפערט ; וואָס קומט אַרויס פון אייער שרייבן ? אָט זעט, וואָס איך שרייב. דאָס וועט ראַטעווען די וועלט... און ער האָט אים געוויזן אַ ריי אונטערגעשריבענע טויט-אורטיילן... ל. ש. האָט זיך געמיט צו ראַטעווען פון טויט-שטראָף אַ באַוואוסטן בונדישן פּראָוואָקאַטאָר, וועלכן ער האָט נאָך געקענט אין זיין געבורטס-שטאָט אין 1905. אין דער זעלבער צייט פלעגט ער פאַר זיינע חברים זיך קלאַפּן אין האַרצן : אויב ליבער וועט צו אונז אַריינפאַלן, וויל איך האָבן דעם כבוד צו שיסן אים מיט מיין אייגענער האַנט : איר פאַרשטייט, איך בין געווען אַ בונדיסט...

אין די יאָרן 1905 און 1906 איז דער טעראָר אין ערגעץ נישט געווען אַזאַ פאַרשפּרייטע דערשיינונג, ווי אין פּוילן, באַזונדערס אין וואַרשע. אָנפאַלן אויף אַ מאָנאָפּאָלקע (מלוכהשע בראָנפן-קראָם) און צונעמען די קאַסע, עקספּראָפּריאירן אַ געלט-פּאָסט, דערשיסן אַ פריסטאַוו אָדער אַן אָקאָלאָדאָטשנעם איז געוואָרן אַ געוויינלעכע, כמעט אַן אַלטעגלעכע דערשיינונג.

עס זענען געווען גרעסערע אַקטן אויך: אַטענטאַטן אויף די העכערע פּאָרשטייער פון צאַריזם, אָנפאַלן אויף אַ צוג, באַפרייען וויכטיקע אַרעסטירטע פון טורמע וכדומה. דאָס רוב גרעסערע און קלענערע אַקטן זענען אויסגעפירט געוואָרן דורך די באָיעווקעס (קאַמפּס-גרופּעס) פון די פּ. פּ. ס. די דאָזיקע באָיעווקעס זענען באַשטאַנען נישט דורכאויס פון אידעאישע רעוואָלוציאָנערן; געווען צווישן זיי אויך נישט ווייניק פּוילישע און יידישע לאָבוזעס (נישט קיין געוועזענע, נאָר טאַקע איצטיקע), וואָס האָבן געאַרבעט צוליב געלט, אויס ליבע צו אַוואַנטורעס. אָבער פון אָט די לאָבוזעס האָבן זיך אַרויסגערוקט אייניקע העלדן, וועלכע האָבן אין דער טעראָריסטישער אַרבעט דערוואָרבן דעם אידעאַליזם און באַוואוסטזיין, וואָס זיי האָבן פריער נישט געהאַט. אַזאַ איינער איז געווען דער באַוואוסטער ברוך שולמאַן, וועלכער האָט אין 1906 געהרגעט אין וואַרשע דעם פּאַרהאַסטן פּאָליציי-קאָמיסאַר קאָנסטאַנטינאָוו. ברוך שולמאַן איז נאָך מיט עטלעכע חדשים פאַר זיין טויט געווען אַ גאַסן-יונג, אַפילו אַ קרימינעלער טיפּ, אָבער די באָיעווקע האָט אים געלייטערט. אין די לעצטע חדשים פון זיין לעבן האָט ער זיך דערהויבן צו דער מדרגה פון אַ העלד, וואָס זיין אויפטו און זיין טויט האָבן די אַרבעטער-מאַסן באַזונגען אין פאָלקס-לידער. אין דער אָרגאַניזאַציע „פּראָלעטאַריאַט" פון יענע יאָרן (להבדיל פון דעם „פּראָלעטאַריאַט", וואָס אין די 80-ער יאָרן, ווען מ'נענט נאָמען עס איז הייליק פאַר יעדן סאָציאַליסט), וועלכע האָט אין וואַרשע אָרגאַניזירט די קצבים און האָט בעת שטרייקן אָנגעווענדט עקאָנאָמישן טעראָר, זענען געווען אַ סך וואוילע יונגען, אויף וועלכע עס איז אָפט געווען שווער צו זאָגן, וואָס זענען זיי, געוועזענע אָדער נאָך איצטיקע לאָבוזעס. שפּעטער, אין דער צייט פון די פּריוואַטע עקספּראָפּריאַציעס און קאָמבינאַציעס, האָבן אָט די „פּראָלעטאַרישע" לאָבוזעס געשפּילט אַ טרויעריקע ראָלע.

אין די זעלבסטשוץ-גרופּעס פון בונד האָבן זיך פאַרשריבן אַ סך לאָבוזעס און זיי האָבן דאָרטן אַרויסגעוויזן גבורה און מסירת-נפש. אַ סך פון די וואוילע יונגען זענען געקומען אין

זעלבסטשוץ ערשט אין מאָמענט פון פּאָגראָם, און עס האָט נישט איינמאָל געטראָפן, אַז מענטשן זענען געקומען אָן רעוואָלוציאָנערע כּוונות, געטריבן בלויז פונם נאַציאָנאַלן געפיל; אָבער אין די זעלבסטשוץ-גרופּעס זענען זיי רעוואָלוציאָניזירט געוואָרן און זיי האָבן פון דאָרטן געפונען אַ וועג צום בונד.

אין רעד איך וועגן געוויזענע לאָבוזעס, וואָס זענען אַריבער אין דער אַרבעטער-באַוועגונג און האָבן זיך אַרויסגעוויזן אין טעראָריסטישע אַקטן און זעלבסטשוץ, קומט מיר אויפן זינען לייבע סטראַדאַל פון האָמעל, מיט זיין הויכער פעסטער פיגור, מיט זיין שטענדיק פאַראומערטן און דאָך מילדן פּנים. ער איז געווען אַ בויער פון פאַך; אָבער בעת איך בין מיט אים באַקאַנט געוואָרן, זומער 1905, איז ער שוין לאַנג געווען אַ נעלם, האָט זיך געמוזט אויסבאַהאַלטן און נישט געקאָנט טאָן קיין בוי-אַרבעט. לייבע האָט זיך געמאַכט אַ נאָמען מיט זיין אָנטייל אין זעלבסטשוץ בעתן ערשטן האָמלער פּאָגראָם, אויך מיט דעם נישט-געלונגענעם אַטענטאַט, וואָס ער האָט אויף אייגענער אחריות געמאַכט אויפן האָמלער פּאָליציימייסטער, דעם דעמאָלט באַקאַנטן כליעבניקאָוו. אין האָמעל האָט לייבן געקענט אַ קינד אין וויג; אַלע האָבן געוואוסט, ווער ער איז און וואָס ער איז. די גאָראָדאָוואָיעס האָבן אויף אים מיט די פינגער געטייטלט; און דאָך האָט ער נאָכן אַטענטאַט כּמעט זיך נישט באַהאַלטן. אין אַ וואָך אַרום איז ער שוין אָפן אַרומגעגאַנגען איבער די גאַסן פון האָמעל, פונקט ווי קיין זאַך וואָלט נישט געשען. כּדי אים צו פאַרהיטן פון אַ דורכפאַל, האָט אים דער קאָמיטעט געשיקט אַרבעטן אין אַ געהיימער דרוקעריי. פאַר אַזאַ לעבעדיקן באַוועגלעכן מענטשן, ווי לייבע, איז געווען שווער זיך צו פאַרגראָבן אין אַן אונטערערדישער דרוקעריי, אָפּגעריסן פון אַלץ און פון אַלעמען. אים האָט געצויגן אויף דער בערזע, אויף פאַרזאַמלונגען, צו חברים, און דאָ האָט ער צוליב קאָנספּיראַציע געמוזט טעג און וואָכן זיצן אין שטוב און זיך באַגעגענען נאָר מיטן „פאַרמיטלער“, וועלכער האָט געבראַכט געשריבענע פּראָקלאַמאַציעס און פּאַפּיר און האָט זיי אָפּגענומען געדרוקטע. און נאָך אַ זאַך. אַ גרויסער,

אַ געזונטער בחור איז ער געווען אָט דער לייבע; ער האָט געדאַרפט אַ סך עסן. דעם נאָמען סטראַדאַל אָדער סטראַדאַליעץ, ווי אַנדערע פלעגן אים רופן, האָט ער אויך געקראָגן צוליב זיין גרויסן אַפּעטיט: ער איז אַמאָל צופעליק אַריינגעפאַלן אין טורמע אויף עטלעכע וואָכן, און אַז ער איז אַרויס, האָט מען ביי אים אַ פרעג געטאָן: ווי האָסטו זיך דאָרטן געפילט? האָט ער געענטפערט: איך האָב סטראַדאַיעט: מער ווי דריטהאַלבן פונט ברויט אַ טאָג האָט מען נישט געגעבן... און אָט דער מענטש מיטן גרויסן אַפּעטיט האָט געדאַרפט אַרבעטן אין האָמלער געהיימער דרוקעריי, ביי האַלב-הונגעריקע באַדינגונגען. אָבער ער האָט עס געטאָן, ווייל די חברים האָבן געפונען, אַז דאָס איז נויטיק, דער היציקער לייבע האָט פאַרמאָגט אַ דיס־ציפּלינירטע נאַטור.

דער קאָפּ איז ביי לייבען געווען נישט שטאַרק אַנטוויקלט. מ׳האָט מיר דערציילט, אַז אין אָנהויב זומער 1905, איידער ער איז אַוועק אַרבעטן אין דער דרוקעריי, איז לייבע געווען אויף ליבערס אַ רעפעראַט וועגן „בונד״ און „איסקראַ״. אָפּאָנירט האָט דער באַקאַנטער ברוך סטאָלפּנער, וועלכער האָט גערעדט בייסנדיק, מיט שטעך-ווערטלעך, מיט דעמאַגאָגישע שפּיצלעך. אונזערע, די מערהייט פון דער אוידיטאָריע, זענען געווען שרעקלעך אויפגעבראַכט פון סטאָלפּנערס טאָן. ליבער איז געזעסן אָנגעבויגן איבער אַ נאָטיץ-ביכל, און זיין בלייפעדער איז געפלויגן איבערן פּאַפּיר. גייט לייבע צו צו ליבערן, טוט אים אַ צי ביים אַרבל און זאָגט אים שטילערהייט: „האָרוועט נישט אַזוי מיטן בלייפעדער, חבר! איך וועל אים געבן איין כמאַל, וועט ער פאַרשטומט ווערן, דער הונט״... ליבער האָט געענטפערט מיט אַ שמייכל: „איך בין זיך נוהג צו ענטפערן אַן אָפּאָנענט מיטן מויל, נישט מיט די הענט״... לייבע האָט אָפּגעטראָטן נישט אינגאַנצן צופרידן. סוף אויגוסט איז לייבע געקומען צום קאָמיטעט און געבעטן, מ׳זאָל אים צונעמען פון דער דרוקעריי: אויב מ׳מוז, איז קיין תירוץ נישט, וועל איך בלייבן. אָבער אויב איר האָט מיך מיט וועמען צו פאַר־בייטן, גיט מיר אַן אַנדער אַרבעט... דער קאָמיטעט האָט אים

צוגענומען פון דער דרוקעריי. מ׳האָט אים אָנגעהויבן שיקן אין די נאָענטע שטעט צו אָרגאַניזירן קאַמפּס-גרופּעס (פּ. אָ.), איז אין אַ נאָענטע שטאָט געווען אַ פּאָגראָם-געפאַר, האָט מען געשיקט לייבן אָרגאַניזירן אַ זעלבסטשוץ. ער פלעגט פאָרן אַמאָל אַליין, אַמאָל מיט אַ פּאָר חברים. און די בלויזע ידיעה, אַז לייבע סטראַדאַל איז געקומען, האָט שוין צוגעגעבן מוט די אָרטיקע אַרבעטער.

אין די אָקטאָבער-טעג, אין דער צייט פונם אַלגעמיינעם שטרייק, איז די הויפּט-קוואַרטיר פון בונד אין האָמעל געווען אין דער דירה פון איינעם אַ בורזשואַזן דאָקטאָר, וואָס זיין ווייב איז געווען אונזערע אַ סימפּאַטיקערין. די אַנאַרכיסטן, וועלכע האָבן געפּאָדערט ביים דאָקטאָר אַ גרויסע סומע געלט, האָבן געסטראַשעט אויפצערייסן דאָס הויז צוזאַמען מיט די בונדיסטן, וואָס האָבן זיך דאָרט געפונען. האָט דער קאָמיטעט אַוועקגעזעצט לייבן היטן אונזער צענטראַלע קוואַרטיר. און אַז לייבע איז דאָרטן געזעסן, האָט זיך קיין אַנאַרכיסט נישט דערוועגט צוגיין נאָענט צום הויז – דערפאַר, וואָס די שמירה איז געווען גוט אָרגאַניזירט, און אפשר נאָכמער צוליב דעם גרויסן דרך-ארץ, וואָס די אַנאַרכיסטן האָבן געהאַט צו לייבן.

לייבע איז געפאַלן אַ קרבן פון זעלבסטשוץ אין רעטשיצע נעבן האָמעל. דאָס איז געווען אין נאָוועמבער 1906, בעת דער צאַריזם האָט אויף דער רויטער רעוואָלוציאָנערער כוואַליע – געענטפערט מיט אַ שוואַרצער כוואַליע פון פּאָגראָמען. די רעטשיצער סטאַראָוועצעס, פאַרביסענע שוואַרץ-מאהניקעס, האָבן געמאַכט אַ פּראָוואָקאַציע. זיי האָבן דעפּעשירט אין האָמלער קאָמיטעט פון בונד, אַז אין רעטשיצע איז אַ פּאָגראָם, מ׳זאָל אַרויסשיקן זעלבסטשוץ. איז פון האָמעל באַלד אָפּגעפאָרן אַ גרופּע חברים מיט לייבע סטראַדאַל בראש. צווישן וואָקזאַל און דער שטאָט ליגט אין רעטשיצע אַ שטיק וועג פון אַ פּאָר וויאָרסט, מיט ווייניק הייזער און אַ סך פאַרקאַנעס, וואָס פאַר-צוימען פויערישע פעלדער און גערטנער. בעת די חברים פון זעלבסטשוץ זענען געגאַנגען פון סטאַציע אין שטאָט אַריין, האָבן די סטאַראָוועצעס גענומען שיסן אויף זיי פון הינטער

די פּאַרקאַנעס. צעטומלטע, נישט וויסנדיק, פון וואַנען די קוילן קומען, האָבן זיך די חברים געלאָזט לויפן אין אַלע זייטן. דעמאָלט זענען די סטאַראָוועצעס אַרויס פון הינטערן פּאַרקאַן און האָבן זיך געוואָרפן אויף די חברים מיט מעסערס און אייזנס. די חברים זענען אַלע געפאַלן טויטע, באָדנדיק זיך אין זייער אייגענעם בלוט, געבליבן לעבן איז נאָר איין מינע פייגענבערג, וועלכער איז געפאַלן אַ פאַרחלשטער, די מערדער האָבן געמיינט, אַז ער איז טויט און האָבן אים צורו געלאָזן. בעת ער איז געקומען צו זיך, זענען שוין די סטאַראָוועצעס נישט געווען. האָט ער זיך אויף אַלע פיר דערשלעפּט ביז דער סטאַנציע, פון וואַנען מ׳האָט אים אַוועקגעפירט אין שפּיטאָל. פייגענבערג איז געווען אַזוי צעשעדיקט, אַז מ׳האָט אים געמוזט אַראָפּנעמען ביידע פיס. פון אים ווייסט מען אַלע איינצלהייטן פון דער דאָזיקער טרויעריקער געשיכטע. ער האָט דערציילט, אַז אַ צעטומלטער פון די פּלוצלינגע שאָסן, איז לייבע דאָך נישט געלאָפן. אַ שווער-פאַרוואונדעטער האָט ער זיך מיט זיין אייזערנעם שטעקן געוואָרפן אויף די מערדער, וואָס האָבן אים אַרומגערינגלט, און זיי האָבן פאַר זיין לעבן טייער באַצאָלט. לייבע סטראַדאַל האָט געלעבט און איז געשטאָרבן ווי אַ העלד.

V

גערוען אַ מאָמענט, ווען די יידישע אַרבעטער-באַוועגונג האָט זיך צוזאַמענגעשטויסן אויך מיט די אַלפאָנסן און סוטעניאָרן, אָדער ווי מ׳רופט זיי אין פוילן – די לומפּן. איך רעד וועגן די פּאָגראָמען אויף שאַנד-הייזער, וועלכע זענען אין מאַי 1905 פאָרגעקומען אין וואַרשע, לאָדז און עטלעכע אַנדערע שטעט פון דער פוילישער פּראָווינץ. כדי די דאָזיקע געשיכטע זאָל זיין פאַרשטענדלעך, איז נויטיק אַ לאַנגע הקדמה.

אין דער יידישער אַרבעטערשאַפט אין וואַרשע איז דעמאָלט געווען אַזאַ עלעמענט, וואָס איז געשטאַנען צווישן דער באַוועגונג און דער אונטערוועלט און איז געווען אי דאָ,

אי דאָרטן. אַרבעטער, וואָס פלעגן טרינקען און פאַרברענגען מיט אַלפאָנסן און סוטעניאָרן און אין דער זעלביקער צייט פלעגן זיי גיין אויף דער בערזע און אין אונזערע קאַוויאַרניעס, אָנטייל-נעמען אין עקאָנאָמישן און אַמאָל אויך אין פּאָליטישן קאַמף, לאָמיר זיי רופן דער צווישנשיכט. אַזאַ מין אַרבעטער האָט געלעבט אין צוויי וועלטן, און עס איז שווער געווען צו זאָגן, וועלכע וועלט איז אים נענטער. אָט די צווייאיקייט איז געלעגן נישט בלויז אין זיין אַרט לעבן, נאָר אויך אין זיין פּסיכאָלאָגיע. ווען ביי דעם מין אַרבעטער פלעגן זיך טרעפן קריגערייען און געשלעגן מיט די אמתע אַלפאָנסן, פלעגט זיין אַזוי: אויב אונזערע צווישן-מענטשן האָבן געקראָגן קלעפּ פון די אַלפאָנסן, זענען זיי געקומען צולויפן אין דער אָרגאַניזאַציע, ווי אומשולדיקע שעפּעלעך, וואָס זענען באַפאַלן געוואָרן פון כוליגאַנעס, און האָבן געמאַכט קולות: „וואָס שווייגט די אָרגאַניזאַציע ? די לומפּן גיסן אַרבעטער-בלוט ! איר מוזט עפּעס טאָן קעגן דעם, אַז נישט וועלן מיר גיין צו די ס. ר., מירן גיין צום „פּראָלעטאַריאַט", יענע ווייסן, ווי צו שטיין פאַר די אַרבעטאָרער"... אויב ווידער אונזערע האָבן געגעבן בעסער, זענען די געשלאָגענע לומפּן געלאָפן צו זייערע „שטאַרקע" מיט געוואַלדן: „די ברידער און שוועסטער לאָזן אונז נישט לעבן. מ'מוז זיי געבן איבער די הענט, די יאָלדן !".

אַזוי ווי דאָס, וואָס איך גיי דערציילן, איז געשען אין וואַרשע, מוז איך זאָגן עטלעכע ווערטער וועגן דעם צושטאַנד פון אונזער דאָרטיקער אָרגאַניזאַציע אין יענער צייט. דער בונד איז דעמאָלט געווען אין וואַרשע אויסערגעוויינלעך שטאַרק, אָבער צוליב די אומלעגאַלע באַדינגונגען פון זיין אַרבעט, האָט ער נישט געהאַט קיין פעסט באַשטימטע מיטגלידערשאַפט. מיר האָבן געוואוסט, אַז עטלעכע טויזנט מעכאַנישע שוסטער גייען נאָכן בונד, זיי אַליין האַלטן, אַז זיי „געהערן צום בונד", אָבער עס איז דאָך געווען אוממעגלעך צו רעכענען זיי אַלעמען פאַר מיטגלידער. אַזוי אומגעפער איז געווען אין אַלע איבעריקע פאַכן, וועלכע מיר האָבן גערעכנט פאַר אונזערע, מיר האָבן געהאַט קליינע פעסטע קערן-גרופּעס

און אַרום זיי גרויסע לויזע מאַסן. דער צענטראַלער אַפּאַראַט פאַר דער גאַנצער שטאָט איז צו יענער צייט באַשטאַנען אינגאַנצן פון 8–10 מענטשן; ער איז געווען פאַרוואָרפן מיט אַרבעט און האָט נישט געקאָנט אַריינדרינגען אין אַלע שפּעלטעלעך פון דער באַוועגונג, אַרומכאַפּן די גאַנצע אַרבעט. קיין לעגאַלע אַרבעטער-פּרעסע איז נישט געווען, מיר האָבן זעלטן ווען געהאַט אַ גענויען באַגריף פון אַלץ, וואָס עס קומט פאָר אין שטאָט. מיר האָבן געלעבט אין אַ ים פון קלאַנגען און עס פלעגן אונז אָפט טרעפן איבערראַשונגען.

די פונקטן, וואו מיר פלעגן זיך צוזאַמענטרעפן, זענען געווען קאַוויאַרניעס און טראַקטירן. אויף גענשע 19, ביי גרשונען אין קאַוויאַרניע, פלעגן זיך צוזאַמענטרעפן אַ פּאָר הונדערט נעענטערע מענטשן, מער אָדער ווייניקער אַקטיווע טוער. די מאַסע פלעגט זיך צונויפקומען אין טראַקטירן. ראָג מילע און דזיקע איז געווען דער טראַקטיר פון די שוסטער. אַראָפּ דזיקע און אויף די אַרומיקע גאַסן איז געווען אונזער בערזע. 2 מאָל אַ וואָך, דינסטאָג פאַרנאַכט און שבת בייטאָג, פלעגן זיך דאָרטן צוזאַמענקלייבן טויזנטער מענטשן. אויף דזיקע גופא איז געווען די אַלגעמיינע בערזע. אויף מילע, מוראַנאָוו, סטאַווקע וכדומה – בערזעס פון איינצלנע פאַכן. דאָס איז געווען אונזער קלוב אונטערן פרייען הימל. היינט זעט עס מיר אַליין אויס, ווי אַ מעשהלע, אָבער דאָס איז אַ פאַקט; אַ שבת ביי טאָג פלעגן מיר אויף דער בערזע פאַרשפּרייטן 10 – 12 טויזנט פּראָקלאַמאַציעס און עס איז נאָך געווען קנאַפּ. די בערזע איז פאָרגעקומען צוויי מאָל אַ וואָך. האָט מען געדאַרפט צונויפקלייבן די מאַסע נישט אין די באַשטימטע טעג, איז עס אָנגעקומען זייער שווער: מ'האָט געדאַרפט אַפריער באַשטימען אַ ספּעציעלע בערזע און — אויב מ'האָט עס באַצייטן נישט געטאָן, האָט מען געמוזט גיין איבער די פאַבריקן, וואַרשטאַטן און טראַקטירן. איצט נאָך אַלע הקדמות – צוריק צו דער מעשה.

אַ ייד, וואָס האָט געהאַט אַ הייזל אויף נאָוואָליפּיע ערגעץ אין אַ הויף, האָט מיט יאָרן צוריק גענומען אַ מיידל אַ יתומה פאַר אַ האָדאָוואַנקע, ער האָט געהיט איר צניעות, זי דערצויגן

זוי „אַ כשרע יידישע טאָכטער“, און אַז זי איז אַלט געוואָרן 20 יאָר, האָט ער איר חתונה געמאַכט מיט אַן אַרבעטער אַ קופּערשמיד, אַ מאָסאָנזשניק, ווי מ׳זאָגט אין וואַרשע. אָט דער קופּערשמיד איז געווען איינער פון יענע אַרבעטער, וואָס שטייען מיט איין פוס אין דער באַוועגונג, מיט דער אַנדערער אין אונטערוועלט. אויף דער חתונה איז געווען אַ געמישטער עולם. אַלפאָנסן פון דער כּלהס צד און אַרבעטער פון חתנס צד. שפּעט ביינאַכט, בעת מ׳האָט זיך גוט אָנגעגעסן און נאָכמער אָנגעטרונקען, האָט מען אָנגעהויבן וואַרפן דרשה-געשאַנק. אַז אין היטל האָט זיך צונויפגעקליבן ביי אַ הונדערט רובל און אויף מער איז שוין קיין האָפנונג נישט געווען, האָט דער מחותן פון דער כּלהס צד צוגענומען די היטל מיטן געלט צו זיך. דער חתן האָט געמאַכט אַ געוואַלט — דער דרשה-געשאַנק געהערט אים. דער מחותן האָט געטענהט, אַז ער האָט דאָס מיידל אויסגעהאָדעוועט, געגעבן נדן און אויס-שטייער, איז על פּי יושר דער דרשה-געשאַנק זיינער. אַ וואָרט פאַר אַ וואָרט, האָט מען געלאָזן אין דער אַרבעט אַפּריער די הענט, דערנאָך די לידיקע פלעשער און לסוף אפילו מעסערס. געווען פאַרוואונדעטע פוןביידע זייטן, דאָך בעסער האָבן געגעבן די אַרבעטער. זיי זענען גראָד געווען מערער. האָבן די אַלפאָנסן אויף מאָרגן צונויפגערופן זייער עולם, זיך אָפּ-רעכענען מיט די „ברידער און שוועסטער“, נישט דווקא מיט די, וואָס האָבן זיי באַליידיקט, נאָר מיט די אַרבעטער בכלל. כ׳ווייס נישט ווי אַזוי, נאָר דערפון האָט זיך דערוואוסט פּאָליציי און זי האָט עס גענומען אויסנוצן אויף איר אופן. עפּעס אַ פּאַרנאַכט האָט מען געזען, ווי איבער נאָוואָליפּיע, קאַרמעליצקע און נאָוואָליפּקי גייט אַן עולם פון אַ מאַן הונדערט אַלפאָנסן מיט אַ רוסישער נאַציאָנאַלער פענדל. אַ מאַניפעסטאַציע. זיי גייען און שרייען: „לעבן זאָל דער רוסישער קייסער! נידער מיט די שטרייקער!“ קינדער לויפן נאָך. דער עולם אַרום לאַכט; אַנדערע שפּייען אויס. אָבער צום סוף האָט עס אייניקע אַרבעטער פאַרדראָסן. ס׳איז געוואָרן אַ געשלעג מיט שטעקנס און מעסערס. ווידער אַכאָל פאַרוואונדעטע און דאָס מאָל שוין

מער פון די אַרבעטער. שוין שפּעט אין אָוונט זענען די אַרבעטער, וואָס האָבן אָנטייל גענומען אין געשלעג, אַוועק איבער די געסלעך, וואו ס'וואוינט דער יידישער דלות, און האָבן גענומען רופן: „מ'דאַרף גיין זיך אָפּרעכענען מיט די לומפּן...!" אַ גרויסער עולם האָט זיך אַ לאָז געטאָן צו די הייזלעך פון דריטן סאָרט, וואָס זענען אין יידישן ראַיאָן. די אַלפאָנסן זענען אַנטלאָפן. געפונען האָט מען די אומגליקלעכע מיידלעך. און ס'האָט זיך אָנגעהויבן אַן אמתער פּאָגראָם. אויף נאָוואָליפּיע, קראָכמאַלנע, דזיעלנע א. ד. גל. איז מען באַפאַלן די „הייזלעך", געבראָכן פּאָרטעפּיאַנעס און געוואָרפן דורך די פענסטער אויפן ברוק. געריסן בעטגעוואַנט און פאַרשאָטן די גאַס מיט פעדערן און פוך. אויף די מיידלעך האָט מען צעריסן די קליידער, געשלאָגן זיי מכות-רצח. כ'ווייס פאַלן, ווען מ'האָט אייניקע פּשוט דורך די פענסטער אויפן גאַס אַרויסגעוואָרפן. אַזוי איז מען געגאַנגען פון הייזל צו הייזל, און דאָס האָט געדויערט אַ גאַנצן מעת-לעת.

אָנגעהויבן האָט זיך עס שפּעט ביינאַכט, און די אָרגאַניזאַציע האָט דערפון נישט געוואוסט, ערשט אַכט אין דערפרי איז מען געקומען אונז אָנזאָגן. כ'גיי אַוועק אויפן ראָג מילע. דער גרויסער טראַקטיר פון די שוסטער איז שוין פול. איינע זענען לכתחילה צו דער אַרבעט נישט געגאַנגען, אַנדערע האָט מען באַוויזן אַראָפּצונעמען פון דער אַרבעט. מען שרייט: „די אָרגאַניזאַציע זאָל אָפּשטעלן די אַרבעט אין דער גאַנצער שטאָט אין אַלע פאַכן". – „צוליב וואָס?" — „וואָס הייסט, צוליב וואָס? ס'איז אַ פּראָטעסט. אַרבעטער-בלוט גיסט זיך, און איר שווייגט. ווען מ'וואָלט געהרגעט עמעצן פון אייערע, פון די פירער, וואָלט איר געמאַכט אַן אַלגעמיינעם שטרייק. איר וואָלט אונז גערופן אויפן גאַס אויף אַ דעמאָנסטראַציע. און אַז מ'שלאָגט די מאַסע, שווייגט איר, ווילט איר נישט פּראָטעסטירן..."
אונזער לאַגע איז געווען זייער אַ שווערע. פון איין זייט האָט מען געדאַרפט באַשיצן די אומגליקלעכע מיידלעך, נישט לאָזן פירן דעם פּאָגראָם ווייטער, איבערצייגן די מאַסן, אַז זיי גייען נישט אויפן ריכטיקן וועג. פון דער אַנדערער זייט האָבן מיר

געוואוסט, אַז דאָס שמעקט מיט פּראָוואָקאַציע. פּאָליציי איז אויסן צו מאַכן אַרעסטן, אפשר איינצופירן קריגס-צושטאַנד, און מ׳האָט אונז איבערגעגעבן ידיעות, אַז אין אַלט-שטאָט, אין „מקום״, שטייען די אַלפאָנסן שוין באַוואָפנט און מיט דער הילף פון פּאָליציי קאָנען זיי אַ יעדע מינוט אָנפאַלן אויף די אַרבעטער-קוואַרטאַלן. די פּוילישע צייטונגען, די ליבעראַלע ווי די קאָנסערוואַטיווע, זענען יענעם טאָג אַרויס מיט די ערשטע ידיעות פון פּאָגראָם און מיט אַרטיקלען, וואָס האָבן געלויבט די אַרבעטער. „די אַרבעטער האָבן זיך גענומען אויס-ראָמען דעם שמוץ און שאַנד פון וואַרשע, געזונט זאָלן זיין זייערע הענט; זיי פאַרדינען דעם גרעסטן לויב״. און ווידער האָט דאָס אַלץ געשמעקט מיט אַ פּראָוואָקאַציע.

ווי געזאָגט, איז אונזער צענטראַלער אַפּאַראַט געווען אַ קליינער; און דאָ האָט מען געדאַרפט אויף גיך אָננעמען ענערגישע באַשלוסן און טאַקע גלייך זיי דורכפירן. מיר האָבן איינגערעדט די שרייער, אַז די אַרבעט וואַרפן דאַרף מען נישט. — „אָבער וואָס וועט זיין, אויב די לומפּן וועלן אָנפאַלן אויף אונז?״ מיר האָבן געזאָגט, אַז נישט אַרבעטן זאָלן נאָר די יונגע, די שטאַרקע, וואָס קאָנען געבן אַ ווידערשטאַנד. פרויען און אַלטע לייט זאָלן יאָ אַרבעטן. האָט מען דער-ווידערט: — „וואָס הייסט, מיר וועלן שטיין אויפן גאַס און זיי וועלן אַרבעטן און פאַרדינען? אַז נישט אַרבעטן, איז קיינער נישט״. קוים וואָס מיר האָבן ביי זיי געפּועלט, אַז מ׳זאָל די עלטערע און די פרויען פון דער אַרבעט נישט אַראָפּנעמען. ווייטער האָבן מיר מאָביליזירט אונזערע קאַמפּס-גרופּעס אויפן פּלאַץ, וואָס איז דעמאָלט געווען סוף דזיקע, טאָמער וועלן די לומפּן באמת באַפאַלן די אַרבעטער-קוואַרטאַלן, זאָל זיין גרייט אַ זעלבסטשוץ. אָבער דער עיקר איז געווען מאַכן אַ סוף צום פּאָגראָם, ראַטעווען די קרבנות. די מיטלידער פון קאָמיטעט האָבן מיטגענומען עטלעכע נאָענטע מענטשן און זענען אַוועק צו די הייזלעך. איך גיי אויף דזיעלנע, אַ גרויסער עולם רינגלט אַרום אַ הייזל. אַ צענדליק יונגע בחורים האָבן זיך שוין אַריינ-געריסן אינעווייניק און אָנגעהויבן ראַבעווען. די מיידלעך

האָבן זיך באַהאַלטן אונטער די בעטן, אין אַלמערס. מען שלעפּט זיי איינציקווייז אַרויס און מ׳שלאָגט זיי. זיי שרייען היסטעריש, זידלען זיך, בעטן זיך. אַז איך בין געקומען מיט אַ פּאָר חברים, האָבן מיר זיך קוים אַ־ייגעקריגן אינעווייניק. מ׳האָט גענומען שרייען: „שטילער, די אָרגאַניזאַציע איז דאָ! דער קאָמיטעט וועט רעדן!...״ איך האָב זיך געשטעלט אויף אַ בענקל און אָנגעהויבן רעדן. איך האָב דערוויזן, אַז די מיידלעך זענען נישט קיין שולדיקע, נאָר אומגליקלעכע קרבנות פון דער איצטיקער אָרדנונג, אַז מיט אַזאַ וועג וועט מען די פּראָסטיטוציע נישט אויסראָמען. איינער רייסט מיך איבער: „און די מיידלעך דאַרף מען דאָך שלאָגן...״ – פאַרוואָס, חבר? – „ווייל זיי זענען „נקייוועס״... – לאָז מיר, איך וועל דעם קאָמיטעט אַלץ דערקלערן. שרייט אַן אַנדערער: אַז עס וועלן נישט זיין קיין מיידלעך, וועלן די אַלפאָנסן נישט האָבן פון וואַנען צו לעבן און זיי וועלן מוזן ווערן ערלעכע אַרבעטער... דער עולם לאַכט. עס ווערט אַ שטיקל דיסקוסיע. לסוף גיט זיך אונז דאָך איין איבערצוצייגן. מ׳גייט זיך פאַנאַנדער. אין נאָך אַן אָרט, אויף דערזשעלביקער דזיעלנע, זענען מיר געקומען צו שפּעט. אין הייזל איז שוין אַלץ געווען צעראַבירט, צעבראָכן. אויף די ווענט האָבן נאָר געהאָנגען בילדלעך, און 12־יעריקע יינגלעך האָבן זיי פון דאָרט געריסן און מיט די פיס געטראָטן. פון איין הייזל, איך געדענק גישט אויף וועלכער גאַס, איז זיך דער עולם צעגאַנגען נאָך אונזערע רעדעס, און אַז מיר זענען אין אַ שעה אַרום אַהין ווידער געקומען, איז די שטוב איבעראַנייס געווען פול מיט מענטשן, וועלכע האָבן גע־ראַבעוועט, געבראָכן. די מיידלעך זענען שוין נישט געווען. ערגעץ אַנטרונען געוואָרן. אונז איז אויסגעקומען ווידעראַמאָל רעדן, איבערצייגן.

איך בין ווידער אין טראַקטיר אויפן ראָג מילע, צו מיר גייט צו אַן אַרבעטער מיט גרויסע הונגעריקע אויגן, איינער פון די אינדערפריעדיקע שרייער, איך פרעג אים: „וואָס שטייט איר דאָ? וואָס גייט איר נישט צום זעלבסטשוץ?״ ענטפערט ער: „כ׳האָב נישט קיין כלי״. כ׳שרייב אויף גיך

אויף אַ צעטעלע צו דוד דעם שוסטער, ער זאָל אים געבן אַ רעוואָלווער; ער גייט אַוועק. אַ זייגער 4 פאַרנאַכט האָב איך דעם זעלבן אַרבעטער ווידער געטראָפן און ער האָט מיר דערציילט, גערעדט מיט ענטוזיאַזם: מיר זענען איצט געווען אויף סטאַווקע, איר ווייסט, אין גרויסן „הייזל" ביי גרשון „סמעטענע". מיר האָבן צעשניטן זיידענע קליידער, סאַמעטענע מאַנטלען, אַסיגנאַציעס געריסן און אין רינשטאָק געוואָרפן. איר זעט, איך בין הונגעריק, איך האָב נאָך היינט אין מיין מויל נישט געהאַט... אָבער איך האָב גאָרנישט גענומען, אַ גראָשן נישט... אַן אָרנטלעכער אַרבעטער, וועט נישט שמוציק מאַכן זיינע הענט מיט אַ זעלכע געלט"... און מיט אַמאָל ווערט זיין קול שטילער און עפּעס ווי שעמעוודיק: „חבר, אפשר האָט איר צו אַנטלייען פינף קאָפּיקעס אויף אַ גלאָז קאַווע?" אָבער דער אמת מוז געזאָגט ווערן, נישט אַלע אָנטיילנעמער זענען פאַרבליבן מיט ריינע הענט. שפּעטער האָט זיך אַרויס־געוויזן, אַז אַ סך פון די אָנפאַלער האָבן נישט אַלץ געריסן און געבראָכן, נאָר אַ סך מיטגענומען אַהיים. ס׳זענען פאַר־געקומען חבר־געריכטן. אַ ריי מענטשן האָט מען דערווייטערט פון דער באַוועגונג, געהייסן אַוועקפאָרן פון וואַרשע. דאָס רוב זענען עס געווען פון דעם „צווישנשיכט", וועגן וועלכן איך האָב פריער געשריבן. אָבער באַפעלקט זייערע הענט האָבן אויך אייניקע אַרבעטער, וואָס זענען געשטאַנען נענטער צו אונז. צו שטאַרק איז געווען דער יצר־הרע! ווי מ׳האָט דעמאָלט איבערגעגעבן, האָבן דעם גרעסטן אָנטייל אין פּאָגראָם גענומען די לייט פון „פּראָלעטאַריאַט", פון שמואל דעם קייטנמאַכערס חברה. פאַרנאַכט זענען שוין די גאַסן געווען פול מיט רייטנדיקע זשאַנדאַרן און פאָליציי. אין אייניקע ערטער זענען פאָרגעקומען צוזאַמענשטויסן צווישן אַלפאָנסן מיט אַרבעטער. פּאָליציי האָט זיך נישט געמישט, אָדער געהאָלפן די אַלפאָנסן. עס זענען געווען עטלעכע קרבנות, פון די אַלפאָנסן און פון דעם צווישנ־שיכט. פאַרנאַכט איז קלאָר געוואָרן פאַר אַלעמען, אַז דער שפּיל איז פאַרן טייוול. דער עולם איז זיך פאַנאַנדערגעגאַנ־גען, בפרט, אַז דער גענעראַל־גובערנאַטאָר סקאַלאָן האָט דעם

זעלבן פאַרנאַכט אַרויסגעלאָזן אַן אויפרוף, אַז אויב די אַרבעטער וועלן זיך נישט באַרוהיקן, וועט ער איינפירן קריגס-צושטאַנד. אויף מאָרגן האָבן זיך די יידישע אַרבעטער פון וואַרשע געשעמט איינער פאַרן אַנדערן. אַ לאַנגע צייט האָט מען אויסגעמיטן צו רעדן וועגן דער גאַנצער מעשׂה. און גראָד אויף מאָרגן נאָך די געשעענישן אין די אָרעמע קוואַרטאַלן, האָבן די וואַרשעווער פוילישע סטודענטן איבערגעחזרט דעם פאָגראָם אויף די רייכע „הייזלעך" פון דער מאַרשאַלקאָווסקע און נייע וועלט. דאָ האָט פאָליציי זיך שוין אַריינגעמישט און באַשיצט די „הייזלעך" מיט זייערע איינוואוינער. אין זעלביקן מאָנאַט האָט זיך די געשיכטע איבערגעחזרט אין לאָדז און אין אַנדערע קלענערע שטעט. ס'איז שוין לאַנג נאָכדעם. אַ סך איינצלהייטן האָב איך בעת מעשׂה אויך נישט געוואוסט. אַנדערע פּרטים זענען פאַר דער צייט פאַרשוואומען אין מיין זכרון. אָבער דאָס אַלגעמיינע בילד האָב איך, דאַכט זיך, איבערגעגעבן ריכטיק.

VI

אין 1906, אַז די רעוואָלוציאָנערע כוואַליע האָט אָנגעהויבן אַראָפּצופאַלן, איז אַוועק אַ סדרה עקספּראָפּריאַציעס און קאָמבינאַציעס. דאָס וואָרט קאָמבינאַטאָר האָב איך אין ליטע קיינמאָל נישט געהערט; עס ווערט באַנוצט אין קרוין-פּוילן און מערער ווי אומעטום, אין וואַרשע. קאָמבינאַטאָר הייסט דאָרטן אַ מענטש, וואָס מאַכט אַ לעבן פון שווינדלערישע דריידלעך און פעלשונגען. אין 1905, בעת דער אויטאָריטעט פון די אַרבעטער-אָרגאַניזאַציעס איז געווען גרויס, האָבן אים די קאָמבינאַטאָרן גענומען אויסנוצן פאַר זייערע פּריוואַטע צוועקן. פריער די אַזויגערופענע „פּרעטענזיעס". אַ באַלעבאָס האָט אָפּגעזאָגט אַ דינסטמיידל, קומט צו איר אַזאַ איינער און זאָגט: ווילסט, וועל איך אים צווינגען געבן דיר 100 רובל; דאָס געלט – העלפט אויף העלפט: מיר 50 און דיר 50. אויב דאָס מיידל האָט איינגעוויליקט, איז ער אַוועק צו איר געוועזענעם באַלעבאָס און אין נאָמען פון דער אָרגאַניזאַציע האָט ער פון

אים געפֿאָדערט 100 רובל. גאָרנישט געבן האָט דער באַלעבאָס געהאַלטן פֿאַר אוממעגלעך: מיט דער אָרגאַניזאַציע שפּילט מען זיך נישט... האָט ער זיך געפּרוּווט דינגען; און מ׳פֿלעגט טאַקע אַמאָל עפּעס אָפּדינגען אויך. „פּרעטענזיעס" זענען אויך געווען בײַ אָפּגעזאָגטע האַנדלס-אָנגעשטעלטע, בײַ קעלנער, כּדי אַרויסצופּרעסן מער ווי די נאָרמע, וואָס די אַרבעטער-באַוועגונג האָט אײַנגעשטעלט. עס האָט געטראָפֿן, אַז מ׳האָט אײַנגעמאָנט „פּרעטענזיעס" פֿאַר מענטשן, וואָס האָבן פֿאַרלוירן די שטעלעס מיט עטלעכע יאָר צוריק און האָבן שוין לאַנג געהאַט נײַע שטעלעס.

אַ גוטע „קאָמבינאַציע" איז אויך געווען נאָכמאַכן שטעמפּלען פֿון בונד, פֿון ס. ס., חתמענען דערמיט זאַמל-ליסטעס און גײן איבער געשעפֿטן און פּריוואַטע הײַזער קלויבן געלט כּלומרשט פֿאַר דער פּאַרטיי. אויב עמעצער האָט נישט געוואָלט געבן, האָט מען פֿאַרשריבן זײַן נאָמען אין אַדרעס. ס׳האָט געהייסן: מיר וועלן דאָס איבערגעבן דער אָרגאַניזאַציע און זי וועט שוין וויסן וואָס צו טאָן... דאָס האָט זיך אָנגעהויבן נאָך אין פֿינפֿטן יאָר; אָבער דעמאָלט זענען עס געווען נאָר אײנצלנע פֿאַלן. די רעוואָלוציאָנערע שטימונג איז געשטאַנען הויך; אויף אַזעלכע מעשׂים האָבן זיך דעמאָלט געלאָזן נאָר פּראָפֿעסי-אָנעלע קאָמבינאַטאָרן, און די האָבן אויך געציטערט: טאָמער דערוואוסט זיך די אָרגאַניזאַציע, וועלן זיי שלעכט אָפּשנײַדן. אין 1906 און 1907 זענען די קאָמבינאַציעס געוואָרן אַן אָפּטע דערשײַנונג; און געמאַכט האָבן זיי נישט בלויז פּראָפֿעסיאָנע-לע קאָמבינאַטאָרן, נאָר אויך דעמאָראַליזירטע אַרבעטער און אינטעליגענטן, וואָס זענען נאָך נעכטן געווען הייסע רעוואָ-לוציאָנערן. בפֿרט אַז די אַרבעטסלאָזיקייט איז געווען גרויס, און עס זענען געווען פֿאַרהונגערטע מענטשן, וועלכע האָבן נישט איבערגעקליבן וואָס צו טאָן, אַבי עפּעס פֿאַרדינען. ווען די אָרגאַניזאַציע פֿלעגט זיך דערוויסן, וואָס מ׳טוט אָפּ אין איר נאָמען, פֿלעגט זי אָננעמען שטרענגע מיטלען קעגן די אַנט-פּלעקטע קאָמבינאַטאָרן, אפֿילו צווינגען זיי אַרויסצופֿאָרן פֿון שטאָט. אָבער דעמאָלט איז שוין געווען צו פֿיל קאָמבינאַ-

טאָרן, און אַלעמען כאַפּן און אַרויסשיקן איז געוואָרן אומ־מעגלעך.

צוזאַמען מיט די קאָמבינאַציעס זענען געוואָרן אַן אָפּטע דערשיינונג די „עקסן". די עקספּראָפּריאַציעס האָבן זיך אָנגעהויבן נאָך אין 1905. אָבער דעמאָלט זענען זיי געמאַכט געוואָרן צוליב דער באַוואַגונג: די רעוואָלוציע, האָט מען געזאָגט, דאַרף האָבן געלט, מעג זי נעמען, וואו עס לאָזט זיך... און עקספּראָפּריאירט האָט מען כמעט דורכאויס ביי מלוכה־אינסטיטוציעס, נישט ביי פּריוואַטע מענטשן. דער בונד איז בפירוש געווען קעגן די עקספּראָפּריאַציעס. אָבער אייניקע אָרטיקע אָרגאַניזאַציעס אין די קלענערע שטעט האָבן זיך געהאַלטן „רעוואָלוציאָנערער" פאַרן פּאַרטיי־צענטער און האָבן געקוקט צווישן די פינגער אויף די חברים, וואָס האָבן געמאַכט עקסן אויף זייער אייגענער אחריות; אַמאָל האָט אַזאַ אָרגאַניזאַציע אפילו געגעבן איר שטילע ברכה אויף אַזעלכע מעשים. דער וועג איז געווען אַ גליטשיקער: צוזאַמען מיט רעוואָלוציאָנערע אַוואַנטוריסטן האָט ער מיטגעצויגן אויך פּשוטע אַפּעריסטן; און צווישן די אידעאישע עקסיסטן האָט אויך נישט איינמאָל געטראָפן, אַז נאָך דער ערשטער געלונגענער „שטיק אַרבעט", ווערט אַ מענטש געשטרויכלט און פאַלט אַריין אין נעץ פונם יצר־הרע. בפרט, אַז קאָנטראָלירן איז געווען אוממעגלעך: אַזעלכע זאַכן ווערן דאָך אָפּגעטאָן שטרענג קאָנספּיראַטיוו, און אָפיציעל האָט די אָרגאַניזאַציע אפילו נישט געטאָרט וויסן, פון וואַנען דער אָדער יענער חבר האָט גענומען די גרעסערע סומע, וואָס ער האָט אַריינגעטראָגן אין איר קאַסע.

פון זומער 1906, בעת די רעוואָלוציאָנערע כוואַליע איז אַראָפּגעפאַלן זענען די עקסן געוואָרן אַן אָפּטע דערשיינונג; און גענומען דערצו האָבן זיך כמעט דורכאויס פּשוטע אַוואַנטוריסטן, נישט צוליב אַן אידעע, נאָר צוליב געשעפט. די דאָזיקע לייט זענען, פאַרשטייט זיך, געגאַנגען אויפן וועג פון קלענערן ווידערשטאַנד; דעריבער האָבן זיי זיך אָפּגעגעבן נישט מיט עקספּראָפּריאירן מלוכה־געלט, וואו די ריזיקע איז

גרויס, נאָר מיט פּריוואַטע עקסן בײַ אָנגעשראָקענע ייִדישע באַלעבאַטים, וואו ס׳איז געווען שווער צו דערוואַרטן אַ ווידערשטאַנד. און בײַם אויסקלויבן אַן אָביעקט פֿאַר דער עקספּראָפּריאַציע האָט מען זיך אָפּגעשטעלט נישט אויפֿן רײַכערן, נאָר אויפֿן גרעסערן פּחדן. מ׳פֿלעגט שרײַבן בריוו צו פֿאַרמעגלעכע מענטשן און פֿאָדערן, אַז אין אַ באַשטימטער צײַט זאָל אַ געוויסע סומע אַוועקגעלייגט ווערן אויף אַ באַשטימטן אָרט אָדער איבערגעגעבן ווערן אַ מענטש, וואָס וועט ספּעציעל נאָך דעם קומען; פֿאַר דעם, וואָס וועט נישט געבן. אָדער ער וועט זיך דערוועגן ווענדן צו דער פּאָליציי, איז אָנגעגרייט אַן אויפֿרײַס. אַמאָל פֿלעגט מען עס טאָן נאָך פּשוטער. עטלעכע מענטשן קומען, ווײַזן אַ באָמבע און טוען אַ געשריי: די הענט אַרויף! נישט רירן זיך פֿון אָרט! זיי נעמען צו אַלץ, וואָס איז פֿאַראַן, און פֿאַרן אַוועקגיין זאָגן זיי אָן: אַ פֿערטל שעה נאָך אונזער אַוועקגיין נישט רירן זיך פֿון אָרט! ווען נישט... אין איינצלנע פֿאַלן איז די באָמבע געווען אַ באָמבע און עס האָט געטראָפֿן, אַז זי האָט טאַקע אויפֿגעריסן אויך. אָבער דאָס רוב איז געווען גענוג, די אָנפֿאַלער זאָלן ברענגען מיט זיך אַ טעקטורענע שאַכטעלע און האַלטן עס אַזוי פֿאָרזיכטיק, אַז דער באַפֿאַלענער זאָל מיינען, דאָס איז אַ באָמבע. די אָנגעשראָקנקייט איז דעמאָלט געווען אַזוי גרויס, אַז בײַ דעם ערשטן הויכן געשריי: די הענט אַרויף! פֿלעגן מענטשן בלײַבן שטיין, ווי פֿאַראַליזירטע.

די עקסן זענען געמאַכט געוואָרן מערער ווי אַלץ פֿון אַזויגערופֿענע אַנאַרכיסטן. דאָס איז געווען דער שמוציקער רויבערישער „אַנאַרכיזם״, וואָס האָט זיך פֿון ביאַליסטאָק און אָדעס פֿאַרשפּרייט איבערן גאַנצן ייִדישן תּחום. ווי שוואָמען נאָך אַ רעגן, זענען דעמאָלט געוואַקסן קליינע אַנאַרכיסטישע גרופּקעס, וועלכע האָבן געפֿירט אַ שאַרפֿן קאַמף — ביז רעוואָלווערן — איינע קעגן די אַנדערע און זיי אַלע קעגן בונד. צוויי־דרײַ בחורים, וואָס האָבן פֿאַרמאָגט אַ פּאָר רעוואָלווערן און אַ רעצעפּט, ווי צו מאַכן דינאַמיט, גרינדן אַן אַנאַרכיסטישע גרופּע: „רויטע ברידער״, צי „ברויט אָדער טויט״, בײַ וועלכע

דער ציל און דער מיטל איז עקספּראָפּריאַציע. ביי די דאָזיקע אַנאַרכיסטן האָט מען קיינמאָל נישט געקענט אָפּטיילן, וואו ענדיקט זיך דער אידעאישער מענטש און וואו הויבט זיך אָן דער קרימינעלער טיפּ; און אָפט איז קיין אידעע גאָר נישט געווען — דורכאויס קרימינאַל. אויף איין רעוואָלוציאָנערן אַוואַנטוריסט, וואָס האָט געהאַט וועלכע עס איז אידעע, זענען געווען 10 פּשוטע לאָבוזעס און אפילו אַ פּאָר פּראָפעסיאָנעלע גנבים.

אין וואַרשע איז מען אויסגעקומען אפילו אָן דעם וואָרט אַנאַרכיזם. אַ פּאָר קאָמבינאַטאָרן קלערן אויס אַ נאָמען פון דער הפטרה, מאַכן אַ שטעמפּל, און עס איז פאַרטיק אַן „אָרגאַניזאַציע", וואָס גייט קלייבן געלט, מאָנט „פּרעטענזיעס" א. ד. גל. אויב די קאָמבינאַטאָרן זענען פריער וועין עס איז געווען אין דער באַוועגונג, האָבן זיי לכל הפחות אַביסל געוואוסט דעם שטייגער און דעם נוסח. אויב זיי זענען אין דער באַוועגונג קיינמאָל נישט געווען, פלעגן אַרויסקומען אומגעלומפּערטע טראַגי־קאָמישע פאַסירונגען. בעת איך בין געזעסן אין דריטן פאָרט פון וואַרשעווער פעסטונג, האַרבסט־צייט 1906, האָט מען אַהין געבראַכט דריי פאַרשוינען — דעם קאָמיטעט פון דער אָרגאַניזאַציע „ערלעכע". די דאָזיקע פאַר־שוינען פלעגן גיין איבער גענשע און די נאַלעווקעס פאָדערן ביי די סוחרים געלט. דערביי האָבן זיי זיך געהאַלטן אַזוי לעקישעוואַטע, אַז די סוחרים האָבן באַלד דערקענט מיט וועמען זיי האָבן צו טאָן און געגעבן צו וויסן דער פּאָליציי. דער גרינדער פון דער חברה איז געווען אַ חסיד אין אַ לאַנגער קאַפּאָטע מיט אַ היטעלע. פריער איז ער געגאַנגען איבער די הויפן האַנדלען מיט אַלטוואַרג, דערנאָך האָט ער פאַרקויפט צייטונגען און צום סוף האָט ער געשאַפן אַן אָרגאַניזאַציע. אין פעסטונג פלעגט ער דריי מאָל אַ טאָג דאַווענען און כמעט נאָכאַנאַנד תהילים זאָגן. פון זיין יעדער באַוועגונג איז געווען קענטיק, אַז די הויט ציטערט אויף אים. דערשלאָגן זיך פון אים אַ וואָרט — איז געווען אוממעגלעך. אַז מיר פלעגן צו אים צושטיין: וואָס, ווי און פאַרוואָס? פלעגט ער אָנשטעלן אַ פּנים

פון אַן אידיאָט און שווייגן. און מיר האָבן נישט געוואוסט, צי איז ער טאַקע אַ לעקיש, אָדער דאָס איז אַ מאַסקע. וואָס ער ציט אַרויף אויפן פּנים פון אונזערטוועגן. איין שותּף זיינער איז געווען אַ פּראָפעסיאָנעלער גנבֿ, ער האָט זיך אין פעסטונג געפילט נישט שלעכט, געווען רוהיק: נישקשה, די נאַטשאַלסטוואָ קען מיך... נישט דעם ערשטן מאָל... מ׳ווייסט, איך בין נישט קיין פּאָליטיקער... פאַר וועמען עס איז אָנגעגרייט אַ שטריקל, אונזערן איינעם גיט מען טורמע, אפילו אַרעסטאַנסקע ראָטע איז ווערט אַ שפּיי...

אומגליקלעכער און קאָמישער איז געווען דער דריטער. אַ קליינשטעטלשער בחור פון אַ יאָר 20. געקומען אין וואַרשע „זיך לערנען און האַלטן עקזאַמען״, האָט זיך אים שרעקלעך געוואָלט אַריין אין אַן „אָרגאַניזאַציע״: ער האָט נאָך אין דער היים דערפון אַ סך געהערט; און אין וואַרשע — וואו מ׳גייט און וואו מען שטייט אָרגאַניזאַציע און אָרגאַניזאַציע. אין שטעטל האָט ער געהערט, אַז כּדי אַריינגענומען צו ווערן, דאַרף מען דורכמאַכן אַ סודות-פולע צערעמאָניע: זיך לאָזן בלוט, אָפּגעבן אַ שבֿועה האַלבע נאַכט אויף אַ בוידעם ביי שוואַרצע ליכט. און די אָרגאַניזאַציע שמעקט מיט סיביר און קייטן, אפילו מיטן טויט. ער האָט מורא געהאַט און עס האָט אים געצויגן. ער פלעגט גיין איבער די יידישע קאַוויאַרניעס נישטערן, ווער איז דאָ די אָרגאַניזאַציע. געווען אויף דער אַרבעטער-בערזע. נאָר וויילל ער האָט צופיל געזוכט און האָט זיך פאַרדעכטיק צוגעקוקט צו אַלץ, האָט מען אים אָנגענומען פאַר אַ שפּיאָן, גוט אָנגעבראָכן די ביינער און אַראָפּגעטריבן פון דער בערזע... לסוף איז ער באַקאַנט געוואָרן מיט דעם חסידל. ביי קאָטיקן אין קאַוויאַרניע איז עס געווען, אויף די נאַלעווקעס. יענער פלעגט אַהין אַמאָל אַריינקומען און פון אונטער דער פּאָלע פאַרקויפן אַ קאָנפיסקירטע רוסישע צייטונג, דערביי פלעגט ער זיך אַרומקוקן און זאָגן צום קונה בסוד: „וואָס דאָרטן טוט זיך... אמתע טריפס...״ „קלער איך ביי זיך, אָט דער ווייס... גיי איך צו זיים, גיס פאַר אים אויס דאָס האַרץ, דערצייל מיין באַגער. איך רייד און ער שווייגט... זע

איך דאָך, אַז איך האָב געטראָפן אין פּינטל... ער אַליין איז טאַקע פון יענע. ער הייסט מיר געבן אַ גלאָז קאַווע און זאָגט: טרינקט אויס און מיר וועלן גיין. פירט ער מיך איבער קרומע גליטשיקע טרעפּ, הויך אַרויף אַזש אויפן 6-טן שטאָק: איך קלעטער און איך טרייסל זיך פאַר פּחד און בין גרייט צו גיין טאַנצן פאַר שמחה: דאָס איז דאָס די רעכטע געדיכטע... אַריינגעקראָכן אין אַ האַלב פינסטערן חדרל, מאַכט ער ניט קיינע הקדמות און טוט מיר גלייך אַ זאָג: יונגערמאַן, איר ווילט אַ שטיקל אַרבעט? נעמט אָט די בריוו און טראָגט זיי מאָרגן פאַנאַנדער איבער די קראָמען אויף נאַלעווקיס. איר האָט דאָ צען שטיק. מ׳וועט געבן געלט — פאַרשרייבט אָט אין דעם פּאַפּירל. מ׳וועט נישט געבן — פאַרצייכנט דעם אַדרעס: די פאַמיליע, וועלכער נומער, וועלכע סחורה... מאַכט עס אַזוי, אַז דער באַלעבאָס זאָל זען, ווי איר פאַרצייכנט. קיין איבעריק וואָרט נישט רעדן: דאָס געלט אינגאַנצן מיר אָפּברענגען, איר הערט? פרעג איך: וואָס איז דאָס פאַר אַ בריוולעך און וואָס שטייט דערין? ענטפערט ער מיר: דאָס דאַרפט איר נישט וויסן... זע איך ווידער, אַז איך האָב געטראָפן טאַקע דעם רעכטן מענטשן; נאָר עפּעס געפעלט מיר נישט: שוין צו פּשוט און צו גיך... און וואו איז די שבועה?... זאָג איך אים: זייט אַזוי גוט, חבר, אַ פריער פּראָגראַמירט מיך און אָרגאַניזירט מיך... פרעגט ער: וואָס טייטש? זאָג איך אים: דערקלערט מיר די פּראָגראַם און נעמט מיך אַריין אין דער אָרגאַניזאַציע מיט אַלע צערעמאָניעס. זאָגט ער מיר, אַז אַ פריער דאַרף מען מיך אויספּרובן: איך מוז צוויי וואָכן צייט טראָגן די בריוולעך און אָפּברענגען דאָס געלט... זע איך, אַז ער איז גערעכט... האָב איך געטראָגן די בריוולעך. איך האָב געחלשט כאַפּן אַ קוק אין איינעם אַזאַ בריוול, אָבער איך האָב מיך איינגעהאַלטן. מ׳מוז אויסהאַלטן די פּראָבע... געלט האָב איך פאַר די צוויי וואָכן צונויפגעקליבן אַ רובל 30. אַז איך פלעג אַריינקומען אין אַ קראָם, פלעגן זיך די באַלעבאַטים אָנהויבן שושקען, מאַכן אַ קרומע מינע. אין איין קראָם פלעגט מען געבן אַ רובל, אין דריי פלעגט מען זאָגן: איך גיב דעם בונד, צי די ס. ס. אין

אַ פּאָר ערטער האָט מען מיר געסטראַשעט מיט פּאָליציי, אַז מ׳זאָגט, בירזשעווען... דאָס געלט האָב איך אים אָפּגעטראָגן אינגאַנצן: ווי דען? דאָס איז דאָך געלט פֿון דער אָרגאַניזאַציע. פֿאַר דער גאַנצער צייט האָט ער מיר איינמאָל געגעבן אַ רובל און איינמאָל גאַנצע דריי; איך האָב זיך פֿאַרוואונדערט און האָב גענומען. די באַלעבאָסטע מאָנט פֿאַרן צימער... פֿון דער היים האָב איך שוין דעם צווייטן חודש אַ גראָשן נישט באַקומען... אַזוי האָט זיך עס געצויגן צוויי וואָכן, און גראָד מיטוואָך, בעת איך האָב שוין געדאַרפֿט פֿאַרענדיקן די פּראָבע, האָט מען אונז ביידן אַרעסטירט אויף געניטע גאַס: אַ ייד האָט אויף אונז אָנגעוויזן... דעם דריטן האָט מען געפֿונען ביים חסיד אין שטיבל... איך האָב אים פֿריער נישט געקענט... איצט האָב איך נאָר איין וועג: זיך מודה זיין. איך קען זיין מאַמע, זיין שוועסטער... איך בין נישט מחויב צו גיין אַ יונגער פֿון דער וועלט צוליב זיי... איך וועל אַלץ דערציילן...״ איך האָב אים געזאָגט, אַז אַרויסגעבן חברים איז אַ פֿאַרברעך... האָט ער מיר געענטפֿערט: אָבער איך בין דאָך נאָך נישט געווען אין דער אָרגאַניזאַציע... איך האָב נאָך נישט פֿאַרענדיקט מיין פּראָבע, קיין שבועה נישט אָפּגעגעבן... מיר האָבן אים געזאָגט, אַז אויב ער וועט אויסגעבן, איז ער אויף דער פֿריי נישט זיכער מיטן לעבן: פֿאַר אַזעלכע זאַכן שווייגט מען נישט... דאָס האָט אויף אים, דוכט זיך, געווירקט. מיר זענען אָבער נישט געווען זיכער, אויב זיינע שותּפים וועלן אויפֿן גערעכט נישט אַרויפֿוואַרפֿן די גאַנצע שולד אויף אים, כּדי זיך צו ראַטעווען. בעת איך בין אַרויס פֿון פֿאָרט, האָב איך דאָרטן די „ערלעכע״ נאָך געלאָזן און איך ווייס נישט, וואָס איז געוואָרן דער סוף פֿון זיי. די גאַנצע מעשׂה קלינגט, ווי אַן אַנעקדאָט. זי איז אָבער אמת, און איך האָב נאָך אַ סך קאָמישע שטריכן דורכגעלאָזן.

אין 1906 און 1907 האָט דער בונד נישט געקאָנט איינהאַמעווען די פֿאַרשיידענע מינים קאָמבינאַטאָרן, ווייל זיי זענען געווען צופֿיל, און ווייל דער בונד גופֿא, ווי די גאַנצע אַרבעטער-באַוועגונג האָט אָנגעהויבן פֿאַרלירן די כּוחות אונטער די

קלעפּ פון דער רעאַקציע. די רעאַקציע פון איר זייט האָט דערווייל אויך נישט געקאָנט גובר זיין די אַנאַרכיע, ווייל זי האָט זיך נאָך נישט פּאַרפעסטיקט און זי האָט געהאַט צו באַקעמפן גרעסערע שונאים איידער די קליינע ווערעם. און אפשר האָט זי גאָר נישט געוואָלט אויף גיך דערשטיקן די קאָמבינאַטאָרן און עקסיסטן, ווייל זיי זענען איר צונוץ געקומען אין קאַמף קעגן דער רעוואָלוציע. זיי האָבן אַראָפּגעריסן דעם מאָראַלישן אויטאָריטעט פון די רעוואָלוציאָנערן ביי די ברייטע שיכטן פון דער באַפעלקערונג; זיי האָבן געוואָרפן אַ פּחד אויף דער בורזשואַזיע און האָבן זי געטריבן אין די אָרעמס פון צאַריזם, און דער עיקר, זיי האָבן אַריינגעטראָגן אַ דעמאָראַליזאַציע אין דער אַרבעטער-באַוועגונג. אין 1908 איז שוין די קאָנטררעוואָלוציע געזעסן פעסט אין זאָטל. די אַרבעטער-באַוועגונג האָט מען שוין נישט געדאַרפט דעמאָראַליזירן: זי איז אַזוי געווען כמעט אינגאַנצן צוגעשטיקט. די קאַפּיטאַליסטן ווידער זענען שוין געקומען צו זיך פון זייער פּחד און זיי האָבן יעדן עקסיסט וכדומה אָן טענות ומענות איבערגעגעבן דער פּאָליציי. דעמאָלט האָט די צאַרישע רעגירונג זיך גענומען ערנסט באַקעמפן די קאָמבינאַציעס און עקספּראָפּריאַציעס. די עקסן האָבן אין די רוסישע גובערניעס, איבערהויפּט אין אוראַלער געגנט, אָנגענומען אַ סך שאַרפערע פאָרמען, ווי אין יידישן תּחום. קעגן די עקסיסטן און קאָמבינאַטאָרן האָט מען אָנגעווענדט די האַרבסטע שטראָפן: לאַנגע יאָרן טורמע און קאַטאָרגע, אפילו טויט-שטראָף. און אַזוי ווי דער אויפברויז אין לאַנד האָט זיך צו יענער צייט שוין געהאַט איינגעשטילט, האָט זיך דער רעגירונג איינגעגעבן צו מאַכן אַ סוף פון זיי אין משך פון איין יאָר צייט. אין 1908 האָט מען שוין פון עקספּראָפּריאַציעס און קאָמבינאַציעס כמעט מער נישט געהערט.

אין 1908, בעת איך בין געזעסן אויף לוקישקעס אין ווילנע, איז די טורמע געווען פול מיט „אַנאַרכיסטן" און עקספּראָפּריאַטאָרן מכל המינים. איך האָב זיך מיט זיי באַגעגנט אויפן הויף ביים שפּאַצירן; מיר פלעגן רעדן דורכן פענצטער, זיך איבערקלאַפּן. מיט אַ פּאָר בין איך אַפילו געזעסן

אין איין קאַמער. זיי האָבן אויף מיר געמאַכט אַ פײַנלעכן איינדרוק. א וויפיל עס איז אידעאישער מענטש איז צווישן זיי געווען אַ זעלטענער אויסנאַם. דערפאַר זענען געווען נישט ווייניק האַלבע און גאַנצע גנבים, אפילו פּראָוואָקאַטאָרן. דאָס רוב זענען עס געווען צעטומלטע מענטשן, וואָס האָבן נישט געוואוסט, אויף וואָסער וועלט זיי זענען. זיי זענען געווען גרייט צו פאַרשיטן חברים, אפילו אויסקלערן אומגעלומפּערטע מעשיות אויף אינגאַנצן אומשולדיקע מענטשן, אַבי זיך ריין צוּוואַשן אָדער לכל הפּחות אָפּציען אַביסל די שטראָף: טאָמער וועט דערווייל געשען אַ נס. דאָס איז געווען דער שמוציקער שוים, דער אָפּפאַל פון אַ צעטראָטענער רעוואָלוציע.

דער „קלײנער בונד"

מיר אַלײן איז װײניק אױסגעקומען זיך צו באַגעגענען מיט דעם אַזױ גערופענעם קלײנעם בונד, אָבער איך האָב אױסגעפרעגט אַ רײ חברים, װעלכע זײנען אין די יאָרן 1904 – 1906 געװען טוער און פירער פון אונזערע אָרגאַניזאַציעס, אױך אַזעלכע חברים, װאָס זײנען אין יענע יאָרן אַלײן געװען מיטגלידער פונם קלײנעם בונד. אױף דעם אַרטיקל, װאָס איך דרוק דאָ איצט, קוק איך נאָר װי אױף אַן אָנהױב, אַ פּרוּב און איך װיל האָפן, אַז נאָך מיר װעלן קומען אַנדערע, װאָס פאַרמאָגן מער מאַטעריאַלן און װעלן באַהאַנדלען די טעמע ברײטער און גרינדלעכער.

דער קלײנער בונד איז אַנטשטאַנען אַרום אָנהױב 1904. דאָס איז ניט געװען קײן פאַראײניקונג פון אָרטיקע אָרגאַניזאַציעס מיט אײן צענטראַלער אָנפירונג, װי דער „עלטערער"*) בונד. יעדע שטאָט האָט געהאַט איר זעלבסשטענדיקן קלײנעם בונד, װעלכער איז אַנטשטאַנען און האָט געאַרבעט דורכאױס אומאָפּהײנגיק פון ענלעכע אָרגאַניזאַציעס אין אַנדערע שטעט. די קלײנע בונדן פון נאָענטע שכנישע שטעט פלעגן אַמאָל האָבן צװישן זיך צופעליקע באַציהונגען, אָבער ניט קײן שטענדיקע אָבליגאַטאָרישע פאַרבינדונג. די מיטגלידער פונם קלײנעם בונד זײנען געװען קינדער פון 10 ביז 15 יאָר, אַמאָל, נאָך ײנגער – אַרבעטער-יוגנט, תּלמידים פון די רוסישע שולן. די קלײנע בונדן זײנען ניט געגרינדעט געװאָרן לױט דער איניציאַטיװ פונם „עלטערן" בונד ; זײ זענען אױסגעװאַקסן פון זיך אַלײן, כּמעט דורכאױס קעגן זײן װילן. דער בונד האָט דעמאָלט ניט געפונען פאַר נױטיק צו גרינדן באַזונדערע אָרגאַניזאַציעס

---

*) אַזױ האָט דער קלײנער בונד גערופן דעם גרױסן.

פאַר דער אַרבעטער-יוגנט. וואָרום אַ בחורל אָדער אַ מיידל פון 16 יאָר האָט שוין דעמאָלט געקאָנט זיין אַ מיטגליד פון דער אָרגאַניזאַציע פאַר דערוואַקסענע; 19—20 יאָריקע האָט מען געקאָנט געפונען אפילו אין די קאָמיטעטן. וואָס איז שייך צו קינדער, יינגער פון 15 יאָר, איז אין יענער צייט פון אונטערערדישער אַרבעט, וועלכע האָט געפאָדערט די שטרענגסטע קאָנספּיראַציע, פּשוט געווען אַ מורא זיך אָנצוהויבן מיט זיי: זיי וואָלטן לייכט געקאָנט אַליין אַריינפאַלן און מיטשלעפּן אַנדערע נאָך זיך.

אָבער אין 1904 איז שוין די רעוואָלוציאָנערע באַוועגונג פּאַקטיש אַרויס אויף דער גאַס. עס זיינען געווען אָפענע אַרבעטער-בערזעס אויף די טראָטואַרן פון די גרויסע גאַסן; פּראָקלאַמאַציעס זיינען געוואָרן אַן אָפּטע דערשיינונג, פון גרעסערע שטרייקן האָבן אַלע געוואוסט, פון אַרעסטן האָבן גערעדט יונג און אַלט; עס האָבן שוין אויך געטראָפן דעמאָנסטראַציעס און טעראָריסטישע אַקטן. דאָס אַלץ האָט געוועקט די נייגיריקייט פון די קינדער, פאַרכאַפּט זייער פאַנ-טאַזיע, אַרויסגערופן דעם חשק נאָכצוטאָן די גרויסע. אין די הייזער, וואו די עלטערע ברידער און שוועסטער האָבן געהערט צום בונד, האָבן די יינגערע קינדער געוואוסט פון אומלע-גאַלע ליטעראַטור און האָבן געחלשט זיי צו לייענען. אין די וואַרשטאַטן, וואו די עלטערע אַרבעטער האָבן אָנטייל גענומען אין דער באַוועגונג, האָבן די לערניינגלעך געזונגען רעוואָ-לוציאָנערע לידער, געהערט ריידן פון פאַרזאַמלונגען, פון דיס-קוסיעס. אין דער צייט פון אַ שטרייק האָבן די לערניינגלעך נים געאַרבעט צוגלייך מיט די דערוואַקסענע. אויב זיי האָבן צוליב מורא פאַרן באַלעבאָס נים געוואָלט שטרייקן מיטן גוטן ווילן, האָט מען זיי „אַראָפּגענומען" פון דער אַרבעט. אין אַן נויט-פאַל פלעגט אַן עלטערער אַרבעטער אַמאָל זיך ווענדן צום לערניינגל: יאַט, טו אַ טובה באַהאַלט דאָס פּעקעלע... אָדער: ביסט דאָך אַ פלינקער יונג, צוואַרף הינטער די טירן אַביסל פּראָקלאַמאַציעס... אָדער: דיר קאָן מען דאָך געטרויען: טראָג אַוועק אַ צעטעלע, אָבער אַזוי, אַז קיין בן־אדם זאָל נים

וויסן... די קינדער האָבן געפּרובט גיין אויף דער בערזע, נאָכגיין די עלטערע אין וואַלד אויף אַ פאַרזאַמלונג, פלעגן זיי די עלטערע ניט דערלאָזן, אַוועקטרייבן: „וואָס דרייען זיך די שנעקעס אונטער די פיס? מאַכן נאָר אָן אַן איבעריקן טומל, פליט דורך אַ פליג, פאַלט אויף זיי אַן אימה, זיי הויבן אָן לויפן און מאַכן אַ פּאַניק. מ׳וועט זיך נאָך אַמאָל אויסריכטן צרות מיט זיי...״ און וואָס מער מ׳האָט די קינדער געטריבן, אַלץ שטאַרקער האָט זיי געצויגן. ס׳האָט זיך געוואָלט זען און הערן. ס׳האָט זיך אויך געוואָלט באַווייזן, אַליין ריידן. איז געבאָרן געוואָרן דער געדאַנק צו שאַפן אַן אייגענעם בונד, אַזוי ווי ביי די גרויסע.

דער קליינער-בונד איז געווען ווייט פון דעם, וואָס מ׳רופט איצט יוגנט-אָרגאַניזאַציע. דאָס איז געווען אַ פּרוכט פון שטורעם-יאָרן, אויסגעוואַקסן, ניט געזייט, אויפן רעוואָ-לוציאָנער צעאַקערטן באָדן. פאַר אייניקע קינדער איז דער קליינער בונד געווען אַ לעבעדיקער קוואַל פון רעוואָלוציאָנערן אידעאַליזם, פאַר אַנדערע — אַ טשיקאַווע שפּיל; געווען מאָמענטן, ווען ער האָט פאַרחדושט מיט העלדישקייט און מסירת-נפש; און אָפטמאָל איז ער געווען נאָר אַ פאַראָדיע אויפן עלטערן בונד.

דער קליינער בונד האָט אָרגאַניזירט שטרייקן פון לערנ-ייִנגלעך פאַר בעסער עסן, פאַר מענטשלעכע באַהאַנדלונג, אויך שטרייקן פון שילער אין די רוסישע קאַזיאָנע שולן, אין די ייִנגערע קלאַסן פון גימנאַזיע וכדומה. עס זענען אפילו געווען שטרייקן אין די חדרים — אויך פאַר מענטשלעכע באַהאַנדלונג. חוץ דעם — פאַר אַ קירצערן לערנטאָג. דער קליינער בונד האָט געהאַט זיינע קרייזלעך, פאַרזאַמלונגען און דיסקוסיעס. זיינע פאָרשטייער פלעגן קומען אויף מיטינגען און פאַרזאַמלונגען פון דערוואַקסענע — בעטן אַ וואָרט. די קליינע בונדיסטן פלעגן אָנטייל נעמען אין אַלגעמיינע דעמאָנסטראַציעס; זיי פלעגן אויך מאַכן אייגענע קינדער-דעמאָנסטראַציעס. מ׳פלעגט אַמאָל אַריינקריגן אַ פּאָר צענדליק פּראָקלאַמאַציעס פון די גרויסע און מע פלעגט זיי פאַרשפּרייטן צווישן די קינדער און אַמאָל

פלעגט מען אַרויסלאָזן אַן אייגענע פּראָקלאַמאַציע, אַ געשריבענע צי אַ העקטאָגראַפירטע. די טאַקטיק פון קאַמף איז געווען: בּרעכן שויבן אָדער גאַסן-לאַמטערנעס, אָפּגיסן סחורה מיט נאַפט, שלאָגן. דאָס געווער איז געווען – „האַמעליעוועקעס“, – אַ מין שטעקן מיט אַן אייזערנעם קעפּל אויף אַ ספּרונזשינע, אַ געווער, וואָס שטאַמט פון האָמלע; אַז מ'האָט זיך דערשלאָגן צו אַ רעוואָלווער, איז מען געווען איבּערגליקלעך. די מדרגה פון אַנטוויקלונג איז בּיי די קליינע געווען זייער אַ נידעריקע. איך האָבּ אין 1905 געזען אַ העקטאָגראַפירטע פּראָקלאַמאַציע פון קליינעם בּונד. איך געדיינק שוין ניט גענוי: פון קרעסלאָווע צי פון דווינסק, נאָר דער איבּערשריפט איז געווען: פּראָלע-טאַריער, פאַראייניקט אייערע לענדער! קיין זעלבּסטבּילדונגס-אַרבּעט האָט זיך כּמעט ניט געפירט: די שטימונג בּיי די קינדער איז געווען אַ נערוועזע, און זיי האָבּן געטראַכט און געחלומט נאָר וועגן קאַמף. אויף זייערע דיסקוסיעס און פאַר-זאַמלונגען האָט מען דאָס רוב איבּערגעקייט פּראַזן, וועלכע מ'האָט געהערט פון די גרויסע און ניט פאַרשטאַנען. די רעדנער זיינען געווען אייגענע יינגלעך, נאָר אַביסל מער אַנטוויקלטע; זעלטן ווען מ'האָט געקראָגן אַ לעקטאָר פון די עלטערע.

אונזערע אָרגאַניזאַציעס האָבּן די ערשטע צייט אין-גאַנצן איגנאָרירט דעם קליינעם בּונד, ניט געוואָלט וויסן פון אים, אָבּער בּיסלעכווייז האָט מען אים אָנגעהויבּן אויסנוצן בּיי פאַרשפּרייטן פּראָקלאַמאַציעס און ענלעכע טעכנישע אַרבּעטן. דער קליינער בּונד האָט אויף זיך גענומען די אַרבּעט מיט פרייד; אָבּער גלייכצייטיק האָט ער אָנגעהויבּן קעמפן פאַר אָנערקענונג, ער האָט געפאָדערט ליטעראַטור, לעקטאָרן, שטענדיקע אינפאָרמירונג; ער האָט געוואָלט בּלייבּן אויטאָנאָם, נאָר די אָרגאַניזאַציע פון די עלטערע זאָל שיקן צו אים אירן אַ פאָרשטייער. די אָרגאַניזאַציעס האָבּן זיך מיט די דאָזיקע פאָדערונגען ניט גערעכנט, אָבּער פון דעם קליינעם בּונד האָבּן זיך אַרויסגערוקט קינדער מיט אַ גרויסן רעוואָלוציאָנערן טעמפּעראַמענט, אייניקע פון זיי האָבּן אָנטייל גענומען אין זעלבּסטשוץ און האָבּן אַרויסגעוויזן העלדישקייט. אויבּ די

קלײנע האָבן אױף זיך גענומען אַ שטיקל אַרבעט, האָבן זײ אָנגעשטרענגט אַלע קרעפטן זי אױסצופירן װאָס בעסער. טאָמער האָט מען זײ אַרעסטירט, האָבן זיך דאָס רוב פון זײ געהאַלטן ניט ערגער פון די דערװאַקסענע. די זשאַנדאַרן פלעגן זײ שלאָגן, פײניקן, סטראַשען מיט טױט־שטראָף, כדי אַרױסצופרעסן פון זײ װעלכע ניט איז ידיעות. אָבער די קינדער האָבן געקאָנט שטאָלץ איבערלײדן אַלע יסורים און האַלטן ס׳מױל. אין רעװאָלוציאָנערע טעג זײנען די קלײנע אָפט געגאַנגען אַנטקעגן טױט מיט װײניקער פאָרזיכטיקײט אָבער דורכאױס ניט מיט װײניקער מוט, װי די דערװאַקסענע. דער קלײנער בונד האָט שױן געהאַט צו פאַרצײכענען קרבנות, מאַרטירער. האָבן זיך אונזערע אָרגאַניזאַציעס אָנגעהױבן פאַרטראַכטן און מ׳איז ביסלעכװײז געקומען צו דעם געדאַנק, אַז מ׳דאַרף פאַרװאַנדלען דעם קלײנעם בונד אין אַ יוגנט־פאַראײן, װאָס זײן הױפּט־אױפגאַבע איז סאָציאַליסטישע אױפקלערונג. דאָס איז דעמאָלט געװען גאָר ניט קײן לײכטע זאַך. ערשטנס, האָבן אונזערע אָרגאַניזאַציעס אין דעם רעװאָלוציאָנערן 1905 געקאָנט אָפּגעבן װײניק כוחות אױף אַזאַ מין אַרבעט; צװײטנס, װי איך האָב שױן געשריבן, איז בײ די קינדער גופא דעמאָלט ניט געװען די געעריקע שטימונג פאַר בילדונג און אַנטװיק־לונג. אין 1906, װען די שטורעמדיקע רעװאָלוציאָנערע כװאַליע איז אַראָפּגעפאַלן, און עס האָט זיך אָנגעהױבן אַ פּעריאָד פון ברײטער אָרגאַניזאַציאָנעלער אַרבעט, האָט מען אומעטום פאַר־װאַנדלט די קלײנע בונדן אין יוגנט־אָרגאַניזאַציעס מיט אױפ־גאַבן פון סאָציאַליסטישער אױפקלערונג; דער קלײנער בונד האָט פאַרלאָרן זײן זעלבסטשטענדיקן כאַראַקטער און איז געװאָרן אַ רינג אין קײט פון דער אַלגעמײנער בונדישער אָרגאַניזאַציע. אָבער גראָד אין יענער צײט האָט די אָקאָרשט געבאָרענע יוגנט־באַװעגונג זיך אָנגעשטױסן אָן אַ נײעם שטרױכלונגס־שטײן. עס האָט זיך אױפגעהױבן די שמוציקע כװאַליע פון פּריװאַטע עקספּראָפּריאַציעס און ביאַליסטאָקער אַנאַרכיזם. די גײע „אַרבעט“ איז געװען פאַרבונדן מיט אַ גרױס געפאַר און אײנשטעלעניש, האָט זי פאַר היץ־קעפּ

געהאַט אַ באַזונדערן רייץ, און אַ סך דענערווירטע קינדער האָט עס אַ צי געטאָן. די עקספּראָפּריאַטאָרן ווידער האָבן אויס־געניצט די קינדער אויף פּאַנאַנדערטראָגן דראָאונגס־בריוו. געווען קינדער, וואָס האָבן אויף זייער אייגענע אחריות אָנ־געהויבן שפּילן אין אַנאַרכיסטן, עקספּראָפּריאַציעס און באָמבעס. אַ היבש ביסל פון זיי זענען אַרעסטירט געוואָרן. אין 1908, בעת די רעוואָלוציע איז געווען אינגאַנצן דערשטיקט און דער עלטערער בונד האָט קוים געצאַנקט מיטן לעבן, איז פון קליינעם בונד קיין זכר ניט געבליבן. ער האָט איבערגעלאָזן אונטערגעוואַקסענע, וועלכע האָבן מיט דער צייט פאַרביטן אין דער באַוועגונג די עלטערע, וואָס זיינען אַרויס פון פראָנט. ער האָט אָבער אויך איבערגעלאָזן אַ נאָכוויי־עניש פון דעמאָ־ראַליזירטע יוגנטלעכע, צעקלונגענע, אָפּגעוואוינטע פון סיס־טעמאַטישער אַרבעט.

אין 1905 און 1906 האָבן אין אייניקע שטעט פון פּוילן און, דוכט זיך, אויך אין ווילנע עקסיסטירט גרופּעס „קליינע ס. ס.". אין ביאַליסטאָק־גראָדנער ראַיאָן זיינען געווען „קליינע אַנאַרכיסטן". פון „קליינע פּועלי ציון" האָב איך ניט געהערט. איך האָב זיך נאָכגעפרעגט ביי אַ פּאָר פירער פון די פּועלי ציון, און זיי ווייסן אויך גאָרנישט פון אַזעלכע גרופּעס. צווישן דעם „קליינעם בונד" מיט די „קליינע ס. ס." פלעגן פּאָרקומען דיסקוסיעס און אויך געשלעגן.

נעענטער זיך באַגעגענען מיטן קליינעם בונד איז מיר אויסגעקומען אין האָמלע סוף זומער און אין הארבסט 1905. האָמלע איז געווען די ערשטע שטאָט, וואו מ'האָט פאַרוואַנדלט דעם קליינעם בונד אין אַן אויפקלערונגס־אינסטיטוציע. ער האָט זיך דאָרטן טאַקע גערופן „בילדונגס־פּאַראיין" און האָט אָרגאַ־ניזירט קרייזלעך מיט סיסטעמאַטישע לעקציעס. דער בילדונגס־פּאַראיין איז געשטאַנען אין אַ שטענדיקער פאַרבינדונג מיט אונזער אָרטיקער אָרגאַניזאַציע און זי האָט אים געגעבן לעקטאָרן. איך בין געווען איינער פון אָט די לעקטאָרן און בין געווען נאָענט באַקאַנט מיט עטלעכע תלמידים מיינע. איך געדענק, אַז צווישן אונזער אָרגאַניזאַציע מיטן בילדונגס־פּאַראיין איז

אַרויסגעקומען אַ קאָנפליקט אויפן באָדן פון פּאַרטייאישקייט, אַ טייל יוגנטלעכע האָבן געפאָדערט, דער פאַראיין זאָל זיין נייטראַל צו די יידישע פּראָלעטאַרישע פּאַרטייען, ער זאָל זיין ניט קיין בונדישער און ניט קיין ס. ס.-שער, נאָר פּשוט אַ בילדונגס-פאַראיין. מיר ווידער האָבן געטענהט, אַז אונזער אויפגאַבע איז צו דערציען ניט קיין קאַבינעט-מענטשן, נאָר צוקונפטיקע טוער פאַר דער אַרבעטער-באַוועגונג; איז דעריבער פאַר אונז דורכאויס וויכטיק זיי זאָלן פון אָנהויב אָן דערצויגן ווערן אין איין באַשטימטער וועלט-באַנעמונג; מיר פאָדערן ניט, די מיטגלידער פון פאַראיין זאָלן שוין זיין אויסגע-שפּראָכענע בונדיסטן, אָבער דער פאַראיין מוז זיך געפונען אונטער דער השפּעה פון בונד. סוף כל סוף האָט זיך אונז איינגעגעבן איבערצוצייגן די ווידערשפּעניקע. פון האָמלער בילדונגס-פאַראיין זיינען אַרויסגעקומען עטלעכע גוטע טוער פאַר דעם עלטערן בונד. איינער פון זיי איז יענקל לעווין, אַ סטאָלאַר, וועלכער איז די שווערע יאָרן 1917–1912 געווען אַן אַגיטאַטאָר און אָרגאַניזאַטאָר פון בונד אין וואַרשע, מינסק, קיעוו און אין אַנדערע ערטער. אין 1917 איז ער געוואָרן אַ מיטגליד פון אונזער ווייסרוסישן געגנט-קאָמיטעט. אין מערץ 1918, אויף דער עלפטער קאָנפערענץ פון בונד אין מינסק, איז ער אויסגעקליבן געוואָרן אין צענטראַל קאָמיטעט. איצט איז ער אַ קאָמוניסט, און דער סעקרעטאַר פון די יידישע סעקציעס אין ווייסרוסלאַנד. פון האָמלער בילדונגס-פאַראיין איז אַרויס אויך די שניידערן דינה פּריטיקין, אַ באַוואוסטע טוערקע פון בונד אין די יאָרן 1912 – 1919 אין ווייסרוסלאַנד אין אוקראינע, אַ שיינע פאָלקס-רעדנערין. אין 1921 האָט זי געוואוינט אין האָמלע, אָן אַ זייט פון אַקטיווער אַרבעט, אָבער נאָך אַלץ אַ בונדיסטין.

זומער 1905 האָב איך אַ פּאָר חדשים געוואוינט אין דווינסק. איך האָב געוואוסט, אַז דאָרטן איז פאַראַנען אַ קליינער בונד, אָבער איך האָב קיין באַגריף ניט געהאַט וועגן זיין באַשטאַנד און טעטיגקייט. דער חבר ב. מיכאַלעוויטש האָט געאַרבעט אין דווינסק אין פרילינג און אין הארבסט פונם זעלביקן

יאָר. ווי ער האָט מיר דערציילט, איז דער קליינער בונד דאָרטן אָרגאַניזירט געוואָרן פון אַ בעקער-יינגל, וועלכער איז אַלט געווען אַ יאָר 13 און איז געווען זייער אַ פעהיקער און מוטיקער. אויסער אַרבעטער און אָנגעשטעלטע זיינען אין דווינסקער קליינעם בונד געווען אַ היבש ביסל שול-יוגנט. אַז עס האָט זיך אָנגהויבן די קאָמפּאַניע צו באָיקאָטירן בוליגינס דומע, פלעגן אויף די האַלב-עפנטלעכע פאַרזאַמלונגען און גאַסן-מיטינגען קומען גימנאַזיסטן און אין רוסיש בעטן אַ וואָרט אינם נאָמען פונם קליינם בונד. אַזוי ווי מ׳האָט דעם קליינעם בונד ניט אָנערקענט, האָט מען זיי קיין וואָרט ניט געגעבן. אין אָקטאָבער און נאָוועמבער, אין דער צייט פון די צוויי גרויסע אַלגעמיין-רוסלענדער שטרייקן, האָט מען געדאַרפט אָפּשטעלן די למודים אין די שולן. אונזער אָרגאַניזאַציע האָט עס איבערגעבן די שילער פונם קליינעם בונד און זיי האָבן עס דורכגעפירט. פון דעמאָלט אָן האָט זיך די אָרגאַניזאַציע געשטעלט מיט זיי אין שטענדיקער פאַרבינדונג, און דער קליינער בונד איז געוואָרן די שילער-אָרגאַניזאַציע פונם בונד אין דווינסק. דער ערשטער פאָרשטייער, וואָס דער אָרטיקער קאָמיטעט האָט געשיקט צו אָט דער שילער-אָרגאַניזאַציע איז געווען טאַקע דער חבר ביינוש.

אין ווילנע האָט דער קליינער בונד אויך אָנטייל גענומען אין דער באָיקאָט-קאָמפּאַניע קעגן בוליגינס דומע. די מאַכט פלעגט כמעט אַלע טאָג אויסקלעפּן אויף די גאַסן גרויסע מעלדונגען וועגן דעם סדר פון די וואַלן. און דער קליינער בונד פלעגט די דאָזיקע מעלדונגען כסדר אַראָפּרייסן. דאָס רוב פלעגן עס די קינדער טאָן שטילערהייט, זיך אונטערגנבענדיק. נאָר איינמאָל האָט געטראָפן, אַז נאָכן אַראָפּרייסן די מעלדונגען האָבן זיך די קליינע צונויפגעקליבן אינאיינעם און מיט קולות: נידער מיט דער זעלבסטהערשונג! הוראַ! האָבן זיי זיך געלאָזט לויפן איבער די גאַסן. באַלד זיינען אָנגעלאָפן קאָזאַקן, אָבער די קינדער זיינען אין דער רגע נעלם געוואָרן. גיי יאָג זיך נאָך אַ ווינט אין פעלד...

דעם גרעסטן טייל פון 1905 און אַ פּאָר חדשים פון 1906

האָב איך געאַרבעט אין וואַרשע איך האָב פון קיין קליינעם בונד דאָרטן ניט געהערט. אָבער וואַרשעווער חברים, וואָס זיינען אין יענער צייט געווען אַקטיוו אין דער באַוועגונג פאַרזיכערן, אַז אַזאַ איז יאָ געווען, און איך האָב פון אים ניט געוואוסט נאָר דערפאַר, וואָס אונזער אָרגאַניזאַציע האָט מיט אים קיינע באַציהונגען ניט געהאַט. דער חבר שלמה זוסמאַן (אין יענע יאָרן אַ ס. ס.) האָט מיר דערציילט, אַז אין דעצעמבער 1905 האָבן די קליינע ס. ס. צוזאַמען מיטן קליינעם בונד באַשלאָסן צו גיין מיט אַ דעמאָנסטראַציע צום פּאַוויאַק, אַ טורמע, וואו עס זיינען געזעסן אַ סך פּאָליטישע אַרעסטירטע. דאָס איז אַ פּנים געווען אַ נאָכמאַכונג פון דעם דעמאָנסטראַטיוון מאַסן-ציג, צום פּאַוויאַק, וואָס די עלטערע אַרבעטער האָבן געמאַכט אין די ערשטע טעג נאָך דעם אָקטאָבער-מאַניפעסט. די דעמאָנסטראַציע האָט זיך שוין אָנגעהויבן, בעת די עלטערע ס. ס. האָבן זיך דערפון דערוואוסט און זיי זיינען געקומען איבערצייגן די קינדער, זיך פאַנאַנדערגיין, ניט ברענגען צו אומזיסטע קרבנות. די קליינע האָבן ניט געפאָלגט און אַז די עלטערע האָבן זיי גענומען צעטרייבן, האָבן זיי געענטפערט מיט שטעקנס. די דעמאָנסטראַציע איז צוגעגאַנגען צום פּאַוויאַק, אָבער דאָרטן האָבן זיי באַגעגנט זשאַנדאַרן און זעלנער מיט בלויזע שווערטן און באַיאָנעטן. אַ פּאָר צענדליק קינדער זיינען פאַרוואונדעט געוואָרן, עס זיינען אויך געווען געהרגעטע, דער חבר זוסמאַן געדענקט ניט גענוי, 6 צי 8.

דאָ ניט לאַנג בין איך געווען אין פּעטריקאָוו און האָב דאָרטן געטראָפן חברים, וועלכע זיינען אין 1904–1905 געווען מיטגלידער פונם קליינעם בונד. דער חבר פּינקוסעוויטש און אַנדערע האָבן מיר דערציילט כאַראַקטעריסטישע פאַקטן פונם קליינעם בונד אין זייער שטאָט.

ווי אומעטום, האָבן די קליינע דאָרטן געמאַכט פאַרזאַמלונגען און דיסקוסיעס. מער ווי אַלץ האָט מען גערעדט וועגן צוויי פראַגן: די ברויט-פראַגע און די נאַציאָנאַלע ווירטשאַפט. די ברויט-פראַגע דאָס איז געווען דער בונדיזם. דערוואַקסענע אַרבעטער פלעגן דעמאָלט אויך ריידן צווישן זיך: דער בונד

גיט אַן ענטפער אויף דער ברויט-פראַגע. די נאַציאָנאַלע ווירטשאַפט — דאָס איז געווען דער ס. ס.-יזם. איבער אָט די פראַגן פלעגן פאָרקומען אָפטע דיסקוסיעס צווישן דעם קליינעם בונד מיט די קליינע ס. ס. קיין קלאָרן באַגריף וועגן די שטרייט-פראַגן האָט מען ניט געהאַט: קיין עלטערע פראָפּאַגאַנדיסטן זיינען דאָך ביים קליינעם בונד ניט געווען. עפּעס איין מאָל האָבן מיר אַריינגעקריגן אַן עלטערן בונדיסט, ער איז דוכט זיך געווען דער טעכניקער פון דער אָרגאַניזאַציע. עס האָט זיך אָנגעהויבן אַ דיסקוסיע, די ערשטע זאַך האָבן מיר ביי אים געפרעגט, וואָס זאָגט ער צו דער ברויט-פראַגע. ער האָט עפּעס געענטפערט, אָבער מיר האָבן ניט פאַרשטאַנען, וואָס ער וויל. האָט אים איינער פון אונזערע אַ פרעג געטאָן: זאָגט, חבר, „די מעשה מיט די פיר ברידער *) האָט איר געלייענט״? ניין, ער האָט ניט געלייענט! האָבן מיר אים געמאַכט אַ גרויסן מעֶעֶ! און געהייסן זיך אָפּטראָגן. איינמאָל איז צו אונז געקומען אַ קליינער בונדיסט פון לאָדז; ער האָט געהאַלטן אַ רעפעראַט וועגן דער ברויט-פראַגע. מיר זיינען אַוועק ניט באַפרידיקט. מיט זיין הילף האָבן מיר געמאַכט אַ דיסקוסיע מיט די קליינע ס. ס. וועגן דער נאַציאָנאַלער ווירטשאַפט, עס האָט זיך געענדיקט מיט אַ געשלעג און מיר האָבן בעסער געגעבן.

אַ שווערן קאַמף איז דעם קליינעם בונד אין פּעטריקאָוו אויסגעקומען צו פירן מיט די טאַטעס. עס האָט געטראָפן, אַז די טאַטעס האָבן זיך צונויפגערעדט און אַ שבת נאָכן טשאָלנט אַראָפּגעצויגן ביי די קינדער די שיך, זיי זאָלן ניט קאָנען גיין אויף אַ פאַרזאַמלונג. זיינען די קינדער אַרויס אויף דער גאַס אָן שיך און האָבן געמאַכט אַ דעמאָנסטראַציע פון באָרוויסע.

*) די „מעשה מיט די פיר ברידער״ איז אַ פרימיטיווע סאָציאַליסטישע אַגיטאַציע אין אַ לייכטער בעלעטריסטישער פאָרם. אין רוסיש איז עס אַרויס נאָך אין דער צייט פון דער „זעמליאַ אי וואָליאַ״. אין יידיש האָט עס איבערגעמאַכט ב. בלומשטיין און אַרויסגעגעבן האָט עס דער אויסלענדישער קאָמיטעט פון בונד אין זשענעוו.

איינעם אַ טאָטן, וואָס האָט סיסטעמאַטיש ניט געלאָזן זיין ייִנגל גיין אויף פאַרזאַמלונגען, האָבן די יוגנטלעכע האַרט באַשטראָפט. געווען אין שטאָט אַ גרויסער שטאַל פון אָקסן. דער דאָזיקער שטאַל האָט דעמאָלט געדינט פאַר אַ קאָזע, וואו דער עלטערער בונד פלעגט פאַרשפאַרן אויף אַ פּאָר שעה און אַמאָל אפילו אויף אַ פּאָר טעג די באַלעבאַטעמלעך, וועלכע זיינען זיך באַגאַנגען שלעכט מיט זייערע אַרבעטער אָדער די וואָס האָבן זיך מיט עפּעס פאַרזינדיקט קעגן דער אָרגאַניזאַציע. אָט דעם אָקסן שטאַל האָבן די קינדער אויסגעקליבן צו באַשטראָפן דעם פאַרזינדיקטן טאַטן. זיי האָבן אים אָפּגעטשאַטעוועט שפּעט אין אָוונט אויף אַ שטילן געסל, אַרומגערינגלט און מיט „האַמעליאַוו-קעס" געבראַכט אין שטאַל אַריין. דאָרטן האָבן זיי אים גע-האַלטן פאַרשלאָסן, ביז ער האָט איבערגעבעטן זיין ייִנגל און צוגעזאָגט אויף ווייטער זיך ניט מישן אין זיינע געשעפטן.

דער קליינער בונד אין פּעטריקאָוו איז געווען זייער קעמפעריש. ווען אַ באַלעבאָס איז זיך באַגאַנגען שלעכט מיט אַ יוגנטלעכן, האָט מען ביי אים אויסגעשלאָגן די שויבן. אַמאָל בעת אַ מאַי דעמאָנסטראַציע זיינען אָנגעקומען קאָזאַקן און אָנגעהויבן שלאָגן. דער עולם איז זיך צעלאָפן, באַהאַלטן אין די טויערן. איינער אַ הויז-ווירט, שאַפּירא פון דער אַלטוואַר-שעווער גאַס, האָט געהייסן פאַרמאַכן זיין טויער און ניט אַריינלאָזן די געלאָפענע; האָט דער קליינער בונד אויף מאָרגן ביי אים אין הויז אויסגעשלאָגן אַלע שויבן. די פּאָליציי האָט אַמאָל געשלאָגן צוויי יוגנטלעכע. האָט דער קליינער בונד אַלס פּראָטעסט צעבראָכן אַלע לאַמטערנעס אין שטאָט. ביי אַ בעקער איז געווען אַ שטרייק. דער באַלעבאָס האָט זיך געהאַלטן זייער איינגעשפּאַרט. האָט אַ יוגנטלעכער גענומען אַ גרויסן קריג נאַפט, האָט זיך אַריינגעגנבעט אין פאָרהויז פון דער בעקעריי, וואו עס איז געשטאַנען די מעל און ער האָט אַלע זעקלעך באַגאָסן מיט נאַפט. עס האָט אַפילו אַמאָל געטראָפן, אַז אַ יוגנטלעכער האָט אויסגעברענט אַ סטראַזשניק די אויגן מיט אָלים.

געווען אין קליינעם בונד אויך מעשיות מיט פּראָוואָקאַ-

טאָרן, אַלץ ווי בײַ די גרויסע. אין דער רוסישער פאָלקס־שול פֿאַר יידישע קינדער איז געווען אַ שטרייק, און דער לערער האָט זיך דערוואוסט, ווער די אָנפירער זיינען. האָבן די שילער גענומען טשאַטעווען, פאָרשן, ווער דער פאַררעטער איז. ערשט מ׳זעט, אַ ייִנגל אַ מיטגליד פון קליינעם בונד, גייט שטילער־הייט אַריין צום לערער אין דירה און בלייבט דאָרטן אַ לענגערע צייט. אַז ער איז אַרויס פון לערער, האָבן אים די חברים אַרעסטירט, און גענומען אויף אַ שטרענגן פאַרהער. דער ייִנגל האָט זיך גלייך מודה געווען. האָט ער פריער פאַר אַלץ אַריינגעכאַפּט הייסע פעטש, דערנאָך האָט מען אויף אים אַרויפגעלייגט אַ באָיקאָט. וואָס האָט דער ייִנגל געטאָן ? ער איז אַוועק צו די קליינע ס. ס. און האָט זיך געראַטעוועט. אַ צווייטער פאַל איז געווען אַ סך ערנסטער. געווען אין קליינעם בונד אַ ייִנגל פון אַ יאָר 12, וואָס זיין פאָטער האָט געדינט אין דער קרימינעלער פאָליציי. אַז עס זיינען דורכ־געפאַלן עטלעכע דירות, איז געפאַלן אַ חשד אויף אָט דעם ייִנגל. די קינדער האָבן אים אָן זיין וויסן געמשפּט און פאַראורטיילט צום טויט. מ׳וואָלט אפשר אויסגעפירט דעם טויט־אורטייל אויך ; אָבער אַ גוטער פריינט, וואָס איז געווען אויפן משפּט, האָט דעם ייִנגל געגעבן צו וויסן פון דעם געפאַר, און ער איז אין דער גיך אַוועקגעפאָרן פון פעטריקאָוו. דערפאַר האָט דער קליינער בונד אויסגעשלאָסן דעם גוטן פריינט פון דער אָרגאַניזאַציע.

די עלטערע בונדיסטן האָבן מיר פיינט געהאַט. מיר האָבן זיי געהאַלטן פאַר בעל־גאווהס, פאַר טיראַנען, וואָס טרעטן אונזערע רעכט מיט די פיס. און פונדעסטוועגן, ווען אין שטאָט איז אַמאָל פאָרגעקומען אַ געשלעג צווישן בונד מיט די ס. ס. און די בונדיסטן האָבן געכאַפּט קלעפּ, האָט עס אונז קליינע שטאַרק פאַרדראָסן. מיר האָבן געפילט אַזאַ טיפע באַליידיקונג, פונקט ווי מ׳וואָלט אונזערע מאַמעס געשלאָגן. האָבן מיר אַ פּאָר וואָכן נאָכאַנאַנד ניט דערלאָזן די קליינע ס. ס. אויף אונזער געמיינזאַמע בערזע ; אַז זיי פלעגן קומען, פלעגן מיר זיי אַראָפּטרייבן מיט שטעקנס.

אַ קאָמישע מעשׂה האָט מיר דערציילט וועגן די באַציהונ־גען צווישן קליינעם בונד מיטן עלטערן אין וואַרשע. אין אַ שול אויף פראַנציסקאַנער גאַס איז געווען אַ פאַרזאַמלונג פונם קליינעם בונד. דער שמש האָט עפּעס באַקומען אין האַנט אַריין און ער האָט זיי אַריינגעלאָזן. מיט אַמאָל קומען אָן די גרויסע און פאָדערן, די קינדער זאָלן אַוועק. דאָ דאַרף פאָרקומען אַ פאַרזאַמלונג פון עלטערע אַרבעטער. די פירער פון די קליינע האָבן אויפן אָרט אָפּגעהאַלטן אַ באַראַטונג און באַשטימט: צוליב די אינטערעסן פון דער רעוואָלוציע לאָזן זיי אָפּ די שול פאַר די גרויסע. אַ טייל קינדער זיינען אַוועק, אַ טייל האָבן זיך שטילערהייט באַהאַלטן אונטער די בענק, צו הערן וועגן וואָס די עלטערע ריידן. דערווייל זיינען אָנ־געקומען אַ פּאָר פּאָליציאַנטן און האָבן געהייסן די פאַרדעכטיקע דאַוונער זיך פונאַנדערגיין: „מיר קענען אייך די גאָטס־פאָרכטיקע לייט, וואָס איר זייט...״ די דערוואַקסענע זיינען אַוועק צוזאַמען מיט די פּאָליציאַנטן, און די קינדער זיינען אַרויסגעקראָכן פון אונטער די בענק און אָפּגעהאַלטן אַ פאַר־זאַמלונג.

דאָס אַלץ קלינגט היינט אַנעקדאָטיש. אָבער דעמאָלט איז אין דעם געווען ניט בלויז פּאַראָדיע, נאָר אויך אַ ביטערער ערנסט. די יידישע קינדער, וועלכע זיינען געווען דריימאָל געבונדן, פון טאַטעס, מלמדים, באַלעבאַטים, און האָבן זיך געפונען אונטער אַ שטענדיקער אַגעסטיע פון פיזישן און גייסטיקן קאַנטשיק, האָבן זיך מיט שטורעם אַרויסגעריסן אויף דער פריי. וואָס דערנאָך איז ניט געשען, קיין קאָנטררעוואָלוציע איז מער ניט געווען בכּוח איינצושפּאַנען צוריק דאָט יידישע קינד אינם אַלטן יאָך. ניט אומזיסט פלעגן זיך אָפּגעשטאַנענע עלטערן קלאָגן: „מ׳האָט אונז איבערגעפירט די קינדער״. ניט אומזיסט פלעגן זיי זאָגן מיט אַ בייסנדיקער איראָניע: „שוין אַריבער די צייט, ווען אַ טאַטע האָט געמעגט געבן זיין קינד צוריק...״ דורך דעם קליינעם בונד האָט די רעוואָלוציע געגעבן דעם ערשטן מעכטיקן שטויס צו דער באַפרייאונג פונם יידישן קינד.

אַ סך פון די קליינע זיינען באמת געווען פאַרכאַפּט פון אַ פייעריקן רעוואָלוציאָנערן ענטוזיאַזם, האָבן געדורשט נאָך גרויסע מעשׂים און געקאָנט רוהיק קוקן דעם טויט אין די אויגן. ביי אַנדערע באַדינגונגען וואָלט די דאָזיקע באַוועגונג געווען אַ סך פרוכטבאַרער. אָבער ניט די קליינע האָבן די באַדינגונ־גען באַשאַפן און ניט אין זייער כּוח די באַדינגונגען צו בייטן. און זאָל זיין, אַז אין קליינעם בונד זיינען געווען אַ סך קאָמישע אַנעקדאָטישע מאָמענטן. עס זיינען אָבער געווען ניט ווייניק הערלעכע, געהויבענע מאָמענטן אויך. זאָל זיין, אַז אַ סך פון די קליינע זיינען געוואָרן צעבראָכן, אַנדערע אפילו דעמאָ־ראַליזירט, אָבער עס זיינען אויך געווען גענוג קליינע, וועלכע האָבן דורכגעטראָגן דעם פייער פון ענטוזיאַזם דורך די פינסטערע יאָרן פון קאָנטערעוואָלוציע, האָבן שפּעטער איבער־גענומען פון די עלטערע די רעוואָלוציאָנערע ירושה און געצויגן ווייטער די רויטע קייט.

דער קליינער בונד אין רוסלאַנד איז אויפגעשטאַנען תּחית המתים אין 1917, נאָך דער פעברואַר־רעוואָלוציע. ער האָט אָנגענומען אַ נייעם נאָמען „דער יוגנט בונד" און איז געוואָרן אַ מאָדערנע סאָציאַליסטישע יוגנט־אָרגאַניזאַציע, ווי די „צוקונפט" אין פוילן.

דאָס יידישע אַרבעטער-ליד

בעת איך בין אַריין אין דער קרייזל-באַוועגונג, האָבן די יידישע באַוואוסטזיניקע אַרבעטער געזונגען כמעט דורכאויס רוסישע לידער, ניעקראַסאָווס: „נאַזאָווי מניע טאַקויו אָביטעל“, „יעדו לי נאָטשיו“, „זשעלעזנאַיאַ דאָראָגאַ“ און אַנדערע, די רעוואָלוציאָנערע לידער פון דער נאַראָדנאַיאַ וואָליאַ, איבערהויפּט די רוסישע מאַרסעליעזע, „ווי זשערטוואָיו פאַלי“ און „סמיעלאָ, ווּפּעריאָד“. קיין יידישע אַרבעטער-לידער האָב איך ניט געהערט. אין די מאַסן האָט מען געזונגען לידער פון פאַך, וואָס די אַרבעטער פלעגן אַליין צוקלערן. אַ באַוואוסטזיניקער אַרבעטער פלעגט אַמאָל זינגען אַזאַ לידל נאָר פון חוזק-וועגן. איין לידל אַזאַ האָט מיר אין 1894 איבערגעגעבן די זאָקן-מאַכערין פייגע „ראַבאָטשי נאַראָד“. ביי מיר אין זכרון האָבן זיך אָפּגעשטעלט נאָר עטלעכע שורות:

„איך גיי אַריין אין פאַבריקע, כאַפּט מיר אָן אַ חושך*) —
די באַלעבאָסטע זאָגט: איך וועל געבן געלט נאָך פסח.
רבונו-של-עולם, האָב אויף מיר רחמנות!
אַז איך וועל פּטור ווערן פון די זאָקן, פאַסט איך דיר
אַ תענית.

איינגיכן האָבן צו אונז אָנגעהויבן דערגיין אומלעגאַלע יידישע לידער פון לאָנדאָן און ניו-יאָרק, אַפּריער עדלשטאַטס און ווינטשעווסקיס, דערנאָך ראָזענפעלדס.

איינמאָל אין אַ פאַרנאַכט, אַז איך בין אַריין צום ראש-ישיבה, האָבן די מיידלעך געזונגען אַ נייע ליד „צום אַרבעטער-פריינד“.

---

*) אין ווילנע פלעגט מען דעמאָלט זאָגן חייסאך, און ער האָט זיך גוט געגראַמט מיט פסח. א. ל.

איך האָב אָנגעהויבן זיך צוצוהערן. די מעלאָדיע איז געווען פון אַ נאַציאָנאַלע ליד, וואָס האָט געטראָגן אַ דייטשמערישן נאָמען: „דער צימבעל שטאָט די אַרפע" און האָט זיך אָנגעהויבן אין אַ פשוטן יידיש: „פון שפּאַניע טראָג איך דיר מיין צימבל אַהער..." די חובבי־ציון פלעגן עס זינגען צעצויגן אין אַ קרעכץ און פלעגן כמעט וויינען ביי די ווערטער: „איך בלייב ביי דאָס מיינינקע: איך וויל זיין אַ ייד!" די זאָקנמאַכערינס זינגען דעם זעלביקן ניגון, אָבער אין אַ גיכן טעמפּ; עס קלינגט ענערגיש, גאָר ניט צו דערקענען די ציוניסטישע איכה.

איך הער דיך — דיין שטימע, די שטימע דער וואָרהייט,
דער קול פון דעם ווירקלעכן אַרבעטער־פריינט.
איך הער דיך פון וויטן, איך הער דיך מיט קלאָרהייט,
מיט אַ הערצלעכער פריידע באַגריס איך דיך היינט.

דער נאָמען ווינטשעווסקי איז מיר דעמאָלט געווען אומבאַקאַנט. אַז אין לאָנדאָן איז אַרויסגעגאַנגען אַ בלאַט „דער אַרבעטער־פריינט" און לכבוד דעם דאָזיקן בלאַט האָט עס ווינטשעווסקי געזונגען זיין ליד — וועגן דעם האָב איך זיך דערוואוסט מיט אַ סך יאָרן שפּעטער. האָב איך די ערשטע שורות ניט קלאָר פאַרשטאַנען. „די שטימע דער וואָרהייט" און „אַ הערצלעכע פריידע" האָבן מיר געקלונגען פרעמד; אָבער די פּאָר אויסשניטן פון לאָנדאָנער יידישע אַרבעטער־צייטונגען, וואָס מיר איז אין יענער צייט אויסגעקומען צו זען, זיינען כמעט דורכאויס געווען געשריבן האַלב־דייטש. די מיידלעך זינגען ווייטער, און איך הער שוין גאָר קלאָרע, פשוטע ווערטער:

איך בעט דיך, ערקלער מיינע אָרעמע ברידער,
וואָס האָרעווען שווער אין דער היינטיקער וועלט,
וואָס אָפּפערן אויף די מאַרך פון די גלידער
און אָפּפערן אַלעס אויפן מזבח פון געלט;

די וואָס זעגן און הובלען און שניצן טאָג־טעגלעך,
זיי מאַכן די ציגל און קנעטן די ליים —
יענע לעבן אַליין טרויעריק און קלעגלעך
און האָבן ניט קיין הויז און האָבן ניט קיין היים.

די, וואָס דרייען די רעדער פון אַלע מאַשינען,
זיי אַקערן און זייען און שניידן דעם ברויט, —
די קענען פאַר זיך קיין ברויט ניט געפינען,
ווען קראַנקהייט און עלטער שטירצט זיי אין נויט.

די מיידלעך זינגען מיט התלהבות. איך ווער אָנגעשטעקט פון זיי און זינג מיט די פערטע שורה פון יעדן פערז, וואָס חזרט זיך איבער צוויי מאָל. פלוצלונג:

איך בעט דיך, דערקלער זיי, אַז זיי קענען מאַכן
אַ סוף צו דער הערשאַפט פון קאַפּיטאַליסט.
און קוק ניט אויף די, וואָס ווילן פון דיר לאַכן,
וואָס ווילן דיר פאַרפאָלגן מיטן נאָמען או־אָו־אָו!

איך בין פאַרחידושט: וואָס איז עס עפּעס פאַר אַ: או־אָו־אָו! אַ מיידל ווינקט מיר מיט אויגן אויף מאַטליע דעם ראש־ישיבהס ווייב, וועלכע הערט זיך אויך צו צום לידל, און בעת מ'חזרט איבער די שורה נאָכאַמאָל, רוימט מיר אַן אַנדער מיידל איין אין אויער: סאָ—צי—אַליסט... איך שמייכל מיט פאַרגעניגן פון דעם איינפאַל און בעט איבערזינגען דעם פערז נאָך אַמאָל. דאָס ליד איז לאַנג. וואָס ווייטער ווערט זי ענערגישער, און דער סוף קלינגט שוין ביי די מיידלעך גאָר שטורעמדיק:

קוק ניט אויף קיינעם און פריידיק דיין לערע
פון פרייהייט, פון גלייכהייט, פון ברידערלעכקייט.
זאָג זיי, אַז אַרבעטן וועט זיין זייער ערע
און ליידיק אַרומגיין אַ שאַנדע פאַר דער צייט.

שנעל וויקל פונאַנדער מיט שטאָלץ דיין פאָנע,
די פאָנע די רויטע. שריי: ברידער, ערוואַכט!
ווייז זיי דעם אויפגאַנג פון דער ליכטיקער זאָנע!
ווייז זיי דעם סוף פון דער פינסטערער נאַכט!

איך שרייב איבער דאָס ליד אויף אַ קליין שטיקל פּאַפּיר, פאַרשטעק עס אין רוקן פון אַ בוך און, אַז איך קום אַהיים, לייען

איך עס איבער אַליין פאַר זיך נאָך אַמאָל. גאָט מײַנער! עס איז דאָך קיין ליד ניט... בלויז אַ שטיקל אַגיטאַציע און גראַמען. פאַרוואָס איז עס אַזוי שטאַרק געפעלן געוואָרן די מיידלעך? פאַרוואָס בין איך אַליין מיט אַ שעה צוריק געווען דערפון באַגייסטערט? שפּעטער האָט מיר ניט איינמאָל געטראָפן: איך לייען אַ ליד און עס געפעלט מיר להכעיס ניט. איך הער ווי אַרבעטער זינגען דאָס זעלבע ליד און איך ווער באַגייסטערט און זינג מיט. ניט שוין־זשע איז עס נאָר דער כוח פון דער מאַסע, וואָס סוגעסטירט? אָבער 3—4 אַרבעטער זינגען נאָך ניט קיין מאַסע, און פאַרוואָס קוועלן די אַרבעטער גופא אַזוי אָן פון שורות, וואָס האָבן ניט קיין טעם, ניט קיין ריח?

אין קרעסלאַווע (לעבן דווינסק) איז געווען דער ערשטער שטרייק. די אַרבעטער האָבן געוואונען אַלע פאָדערונגען. די באַלעבאַטים האָבן אונטערגעשריבן אַן אָפּמאַך ביים רב. אַרויסגייענדיק פונם רבס שטוב, האָבן זיך די אַרבעטער אַוועקגעלאָזן איבער די גאַסן טאַנצנדיק און געזונגען מיט אַ חסידישן ניגון:

אַרבעטן פון 8 ביז 8
און 6 רובל אַ וואָך שכירות!
אַרבעטן פון 8 ביז 8
און 6 רובל אַ וואָך שכירות!

מער ווי צוויי שורות האָט דאָס דאָזיקע עקספּראָמט־ליד ניט פאַרמאָגט, אָבער מ׳האָט זיי איבערגעחזרט אַמאָל הונדערט, וואָס ווייטער אַלץ אין אַ גיכערן טעמפּ און מיט מער התלהבות. ביי די אַרבעטער איז געווען פיל דאָס האַרץ מיט זייער נצחון. זיי האָבן געמוזט אויסזינגען זייער שמחה; האָבן זיי אין די צוויי קאַלטע שורות אַריינגעלייגט גאָר דעם פייער פון זייער שטימונג, און טרוקענע פּראָזע האָט זיך מיט אַמאָל פאַרוואַנדלט אין געהויבענער פּאָעזיע.

אַזוי טרעפט אין ווייטן סיביר, ווען אַ יאַקוט גליקט אָפּ, און אין זיין פאַסטקע פאַלט אַריין אַ פוקס. פאָרט ער אַהיים און זינגט: איך האָב אים געפאַנגען דעם פוקס, דעם פוקס. מיט אַ שוואַרץ=

ברוינעם פעל אַ שוואַרץ־ברוינעם פעל. איך פיר אים אַהיים דעם פוקס, דעם פוקס... און אַזוי ווייטער אָן אַ סוף.

מענדעלע מוכר ספרים האָט געפּרוּווט איבערזעצן אויף יידיש די שבתדיקע זמירות, און די איבערזעצונג איז אַרויס זייער ניט געלונגען. און דער זעלביקער מענדעלע האָט אין „שלמה ר׳ חיימס" גאַנץ שיין פאַרטייטשט די יידישע לעגענדע וועגן האַלבער נאַכט און אין „ווינטש־פינגערל" האָט ער פּונקט אַזוי שיין פאַרטייטשט דעם הבן יקיר לי אפרים. ניט שווין־זשע נעמט זיך דער אונטער־שייד נאָר דערפון, וואָס מענדעלע איז געווען נאָר אַ קינסטלער אין פּראָזע און האָט ניט געוואוסט דעם סוד פון פּאָעטישן ריטם? מיר דוכט, אַז ניט דערפון אַליין. די מעשה דערפון איז, וואָס הבן יקיר לי אפרים און די האַלבע־נאַכט־לעגענדע זיינען פאַר זיך שיין, בעת די שבתדיקע זמירות זיינען אַ שטיק פּויזט (פּאָיט) אָן טעם און אָן ריח. אויב יידן האָבן די זמירות געזונגען מיט גרויס טעם, איז עס געווען ניט צוליב די ווערטער, נאָר צוליב דעם תענוג פון שבתדיקן טיש, צוליב דער נשמה יתרה, וואָס זיי האָבן אין די דאָזיקע ווערטער אַריינגעלייגט. שוין דערמיט אַליין, וואָס מ׳גיט די ווערטער פון זמירות איבער אין יידיש, ציט מען פון זיי אַראָפּ די יום־טובדיקע קליידער און מ׳דעקט אויף זייער נאַקעטן אינהאַלט, זיינען עס פאַר אונז גאָר ניט די זמירות, וואָס מיר קענען. און נאָך איינס, וואָס איז פאַר מיר דאָ דער עיקר. ווען מענדעלע וואָלט אונז געווען געגעבן עטלעכע שורות זמירות אויף אַ ברייטן פּאָן פון עונג שבת, וואָלטן זיי אונז געווען ליב און טייער, ניט געקוקט אויף זייער געשמאַקלאָזיקייט. דעם הבן יקיר לי אפרים האָט ער אונז גראָד געוויזן אין אַ ברייטן ראַם פון אלול־שטימונגען אינם יידישן קליין־שטעטל. די זמירות אָבער האָט ער איבערגעזעצט אין זייער גאַנצער לענג און באַזונדער, הורכאַוים אָפּגעריסן פון זייער שבתדיקער אַטמאָספערע, האָבן זיי אונז געמוזט אויסזען פרעמד און קאָמיש.

דאָס מוז מען אויך האָבן אין זינען, בעת מ׳גייט צו צו דער גרעסטער מערהייט פון די יידישע אַרבעטער־לידער. רייסט איר זיי אָפּ פון דעם פּרימיטיוון צושטאַנד, אין וועלכן זיי זיינען געשאַפן

געוואָרן, רייסט איר זיי אַרויס פון זייער מאַסן-אַטמאָספערע און פונם רעוואָלוציאָנערן מאָמענט, וועט איר ניט אָנהייבן צו פאַרשטיין זייער ווערט און באַדייטונג. די צייט איז געווען אַזעלכע, ווען פונם אָקאָרשט געבוירענעם נייעם יידישן אַרבעטער האָט אַרויסגעוואונגען; זיין האַרץ איז געווען איבערפולט; ער האָט געזוכט ווערטער פאַר זיין אײ-נעווייניקסטן ניגון און ער האָט זיי געפונען אין לידער, וואָס זיינען פאַר אים געווען לייכט צו פאַרשטיין, לייכט אַרויסצוריידן, וואָס זיינען ניט ווייט אַוועק פון די אויבנגעבראַכטע פשוטע שורות פון די קרעסלאַווער שטרייקער. דאָס, וואָס מיר רופן אָן פּאָעזיע, וואָלט פאַר דעם יידישן אַרבעטער פון יענער צייט געווען צו קאָמפּליצירט. זאָל זיין, אַז דאָס רוב לידער, וואָס ער האָט געזונגען, זיינען אין דער אמתן געווען ניט מער, ווי רעוואָלוציאָנערע בדחנות; אָבער ער האָט אין זיי אַריינגעלייגט זיין שטימונג און ביי אים אויף די ליפּן זיינען זיי געוואָרן פּאָעזיע. פאַרוואָס האָט זיך איין ליד אָנגע-נומען און אַן אַנדערע ניט? אַמאָל דערפאַר, וואָס דאָס ערשטע איז געווען קלערער, פאַרשטענדלעכער, סענטימענטאַלער, צי וויל די מעלאָדיע איז געווען איינפאַכער און האָט דערמאָנט אַ ניגון, וואָס איז שוין געווען באַקאַנט און באַליבט פון פריער; און אַמאָל דערפאַר וואָס דער ריטם פונם ערשטן ליד האָט זיך געלאָזט בעסער זינגען, לייכטער איינפאַסן אין אַ ניגון. אמת, אַ מאַסן-מענטש קימערט זיך ניט שטאַרק, ווען די שורה איז צו לאַנג אָדער צו קורץ פאַרן ניגון. ער גיט זיך אַן עצה, פאַרשלינגט די ווערטער אין איין טאָן, דרייט איבער איין טראַף פינף מאָל. פאַראַן אָבער אַזעלכע שורות, וואָס ווי איר וואָלט זיי ניט שלינגען און דרייען, וועט איר זיי אַלץ אין אַ פּרימיטיוון ניגון ניט איינפאַסן.

די ערשטע יידישע אַרבעטער-לידער, וואָס זיינען געזונגען גע-וואָרן אין ליטע און פּוילן, זיינען געווען עדעלשטאַטס: „ווי קום איך, ברידער, פרייליך זינגען, „אָ, גוטער פריינט, אַז איך וועל שטאַרבן“, „אין שטורעם און אין דראַנג“, „אָ, מוזע, רוף מיך נישט“, „מיר ווערן געהאַסט און געטריבן“, „צו סאָפיאַ פּעראָווסקאַיאַ“ און „אַר-בעטער-פרויען“; ווינטשעווסקיס: „צום אַרבעטער-פריינט“, „אָ, דו גע-דולד“, „די מאַרסעליעזע“, „אַז די וועלט וועט ווערן יינגער“ און „אַ

בעזים און אַקער״; די לעצטע צוויי פלעגט מען מערער דעקלאַמירן, ווי זינגען; ווינטשעווסקיס מאַרסעליעזע האָט זיך בײַ אונז שוואַך צוגענומען, און אין ווילנע אין וואַרשע האָט מען זי געזונגען אַ סך ווייניקער, ווי אין לאָנדאָן און ניו־יאָרק; מאָריס ראָזענפעלדס: „דער אָפּריטער״ און „איך האָב אַ קליינעם יינגעלע״. דאָס רוב פון די אויסגערעכנטע לידער האָבן זיך בײַ אונז ניט לאַנג געהאַלטן; אַ לענגערע צייט האָט מען געזונגען נאָר: „אָ, גוטער פריינט״, „מיר ווערן געהאַסט און געטריבן״, „אָ מוזע״, „צום אַרבעטער־פריינט״ און „איך האָב אַ קליינעם יינגעלע״.

אין דער צווייטער העלפט פון די ניינציקער יאָרן זיינען בײַ אונז געווען פּאָפּולער לידער פון אַ יונגן דיכטער, וואָס האָט דעמאָלט געוויינט און געשריבן אין רוסלאַנד גופא. אין אַ קליינעם העקטאָגראַ־פירטן זאַמלביכל פון פאַרשיידענע רעוואָלוציאָנערע אַרטיקלען, וואָס איז אַרויס אין ווילנע אין 1896, איז געווען אַ ליד „אַ טראָפּן בלוט״ פון אַ. וואַלט (איצט ליעסין). אין 1897 זיינען 10—12 וואַלטס לידער אַרויס אין מינסק, העקטאָגראַפירט אין אַ באַזונדער העפט. אַנדערע לידער זיינע זיינען געגאַנגען איבער די הענט געשריבענע. אויך וויפל איך געדענק, האָט מען פון אַ. וואַלטס לידער געזונגען: „אַ טראָפּן בלוט״, „צום קעמפער״, „דאָרט, וואו די לענע די קאַלטע״ און „אַהין, אַהין״. זיין גרעסערע פּאָעמע „דער יונגער פאַרברעכער״ פלעגט מען דעקלאַמירן אויף אַרבעטער־אַזונטן.

דאָס רעוואָלוציאָנערע ליד האָט געשפּילט אַ באַדייטנדיקע ראָלע אין אונזער באַוועגונג. נאָך פּסח 1896 בין איך געשיקט געוואָרן קיין אָשמענע (ניט ווייט פון ווילנע) אָנפירן דאָרט די גאַרבער־באַוועגונג. דאָס איז געווען מיין ערשטע זעלבשטענדיקע אַרבעט. איך בין געפאָרן דורך סמאָרגאָן, וואו איך האָב זיך געטראָפן מיט דעם פירער פון דער דאָרטיקער באַוועגונג דעם לערער שמואל לעווין (געשטאָרבן אין 1906 אין ניו־יאָרק, וואו ער האָט געענדיקט מע־דיצין). ער איז געווען עלטער און געניטער פאַר מיר, האָט ער מיר געגעבן אָנווייזונגען, וואָס און ווי איך האָב צו טאָן. צווישן אַנדערע האָט ער מיר געזאָגט: נעמט־מיט אַ פּאָר אַרבעטער־לידער — זיי וועלן אייך צוניץ קומען... און אין דער אמתן. דעם ערשטן שבת, ווען

איך האָב זיך צונויפגעטראָפן מיט דעם אָרגאַניזיר-קרײַזל אין וואַלד, האָבן מיר אַפּריער אַרומגערעדט די נאָענטסטע פּראַקטישע פראַגן, דערנאָך האָב איך זיי עפּעס איבערגעלייענט, און אַז איך האָב געמיינט, איך בין שוין פאַרטיק, האָט מיר אײנער אַן אַרבעטער אַ פרעג געטאָן: „האָט איר עפּעס נײַס צום זינגען? אין סמאָרגאָן לערנט דער אינטעליגענט מיט זײַן קרײַזל אַרבעטער-לידער“... אין די ערשטע יאָרן פון דער באַוועגונג האָט אַ ליד אַמאָל געווירקט שטאַרקער, ווי אַ רעדע אָדער אַ בראָשור: די זינגענדיקע אַגיטאַציע האָט מערער גערעדט צום האַרצן פונם פּרימיטיוון אַרבעטער. אין 1899 אין פּינסק, ווען מיר האָבן אָנגעהויבן צו אָרגאַניזירן די שוועבעלעך-אַרבעטער, האָבן מיר אַפּריער אַרויסגעלאָזן אַ העקטאָגראַפירטע פּראָקלאַמאַציע וועגן דער לאַגע אויפן פאַבריק, וועגן בילטע פאַקטן פון שאַרפער עקספּלואַטאַציע און ד. גל. אין אַ וואָך אַרום האָבן מיר אָפּגעקלאַפּט אויפן העקטאָגראַף צוויי לידער: ווינטשעווסקיס „צום אַרבעטער-פרײַנט“ און עדעלשטאַטס „אָ, גוטער פרײַנט, אַז איך וועל שטאַרבן“. די פּראָקלאַמאַציע האָט געמאַכט אַ רושם און די לידער האָבן דעם דאָזיקן רושם פאַרטיפט און פאַרפעסטיקט. די העקטאָגראַפירטע בלעטלעך מיט די לידער האָט מען פּשוט געריסן פון די הענט; מ'האָט זיי איבערגעשריבן אײנע בײַ די אַנדערע, אויסגעלערנט אויף אויסווייניק. אין אַ פּאָר טעג אַרום האָבן אַלע אַרבעטער אויף דער פאַבריק געזונגען די אומלעגאַלע לידער און זיי האָבן זיך אַליין שוין גערעכנט פאַר אונזערע.

צוזאַמען מיט לידער פון באַקאַנטע*) פּאָעטן, האָבן זיך אָנגעהויבן פאַרשפּרייטן רעוואָלוציאָנערע לידער, פאַרפאַסט פון אַרבעטער גופא, פון מאַסן-מענטשן, וואָס זייערע נעמען זײַנען דאָס רוב געבליבן אומבאַוואוסט. אַ טייל פון די דאָזיקע לידער האָט צוזאַמענגעקליבן שמואל לעהמאַן אין זײַן בוך „אַרבעט און פרײַהייט“ (וואַרשע 1921). דאָס רוב לידער פון דעם מין טראָגן אַ לאָקאַלן כאַראַקטער און זיי האָבן זיך ווײַטער פון אַ געוויסער שטאָט אָדער

*) באַקאַנטע פּאָעטן מיינט דאָ ניט באַרימטע, נאָר אין קעגנזאַץ צו די פאָלקס-לידער, וואו דער נאָמען פון מחבר בלײַבט דאָס רוב אומבאַקאַנט.

געגנט ניט פאַרשפּרייט. אַזוי למשל זיינען אַלע וואַריאַנטן פונם ליד: „ששו ושמחו בשמחת־תורה,‟ מ׳האָט שוין פאַר סטרייקערס ניט קיין מורא‟ געזונגען געוואָרן נאָר אין פּוילן; אין ליטע, ווייס־רוסלאַנד און אוקראַינע האָט מען פון זיי ניט געהערט. דאָס זעלבע איז מיט די לידער וועגן ברוך שולמאַן. דאָס ליד „טריט פון טיראַנען האָבן זיך געלאָזט הערן‟ (געזונגען מיטן ניגון פון אליקום צונזערס טרויער־ליד אויף לעוואַנדעס טויט „עס האָבן נאָך ניט געטריקנט די טרערן‟) איז געזונגען געוואָרן מער ווי אַלץ אין ביאַליסטאָק, וואו עס איז פאַרפאַסט געוואָרן צוליב די אַרעסטן פון 1895. געזען האָבער אויך אַזעלכע רעוואָלוציאָנערע פאָלקס־לידער, וועלכע האָבן זיך פאַרשפּרייט איבערן גאַנצן יידישן תחום, למשל די לידער וועגן הירש לעקערט. געווען אויך לידער, וואָס זיינען פאַרפאַסט געוואָרן צוליב אַ מעשה, וואָס האָט זיך פאַרלאָפן אין איין שטאָט, און דערנאָך זיינען זיי איבערגעטראָגן געוואָרן אין אַנדערע שטעט, וואו עס האָבן געטראָפן ענלעכע מעשיות; איבערגעטראָגן געוואָרן מיט מיט וואַריאַציעס, אין יעדער שטאָט צוגעפּאַסט צו די אָרטיקע באַדינגונגען. אַזוי איז געווען מיטן ליד וועגן שטרייק אויף אַ פּאַפּיראָסן־פאַבריק: אין ביאַליסטאָק איז עס געווען צוגעפּאַסט צו יאַנאָווסקיס פאַבריק, אין וואַרשע צו פיינקינדס, אין גראָדנע צו שערעשעווסקיס און אין טשערקאַס צו זאַריצקיס (זע די וואַריאַנטן ביי לעהמאַנען).

אין 1899—1904 זיינען אין ליטע געווען פּאָפּולער לידער פון איינעם אַ ווילקאָמירער שמוקלער (זיין נאָמען געדענק איך ניט. איך האָב אים אין 1916 געטראָפן אין אַמעריקע, דוכט זיך, אין ברידזשפּאָרט). אין דער מאַסע האָט מען זיי אַזוי טאַקע גערופן: דעם שמוקלערס לידער. מער ווי אַלץ האָט מען געזונגען זיין לאַנגע סענטימענטאַל־וויינענדיקע צוואה, וועלכע הייבט זיך אָן:

דאָרט אין ווינקל אין אַ נאַסן קעלער
האַרט אויף דר׳ערד אויף אַ ביסל שטרוי
דאָרט ליגט אַ מאַן מיט אַ ברוסטפעלער,
ער ליגט און קרעכצט און שרייט: אוי ווי.
(זע לעהמאַנס זאַמלביכל ז. 111—114).

דער ניגון איז געווען פֿון פּאָלאָנסקים „מאָי קאָסטיאָר“, אָבער ניט די לעבעדיקע ציגײַנער־מעלאָדיע, נאָר אַ מינאָר־צעצויגענער ניגון, מיט וועלכן מ'פּלעגט אין יענע יאָרן דאָס דאָזיקע רוסישע ליד זינגען אין תּחום. די יידישע רעוואָלוציאָנערע פֿאָלקסלידער, איבערהויפּט די, אויף וועלכע עס איז קענטיק דער שטעמפּל פֿון ליטע, פֿאַרמאָגן בכלל מער טרערן, ווי קעמפֿערישע האָפֿערדיקייט. דאָס רוב איז עס רעזאָנירנדיקע אַגיטאַציע, אין וועלכער עס וואַרפֿט זיך נאָר זעלטן װען דורך אַ פֿרישע זאַפֿטיקע שורה. פֿאַראַן לידער, וועלכע זײַנען באַזאַלצט און באַפֿעפֿערט מיט אַ געזונטן פֿאָלקס־הומאָר. צו אַזעלכע געהערן די שפּאָט־לידער אויף ניקאָלאַי דעם צווייטן, אויף די מפּלות פֿון רוסלאַנד אין דער מלחמה מיט יאַפּאַן. דאָס זײַנען פֿאָלקס־קופּלעטן פֿון דעם מין, וואָס די רוסן רופֿן אָן „טשאַסטושקי“. אַזעלכע שפּאָט־לידער האָב איך אַ סך געהערט אין האַרבסט 1906, בעת איך בין געזעסן אין די פּאָרטן פֿון וואַרשעווער פֿעסטונג, דורך וועלכע עס פֿלעגן דעמאָלט דורכגיין אַ סך פּאָליטישע אַרעסטירטע. אויף חיפֿל איך ווייס, זײַנען די לידער פֿון דעם מין מער ווי אַלץ געזונגען געוואָרן אין פּוילן. און קענטיק, אַז דאָס רוב זײַנען זיי טאַקע אין פּוילן פֿאַרפֿאַסט געוואָרן.

די רעוואָלוציאָנערע פֿאָלקס־לידער זײַנען מער ווי אַלץ געזונגען געוואָרן ביז 1905. אין 1905—6 האַלטן זיי זיך נאָך שטאַרק אין דער פֿראָווינץ. אין די גרעסערע שטעט זינגט מען זיי שוין אַ סך ווייניקער. די גרויס־שטאָטישע מאַסע איז זיי שוין אַ ביסל אַריבער־געוואָקסן. די פּראָפֿעסיאָנעלע רעוואָלוציאָנערן — אינטעליגענטן און אינטעליגענטע אַרבעטער, וועלכע האָבן אין יענע יאָרן געגעבן דעם טאָן אין דער באַוועגונג און צוליב קאָנספּיראַציע פֿלעגן זיי אַלע 3—4 חדשים בײַטן זייער וואוינאָרט, האָבן אומעטום פֿאַרשפּרייט אײַנע און די זעלביקע לידער פֿון באַקאַנטע פּאָעטן. עס זײַנען שוין אויך געווען געדרוקטע זאַמלביכער פֿון רעוואָלוציאָנערע לידער. פֿון 1907 אָן הייבן די אַלטע רעוואָלוציאָנערע פֿאָלקסלידער אָן אײַנגאַנצן פֿאַר־געסן צו ווערן און קיין נײַע ווערן כמעט ניט געשאַפֿן. די זינגע־דיקע צײַט איז אַריבער, די באַוועגונג איז עלטער געוואָרן.

צו די רעוואָלוציאָנערע פֿאָלקסלידער געהערט אויך די אַזוי־

גערופענע אַלטע שבועה, וועלכע איז געזונגען געוואָרן אין גאַנצן תחום פון אומגעפער 1896 ביז 1903 און איז דערנאָך אַראָפּ פון סצע־נע. זי איז פרימיטיוו, אַגיטאַציע־מעסיק, צייכנט זיך אָבער אויס מיט איר געהויבענער פייערלעכקייט סיי אין די ווערטער, סיי אין דעם ניגון, וועלכער איז איבערגעמאַכט פון אַ מעלאָדיע צו אַ לאַט־ווישן אַרבעטער ליד. איך האָב די אַלטע שבועה ניט געזען קיין געדרוקטע און איך געפין דעריבער פאַר נייטיק צו ברענגען דאָ איר גאַנצן טעקסט:

לאָמיר לייגן אויפן האַרצן די רעכטע האַנט
און שווערן ביי סאָוועסט איצט,
אַז דורך טויט און לעבן, ווי אַן אייזערנע וואַנט,
און דער שווערט פון אמת בליצט.
איינער פון אונז איז צו שוואַך געוויס,
ווייל צו גיפטיק איז דער קאַפּיטאַל,
ווי פון אַ שלאַנג דער ביס.
נאָר ווען מיט אמת און ליבע געבונדן,
אונזער בונד, ווי אַ מויער, פעסט שטייט,
גייט אויף *) די זון אין אונזער בלוט אָנגעצונדן —
די זאָנע פון פרייהייט אויפגייט.
די נקמה פאָדערט אונזער בלוט,
פון אונזער געזונט וואַקסט שטענדיק זייער גוטס.
גוטס און רייכקייט ציען זיי פון אונזערע ביינער,
און דאָך טרעט מען אונז, ווי די שטיינער.
דערום, ברידער, שוועסטער, גיט זיך אַלע די הענט
און שווערט ביי דער פאָנע, וואו דער פאַקעל ברענט **).
מיר זיינען דער פראָלעטאַריאַט, וואָס מ'רופט אונז דער
פראָסטער נאַראָד ***).
די קייטן די שווערע וועלן מיר צערייסן.

---

*) וואריאנט: פארגייט.

**) וואריאנט: ביי דעם פייער, וואָס דער פאקעל ברענט.

***) וואריאנט: דער טשאָרני נאראָד.

דעם יאָך דעם שווערן אַרונטערשמייסן.
טאָ שרייט־זשע בּרידער: נאַראָד וופּעריאָד!
וופּעריאָד, וופּעריאָד, וופּעריאָד!
וופּעריאָד!

אומגעפֿער פֿון 1901 הייבּן אָן אַריין אין אומגאַנג נייע לי־דער פֿון באַקאַנטע פּאָעטן. ווינטשעווסקיס „אין די גאַסן צו די מאַסן". דאָס דאָזיקע ליד איז געווען שטאַרק פֿאַרשפּרייט. מ׳פֿלעגט עס זינגען אויף אַלע דעמאָנסטראַציעס. עס איז ניט קיין פֿולע בּע־סער פֿאַר אַנדערע ווינטשעווסקיס לידער. הגם אין אים איז ניטאָ זיין זיסלעכע געמאַכטע פֿאָלקסטימלעכקייט. דאָס ליד צייכנט זיך אָבּער אויס מיטן ריטם פֿון אַ מאַרש, אונטער וועלכן עס איז זיך גוט געגאַנגען אין אַ מאַסע. איך געדענק אַזאַ פֿאַקט. אַ גרויסער אַרבּעטער־עולם האָט זיך דעם ערשטן מאַי צונויפֿגעקליבּן אין אַ גאָרטן. מ׳האָט שפּאַצירט צעזוואָרפֿן, כּדי די פּאָליציי זאָל ניט באַמערקן, אַז מע גרייט זיך צו עפּעס. פּלוצלונג האָבּן אַ מענטשן צען אָנגעהויבּן זינגען „אין די גאַסן צו די מאַסן". דער עולם האָט אונטערגעכאַפּט, און דאָס ליד האָט מיטאַמאָל באַהעפֿט די שפּאַצירנדיקע אין פּאָרלעך, זיי געמאַכט גיין צום טאַקט. די פּאָנע האָט מען נאָך ניט אויפֿ־געהויבּן, אָבּער צו די ווערטער „איך קום מעלדן יענע העלדן, וועל־כע שמאַכטן אין די קעלטן פֿון סיבּיר אַצינד" איז עס שוין געווען ניט קיין צעוואָרפֿענע מאַסע, נאָר אַ געשלאָסן מאַרשירנדיקער צוג.

אומגעפֿער פֿון 1902 בּיז 1908 האָט מען אַ סך געזונגען אַנ־סקיס „צום בּונד" — אַ געגראַמטע פּאָלעמיק קעגן ציוניזם. די מאַסע האָט דאָס דאָזיקע ליד ליבּ געהאַט דווקא צוליבּ אָט דער פּאָלעמיק, אָבּער נאָכמער צוליבּ די לעצטע צוויי שורות: „עס לעבּע אין רוסלאַנד, אין ליטע און פּוילן דער יידישער אַרבּעטער־בּונד!" פֿון 1908 אָן האָט מען דאָס ליד כּמעט אויפֿגעהערט צו זינגען. אין 1917 האָט מען עס ווידער געזונגען. אָבּער שוין אַ סך ווייניקער, ווי אין די יאָרן פֿון דער ערשטער רעוואָלוציע; אַנ־סקי איז שוין דעמאָלט געווען אַ בּעל־תּשובֿה מיט שטאַרקע ציוניסטישע שטי־מונגען; האָט אים שטאַרק פֿאַרדראָסן, וואָס מען דרוקט זיין ליד

איבער אין אַלע בונדישע לידער־זאַמלונגען. איבערהויפּט האָט ער געפּאָדערט, מ׳זאָל אויסמעקן די ווערטער: „גאָט אין משיח אינ־איינעם געשטאָרבן“. אָבער דאָס ליד איז שוין לאַנג אַרויס פונם מחברס רשות; עס איז געוואָרן דאָס אייגנטום פון דער יידישער אַרבעטער־מאַסע, וועלכע האָט זיך ניט גערעכנט ניט מיט אַנ־סקיס פּראָטעסטן, ניט מיט דער מיינונג פון אַ סך אייגענע חברים, וואָס וואָלטן גערן מוחל געווען דעם דאָזיקן „פּערל“, און זי האָט גע־זונגען „צום בונד“, ווי זי איז געוויינט געווען און ווי איר איז געפעלן. אַ סך אַ גרעסערן ערפאָלג האָט געהאַט אַנ—סקיס אַ צווייטע ליד, וואָס אים איז באַשערט געווען צו ווערן דער הימן פון בונד; מ׳האָט עס קיינמאָל ניט אויפגעהערט צו זינגען, און אומעטום, וואו עס זיינען פאַראַן בונדיסטן אָדער סימפּאַטיקער פון בונד, ווערט עס נאָך עד־היום געזונגען ביי יעדער פייערלעכער געלעגנהייט. איך מיין, פאַרשטייט זיך, „די שבועה“. דער ערשטער פערז איז אַזוי איינפאַך, פאַרשטענדלעך פאַר יעדן אַרבעטער און דאָך אַזוי פּאַטעטיש און פייערלעך. דאָס זעלבע איז מיטן צוזונג: „הימל און ערד וועט אונז הערן“. דערנאָך גייען צוויי פּראָזאַישע פערזן, וועלכע זיינען שוואַכער פון שוואַך: „מיר שווערן צו פילן אַן אייביקן האַס צו די פיינט און באַדריקער פון אַרבעטער־קלאַס“ אאַז״וו. דער לעצ־טער פערז: „מיר שווערן אַ טרייהייט אָן גרענעצן צום בונד“ איז אַ ביסל שטאַרקער, הגם ער שטייט ווייט אָפּ פונם ערשטן. די מאַסע האָט בנוגע צו אַנ—סקיס שבועה אַרויסגעוויזן אַ ריכטיקן חוש. בלויז אין קליינשטעטלעך זינגט מען זי אינגאַנצן. אין די גרעסערע שטעט זינגט מען געוויינלעך נאָר דעם ערשטן פערז און דעם לעצטן. איך פלעג אָפט פרעגן באַקאַנטע אַרבעטער, פאַרוואָס זיי זינגען ניט די מיטלסטע פערזן. דער ענטפער איז דאָס רוב געווען: זיי געפעלן אונז ניט... שוואַך... צו וואָס? אַ פאַר מאָל האָט מען מיר געענטפערט: אַ שבועה דאַרף זיין קורץ און שטאַרק... אָדער: וואָס קירצער, אַלץ פייערלעכער... און בעת מ׳הערט, מיט וואָס פאַר אַ התלהבות יידישע אַרבעטער זינגען זייער „שבועה“, טאָר מען ניט פאַרגעסן, אַז דער כוח ליגט דאָ ניט אַזוי אין אַנ—סקיס ווערטער גופא, ווי אין דער גרויסער רעוואָלוציאָנערער ענערגיע, וואָס

זיי האָבן אין זיך איינגעזאַפּט אין משך פון לאַנגע יאָרן. ווערטער, מיט וועלכע מענטשן זיינען געגאַנגען צו אַ גרויסן קאַמף, געגאַנגען אויף מסירת נפש, מוזן ווערן פּאָעטיש, אומאָפּהענגיק פון זייער אינהאַלט.

אין יענע יאָרן האָט מען אַ סך געזונגען הערוועגס אַ ליד, וואָס זשיטלאָווסקי (אונטערן נאָמען בן אהוד) האָט געלונגען איבער־געזעצט פון דייטש: „אין די אַקערסט און די זייסט". די מאַסע האָט צוגעפּאַסט צום ליד אירן אַן אייגענעם צוזונג:

„קלינג־קלאַנג, קלינג־קלאַנג!
קלאַפּט דער האַמער מיט זיין געזאַנג.
„קלינג־קלאַנג, קלינג־קלאַנג!
צעריים די קייטן פון שקלאַפן־צוואַנג!

דאָס דאָזיקע ליד ווערט נאָך איצט געזונגען. אין די יאָרן 1904—7 האָט מען אַ סך געזונגען רייזענס: „מיר ברעכן די וואַנט!" „אָ, וואָס קלינגט איר קירכן־גלאָקן" און „הוליעט, הוליעט, בייזע ווינטן!" רייזענס ווערטער, וועלכע אָטעמען מיט אמתער פאָלקס־טימלעכקייט און זיינען אַזוי ווי גענומען ביים פאָלק פון מויל, האָבן מער ווי אַלץ געפּאַסט פאַר די מאַסן אין יענער צייט. אינטערעסאַנט: „הוליעט, הוליעט" איז דאָס בעסטע פון די דריי. די מאַסע האָט עס מאַקע אַזוי אָפּגעשאַצט און זי פלעגט אָט דאָס ליד זינגען מער ווי די איבעריקע צוויי. אָבער דאָס ליד איז אָנגעזאַפּט מיט רייזענס מעלאַנכאָלישער שטימונג און ענדיקט זיך: „לאַנג וועט דויערן דער ווינטער, ווייטער איז נאָך ווייט". אין 1904—6 האָט די יידישע מאַסע נישט געקאָנט איינגיין אויף אַזאַ טרויעריקן סוף און זי האָט איבער־געמאַכט די לעצטע שורה פון רייזענס ליד אַזוי: „ווייטער איז שוין נישט ווייט". אַפילו אין 1908—12, ווען די שטימונג ביי דער יידישער מאַסע איז געווען גאָרנישט אַזוי אָפּטימיסטיש, האָט זי נאָך אַלץ געזונגען רייזענס ליד אויף איר אייגענעם האָפענונגספולן אופן. אין די יאָרן פון דער ערשטער רעוואָלוציע האָט מען ביי אונז אַ סך געזונגען אויך נאָמבערגס וויג־ליד, וואָס הייבט זיך אָן:

„ס'ליפן, ס'יאָגן קאַלטע ווינטן,
ס'רוישט און פייפט דער ווינט.
פון סיביריען שיקט דער טאַטע
דיר אַ גרוס, מיין קינד".

פון מאָריס ראָזנפעלדן האָט מען אָנגעהויבן זינגען צוויי נייע לידער: „רוסלאַנד, קוים הער איך דיין שפּראַכע" און „ניט זוך מיך דאָרט". אפשר מער ווי אַנדערע לידער האָט מען אין 1905—7 געזונגען אַלעקסאַנדראָווס (שרה רייזעס) קאַמפּס־ליד, וואָס הייבט זיך אָן אַזוי:

„אָ, ליבער, מיר האָבן געשלאָסן
אויף לעבן און טויט אַ פאַרבאַנד.
מיר שטייען אין קאַמף, יוי גענאָסן,
די פאָנע די רויטע אין האַנט.
און ביסטו געפאַלן אַ טויטער"... און אַז. וו.

ס'איז לייכט צו פאַרשטיין, פאַרוואָס דאָס דאָזיקע ליד האָט אין די יאָרן פון שאַרפן קאַמף געהאַט אַזאַ גרויסן ערפאָלג.

פון 1908 ביז 1917 האָט מען אין די אַרבעטער־קרייזן בכלל געזונגען ווייניק רעוואָלוציאָנערע לידער. ניט געווען קיין שטימונג דערפאַר. אַזוי ווי די נאַציאָנאַלע שטימונג האָט זיך דעמאָלט פאַרשטאַרקט, האָט מען צווישן די אַרבעטער מער ווי אַלץ געזונגען אַלטע פאָלקס־לידער. אַפילו די אַרבעטער־כאָרן ביי אונזערע ליטעראַרישע און דראַמאַטישע געזעלשאַפטן האָבן געזונגען „זאָג מיר, דו שיין מיידעלע", „אַמאָל איז געווען אַ מלך" און ד. גל. אָדער מענדעלסאָנס און שובערטס לידער אין יידישער איבערזעצונג. פון אַרבעטער־לידער פלעגן אונזערע כאָרן זעלטן־ווען זינגען נאָר: „די שבועה", „און דו אַקערסט און דו זייסט", „הוליעט, הוליעט", „אַ גוטער פריינד", „איך האָב אַ קליינעם ייִנגעלע" און „ניט זוך מיך דאָרט". די כאָרן פלעגן זינגען נאָך ווינטשעווסקיס אַ ליד פון 1907 (אַ מתנה דעם „בונד") „דער הימל געהערט דעם רבונו־של־עולם"

אין די יאָרן פֿון רעאַקציע פֿלעגט מען אויך אָפּט זינגען ליטווינס לאַקריין־סענטימענטאַלע פּסעוודאָ־פֿאָלקסלידלעך מיט די זיאַמעלעך, ביידעלעך, קליידעלעך און ד. גל. קיין נייע אַרבעטער־לידער זיינען אין יענער צייט כּמעט ניט צוגעקומען.

נאָך דער רעוואָלוציע פֿון מערץ 1917 שטייען בײַ די ייִדישע אַרבעטער אין רוסלאַנד ווידער אויף תּחית־המתים די אַלטע רעוואָלוציאָנערע לידער פֿון 1905 און נאָך פֿריער. קיין נייע ווערן כּמעט ניט געבאָרן: אמת די ייִדישע אַרבעטער הייבן אָן אַ סך צו זינגען דעם „אינטערנאַציאָנאַל"; אָבער אָט דאָס ליד איז אין ייִדיש שוין גאָר־ניט אַזאַ נײַס: עס איז איבערגעזעצט און אָפּגעדרוקט געוואָרן נאָך אין 1906. אין 1917—19 האָט מען אין ווײַסרוסלאַנד און אוקראַינע אָפּט געזונגען צוויי ייִדישע לידער, וועלכע איך האָב פֿריער ניט געהערט: „דאָרט אין קוזניע בײַ דעם פֿײַער" און „מיר זיינען שמידן"; דאָס צווייטע איז געווים אַן איבערזעצונג פֿון רוסיש; דאָס ערשטע זעט אויך אויס צו זײַן אַ איבערזעצונג, און בײַ מיר איז נאָך אַ גרויסער ספֿק, צי זיינען זיי שוין בײדע ניט געווען אין 1905. די באָלשעוויסטישע רעוואָלוציע פֿון אָקטאָבער 1917 האָט אויך קיין נייע ייִדישע רעוואָלוציאָנערע לידער ניט געבראַכט. אַפֿילו צווישן די ייִדישע קאָמוניסטישע אַרבעטער אין רוסלאַנד זינגט מען איצט איבער דעם „אינטערנאַציאָנאַל", מער ווי אַלץ אַלטע ייִדישע פֿאָלקס־לידער, למשל, „אַז דער רבי אלימלך" און ד. גל. און פֿאַר די לעצטע 8 יאָר האָבן דאָך האָפּשטיין, קוויטקאָ, מאַרקיש, שוואַרצמאַן און אַנדערע ייִדישע פּאָעטן אָנגעשריבן ניט ווייניק רעוואָלוציאָנערע לידער, וואָס זיינען אַלנפֿאַלס ניט אין ערך בעסער פֿאַר עדעלשטאַטס און ווינטשעווסקיס, און דאָך ווערן זייערע לידער פֿון ייִדישע אַרבעטער ניט געזונגען, בײַ דוד האָפּשטיין זיינען פֿאַראַן צוויי לידער מיט מעלאָדיען: דער אַרבעטער־הימן און „מיר זיינען ווי פֿעלזן", און אָט די בײדע לידער ווערן אויך ניט געזונגען. ניט שוין־ושע דערקלערט זיך עס בלויז דערמיט, וואָס די לידער פֿון אונזערע „יונגע" זיינען פֿאַר די ייִדישע מאַסן תּרגום? זיינען דאָך בײַ שוואַרצמאַנען פֿאַראַן פּשוטע לידער אָן קונצן; און ניט בלויז בײַ שוואַרצמאַנען אַליין; און אַפֿילו אָט די לידער, אויף

וועלכע די; מאַסע דאַרף ניט ברעכן די ציין, ווערן אויך ניט געזונגען. אויך אין פּוילן זינגען די יידישע אַרבעטער נאָך אַלץ די אַלטע רעוואָלוציאָנערע לידער; וואָס זיינען געשריבן געוואָרן מיט אַ פערטל יאָרהונדערט צוריק און נאָך פריער.

דאָס רוב לידער, וואָס די רוסישע אַרבעטער האָבן געזונגען און זינגען נאָך היינט, שטאַמען פון דער „זעמליאַ אי וואָליאַ“ און „נאַראָדנאַיאַ וואָליאַ“. די סאָציאַל־דעמאָקראַטן און די ס. ר., ווי בכלל דער פעריאָד פון 1894 — 1906, האָבן אין דעם פרט גאָר ווייניק נייס צוגעגעבן. די רעוואָלוציע פון מערץ 1917 האָט, דוכט זיך, קיין נייע לידער צום זינגען ניט געשאַפן. בכלל האָט מען פון מערץ ביז אָקטאָבער געזונגען מער ווי אַלץ דריי לידער: די רוסישע „מאַרסעליעזע“”, דעם „אינטערנאַציאָנאַל“ און „מי זשערטוואָיו פאַלי“. די באָלשעוויסטישע רעוואָלוציע פון אָקטאָבער האָט אויסגעשטראָכן די ערשטע און איבערגעלאָזן די לעצטע צוויי. פון 1917 האָבן יעסענין, מאַיאַקאָווסקי און די פּראָלעטאַרישע דיכטער געשאַפן אַ היבש ביסל רעוואָלוציאָנערע לידער, אָבער געזונגען פון די אַרבעטער ווערן זיי ניט. אַלעקסאַנדער בלאָקס „צוועלף“ איז פּאָפּולער צווישן די אינטעליגענטע אַרבעטער. אָבער איך האָב ניט געהערט, אַז די אָדער יענע שטיקלעך פון דער דאָזיקער פּאָעמע זאָלן געזונגען ווערן. ווי דאָס איז אַמאָל געווען מיט שטיקלעך פון נעקראַסאָווס פּאָעמען. און די שפּראַך פון „צוועלף“ איז דאָך אַזוי פאָלקסטימלעך. די לידער, וואָס די רויטע אַרמיי זינגט, זיינען דאָס רוב רעוואָלוציאָנערע טשאַסטושקעס מיטן ניגון פון אַלטע סאָלדאַטישע לידער. אַזוי איז צום ווייניקסטן געווען ביז 1922. און איך רעכן, אַז קיין סך האָט זיך איצט אויך ניט געביטן. וואָרים, ווען אין רוסלאַנד וואָלטן געזונגען געוואָרן נייע לידער, וואָלטן זיי דערגאַנגען צו אונז אויך. לידער גייען אַריבער גרענעצן אָן פּאַספּאָרטן און וויזעס. אויף וויפל איך ווייס, זינגען די פּוילישע אַרבעטער אויך איצט אויך די אַלטע רעוואָלוציאָנערע לידער, וואָס פאַר 1905. צוגעקומען איז נאָר דער אינטערנאַציאָנאַל.

איך נעם זיך ניט אונטער צו דערקלערן, פאַרוואָס דאָס איז אַזוי. איך האָב צו ווייניק פאַקטן, כדי אַרויסצוזאָגן וועלכע ניט

איז פעסטע השערות. עס ווייזט אָבער אויס, אַז אין דער אַרבעטער־
באַוועגונג פון יעדן פאָלק שלאָגט דער קוואַל פון געזאַנג שטאַרק
נאָר אין אירע ערשטע פרילינג־יאָרן.

אַ פאַרצייכעניש

סוף יוני 1906 איז אין ווילנע אין רעדאַקציע פון „פאָלקס-צייטונג“ פאָרגעקומען אַ באַראַטונג ביים צענטראַל-קאָמיטעט פון בונד. דעם גאַנצן טאָג-אָרדענונג געדענק איך ניט. צווישן אַנדערע איז געשטאַנען די פראַגע וועגן זעלבסטשוץ.

דער זעלבסטשוץ איז צו יענער צייט פאַרגאַנגען אין אַ טעמפּן ווינקל. דאָס איז געווען אָקאָרשט נאָך דעם ביאַליסטאָקער פּאָגראָם, אין וועלכן ס'האָבן אָנטייל גענומען די זעלנער פונם אָרטיקן גאַרניזאָן. מ'האָט זיך געריכט אויף אַ נייע סדרה פּאָגראָמען, אַלע מיטן אָנטייל פון מיליטער, ווי אין ביאַליסטאָק. דער סעדלעצער פּאָגראָם, וואָס האָט אויסגעבראָכן אין אַ פּאָר חדשים אַרום, איז טאַקע געווען אינגאַנצן אַ מיליטערישער. וואָס קאָן אין אַזעלכע פּאָגראָמען טאָן אַ ציווילער זעלבסטשוץ? בעת פּאָגראָמען זיינען געמאַכט געוואָרן פון אַ כוליגאַנישער מאַסע, אַפילו פון האַלב-אָרגאַניזירטע שוואַרצע מאות, האָט אונזער זעלבסטשוץ געקאָנט האָבן אַ באַדייטונג. אַמאָל האָט ער געקאָנט פאַרהיטן, דער פּאָגראָם זאָל זיך גאָר ניט אָנהייבן; אַמאָל—ניט לאָזן אים זיך פאַרשפּרייטן; כמעט שטענדיק—פאַרקלענערן זיין בלוטיקן כאַראַקטער. אָבער וואָס האָט אונזער זעלבסטשוץ געקאָנט טאָן קעגן מיליטער, וואָס פירט אויס די בלוטיקע אַרבעט לויט קאָמאַנדע? אַוועקשטעלן כמעט צופעליקע רעוואָלווערן קעגן געלערנטע און אָרגאַניזירטע ביקסן, הייסט נאָר ברענגען אומזיסטע קרבנות. און עפּעס טאָן מוז מען דאָך... וואו איז דער אויסוועג?

אין דער דיסקוסיע איז אַרויסגעשוואומען אַ פאָרשלאָג: דער בונד זאָל אַרויסלאָזן אַ פּראָקלאַמאַציע מיט אַ בפירושער וואָרענונג, אַז אין פאַל פון אַ מיליטערישן פּאָגראָם, וועט ער מיט דינאַמיט אויפרייסן די שטאָט. פאַר אַזאַ מין קאַטאַסטראָפע וועט זיך

די מיליטערישע קאָמאַנדע איך אָפּשטעלן. ווער עס האָט דעם דאָזיקן פֿאָרשלאָג געמאַכט, געדענק איך ניט. מעגלעך, אַז איך אַליין; אַלנפֿאַלס האָב איך אים שטאַרק אונטערגעהאַלטן.

קעגן דעם האָבן זיך אַרויסגעזאָגט עטלעכע חברים, דער עיקר פֿון טאַקטישן שטאַנדפּונקט: מיר וועלן אַזאַ זאַך ניט קענען אויספֿירן; היינט צו וואָס זיך מאַכן לעכערלעך און אַרויסרופֿן קעגן זיך די שאַרפֿסטע רעפּרעסיעס?... ליבער, האָט זיך אַרויסגעזאָגט קעגן דעם פֿאָרשלאָג פּאָליטיש. מיט אַזאַ טאַקטיק, האָט ער געזאָגט, וועלן מיר אויפֿשטעלן קעגן זיך די גאַנצע ניט־ייִדישע באַפֿעלקערונג. אַפֿילו אַזעלכע, וואָס זיינען היינט קעגן אַ פּאָגראָם אָדער זיי באַציען זיך צו אים ניטראַל, וועלן מאָרגן ווערן אונזערע ביטערסטע שונאים. געווינען דערפֿון וועט בלויז דער צאַריזם. ער וועט געוויס ניט זשאַלעווען די ניט־ייִדישע באַפֿעלקערונג; ער וועט אונדז אַפֿילו פּראָוואָצירן אויף דעם, אַז אין דער אָדער יענער שטאָט זאָלן דורך אונזערן אַן אויפֿרייס ליידן הונדערטער אָדער טויזנטער אומשולדיקע קריסטן, אַבי דורך דעם זאָל סוף־כּל־סוף אין דער אמתן אַרויסקומען דער שאַרפֿער קאַמף צווישן אַלע קריסטן קעגן אַלע ייִדן, וועלכן ער מוז איצטער בלויז אינסצענירן. אויב מיר זאָלן זיך שטעלן אויף דעם וועג, וועלכן מ'לייגט אונדז דאָ פֿאָר, קאָן אין אונזער געגנט זיך איבערחזרן דאָס זעלביקע, וואָס אויף קאַווקאַז, וואו דער צאַריזם האָט אָנגעהעצט די טאָטערן מיט די אַרמענער איינע אויף די אַנדערע; זיי קוילענען זיך, און ער קוקט צו פֿון ווייטן און קוועלט...

ליבערס מאָטיוון האָבן אויף אונדז אַלעמען געמאַכט אַ שטאַרקן איינדרוק; דאָך האָב איך אינגאַנצן ניט אָפּגעטראָטן. איך האָב פֿאָרגעלייגט, מיר זאָלן אויפֿרייסן ניט די גאַנצע שטאָט, נאָר די רעגירונגס־בנינים, און מיר זאָלן עס טאָן אַזוי, אַז די באַפֿעלקערונג זאָל דערפֿון ניט ליידן. איך בין אין דעם לעצטן פֿאָרשלאָג איך ניט געווען אינגאַנצן פֿעסט — ווער ווייס, צי מ'קאָן אַ גרויסן אויפֿרייס לאָקאַליזירן? — אָבער די לאַגע איז געווען זייער אַ שווערע, און אין מוח האָט מיר געקעבערט: ניט שוין־זשע לאָזן זיך אויסשעכטן גאָר אָן אַ ווידערשטאַנד?...

קיין פאָרשלאָג איז ניט געשטעלט געוואָרן צו אָפּשטימונג, און די פראַגע איז פאָרמעל געבליבן אָפן. אין עטלעכע וואָכן אַרום האָב איך אין אַ נומער „גלאָק" (אומלעגאַלער אָרגאַן פון אונזער וואַרשעווער קאָמיטעט, אום זומער אין האַרבסט 1906, אינגאַנצן אַרויס דריי נומערן) אונטערן נאָמען לוי אָפּגעדרוקט אַן אַרטיקל, אין וועלכן איך האָב מיט אייניקע פאָרבאַהאַלטונגען פאַרטיידיקט מיין צווייטן פאָרשלאָג. קיינער האָט זיך אויף מיין אַרטיקל ניט אָפּגערופן: דער סעדלעצער פּאָגראָם איז געווען דער לעצטער אין יענעם פּעריאָד, און די גאַנצע פראַגע האָט באַלד אויפגעהערט צו זיין אַקטועל. אויף וויפל איך געדענק, האָבן אין 1906 ענלעכע פאָרשלאָגן זיך אויך באַהאַנדלט ביי די פּועלי-ציון; צי איז פאַראַן עפּעס וועגן דעם אין זייער פּרעסע פון יענער צייט, ווייס איך ניט.

דאָ ניט לאַנג האָב איך זיך דערוואוסט, אַז דער פאָרשלאָג, וואָס איז אַרויסגעשוואומען אויף דער אויבנדערמאָנטער באַראַטונג, איז שוין אין בונד ניט געווען קיין נייס. גלייך נאָך קישיניעווער פּאָגראָם — איך בין דעמאָלט געווען פאַרשיקט אין יאַקוטער געגנט, אָפּגעריסן פון דער באַוועגונג — בעת די מזתות זיינען געווען שטאַרק צעהודערט, האָבן אַ סך פון אונזערע טוער זיך אַרומגעטראָגן מיט דעם געדאַנקען צו ענטפערן אויף אַ פּאָגראָם מיט אַן אויפרייס. באַזונדערס שטאַרק האָט דעמאָלט אַגיטירט פאַר דעם דאָזיקן פּלאַן דער חבר שלום לעווין. (אַן איינבינדער, האָט געאַרבעט אין אַ געהיימער דרוקעריי פון בונד. איצט איז ער אין ניו-יאָרק אַ קאָמוניסט).

דער חבר פראַנץ — דער לעבעדיקער זכרון פון בונד — האָט מיר דערציילט, אַז סוף 1905 האָט ער באַקומען אַ פאַראָרדענונג פון ווילנע צו באַשטעלן אין בערלין אַ גרעסערן סכום דינאַמיט און וואַרטן ביז ער וועט באַקומען אַן אָנווייזונג, ווי עס איבערצוטראַנספּאָרטירן קיין רוסלאַנד. ח' פראַנץ האָט די דינאַמיט באַשטעלט; אָבער עס זיינען אַריבער וואָכן און חדשים און פון ווילנע האָט מען די באַשטעלונג ניט געפאָדערט, אַזוי, אַז פון דער גאַנצער מעשה איז גאָרנישט אַרויסגעקומען. ח' פראַנץ געדענקט ניט גענוי, פון וועמען ער האָט די פאַראָרדענונג באַקומען; ער רעכנט, אַז פון

דער גרופּע מים — אַ ספּעציעלע גרופּע וואָס דער צ. ק. האָט נאָך דעם אָקטאָבער־מאַניפעסט אָרגאַניזירט אויף צו פאַרזאָרגן אונזערע אָרגאַניזאַציעס מיט געווער און צו אינסטרויִרן אונזערע באַוואָפנטע שלאָג־גרופּעס (ב.אָ.). פאַרוואָס מים? אין אָט דעם נאָמען איז געלעגן אַ דאָפּלטע קאָנספּיראַציע: געווער האָט מען אַ נאָמען געגעבן אֵיש— פֿייער און, כּדי די זאַך נאָכמער צו פאַרבאָרגן, האָט מען פון פייער געמאַכט וואַסער — מים. ח׳ פראַנץ האָט דעמאָלט ניט געוואוסט, צו וואָס מ׳האָט געדאַרפט אַזוי פיל דינאַמיט. איצט מיינט ער, אפשר האָט מען עס געדאַרפט פאַר אונזער זעלבסטשוץ: דאָס איז דאָך געווען נאָך די בלוטיקע פּאָגראָמען פון סוף אָקטאָבער און אָנהייב נאָוועמבער. אָבער דער חבר פראַנץ אַליין רעכנט, אַז גיכער ווי אַלץ האָט מען באַשטעלט די דינאַמיט, ווייל מ׳האָט אויסגערעכנט אויף אַן אויפשטאַנד: דאָס איז געווען האַרט פאַרן דעצעמבער־אויפשטאַנד אין מאָסקווע. שפּעטער, ווען עס איז געוואָרן קלאָר, אַז די פּערספּעקטיוו פון אויפשטאַנד רוקט זיך אָפּ אויף לאַנג, האָט מען די באַשטעלונג שוין ניט געדאַרפט.

עלטערע חברים, וואָס זיינען דעמאָלט געשטאַנען ביים רודער פון דער באַוועגונג האָבן וועגן דעם געדאַרפט וויסן גענוי; אָבער ווען מ׳פרעגט עמעצן ענטפערט ער: ווער קאָן עס אַלץ געדענקען?... און אין דער אמתן. אין יענע וואָכן זיינען געווען אַזוי פיל גע־שעענישן, דער קאָפּ איז געווען איבערפולט מיט איינדרוקן און איינ־האַלטן אַלץ אין זכּרון איז זייער שווער.

איך האָב עס געפונען פאַר נייטיק צו פאַרצייכענען, ווייל עס האָט אַ געוויסן אינטערעס פאַר די שטימונגען פון יענער צייט. אפשר וויס עמעצער מערער, זאָל ער זיך אָפּרופן.

אין די פינסטערע יאָרן

I.

1908 — 1911 זיינען געווען יאָרן פון חושך. פון דרויסן איז די רעאַקציע געהאָנגען איבערן קאָפּ, ווי אַ שווערע כמאַרע. אינעווייניק איז געווען גרוי, פויל און זומפּיק.

סוף 1906 און אָנהייב 1907 האָט נאָך דער בונד געבליט. אַ גאַנץ זומער 1907 האָט מען אין אַלע אונזערע אָרגאַניזאַציעס גערעדט וועגן אַ קריזיס; מען האָט דיסקוטירט, געזוכט די סיבות. אין 1908 איז שוין כמעט ניט געווען, ווער עס זאָל ריידן וועגן דעם קריזיס. די אָרגאַניזאַציעס זיינען איינע נאָך דער אַנדערער צעפאַלן אָדער איינגעשלאָפן אַ טיפן ווינטער־שלאָף.

אין 1906 האָבן מיר געהאַט אַזוי פיל אינטעליגענטן, אַקטיווע פּאַרטיי־טוער, מיטלויפער און נאָכשלעפּער. אין 1907 האָבן זיי אָנגעהויבן צעלויפן, און אין 1908 זיינען זיי ווי איינגערונען געוואָרן. אַרום אונז איז געבליבן אַ ליידיק אָרט. אַפּריער זיינען אַוועק די מיטלויפער און נאָכשלעפּער. בעת מיר האָבן נאָך געפירט לאַנגע דיסקוסיעס, צי איז די רעוואָלוציע געענדיקט אָדער ניט, האָבן זיי שוין דערשמעקט די קאָנטער־רעוואָלוציע. זיי האַלטן דאָך שטענדיק די נאָז נאָכן ווינט. זיי זיינען געווען מיט אונז, ווייל זיי האָבן געהאָפט, אַז מיר וועלן מיט איין קלאַפּ ברענגען פרייהייט און גלייכבאַרעכטיקונג. און איצט האָבן זיי אויף אונז געקוקט ווי אויף בעלי־חובות, וואָס האָבן ניט מיט וואָס צו צאָלן, ווי אויף אַ באַנקראָט. מיר האָבן ביי זיי פאַרלאָרן דעם שטראַלן־קראַנץ: מיר זיינען געווען שולדיק אין אַלץ, וואָס עס האָט זיך געטראָפן... אַנדערע זיינען געקומען צו אונז, ווייל מיר זיינען געווען אין דער מאָדע; געווען „אינטערעסאַנט“. איצט זיינען מיר געוואָרן אויס מאָדע, דער אינטערעס איז אַראָפּ. און

די זעלביקע מענטשן, וועלכע האָבן נאָך אָקאָרשט געהאַלטן פאַרן גרעסטן כבוד צו האָבן וועלכע עס איז מגע ומשא מיט אַ רעוואָלוציאָנער, האָבן זיך פלוצלונג אָפגעקערט פון אונז, גענומען אונז אויסמיידן. אָקאָרשט ערשט האָט מען זיך געפליסט נאָכמאַכן אַלע תנועות פונם פאַרטיי=מאַן. פלוצלונג האָט מען דעם פאַרטיי=מאַן אָנגעהויבן פיינט האָבן, מאַכן חוזק פון אים, בריקען אים מיטן פוס, ווי אַ געפאַלענעם. די מאָדע האָט זיך געביטן; דער אינטערעס איז אַוועק אַנדערשוואו. אין דער מאָדע איז געווען „סאַנין", אַרומגעווימט מיט אַ קאָנאַקעדיקער נאַציאָנאַליסטישער פראַזע, מיט אונטערשלאַק פון געקינצלטער חסידות. דער אינטערעס איז אַוועק אין צירק, אין דער אָפערעטע, און דער עיקר אויף תכלית, קאַריערע.

שפעטער אַ ביסל האָבן אָנגעהויבן שיטער ווערן די רייען פון די אַקטיווע טוער. די נייע, די יונגע, וואָס זיינען געקומען אין דער צייט פון שטורעם, — זיי זיינען צום ערשטן אַוועק. בעת ביי אונז איז געווען פריילעך, ליכט האָבן געברענט און קלעזמער האָבן געשפילט, זיינען זיי געקומען אויף התונה. ווי נאָר די מוזיק איז אַנטשוויגן געוואָרן און די ליכט האָבן זיך גענומען לעשן, האָבן זיי זיך גענומען איילן אַהיים, אין זייערע שפעלטעלעך. געווען צווישן די העלדן אויף אַ מינוט אַזעלכע, וואָס האָבן זיך אומגעקערט צו דער גרויער אַלטעגלעכקייט מיט ווייטאָג, מיט אַ טיפער בענקעניש. און אין אַ ווינקל פון זייער נשמה האָבן זיי ביזן סוף לעבן באַהאַלטן אַ פונק שטאָלץ אויף דעם, וואָס זיי איז אויך באַשערט געווען אַריינצושרייבן אַ טויזנט=חלק פון אַ פינטעלע אין דער ליכטיקער געשיכטע פון מענטשן=באַפרייאונג. דאָס רוב האָבן זייער נעכטן אינגאַנצן פאַרגעסן און זיינען געוואָרן דורכאויס ייִדן פון אַ גאַנץ יאָר.

דערנאָך האָבן גענומען אַוועקגיין אַלטע טוער, מענטשן וואָס האָבן אָפגעגעבן דער באַוועגונג זייער גאַנצע יוגנט און אַ טייל פון די מיטעלע יאָרן. דאָס איז געווען אַ טראַגעדיע. מענטשן זיינען געווען מיד און צעבראָכן. דער שווערער וועג האָט ביי זיי אויסגעשעפט די לעצטע כוחות, דאָס לעצטע ביסל מוט. און ווען עס איז געקומען אַ נייע, שווערע צייט, ווען פאָראויס האָט זיך געזען אַ לאַנגער, שווערער וועג, האָבן זיי זיך אָפגעשראָקן, זיינען זיי

אָפּגעטראָטן. אין האַרצן האָבן זיי געוויינט אויף זיך אַליין. זיי האָבן זיך שולדיק געמאַכט; פֿאַרשאָלטן די פֿאַרפֿלוכטע באַדינגונגען, וועלכע צווינגען אַרויף אויפֿן שלאַכט־פֿעלד אין די פֿריע נאָך כּמעט־קינדישע יאָרן, ווען אין אַנדערע, גליקלעכערע לענדער קלערט מען נאָר וועגן לערנען און שפּילן; די שווערע באַדינגונגען, בײַ וועלכע יעדער שריט איז מיט קרבּנות פֿאַרבּונדן, וועלכע מאַכן אַלט, אויסגעמאַטערט און אָפּגעלעבּט פֿאַר דער צײַט, ווען אַנדערשוואו הייבּט מען ערשט אָן מיט פֿרישע כּוחות פֿון דער יוגנט. געווען אַזעלכע, וואָס האָבן געטראָגן זייער ווייטאָג אין דער שטיל. אַנדערע האָבן געבויט טעאָריעס צו פֿאַרענטפֿערן זיך פֿאַר חברים און פֿאַר זייער אייגענעם געוויסן. איינער אַזעלכער האָט אָנגעווענדט אַלע כּוחות צו דערווייזן, אַז אויב „איר טוט נאָך עפּעס" גייט איר קעגן מאַרקסיזם. „די באַדינגונגען פֿון דער אַנטוויקלונג זײַנען איצט קעגן אונדז, מוזן מיר דערווײַל" אַוועק". אַ צווייטער האָט געטענהט: „כּל־זמן עס וועט ניט אויסשטאַרבּן דער גאַנצער אַלטער דור, וואָס האָט געזען די ערשטע רעוואָלוציע, איז נישטאָ וואָס צו קלערן וועגן אַ צווייטער". אַ דריטער האָט פֿאַרזיכערט, אַז ער האָט בּכלל אַ טעות געהאַט: דער פּראָלעטאַריאַט איז ניט זײַן קלאַס; און זײַן אַ ווײַסער ראָב און אָנפֿירן אַ פֿרעמדן קלאַסן־קאַמף, דערויף איז ער ניט פֿעיק. איינע האָבן אונדז געוואָרנט: ייִדישע רעוואָלוציאָנערן טאָרן זיך ניט רוקן. זיי דאַרפֿן וואַרטן, בּיז דער גוי וועט ווערן אַ רעוואָלוציאָנער, ווען ניט, וועלן זיי פֿאַגראָמען. אַנדערע האָבן זיך פֿאַרענטפֿערט: דער פּראָלעטאַריאַט איז דאָך מער ניט, ווי אַ טייל פֿון פֿאָלק... מען דאַרף עפּעס טאָן פֿאַרן גאַנצן. אין דער אמתן האָבן זיי פֿאַר קיינעם ניט געטאָן, ניט פֿאַרן טייל, ניט פֿאַרן גאַנצן. נאָר אַ תּירוץ האָבן זיי געפֿונען און מער האָבן זיי דאָך ניט געדאַרפֿט. איניקע זײַנען אַוועק אין לעגאַלע קולטור־אַרבעט. אָבער אַזוי ווי די לעגאַלע מעגלעכקייטן אויף דער ייִדישער גאַס זײַנען געווען קליין, און פֿון אַ לעגאַלער חברה האָט מען אַמאָל געקאָנט אַרײַנפֿאַלן אין נאָך אַ לעגאַלערער טורמע, האָבן זיי דאָס רובֿ נאָר גערעדט וועגן קולטור־אַרבעט, געטאָן האָבן זיי ווייניק. און אַזוי ווי די קולטור־חברות זײַנען שטענדיק געשטאַנען אונטער אַ שטרענגער אויפֿזיכט פֿון דער פּאָ־

ליצי, און פאַר אַ ליאַדע האָר האָט מען זיי געקאָנט פאַרמאַכן, איז געוואָרן אַ טענדענץ צו „היטן די געזעלשאַפטן", ניט דערלאָזן צו זיי חלילה קיין ווינטעלע פון סאָציאַליזם, קיין זכר פון רעוואָלוציע, נאָר ריינע „קולטור", נאָר „זאָג מיר, דו שיין מיידעלע", און „אַמאָל איז געווען אַ מלך"... דאָס רוב פון די „געוועזענע" זיינען אין די קולטור־חברות אויך ניט געגאַנגען. זיי האָבן זיך בכלל באַהאַלטן.

אָבער צווישן די „געוועזענע" זיינען געווען אויך אַ סך ציניקער, וואָס האָבן חרטה געהאַט אויף זייער נעכטן, וואָס האָבן אַליין באַשפּיגן די שענסטע מינוטן פון זייער לעבן. איצט האָבן זיי אַזוי ווי געוואָלט אַריינכאַפּן און אָפּטאָן אַלץ דאָס קליינלעכע און נידעריקע, וואָס זיי האָבן אין יענע שיינע יאָרן דורכגעלאָזן. איצט האָבן זיי זיך געאיילט מיט באַזונדערן אימפּעט צו ווערן וואָס מיאוסער, וואָס אָפּשיילעכער, כּדי צו מאַכן פאַרגעסן, אַז זיי זיינען נעכטן אַנדערע געווען. אויף יעדן טריט האָט איר אין יענע יאָרן געטראָפן קריכן די העלדן פון ציניזם, וועלכע האָבן געשריען, אַז זיי זיינען קרבנות פון דער מאַסע, אַז צוליב די „היהקעס מיט די שרהקעס" האָבן זיי זייער לעבן אויסגעבראַכט, אַז „די גאַנצע מעשה האָט זיי ניט געלוינט". אויף די וואָס זיינען געבליבן, אויף די וואָס האָבן נאָך עפּעס געטאָן, האָבן זיי געקוקט ווי אויף שונאים, ווי אויף אַ לעבעדיקן פאָרוואורף, און די גרעסטע שמחה איז ביי זיי געווען, ווען זיי האָט זיך געדוכט, אַז זיי האָבן געפונען אַ געלעגנהייט אַזעלכן איינעם אַראָפּצוואַרפן, צו באַשיטן זיין נאָמען מיט שמוץ. די גרעסטע שמחה איז ביי זיי געווען צו מאַכן אַש און רויך פון דעם, וואָס ביי אַנדערע איז הייליק, וואָס איז נאָך ניט לאַנג צוריק ביי זיי אַליין הייליק געווען. מיט אַ באַזונדערער בייזער הנאה האָבן זיי פאַרברענט דאָס, צו וואָס זיי האָבן זיך נעכטן געבוקט, און געטראָטן די אַש מיט די פיס. אַזאַ איינער איז שטענדיק געווען אין אין ציטערניש, טאָמער וועט מען אים דערמאָנען דאָס, וואָס איז געווען. ער האָט זיך געטרייסלט מער ווי אַ ייד פון אַ גאַנץ יאָר. ער האָט זיך פאַרבאָטן דאָס, וואָס פאַר אַנדערע איז געווען ערלויבט: „איך ווייס דאָך... אַמאָל... מיר קאָן שאָדן".... און האָט אים גאָט געהאָלפן צו ווערן אַ שטיקל באַלעבאָס אָדער

עפּעס אַ קאָפּל איבּער אַרבּעטער, האָט ער זיך דערוויטערט פון די, וואָס זיינען אים אַמאָל נאָענט געווען, ווי פון פייער. זיי קאָנען דאָך נאָך אים פון אַמאָל... חברים וועלן ניט האָבּן קיין דרך־ארץ... בּלעגט ער נעמען דווקא אַזעלכע, וואָס וועלן פּאַר אים שטיין אָן אַ היטל, פלעגט ער בּכלל זען פּטור צו ווערן פון יידישע אַר־בּעטער... צו גרויסע יחסנים... ווייסן ניט ווער עלטער און ווער יינגער... פלעגט ער זיך האַלטן מיט זיינע אַנגעשטעלטע ערגער, ווי די וואָס זיינען קיינמאָל גאָרנישט געווען. ווער אים אַ פּאַראיין, וואָס אים אַן אָרגאַניזאַציע... דאָס איז פאַר אַנדערע, ניט פאַר אים; ער ווייס, ווי מיט די דאָזיקע צו ריידן... ער וועט זיי בּאַווייזן...

איינער אַזאַ „געזועזענער“, וואָס האָט נאָך דער צווייטער רע־וואָלוציע אויף אַ ווילע ווידער אָנגעהויבּן שמייכלען צו אונז, האָט מיר זומער 1917 געזאָגט: „וואָס קוקט איר אַזוי קרום אויף מיר? מאַלע וואָס עס איז געווען... דעמאָלט זיינען אַלע געווען שרעקעדיקע האָזן... האָבּ איך אויך געהאַט פּחד. די צייט איז געווען אַזעלכע“... ווען עס וואָלט זיך נאָר געהאַנדלט וועגן פּחד, וואָלט געווען אַ האַלבּע צרה. אַ ציניקער איז דאָך אַ סך ערגער ווי אַ פּחדן. אין יענע מרויעריקע יאָרן האָט זייער ציניזם געלעכטער פאַרסמט די לופט. אין יענער פינסטערער נאַכט האָבּן זיי, ווי כּת־ליצנים, זייער שדים־מאַנץ געפּראַוועט.

אין יוני 1908 בּין איך אַרויס פון לוקישקער טורמע אין ווילנע און איך האָבּ אויף דער פריי געפונען אַ גאַנצע איבּערקערעניש. דוכט זיך, די זעלבּיקע סביבה פון חברים, וואָס מיט אַכט חדשים צוריק, און דאָך אַ פרעמדע וועלט. איינער אַן אַלטער גאָר אַ נאָענטער חבר, פון די ערשטע, וועלכער איז אין זיין לעבּן אין טורמעס געזעסן און אין וויטן סיביר געווען, איז פאַריקן ווינטער אָפּגעזעסן עטלעכע חדשים אין לוקישקעס. איך פרעג זיך נאָך אויף אים און מ׳דערציילט מיר, אַז נאָכדעם, ווי ער איז בּאַפרייט געוואָרן, האָט ער זיך אויפגעהערט בּאַגעגענען מיט אונזערע, און ווען חבר ליבּער איז אַמאָל צו אים געקומען, האָט אים זיין ווייבּ — אויך אַן אַלטע חברטע, — ניט אַריינגעלאָזן.

נאָך מיט אַ יאָר פריער, ווען די פינאַנציעלע לאַגע פון בּונד,

האָט געהאַלטן שמאָל, די פּאַרטיי־פּראָפּעסיאָנאַלן האָבן ניט באַ־ קומען קיין שכירות, און עס האָט זיך גערעכנט פאַר אַ גליק, ווען עס האָט זיך איינגעגעבן אויסצובעטן ביים פּאַרטיי־קאַסיר 50 קאָפּיקעס אָדער אַ רובל אויף דאָס נייטיקסטע — האָט אַ חברטע, אַ ווייב פון אַ פּראָפּעסיאָנאַל, געגעבן דעם לאָזונג: דער שיף טרינקט זיך — ראַטעוועט זיך, ווער עס קאָן!... איצט האָט זיך די פּאַרטיי־אינטע־ ליגענץ אַ וואָרף געטאָן אויף שטעלעס, אויף שטונדן. מ׳האָט אויס־ גענוצט אַלטע פאַרבינדונג, וואו עס איז נאָר געווען אַ שטיקל פּראָטעקציע. אייגנטלעך האָט מען זיי ניט געקענט פאַרדענקען: לעבן מוז מען דאָך. אָבער מ׳האָט דערביי אַרויסגעוויזן שוין צופיל אימ־ פעט. אַלע געדאַנקען זיינען געווען קאָנצענטרירט אויף דער יאָגעניש נאָך פאַרדינסט, נאָך אַ גוט לעבן.

דער אינטערעס צו פּאָליטישע פראַגן איז אָפּגעשטאָרבן. אַר־ בעטער־לידער זיינען אַנטשוויגן געוואָרן. אין דער מאָדע זיינען אַריין יידישע פאָלקסלידער. און אַזוי ווי קיין גרויסע מבינים אין דעם דאָזיקן ענין איז מען ניט געווען, האָט מען גענומען אַ מאַכערייקע פון דער יידישער אָפּערעטע און געקרוינט פאַר אַ פאָלקס־ליד; אַ משכילישע פּאַראָדיע אויף חסידים האָט מען אָנגענומען פאַר אַן עכט חסידיש ליד. נאָר וואָס מאַכט עס אויס, אַבי מקיים זיין די מצווה פון פאָלקס־ליד. אין יענער צייט איז מיר אַמאָל אויסגעקומען צו פאַרברענגען אַן אָוונט אין סטודענציאַן לעבן ווילנע. נאָכן רעפּעראַט, איבער דער ליאַמע, האָבן מיר אַלע געבעטן, איך זאָל דערציילן „וואָס הערט זיך“. זאָגט מיר אַ יונגער אינטעליגענט, וועלכער איז אין 1906 געווען אַ מיטגליד פון אונזער קאָמיטעט: דערציילט, וואָס פאַר אַ לידער מ׳זינגט ביי אייך אין די גרויסע שטעט, ווײַל איך ווילן, וואָס דאָרטן טוט זיך...

איך האָב זיך געדרייט איבער די זומער־וואוינונגען פון אַנ־ טאָקאָל, וואו עס האָבן געוואוינט אַזוי פיל ווייטע און נאָענטע חברים, און איך האָב געהונגערט, ניט געהאַט וואו צו נעכטיקן. אָט וואוינען חברים, מיט וועלכע מיר פלעגן מיט אַ יאָר צוויי צו־ ריק אָפט נעכטיקן זאַלבעדריט אָדער זאַלבעפערט אין איין צימער, מענער און פרויען; און האָט זיך אַ מאַנספּאַרשוין געדאַרפט אָנ־

טאָן צי אויסטאָן, האָט ער געזאָגט צו די פרויען: חברטעס, קערט זיך אויף אַ ווײַלע אָפּ מיטן פּנים צו דער וואַנט!... און אַזוי פלעגן אויך טאָן די פרויען. איצט זאָגט מען מיר: מיר האָבן ניט מער, ווי איין צימער... און מיט צוויי יאָר צוריק איז מען געווען ניט אין ערך צניעותדיקער, ווי איצט, בעת די אויסגעלאַסנקייט איז געוואַקסן פון טאָג. איך פלעג נעכטיקן אויף אַ וועראַנדע, אַמאָל בײַ אַ חבר, וואָס האָט זיך נאָך ניט איננגאַנצן אויסגעוועבט. אָט איז מײַנער אַ נאָענטער חבר. ניט לאַנג נאָך איז ער געווען אַ פּראָפעסיאָנעלער רעוואָלוציאָנער און מ׳האָט אים גערופן וולאַדיסלאַוו. אין יענעם זומער, וועגן וועלכן איך דערצייל, איז ער געווען אַ לערער פאַר עקסטערניקעס און ער האָט שוין געהייסן גריגאָרי יעפימאָוויטש. פון דער באַוועגונג האָט ער זיך דערווייטערט, נאָר מיט חברים באַגעגנט ער זיך, איז סענטימענטאַל צו די זכרונות פון נעכטן און טרוקן צו אַלץ, וואָס האָט אַ שייכות צום הײַנט. אין 1917—18 איז ער ווידער געוואָרן אַקטיוו אין בונד אויף אוקראַינע. אין 1920 בעת די לאַגע פון בונד איז אין סאָוועט־רוסלאַנד געוואָרן אוממעגלעך שווער, האָט ער זיך ביסלעכווײַז אָפּגערוקט, ביז ער האָט זיך לעצטנס באַרויקט אין מאָסקווע אויף אַ גוט־באַצאָלטער שטעלע אין אַן אָרגאַניזאַציע פון דער יידישער אינטערנאַציאָנאַלער פילאַנטראָפּיע. זומער 1908 האָט ער געוואוינט אין ווילנע אויף אַנטאָקאָל, פאַרנומען אַליין אַ געראַמען צימער, זיך אָנגעהויבן פּוצן, געבן זיך „וויגאָרע“, היטן דאָס געזונט. אויף די זומער־וואוינונגען פלעגן אָפּט פאָרקומען פאַרשיידענע שפּילערייען. די נעכטיקע אַרבעטער־טוער האָבן זיך געפּלייסט אין לויפעניש, איבעריאָגעניש, און פאַנטן; דאָס אַלץ האָט געטראָגן אַ טראַגי־קאָמישן כאַראַקטער. דערוואַקסענע מענטשן, וועלכע זײַנען דורכגעגאַנגען אַ שווערע שול פון דער רעוואָלוציע, האָבן זיך באַגאַנגען מיט שוויס צו מאַכן קינדיש און עס איז זיי ניט געלונגען; עס איז אַרויסגעקומען געמלאָכהט. אויף אַנטאָקאָל פלעגן אַמאָל פאַרבלאָנדזשען אַ פּאָר אַקטיווע חברים, וואָס האָבן אין יענעם זומער אָנגעפירט דעם אַלגעמיינעם שטרייק פון די זאָקנאַרבעטערקעס. זיי פלעגן זיך אַרומדרייען פאַריתומטע אינם אַרומיקן טומל. צוקוקנדיק זיך צו אַ שפּיל אין לויפעניש. האָט מיר איינער פון

זיי געזאָגט מיט פּאַרדרוס: זעסט, די זקנים האָרעוען נעבעך... אפשר אַרויסרופן בײַ זיי אַ שטרייק?... גריגאָרי יעפּימאָוויטש איז געווען אַ הייסער אָנטיילנעמער, אַפילו אַ איניציאַטאָר פון אַזעלכע מינים שפּילערייען; ער האָט אין זיי אַרײַנגעלייגט די זעלביקע אַמביציע, וואָס פריער אין באַוועגונג. איך בין מיט אים געווען גוטע פרײַנד, אָבער איבערנעכטיקן בײַ זיך האָט ער מיר ניט געלאָזן: ער קאָן אָרגאַניש ניט נעכטיקן זאַלבעצווייט אין איין צימער... אַז מ'זאָגט אָרגאַניש, איז דאָך ניט שייך. קומט צו פאָרן קיין ווילנע חבר ב. מיכאַלעוויטש, אַ מיטגליד פון צ. ק., אַן אַרומפאָרנדיקער אָרגאַניזאַטאָר. וואָס טוט מען מיטן נעכטיקן? קיין געלט אויף אַ האָטעל איז ניטאָ. שלאָפן אויף דער וועראַנדע—האָט ער שוואַכע לונגען, און דער אָוונט איז אַ רעגנדיקער. איז ער אַרײַן צו גריגאָרי יעפּימאָוויטשן: איך וועל בײַ אײַך נעכטיקן... מאַכט יענער אַ זיס-זויערן פּנים: אָבער איר ווייסט, מײַן געזונט... אָרגאַניש אוממעגלעך... איז חבר ביינוש אין כעס געוואָרן: הערט, פאַן חבר וולאַדיסלאַוו, איך קאָן אויפן גאַס ניט שלאָפן, און איך וועל בײַ אײַך נעכטיקן, ווען איר וועט אַפילו אָרגאַניש צעזעצט ווערן. איבעריקנס האָט איר אַ ברירה: וואַרפט מיך אַרויס מיטן סטרוזש אָדער גייט אַליין אַוועק פון שטוב... און ער האָט גענעכטיקט...

איך האָב געהאַט באַקאַנטע האַנדלס=אָנגעשטעלטע, נעכטיקע פירער פון זייער פּראָפעסיאָנעלן פאַראיין. אייניקע פון זיי האָבן זיך שוין דעמאָלט אַרויסגעאַרבעט, געוואָרן וואָיאַזשאָרן, קאָמיסיאָנערן. שפּעטער אַ ביסל זיינען זיי פון אונז אינגאַנצן אַוועק. אָנגעהויבן זוכן רײַכע כלות, כדי אַרײַנצולייגן דעם נדן אין געשעפט. יענעם זומער זיינען זיי נאָך געווען אייגענע מענטשן און איך פלעג זיך מיט זיי אַמאָל באַגעגענען. זיי האָבן מיר געקאָנט געבן אַ זשיראָ, איך זאָל אין קליין=קרעדיט=באַנק באַקומען אַ הלוואה אויף 25 רובל. קיינער פון זיי האָט עס ניט געטאָן. דער צ. ק. איז געווען אָן געלט. אַבראַמאָוויטש איז געוואָרן אַ לערער פון געשיכטע אין דער רוסיש=יידישער גימנאַזיע פון אַנטאָקאָלסקי=גורעוויטש. ליבער האָט געזוכט שטונדן און ער האָט זיי ווייניק געפונען. סוף=כל=סוף, שוין אין האַרבסט, האָט מיר דער צ. ק. אויסגעליען 15 רובל. ריוועלע די הוטנפוצערקע,

אַ חברטע, וועלכע איז געווען פאַר אירע באַקאַנטע אַרבעטער־טוער אַ זאָרגפעלטיקע ניאַנקע, האָט מיר געקראָגן אַ האַלב טונקעלן קע־מערל ביי אַ קראָם פון פרויען־היט אויף סטעפן גאַס. דערווייל איז אונטערגעקומען דאָס וואָכנבלאַט „דער טאָג אויף שבת" און דערנאָך דער „פריינד" און די הונגעריקע חדשים האָבן זיך פאַר מיר דעם מאָל געענדיקט. וועגן דעם וואָכנבלאַט מיטן משונהדיקן נאָמען און וועגן דער קורצער צייט, וואָס איך האָב רעדאַגירט דעם פעטערבורגער „פריינד" האָף איך צו שרייבן ביי אַן אַנדער גע־לעגנהייט.

זומער 1908 איז אַרויס דאָס פערטע און לעצטע ביכל „לי־טעראַרישע מאָנאַטסשריפטן". אויף דעם דאָזיקן זשורנאַל האָט מען איין צייט ביי אונז געקוקט, ווי אויף אַן אָנהייב פון אַ נייער עפּאָכע, פונם יידישן קולטור־רענעסאַנס. ניט דאָ איז דאָס אָרט און עס איז ניט מיין אויפגאַבע אָפּצושאַצן די „מאָנאַטסשריפטן" פון ריין ליטעראַרישן שטאַנדפונקט. איך וויל נאָר אָנווייזן אויף זייער גע־זעלשאַפטלעכע באַדייטונג. שוין דער צוזאַמענשטעל פון דער רע־דאַקציע האָט אין יענער צייט שאָקירט די חברים, וואָס זיינען גע־בליבן טריי דער באַוועגונג; די רעדאַקציע איז באַשטאַנען פון אַ געוועזענעם בונדיסט — א. ווייטער, אַ געוועזענעם ס. ס. — ש. ניגער און פונם ציוניסטישן בוימלדיק־זיסן עסטעטיקער שמריהו האָ־רעליק. דאָס האָט געזאָלט באַדייטן אומפּאַרטייִשקייט, איבערפּאַרטייִש־קייט, אַנטוישונג אין פּאַרטייען. די דעקלאַראַציע פונם נייעם זשור־נאַל איז געווען צונויפגעשטעלט אין הויכע ניט־קלאָרע פראַזן. איר אינהאַלט איז געווען: גרינגשעצונג צו פּאָליטיק; אויף די חורבות פון פּאַרטייען און באַוועגונגען בליט אויף אַ יידישער קולטור־רענע־סאַנס.. קיין אַרטיקלען איבער געזעלשאַפטלעכע פראַגן זיינען אינם זשור־נאַל גאָרניט געווען. דער לאָזונג איז געווען: קולטור לשם קולטור. די אינטעליגענץ דאַרף זיך פאַרטיפן אין זיך. ניגערס פאָרמול איז דעמאָלט געווען: ניט טראָגן קולטור נאָר שאַפן קולטור. לאָגיש האָט די דאָזיקע פאָרמול קיין זינען ניט געהאַט. אין קולטור קאָן מען ניט אָפּטיילן דעם פּראָצעס פון שאַפן פונם פּראָצעס פון טראָגן: מ'שאַפט טראָגנ־דיק און מ'טראָגט שאַפנדיק. היסטאָריש האָט ניגערס פאָרמול גע־

האט אין זיך אַ פּאָזיטיווע זייט און אַ נעגאַטיווע. זי איז געווען אַ געזונטע רעאַקציע אויף דעם ביליגן שטאַנדפּונקט, אַז די יידישע ליטעראַטור איז נאָר אַ מיטל פאַר פּראָפּאַגאַנדע און אַגיטאַציע, ניט פאַר די שעפער גופא, ניט פאַר דער אינטעליגענץ, נאָר פאַר די אָרעמע מאַסן, וועלכע זיינען נאָך ליידער ניט דערוואַקסן צו דער גרויסער רוסישער ליטעראַטור... אָבער אַזוי ווי ניגערס פאָרמול האָט אויפגעהויבן אויפן פּאָן בלויז דאָס שאַפן און האָט געשטעלט דעם טראָפּ אויפן יחיד, האָט זי אָפּגעריסן די קולטור פון די מאַסן, פון איר באָדן און ניט שאַפנדיק קיין רעזאָנאַנס. אַזאַ טענדענץ איז אין אַלע ציטן שעדלעך; נאָך שעדלעכער איז זי אין אַ צייט פון רעאַקציע, ווען די אינטעליגענץ איז בכלל גענויגט צו אַנטלויפן פון די מאַסן. ש. ניגער, וועלכן מיר קענען איצט אַלס קריטיקער מיט אַ שטאַרקן חוש פאַר געזעלשאַפטלעכקייט, איז אין יענער צייט געווען אַן עסטעטישער קריטיקער. און די אַלגעמיינע ריכטונג פון די „מאָנאַטסשריפטן“: קולטור לשם קולטור, אָפּגעריסן פון געזעלשאַפטלעכע פּראָבלעמען און באַוועגונגען — דאָס איז דאָך אַ טענדענץ, וואָס ציט איר יניקה פון דער רעאַקציע און פון איר זייט פאַרשטאַרקט זי די רעאַקציע נאָך מערער.

אַרום די „ליטעראַרישע מאָנאַטסשריפטן“ האָבן זיך געפירט דיסקוסיעס. די „געזעלשאַפטלער“ האָבן זיך אַרויסגעזאָגט שאַרף קעגן דער ריכטונג פונם דאָזיקן זשורנאַל. דוכט זיך, אין פרילינג יענעם יאָר איז אין ווילנער ליטעראַריש-דראַמאַטישער געזעלשאַפט פאָרגעקומען אַן אָפענע דיסקוסיע איבער דער פראַגע און ש. אַנ—סקי האָט זיך קאַטעגאָריש אַרויסגעזאָגט קעגן. אויסער אַ קליין הייפל אַסימילאַטאָריש-געשטימטע, זיינען כמעט אַלע „געוועזענע“ געשטאַנען פאַר די „מאָנאַטסשריפטן“. ניט אַזוי צוליב דער פּאָזיטיווער קולטור-אויפגאַבע פונם זשורנאַל, ווי צוליב זיין נעגאַטיווע שטעלונג צו פּאָליטיק און געזעלשאַפטלעכקייט. חוץ דעם האָבן די „געוועזענע“ געוואָלט ניט אַנדערש זיין מאָדערן און די ליטעראַרישע ריכטונג פון די „מאָנאַטסשריפטן“ האָט זיך דעמאָלט גערעכנט פאַר מאָדערניסטיש. ווי ווייט דער עולם האָט דעמאָלט ניט געוואָלט וויסן פון

יעדן מין געזעלשאַפטלעכע פראַגן, קען באַווייזן דער פאָלגנדיקער פאַקט. אין האַרבסט פון יענעם יאָר איז אין אונזער ליטעראַריש=דראַמאַטישער געזעלשאַפט געווען אַ שלום=עליכם=אָוונט: רעפעראַטן און רעציטאַציעס. די רעפערענטן זיינען געווען ש. ניגער און איך. איך האָב אָנהייב פון מיין רעפעראַט זיך געפרוווט אָפשטעלן ברייטער אויף דער געזעלשאַפטלעכער אַטמאָספערע אין רוסלאַנד בכלל און ביי יידן בפרט אין די אַכציקער יאָרן פון פאָריקן יאָרהונדערט, בעת שלום=עליכם האָט געשטעלט זיינע ערשטע ליטעראַרישע טריט, אויף דער ווירקונג פון דער דאָזיקער אַטמאָספערע אויף זיין שעפערישער פערזענלעכקייט. האָט מען מיך ניט געוואָלט הערן, מ׳האָט גאַנץ הויך געשריען: גענוג, ווער דאַרף עס? און נאָר ווען איך האָב אָנגעהויבן פונאַנדערצוקלייבן די געשטאַלטן פון סטעמפעניו און רחלע, האָט זיך די אוידיטאָריע באַרויִקט און אויפמערקזאַם זיך צוגעהערט.

די אַלטע אינטעליגענץ איז אַוועק. קיין יונגע איז ניט צוגעקומען. די יוגנט איז געווען אַריינגעטאָן מיטן קאָפ און לייב און לעבן אין בונד, און תכלית=זאַכן. טאַטע=מאַמע האָבן פון זיי נחת געקליבן... דאָס איז געווען אַ יוגנט מיט פאַרקילט בלוט פון זקנים. איך ווייס ניט, אויב אין די פאָר יאָר, פון 1908 ביז 1912 איז אין „בונד" אַריין אַ האַלבער צענדליק אינטעליגענטן. ערשט אין 1912 און 1913 האָבן זיך באַוויזן יונגע סטודענטן, וועלכע זיינען אין 1905 און 1906 נאָך געווען גימנאַזיסטן פון צווייטן און דריטן קלאַס, קינדער, וועלכע האָבן ניט איבערגעלעבט ניט יענע שטורעמס, ניט יענע אַנטוישונגען. אין 1912 און 1913 האָבן זיי אין די גרויסע אוניווערסיטעט=שטעט שוין געפונען אַ נייע רעוואָלוציאָנערע שטימונג צווישן די אַרבעטער און צווישן דער רעוואָלוציאָנערער יוגנט, און דאָס האָט זיי געמאַכט פרישער, זאַפטיקער. אין די אוניווערסיטעט=שטעט פון דער שווייץ און פון דייטשלאַנד האָט זיך דעמאָלט צווישן אונזער שטודירנדער יוגנט אויך באַוויזן אַ פרישערער גייסט, אַ גרעסערער אינטערעס צו געזעלשאַפטלעכע שטרעבונגען. קומענדיק אַהיים אויף וואַקאַציע, האָבן די יונגע סטודענטן אַריינגעבראַכט דעם נייעם גייסט צו די גימנאַזיסטן פון די לעצטע קלאַסן. ברייט איז די באַ-

װעגונג צװישן אונזער שטודירנדער יוגנט אין די צװײ יאָר װאָס פֿאַרן װעלט־קריג איך ניט געזען. אָבער אין פֿאַרגלײַך מיט די פֿינ־סטערע יאָרן, װאָס פֿריער, איז עס שױן געװען אַ שטיקל פּראָגרעס. אין 1914 האָב איך אין דװינסק שױן געטראָפֿן אַ קרײַז פֿון ייִדישע גימנאַזיסטן און גימנאַזיסטקעס, װאָס האָבן זיך פֿאַרנומען מיט זעלבסט־בילדונג און זײַנען געװען אַ ביסל פֿאַרבונדן מיט דער אָרטיקער אַרבעטער־באַװעגונג. דער קרײַז האָט מיר דערמאָנט די קרײַזן פֿון שטודירנדער יוגנט, װאָס האָבן עקסיסטירט סוף די נײַנציקער יאָרן פֿונם פֿאָריקן יאָרהונדערט. מער ניט, װאָס דאָ האָט מען זיך מער אינטערעסירט מיט ייִדישע פֿראַגן. אין 1917 האָב איך צװישן אונזערע יונגע טוער באַגעגנט עטלעכע אַזעלכע, װאָס איך האָב זומער 1914 געטראָפֿן אין דװינסקער קרײַז.

אַזאַ מין קרײַז איז דעמאָלט אױך געװען אין װאַרשע. דער װאַרשעװער קרײַז איז געװען אַ ביסל ברײטער און אַקטיװער פֿאַר דעם דװינסקער. װײניק זײַנען געװען אַזעלכע קרײַזן. זאָלן דערמאָנט װערן צו גוטן די װײניקע, װאָס זײַנען געװען.

אַ אינטערעסאַנטע ערשײַנונג, װאָס מוז פֿאַרצײכנט װערן. צו־זאַמען מיט נאַציאָנאַליסטישע שטימונגען איז אין יענע יאָרן צװישן דער ייִדישער אינטעליגענטער יוגנט געװאַקסן די צאָל געטױפֿטע. אין 1905—1 איז די „פּראָצענט־נאָרמע" געװיס געװען ניט װײניקער שטרענג, װי אין 1912—8. אָבער דעמאָלט איז די יוגנט געװען פֿאַרכאַפּט פֿון אַ רעװאָלוציאָנערער אידעאַליסטישער שטימונג; יעדער אײנער האָט געהאָפֿט, אַז מיט זײַן טעטיקײט װעט ער העלפֿן לײזן די פֿראַגע פֿון גלײַכבאַרעכטיקונג פֿאַר אַלע ייִדן און ממילא פֿאַר אים אַלײן אױך. איצט, װען די אַלגעמײנע לײזונג האָט זיך אָפּגערוקט, האָט יעדערער גענומען לײזן די פֿראַגע פֿאַר זיך אַלײן; און אַזױ װי דער אידעאַליזם איז אױסגעלאָשן געװאָרן און זײַן אָרט האָבן פֿאַרנומען פּרינציפּלאָזיקײט און טרוקענער קאַריעריזם, איז שמד פֿון אַ זעלטענער אײנצלהײט געװאָרן אַן אָפֿטערע ערשײַנונג, איבער־הױפּט פֿאַרן אָנהײב פֿון לערניאָר, בעת ייִדישע יונגעלײַט האָבן געקלאַפּט אין די פֿאַר זײ פֿאַרשלאָסענע טירן פֿון די אוניװערסיטעטן און טעכנאָלאָגישע אינסטיטוטן. ד. זאַסלאַװסקי (האָמונקולוס) האָט

די געטויפטע פון דעם מין אַ נאָמען געגעבן סעפּטעמבער־קריסטן.
אַזוי ווי שמד איז געוואָרן אַ גאַנגבאַרער אַרטיקל, איז די טעכניק
דערפון פאַרפולקומט געוואָרן. איר האָט אַפילו אַליין ניט געדאַרפט
דורכמאַכן די צערעמאָניע; מ'האָט זיך געקענט טויפן און אַליין אַפילו
דערביי ניט זיין. אין פינלאַנד ניט ווייט פון פּעטערבורג איז געווען
אַזאַ גלח, צו וועמען איר האָט געקאָנט אָפּשיקן אייער יידישן פּאַס־
פּאָרט, און בעת איר האָט אים באַקומען צוריק, זייט איר שוין
געווען אַ כשרער קריסט. יידן האָבן עס גערופן: טויפן דעם פּאַס־
פּאָרט. פון אָדעס האָט מען געקאָנט אָפּשיקן דעם פּאַספּאָרט קיין
אַקערמאַן; דאָרטן האָט געוואוינט אַן אַרמענישער גלח, וועלכער
פלעגט אָן צערעמאָניעס אַריבערפירן די יונגע יידן אין אַרמענאָ־
גרעגאָריאַנישן גלויבן. מיין פריינד דער פאַרשטאָרבענער חבר פּאַוויעס־
אַסטראָוו, האָט די דאָזיקע נייע קריסטן אַ נאָמען געגעבן: אַרמענאָ־
אַקערמאַנער.

אויף אַ יידן פון אַ גאַנץ יאָר, וואָס איז זיך מקריב צו קריגן
פאַר זיין זון אַ דיפּלאָם. האָט דער שמד שוין איצט ניט געוואָרפן
קיין אימה, ווי אַמאָל. ער האָט אויף דעם, ווי אויף אַלץ אין דער
וועלט, געקוקט פון ריין פּראַקטישן שטאַנדפּונקט: הלוואי זאָל מען
עס ניט באַדאַרפן; אָבער ווען מ'דאַרף יאָ, קאָן מען דאָך קיין
נאַר ניט זיין און איבערפירן אַ קינד די קאַריערע. וואָס זאָל מען טאָן —
יידן זיינען אין גלות... און דאָס, וואָס די עלטערן האָבן דערפון
ניט געמאַכט קיין גרויסע טראַגעדיע, האָט געמאַכט לייכטער פאַר
די קינדער זיך צו באַשליסן: זיי האָבן פאַרשפּאָרט רייסן מיט דער
משפּחה, וואָס איז פאַר אַ סך פון דער יוגנט געווען דער שווערסטער
אָפּהאַלט. צווישן די ציוניסטן און נאַציאָנאַליסטן זיינען געווען אַ
סך, וואָס האָבן די געטויפטע באַיקאָטירט. די טאָכטער פון אַ באַ־
וואוסטן יידישן געלערנטן און הייסן נאַציאָנאַליסט האָט חתונה גע־
האַט מיט אַ קריסט; אָבער געטויפט האָט זי זיך ניט; אירע צוויי
קינדער האָט זי ניט געטויפט און ניט געיידישט. שוין דעמאָלט
האָבן פריינד און באַקאַנטע אָנגעהויבן זיך צו דערווייטערן פון איר;
צו באַיקאָט איז נאָך ניט דערגאַנגען. אָבער אָט זיינען די קינדער
קראַנק געוואָרן און עס האָט זיך געדוכט, אַז זיי האַלטן ביים שטאַרבן.

איז צוגעשטאַנען די שוויגער: מ׳מוז און מ׳מוז די קינדער טויפן; ווען ניט, וואו וועט מען זיי מקבר זיין? ניט אויפן יידישן בית=עולם, ניט אויפן קריסטלעכן. די קינדער האָט מען געטויפט און גראָד זיינען זיי לעבן געבליבן. האָט מען אָנגעהויבן די יונגע מוטער צו באַיקאָטירן. דער פאָטער האָט מיט איר איבערגעריסן די באַציונגען, אַלע באַקאַנטע און פריינד אויך. זי איז געבליבן אָן שטונדן, אָן אַרבעט, מיט אַ קראַנקן מאַן און קראַנקע קינדער, און איז שיער פון הונגער ניט געשטאָרבן.

דערפאַר האָט זיך דעמאָלט גערעכנט פאַר אַ גבורה פון אַ יונגמאַן, ווען ער טויפט זיך ניט. איך ווייס למשל אַזאַ מעשה: אין 1913 איז איינער אַ יונגער ייד פון רוסלאַנד אָנגעקומען אין קעניגס=בערגער אוניווערסיטעט. האָט ער געבראַכט אַ רעקאָמענדאַציע=בריוו פון אַ באַקאַנטער ציוניסטישער פערזענלעכקייט צו דעם קעניגס=בערגער יידישן סטודענטן=פאַראיין, און אין בריוו איז געשטאַנען אומגעפער אַזוי: דער מוכ״ז פאַרדינט אייער אויפמערקזאַמקייט און שטיצע. היינטיקע צייטן, ווען אַ יונגערמאַן וויל בעסער פאַרוואַגלט ווערן קיין אויסלאַנד און בלייבן אַ ייד, איידער זיך איבערוואַרפן און מאַכן לייכט אַ קאַריערע אין דער היים. איז עס אַ גרויסע זאַך...

ביי די בונדיסטן, אַפילו ביי די געוועזענע איז שמד געווען זייער אַ זעלטענע זאַך. זאָלן דאָ דערמאָנט ווערן צוויי פאַלן. אומגעפער אין 1910 האָבן זיך אין באַקו=קאַווקאַז צוליב וואוינרעכט געטויפט אַ פאָר פאָלק, וועלכע האָבן אַ סך יאָרן געשפילט אַ חשובע ראָלע אין בונד. איך מיין טאַראַס (דוד קאַץ) און זיין ווייב מאַריאַ זשאַלוסקאַ — ביידע פון ווילנע. צוזאַמען מיט זיך האָבן זיי אָפּגעטונקט אין היי=ליקן וואַסער פון גלייכבאַרעכטיקונג אויך זייער פיר=יאָריק קינד. טאַראַס און מאַריאַ זיינען שוין דעמאָלט ביידע געווען ווייט פון דער אַרבעטער=באַוועגונג. און אינטערעסאַנט: בעת טאַראַס האָט זיך געטויפט, איז ער געווען אַ מיטגליד פון דער יידישער ליטעראַרישער געזעלשאַפט אין באַקו, דוכט זיך, אַפילו אַ מיטגליד פון דער פאַרוואַלטונג.

און נאָך איין פאַל, זייער אַ כאַראַקטעריסטישער. מיינער אַ פריינד איז געקומען פון ה. קיין פעטערבורג און האָט אָנגעהויבן

זוכן זײנעם אַ לאַנדסמאַן און נאָענטן חבר, אַ סטודענט. אין אַדרעס־
אָפּטײלונג האָט מען אים געזאָגט: אַזעלכער אָדער אַן ענלעכער
איז פאַראַן און ער װאױנט דאָ און דאָ, אָבער ער הײסט ניט אַברהם,
נאָר איװאַן און ער איז ניט קײן ייד, נאָר אַ פּראַװאָסלאַװנער. מײן
פרײנד איז אַװעק לויט דעם אָנגעװיזענעם אַדרעס און האָט גע־
פונען דעם, װאָס ער האָט געזוכט. װערט ער איפּגערעגט און
פרעגט: ס'טײטש, היתּכן? דו ביסט דאָך אַ בונדיסט און דערצו
נאָך שטאַרק נאַציאָנאַל געשטימט... און פאַרװאָס האָסטו עס באַ־
האַלטן? האָט דער סטודענט אַפּריער געפּרוּװט לײקענען שטײן און
בײן: ס'איז אַ טעות, אַ מיספאַרשטענדעניש. דערנאָך האָט ער זיך
מודה געװען: ער האָט זיך טאַקע געטױפט, אָבער נאָר אויף דער־
װײלע, כּדי אָנצוקומען אין אוניװערסיטעט; אַז ער װעט ענדיקן,
װעט ער גלײך װידער װערן אַ ייד. און צוליב דעם טאַקע און װײל
ער קלערט ניט איבערדרײסן ניט מיט חברים, ניט מיט דער יידישער
סביבה, האָט ער פון דער גאַנצער מעשה געמאַכט אַ שװײג... לאָמיר
אײך זאָגן, אַז דער דאָזיקער יונגערמאַן האָט געענדיקט און איז
דאָך געבליבן אַ קריסט — כּדי צו װערן אַ געשװאָרענער אַדװאָקאַט
אָן באַגרענעצונגען און נאָר די מערץ־רעװאָלוציע פון 1917 מיט
דער גלײכבאַרעכטיקונג, װאָס זי האָט יידן געגעבן, האָט צוריק אומ־
געקערט צום יידישן פאָלק דעם דאָזיקן בן־יקיר. און אַזעלכע גע־
הײמע קריסטן, אַזעלכע נײ־מאָדנע „מאַראַנען" זײנען דעמאָלט געװען
מער, װיפל מ'קלערט.

װי האָבן די בונדיסטן און אַנדערע סאָציאַליסטן זיך באַצױגן
צו די געטױפטע? פאַרשטײט זיך, אַז גאָטס קרױװדע האָבן מיר זיך
ניט אָנגענומען. אָבער דער שמד איז געװען אַ סימפּטאָם פון דער
רעאַקציע אויף דער יידישער גאַס און מיר האָבן מיט שרעק געקוקט
אויף דעם זומפּ, אין װעלכן עס זינקט אונזער אינטעליגענץ. און
עס האָט געעקלט פון די קאַריערסטן, װאָס צוליב תּכלית מאַכן
זײ די אמונה פאַר אַ געשעפט־זאַך און נעמען אָן אַ רעליגיע,
אין װעלכע זײ גלויבן ניט. חוץ דעם, דאָס גאַנצע יידישע פאָלק
איז דאָך געבליבן רעכטלאָז, האָט עס דאָך געהײסן, אַז די געטױפטע
דעזערטירן — זײ אַנטלויפן פונם לאַגער פון געשלאָגענע און גײען

איבער אינם לאַגער פון די שלעגער, לויט אַן אַלטן אויסדרוק; אין אַ שפראַך, וואָס איז אונז, רעוואָלוציאָנערן, געווען מער באַקאַנט, האָט עס געהייסן, אַז זיי גיבן אָן אַ פּראַשעניע נאַ וויסאָטשאַישעיע אימיאַ, בעטן גנאָד בײַ דער קריסטלעכער קירך און זײַנען זיך אָפן מתוודה, אַז ביז אַהער זײַנען זיי געגאַנגען אויף אַ פאַלשן וועג, שפּײַען עפנטלעך אויף זייער פאַרגאַנגענהייט. אויב אײנער ווײַזט אַרויס אַזאַ פּרינציפּלאָזיקייט, אַזאַ קאַריעריזם, איז ער פּאָליטיש געווים ניט קיין זיכערער מענטש, און עס איז אים אוממעגלעך צו געטרויען. אַ סך פון אונז פלעגן ניט געבן די האַנט די געטויפטע. אַנדערע ווידער, איך וועל אָנרופן דעם זעלביקן ד. זאַסלאַווסקי, האָבן אין דעם געזען אַ שעדלעכע אומטאָלעראַנץ פון אונזער זײַט, און קוקנדיק אויף די געטויפטע מיט אַ לײַכטער איראָניע, האָבן זיי אויף אונז געקוקט מיט כעס.

געווען אַזעלכע געטויפטע, וואָס האָבן פאַרזיכערט, אַז דער שמד האָט גאָרניט געביטן אין זייערע באַציִונגען צום יידישן פאָלק: זיי זײַנען קריסטן לויט רעליגיע, אָבער לויט נאַציע זײַנען זיי און ווילן בלײַבן יידן. פאַר דאָס רוב איז עס געווען מער ניט ווי אַ תירוץ, אַ באַרעכטיקונג פאַר זיך און פאַר אַנדערע, אַ בריקל, וואָס מאַכט לײַכטער דעם איבערגאַנג. עס זײַנען אָבער געווען געציילטע געטויפטע, וואָס האָבן געפאָדערט, מ'זאָל זיי לאָזן זײַן מיטגלידער פון יידישע קולטור-געזעלשאַפטן. מיר האָבן געוואוסט, אַז יידישע קריסטן אָדער קריסטלעכע יידן, אַלס עטוואָס אַ בריטערע דערשײַנונג, וואָלט מעגלעך געווען — אויב אַזאַ זאַך איז בכלל מעגלעך — נאָר בײַ פולער גלײַכבאַרעכטיקונג. בײַ רעכטלאָזיקייט און באַגרענעצונגען, ווען אַ ייד טויפט זיך, נעמט ער געוויינלעך אָן אַלע מיטלען, ער זאָל וואָס מערער ענלעך זײַן אויף אַ רוס, קיינער זאָל אין אים ניט דערקענען זײַן יידישע אָפּשטאַמונג. וואָרים אויב ניט — למה זה אנוכי — צו וואָס האָט ער דעם גאַנצן עסק געדאַרפט? און די קינדער זײַנע וועט ער געווים האַלטן ווײַט פון אַ יידישער ערציִונג און פון אַ יידישער סביבה. אָננעמען די קריסטלעכע רעליגיע בײַ אַזעלכע באַדינגונגען באַטײַט פּאַקטיש גיכער אָדער לאַנגזאַמער אָננעמען די רוסישע נאַציע, אַלנפאַלס אַוועקגיין פון דער יידישער נאַציע. אָבער

דאָס אַלץ איז גערעדט געוואָרן וועגן געטויפטע, אַלס בריטערע ערשיינונג. ביי איינצלנע מענטשן איז אַמאָל מעגלעך אַ טאָפּלטע בוכהאַלטעריע; און די אָנגעהעריקייט צו דער אָדער יענער נאַציע איז אַ זאַך, וואָס יעדער איינער דאַרף באַשטימען פאַר זיך אַליין. אין שטרייט מיט די ציוניסטן און אָרטאָדאָקסן איז אונז געגאַנגען אום פּרינציפּ: וואָס זיינען יידן, אַ רעליגיעזע צי אַ וועלטלעכע נאַציע? זיי האָבן געהאַלטן, אַז פּרינציפּיעל קאָנען אין יידישע אינסטיטוציעס אַריינגעלאָזן ווערן נאָר אַזעלכע יידן, וואָס לפּחות לויט זייער מעטריקע געהערן זיי נאָך צו דער יידישער רעליגיע. מיר ווידער זיינען געשטאַנען דערפאַר, אַז אין די יידישע אינסטיטוציעס קאָן מען אַריינגעמען אויך געטויפטע, וועלכע באַשטימען זיך אַליין אַלס אָנגעהעריקע צו דער יידישער נאַציע. דער דאָזיקער שטרייט איז געוואָרן נאָך שטאַרקער, בעת עס האָט זיך געהאַנדלט אום אָנטייל אין די קהילות און אין 1917—אין די וואַלן צום געפּלאַנעוועטן יידישן צוזאַמענפאָר. און דאָ האָט די פראַגע געטראָגן שוין מער ניט, ווי אַ פּרינציפּיעלן כאַראַקטער, זי האָט כמעט ניט געהאַט קיין שום פּראַקטישע באַדייטונג. איך ווייס ניט פון אַזאַ פאַל, ווען אַ געטויפטער זאָל, אַלס אַזעלכער, וועלן אַריין אין דער קהילה אָדער אָנטיילנעמען אין די וואַלן צום יידישן צוזאַמענפאָר. אויב אַזעלכע זיינען יאָ געווען, איז געווים זייער צאָל געווען אַזוי נישטיק, אַז פּראַקטיש האָט אַפילו וועגן דעם ניט געלוינט צו ריידן. די „סעפּטעמבער-קריסטן” האָבן דאָך איצטער געהאַט פולע מעגלעכקייט זיך צו דערקלערן פאַר רעליגיאָנסלאָזע יידן. אָדער אַפילו פאַר אָנהענגער פון דער יידישער רעליגיע און דערביי ניט פאַרלירן דאָס מינדסטע פון זייערע רעכט. אָבער ווי געזאָגט, אונזער שטרייט איז געווען אַ פּרינציפּיעלער און האָט אָנגערירט די גרונד-פראַגע: אַ רעליגיעזע אָדער וועלטלעכע יידישקייט. , די פּועלי-ציון, ס. ס. און י. ס. זיינען געשטאַנען פאַר אַ וועלטלעכער יידישקייט, און דאָך זיינען זיי געווען קעגן אָנטייל פון געטויפטע אין די קהילות און אין די וואַלן צום יידישן צוזאַמענפאָר. אויף וויפל איך געדענק, האָבן זיי עס דערקלערט אַזוי: די געטויפטע זיינען מאָראַליש נידעריקע מענטשן און מיר ווילן ניט זיין מיט זיי אין איין סביבה. אָדער: מ'דאַרף

די געטויפטע באַשטראָפן פאַר דעם פאַרראַט, וואָס זיי זיינען באַגאַנגען. זיי מוזן בלייבן מחוץ למחנה.

II.

די אינטעליגענץ איז אַוועק. דאָס איז געשען ניט ביי די יידן אַליין. ביי די רוסן איז דעמאָלט אויך געווען אַזאַ איבערגאַנג. אָבער ביי זיי האָט סאָציאַליסטישע פאַרטיי שטענדיק געהאַט אַ סך אינטעליגענץ, און ווען די מערהייט איז אַוועק, איז דאָך עפּעס איבערגעבליבן. ביי אונז איז אין די בעסטע צייטן ניט געווען גענוג אינטעליגענץ, און ווען זי האָט אָנגעהויבן אַנטלויפן, זיינען געבליבן נאָר געציילטע. ביי די רוסן איז חוץ דעם געבליבן אַן אַרבעטער־אינטעליגענץ, וועלכע האָט אין אַ נויט געקאָנט פאַרבייטן די פּראָפעסיאָנעלע אינטעליגענץ. ביי אונז איז דאָס אויך ניט געווען. מען מען מוז זאָגן דעם אמת. דער מאַסן־מענטש איז ביי אונז באַוואוסטזיניקער, קולטורעלער, ווי ביי זיי. דער מיטעלער אַרבעטער—אויך. אָבער אינטעליגענטע אַרבעטער האָבן זיי געהאַט מער און אַנטוויקלטערע, ווי מיר. ביי זיי איז געווען אַ וועלכע ס'איז פאָלקסשול, שטאָטישע, זעמסקע שולן; צום דינסט פון דעם בעסערן אַרבעטער איז געשטאַנען די רייכע רוסישע ליטעראַטור, און די פרייע יאָרן—אַ סך לעקציעס און רעפעראַטן. ווייל די פאַרטיי האָט ביי זיי געהאַט מער קולטור־קרעפטן, איז געווען מער פּראָפּאַגאַנדע. די אַרבעטער־אינטעליגענץ האָט געהאַט פון וואַנען צו ציען איר יניקה, געהאַט אויף וואָס צו וואַקסן. דער יידישער אַרבעטער פון יענער צייט האָט קיין פאָלקסשול כמעט אין די אויגן ניט געזען. דער חדר האָט דאָך קיין מאָדערנעם מענטשן ניט געקענט דערציען, און די ליטעראַטור איז נאָך געווען אָרעם, לעקציעס און רעפעראַטן—ווייניק, און צווישן די אינטעליגענטן, וואָס מיר האָבן פאַרמאָגט וויפל זיינען געווען אַזעלכע, וואָס האָבן געקאָנט זיך צונויפריידן מיט יידישע אַרבעטער אויף יידיש? אונזערע אינטעליגענטע כוחות זיינען געווען פאַרנומען אין דער פּראַקטישער אַרבעט. די לעצטע יאָרן פאַר דער ערשטער רעוואָלוציע און אין דער צייט פון דער רע־

וואָלוציע גופא, האָט זיך בײַ אונז קײן פּראָפּאַגאַנדע כּמעט ניט געפֿירט. עס איז געווען אַגיטאַציע, און נאָר אַגיטאַציע. פֿון וואַנען האָט אַן אַרבעטער־אינטעליגענץ געזאָלט ציִען איר יניקה? אויף וואָס האָט זי געקאָנט וואַקסן?

אין די ערשטע יאָרן פֿון אונזער באַוועגונג, אין דעם פּעריאָד פֿון די קרײַזלעך, ווען די פּראַקטישע אַרבעט איז נאָך ניט געווען גרויס, און אין פּראָפּאָרץ צו די מאַסן, וואָס זײַנען צו יענער צײַט אַרײַנגעצויגן געוואָרן אין דער באַוועגונג, איז נאָך געווען גענוג אינטעליגענטע כּוחות — דעמאָלט איז בײַ אונז אָנגעגאַנגען אַ ברייטע פּראָפּאַגאַנדע. איז אויסגעוואַקסן אַ דור אינטעליגענטע אַרבעטער, וואָס האָבן אויסגעטראָגן אויף זייערע פּלייצעס די גאַנצע באַוועגונג ביז 1907. דאָס זײַנען געווען די בונדישע אַגיטאַטאָרן און אָרגאַניזאַטאָרן, מיט וועלכע מיר האָבן זיך געגרויסט קעגן דעם רוסישן טייל פֿון אונזער פּאַרטיי. אָבער די דאָזיקע אַרבעטער־אינטעליגענץ האָט זיך אויסגענומען. זיי האָבן אָנגעפֿילט די טורמעס, געווען פֿאַרוואָרפֿן אין די ווײַטסטע ווינקעלעך פֿון סיביר, אָדער די שווערע אָפּפֿערפֿולע אַרבעט האָט זיי אַזוי אויסגעמאַטערט אַז זיי האָבן מיט אַ ווייטאָג אין האַרצן געמוזט אָפּטרעטן אָן אַ זײַט. אַ סך האָבן עמיגרירט קיין אַמעריקע און זיי האָבן געגעבן טוער און פֿירער דער דאָרטיקער באַוועגונג: די יוניאָנס, דעם אַרבעטער־רינג, דער סאָציאַליסטישער פּאַרטיי. אַנדערע האָבן זיך אָנגעשטעקט מיט דער ספּעציעלער מכּה פֿונם יידישן אינטעליגענטן אַרבעטער: זיי זײַנען געוואָרן עקסטערניקעס, אַרײַן אינגאַנצן אין גרייטן זיך צו אַן אינטעליגענטער פּראָפֿעסיע און זײַנען אויף אַזאַ אופֿן אויף אַ לאַנגער צײַט אָדער אויף שטענדיק אַוועק פֿון דער אַרבעטער־באַוועגונג. פֿילע ווידער האָבן זיך דערפֿילט אָפּגעשטאַנען, גײַסטיק אויסגעשעפּט. יאָרנלאַנג האָבן זיי אָפּגעגעבן גאָר זייער צײַט דער באַוועגונג. אויף זעלבסטבילדונג, אויף אַרײַנקוקן אין אַ בוך, איז קײן פֿרײַע מינוט ניט געבליבן. זיי האָבן געטאָן און געהויבן די מאַסע צו זיך, אַליין אָבער האָבן זיי זיך ניט געהויבן; און צווישן דער מאַסע מיט זיי איז כּמעט ניט געבליבן קײן אונטערשייד. און דאָ איז אָנגעקומען אַ נײַע צײַט, מיט נײַע פֿאַרוויקלטע פֿראַגן, האָבן זיי זיך דערפֿילט,

ווי אויף אַ פּרעמדער וועלט. אונזער אַלטע אַרבעטער־אינטעליגענץ האָט זיך אויסגעשעפּט. קיין נייע איז ניט אויסגעוואַקסן, און ווען די פּראָפעסיאָנעלע אינטעליגענץ איז אַוועק, איז צווישן די אַרבעטער ניט געווען, ווער עס זאָל איר אָרט פאַרנעמען.

אָבער עס איז געווען נאָך עפּעס, וואָס איז אַ סך ערגער. פון 1907 האָט זיך אין די יידישע שטעט אָנגעהויבן אַ לאַנגער, שווערער עקאָנאָמישער קריזיס. די אַרבעטסלאָזיקייט איז געווען גרויס. דער עקאָנאָמישער קאַמף כמעט אוממעגלעך. וועגן נייע געווינסן האָט קיין רייד ניט געקאָנט זיין. מען האָט נאָך פאַרלאָרן פיל פון די עקאָנאָמישע פּאָזיציעס, וועלכע מען האָט געוואונען אין די שטורעם־יאָרן 1905—1906. און ווען די אַרבעטער האָבן ניט געקאָנט פאַרבעסערן זייער לאַגע דורך קאַמף, האָט מען אָנגעהויבן לויפן איינע איבער די אַנדערע, רייסן איינע ביי די אַנדערע. די שטיקאַרבעט, וועלכע איז שוין אין די מערסטע פאַכן געווען געשטאָרבן און באַגראָבן, איז איצט אויפגעשטאַנען תחית־המתים. מען האָט גענומען אַרבעטן אַ לענגערן טאָג, מען האָט זיך אָנגעהויבן איילן, אַרויסיאָגן פון זיך די נשמה, אַבי אויסאַרבעטן מיט עטלעכע שטיק מער און פאַרדינען מיט עטלעכע גילדן מער. די אַרבעט וואָס פריער פלעגן טאָן דריי, האָבן איצט אויפגעטאָן צוויי. די אַרבעטסלאָזיקייט איז געוואָרן גרעסער. מען האָט געזוכט אַרויסצושטופּן יענעם און פאַרנעמען זיין אָרט. פלינקערע אַרבעטער מיט אַ ביסל קאַפּיטאַל זיינען געוואָרן קליינע באַלעבאַטימלעך און האָבן געשונדן די אַרבעטער, זייערע נעכטיקע חברים. געשטודירט די תורה פון אָרגאַניזאַציע אין חדר פון „בונד“ האָבן זיי איצט געלערנט זייערע נייע חברים די באַלעבאַטים ווי זיך צו אָרגאַניזירן. און איר האָט געקאָנט טרעפן אַ מענטשן, וואָס איז נאָך נעכטן געווען אַ טוער אין אַ פּראָפעסיאָנעלן פאַראיין פון אַרבעטער, און היינט איז ער געוואָרן אַ פירער פון אַ באַלעבאַטים־פאַראיין. די דעמאָראַליזאַציע איז געווען גרויס אין אַלע פאַכן, נאָר גרעסער ווי אומעטום איז זי געווען ביי שניידער און גאַרבער.

ביי אַזעלכע אומשטענדן האָבן די פּראָפעסיאָנעלע פאַראיינען ניט געהאַט וואָס צו טאָן. שטרייקן זיינען געווען אוממעגלעך צוליב

דעם קריזיס; און וויפל-עס-איז רעגולירן די אַרבעט אויפן פריד-לעכן וועג איז אויך געווען אוממעגלעך צוליב דער דעמאָראַליזאַציע אין די אַרבעטער-מאַסן, וואָס דער קריזיס האָט מיט זיך געבראַכט. און דערום, ווען די אַדמיניסטראַציע פלעגט פאַרמאַכן אַ פּראָפּע-סיאָנעלן פאַראיין, פלעגן די אַרבעטער כמעט גאָרניט טאָן צו עפע-נען אַ נייעם אויף זיין אָרט. און וויפל פאַראיינען האָבן זיך אַליין פאַרמאַכט, ווייל די אַרבעטער האָבן צו זיי ניט אַרויסגעוויזן קיין שום אינטערעס... וויפל פאַראיינען זיינען געבליבן עקסיסטירן נאָר אויפן פּאַפּיר... און דאָס וואָס די אַרבעטער האָבן ניט געהאַט קיין אָרגאַניזאַציע, האָט נאָך די באַלעבאַטים צוגעגעבן מער העזה. נאָר-עפּעס פלעגן זיי זאָגן: „צו אייער אָרגאַניזאַציע וועט איר מיך אָנקלאָגן, וואָס? שוין אַריבער די צייטן“...

די פּאָליטישע אָרגאַניזאַציעס זיינען אויסגעליידיקט געוואָרן. אין די אַרבעטער-מאַסן האָט זיך געפילט אַ שטאַרקע מידקייט, אַ טיפע אַנטטוישונג אין פּאָליטישן קאַמף. די גזירות און רדיפות אויף יידן זיינען געוואַקסן, ווי שוואומען נאָך אַ רעגן, און די יידישע מאַסע איז געווען פול מיט יאוש: זי האָט פאַרלאָרן יעדן גלויבן אין פּאָליטיק. דערצו זיינען די מאַסן פאַר די צוויי פרייערע יאָרן געוויינט געוואָרן צו אַ האַלב-אָפענער באַוועגונג, צו האַלב-לעגאַלע באַדינגונגען, און ווען מען האָט זיך געדאַרפט אומקערן צוריק אין קעלער, צוריק אין אומלעגאַלער באַהעלטעניש, זיינען אויף דעם געווען זייער ווייניק בעלנים. מען האָט אויפגעהערט גיין אויף פאַרזאַמלונגען; מען האָט ניט געוואָלט לייענען קיין אומלעגאַלע ליטעראַטור.

די מאַסע האָט גענומען לויפן פון דער באַוועגונג, חוזק מאַכן פון די פאַראיינען און פון די טוער. „קאָמונע מיט לאָקשן“, „דער חבר פון פאַראיין“ זיינען געוואָרן שפּאָט-ווערטלעך. די מאַסע איז פּלוצלונג „קלוג“ געוואָרן. זי האָט זיך גענומען יאָגן נאָך תכלית און נאָך גראָבע פאַרגעניגנס. זי איז געוואָרן מגושם, אויסגעלאַסן, אָדער גרוי און גלייכגילטיק. דער טאַנץ-קלאַס האָט פאַרביטן דעם פאַראיין, אַ טעשל קאָרטן — די פּראָקלאַמאַציע. די בעסערע מענטשן האָבן נאָר געזיפצט, נאָר געשאָקלט מיטן קאָפּ. איינע פלעגן פּרוּוון עפּעס טאָן, אָנהייבן איבעראַנייס פון אָנהייב; אַנדערע ווידער האָבן

נאָר געקאָנט פאַרשפּרייטן יאוש. וואָס מען זאָל ניט אָנהייבן, אויף אַלץ האָבן זיי געהאַט אַ פאַרטיקן ווערטל: רעדט, רעדט,— ס׳וועט דערפון סיי־ווי־סיי גאָרניט אַרויסקומען...

דאָך האָבן זיך געפונען אַ טייל יונגע און עלטערע אַרבעטער, וועלכע האָבן זיך ניט געקאָנט באַנוגענען מיטן גרויען, גלייכגילטיקן לעבן. איז ניט געווען קיין באַוועגונג, האָבן זיי זיך אַ וואָרף געטאָן צום בוך, צו זעלבסטבילדונג, צו קולטור־אַרבעט. די קולטור־חברות, די ליטעראַרישע, דראַמאַטישע און מוזיקאַלישע פאַראיינען וואָלטן געקאָנט אַ סך אויפטאָן. איין צייט האָט זיך אַפילו געדוכט, אַז דאָרטן וועט זיך די סאָציאַליסטישע באַוועגונג באַהאַלטן איבער דער שלעכטער צייט. אָבער די האָפענונגען, וואָס מען האָט געלייגט אויף די קולטור־פאַראיינען, זיינען מקוים געוואָרן נאָר אין אַ קליינער מאָס. ערשטנס, האָט די אַדמיניסטראַציע געקוקט אויף די יידישע חברות מיט זיבן אויגן, און קוים פלעגט נאָר וועלכער ס׳איז פון זיי אַרויסווייזן עפּעס אַ לעבעדיקע טעטיקייט, פלעגט מען זי באַלד פאַרמאַכן. צווייטנס, זיינען געווען זייער קנאַפּ אינטעליגענטע קרעפטן. די אינטעליגענץ האָט אַפילו געשריען: אוי, קולטור! געוואַלד קולטור! אָבער ביים שרייען איז מען געבליבן: אין דאָס רוב קולטור־פאַראיינען איז ניט געווען, ווער עס זאָל עפּעס טאָן; זיי זיינען פּשוט געשטאָרבן פון בלוט־אָרעמקייט, פון אויסצערונג. צייטנווייז איז די טעטיקייט פון די קולטור־פאַראיינען געווען אַזוי נישטיק, אַז די בעסערע אַרבעטער פלעגן זיך באַציען צו זיי מיט פאַראַכטונג. אין דווינסק האָבן די אַרבעטער גערופן זייער ליטעראַטור־ און קונסט־פאַראיין „קונץ־קייקל־דריידל“.

פון אַלע פאַראיינען, וואָס איך ווייס, קאָן איך דערמאָנען צום גוטן נאָר איינע: די ליטעראַרישע געזעלשאַפט אין וואַרשע 1910—1911. זי האָט אינגאַנצן געלעבט אַ קנאַפּן יאָר. די אַדמיניסטראַציע האָט זי גיך פאַרמאַכט און האָט נאָך צוליב איר אַרעסטירט אַ היבש ביסל מענטשן. אָבער איר קורץ לעבן איז געווען אַקטיוו און פרוכטבאַר. די „לאָדזער האַרפע“ האָט געבליט נאָר דעם ערשטן יאָר. שפּעטער האָט זי זיך גיכער געמאַטערט ווי געלעבט און אַלץ דערפאַר וואָס עס זיינען ניט געווען קיין אינטעליגענטע קרעפטן.

י. ל. פרץ האָט ליב געהאַט די לאָדזער „האַרפע“. ער האָט ניט איינמאָל געזאָגט: „דאָרטן האָב איך מיין בעסטע אוידיטאָריע“. ער פלעגט פאָרן אַהין אויף פאָרלעזונגען, אָפט אַפילו אָן געלט. אָבער אויף גאַסטראָלן קאָן זיך קיין געזעלשאַפט ניט האַלטן, און קיין אָרטיקע שטענדיקע קולטור־כוחות זיינען ניט געווען. אין ריגע האָט עטלעכע מאָנאַטן (אין 1909) רווישיק געאַרבעט די יידישע סעקציע פון פאַראיין „וועסטניק זנאַניאַ“, אָבער די אַדמיניסטראַציע האָט דעם „וועסטניק זנאַניאַ“ באַלד פאַרמאַכט, און דער „כרמל“, וואָס האָט זיין אָרט פאַרנומען, האָט זיין גאַנץ לעבן נאָר געגוססט. די ווילנער מוזיקאַלישע־ליטעראַרישע געזעלשאַפט האָט געהאַט אַ מאָדנעם מזל. זי פלעגט זיך אַמאָל אויפכאַפן אויף עטלעכע וואָכן און אָטעמען מיט דער פולער ברוסט, נאָכער פלעגט זי אויף אַ האַלב יאָר איינשלאָפן; ווידער זיך אויפכאַפן אויף וואָכן און ווידער איינשלאָפן אויף חדשים. און זאָל דאָ פאַרצייכנט ווערן, אַז אין דעם דראַמאַטישן קרייז ביי דער דאָזיקער געזעלשאַפט איז פאַקטיש געלייגט געוואָרן דער פונדאַמענט פאַר דער „ווילנער“ טרופע. דאָס רוב פון די בעסערע קרעפטן, וואָס די דאָזיקע טרופע האָט געציילט אין איר גלאַנץ־פעריאָד, איידער זי האָט זיך צעשפאָלטן, האָט זיך ערצויגן און צוזאַמענגעשפילט אין יענעם קרייז, איין צייט אונטער דער אָנפירונג פון בן־עמי. דורכאויס צו גוטן מוז מען דערמאָנען די ווילנער אָוונט־שול, וועלכע איז אין יענע יאָרן געווען אַן אמתער פאָלקס־אוניווערסיטעט, דורכגעדרונגען מיטן גייסט פון „בונד“. די ווילנער אָוונט־שול האָט ערצויגן אַ גאַנצע ריי יונגע באַוואוסטזיניקע קולטורעלע אַרבעטער. זי איז געווען איינער פון די ליכטיקע פונקען אין יענער פינסטערער צייט.

צום גוטן מוזן אויך דערמאָנט ווערן די אָרטיקע אָפטיילונגען פון „מפיצי השכלה“. זייער פראַקטישע אַרבעט איז געווען קליין. אָבער דער „בונד“ האָט אין זיי געפונען אַן אָפענע טריבונע, און ערטערווייז זיינען זיי געוואָרן צענטרען, וואו די בעסערע יידישע אַרבעטער האָבן זיך געקאָנט קלאָר מאַכן די פראַגן פון אונזער שפראַך און קולטור.

III.

אין 1908 האָבן מיר כמעט קיין אײנציקע לעבעדיקע פּאַרטײ־אָרגאַניזאַציע ניט געהאַט. עס זײנען געװען נאָר שטעמפּלען און שטיקלעך מיט ברעקלעך פון אָרגאַניזאַציעס. אין יאַנואַר 1909 האָט אין װילנע געזאָלט פאָרקומען אַ באַראַטונג פון „בונד“. צום באַשטימטן טערמין איז געקומען נאָר אײן דעלעגאַט, פון לאָדז. דער דאָזיקער בן־יחיד האָט אומזיסט געװאַרט אין װילנע עטלעכע טעג, און ער איז אַװעקגעפאָרן, מיט װאָס ער איז געקומען. אין װילנע האָט מען אין 1909—1910 געמאַכט אַ סך פּראָבעס אױפצולעבן די אָרגאַניזאַציע. פון די דאָזיקע פּראָבעס איז װײניק־װאָס אַרױסגעקומען. אין 1909—1910 האָבן מיר געהאַט פעסטערע אָרגאַניזאַציעס נאָר אין פּינסק, האָמעל, באָברױסק, גראָדנע, לאָדז און ריגע. פאַר־װאָס גראָד אין יענע שטעט? די רעאַקציע איז ניט אומעטום גלײך געקומען און ניט אומעטום איז זי געװען גלײך שװער. בײ אונז האָט דאָך יעדע געגנט געהאַט אַ באַזונדערע „קאָנסטיטוציע“, אָפּהענגיק פון דעם גוטן אָדער בײזן װילן פונם גובערנאַטאָר אָדער איספּראַװניק, אָפּהענגיק פון דער פלײסיקײט אָדער פױלקײט פון דער אַדמיניסטראַציע. אין לאָדז און אין ריגע זײנען אײן צײט געװען מער לעגאַלע מעגלעכקײטן, װי אין װילנע און אין װאַרשע. אױף די קלענערע שטעט האָט די זשאַנדאַרמעריע ניט אַזױ אַכטונג געגעבן, װי אױף די גרעסערע. אַמאָל האָט זיך עס געװענדט אָן דעם, צי זײנען אין שטאָט איבערגעבליבן אַ פּאָר אַקטיװע טוער, אָדער ניט. אין די קלענערע שטעט, אין פּינסק, אָדער באָברױסק, איז די אָרגאַניזאַציע געװען אַלץ: די קולטור, דער עקאָנאָמישער קאַמף, די פּאָליטיק. אױסער דער אָרגאַניזאַציע האָבן זיך די בעסערע אַרבעטער ניט געהאַט װאו אַהינצוטאָן. אין פּינסק האָט מיר אַ חברטע געזאָגט מיט אַ קרומען שמײכל: װאָס מײנט איר, איז אונזער אָרגאַניזאַציע? אַ פרײער זײנען מיר געזעסן יעדער אײנער לעבן זײן שטיבל אױף אַ באַזונדער בענקל. איז אונז אומעטיק געװאָרן. האָבן מיר צונױפגערוקט אונזערע בענקלעך און מיר זיצן אַלע אױף אײן באַנק... און דאָך זײנען עס געװען מענטשן, װעלכע

האָבן געלעבט מיט העכערע אינטערעסן, און האָבן זיך געפילט ווי אויסדערוויילטע, וועלכע האָבן אין זיך אַ שטיקל נשמה יתרה, וואָס טיילט זיי אויס פון דער אַרומיקער וואָכעדיקייט. דאָך האָבן די דאָזיקע קליינע אָרגאַניזאַציעס געגעבן וועלכן עס איז ווידערשטאַנד די אַפּעטיטן פון די באַלעבאַטים; דאָך האָבן זיי איינגעהיט די פּונקען פון „בונד" ביז בעסערע ציטן, ניט געלאָזט איינגאַנצן פאַרווישן די איינמאָל אויסגעטראָטענע וועגן. און די דאָזיקע קליינע אָרגאַניזאַציעס האָט געלעבט אַ גרויסער אינטערעס פאַר אַ גוט בוך, פאַר אַ לעבעדיק וואָרט, פאַר אַ נייעם געדאַנק. און זיי האָט געשלאָגן אַ שטאַרקער פּולס פון אידעאַליזם. וואָס פּראַקטיקער עס איז געווען אַרום, אַלץ מער האָבן זיך די חברים געדריקט איינע צו די אַנדערע, אַלץ וואַרעמער איז געווען די חברשאַפט. און אויב מיר האָבן אין 1912, בעת ס'איז געקומען אַן אויפלעבונג, ניט געדאַרפט אָנהייבן איבעראַנייס פון אָנהייב. אויב מיר האָבן גלייך געקענט אויפנעמען דעם רויטן פאָדעם און וועבן ווייטער אונזער שטאָף, האָבן מיר עס אין אַ גרויסער מאָס צו פאַרדאַנקען די קליינע אָרגאַניזאַציעס פון 1909—1910 און 1911.

אין 1911 הייבט זיך אין יידישן תחום אָן אַן עקאָנאָמישע אויפלעבונג, וועלכע האַלט אָן ביז דעם אָנפאַנג פון קריג. עס ווערט באַשאַפן אַ מעגלעכקייט פון עקאָנאָמישן קאַמף, עס הייבט זיך אויף דער אינטערעס צו די פּראָפעסיאָנעלע פאַראיינען. די פאַראיינען, וואָס האָבן ביז אַהער עקסיסטירט נאָר אויפן פּאַפּיר, הייבן אָן לעבן און אַרבעטן. וואו עס זיינען קיין לעגאַלע פאַראיינען ניטאָ, הייבט מען אָן זוכן מיטלען, ווי אַזוינע צו עפענען. וואו מען ערלויבט קיין לעגאַלע פאַראיינען גאָרניט, ווי אין וואַרשע, למשל, ווערן געגרינדעט אומלעגאַלע פאַראיינען, אָדער פאַך-קאָמיטעס. די כוואַליע פון שטרייקן הייבט זיך העכער און העכער. האַרט פאַרן וועלט-קריג האָבן מיר געהאַט גאָר גרויסע שטרייקן פון יידישע אַרבעטער אין וואַרשע, ביאַליסטאָק און ווילנע. אין וואַרשע און אין לאָדז גייט אָן אַ קאַמף פאַר דעם, אַז די יידישע אַרבעטער זאָלן ניט אַרויסגעשטויסן ווערן פון די פאַכן, וועלכע גייען איבער פון האַנטאַרבעט צו מאַטאָרן, יידישע אַרבעטער זאָלן אַריינדרינגען אין די פאַבריקן מיט מעכאַנישער קראַפט, וועלכע זיינען פריער געווען פאַרשלאָסן פאַר זיי אויף זיבן שלעסער.

שוין דער עקאָנאָמישער קאַמף אַליין ברענגט אָרגאַניזאַציע, טראָגט אַריין אַ נייעם שטראָם אידעאַליזם און פאַרגרעסערט סוף=כל=סוף דעם אינטערעס אויך צו פּאָליטישע פראַגן. און פון 1912=טן יאָר אָן, נאָך דער בלוט=באָד אויף די אַרבעטער, וואָס אין די גאָלד=גריבער ביים טייך לענאַ אין סיביר, הייבט זיך צווישן די רוסישע אַרבעטער אָן אַ נייע רעוואָלוציאָנערע אויפלעבונג: פּאָליטישע שטרייקן, דעמאָנסטראַציעס און מאַניפעסטאַציעס, וועלכע ענדיקן זיך מיט דעם גרויסן אַלגעמיינעם פּאָליטישן שטרייק אין פּעטראָגראַד ערב דער וועלט=מלחמה. דאָס ווירקט אויף די יידישע אַרבעטער אויך. דער יאוש הייבט אָן פאַרביייגיין. דער אינטערעס צו פּאָליטישע פראַגן הייבט אָן צו וואַקסן.

צוזאַמען מיט דעם עקאָנאָמישן קאַמף און מיט דעם וואַקסנדיקן אינטערעס צו פּאָליטישע פראַגן, וואַקסן אויך אונזערע אָרגאַניזאַציעס. די בונדישע אָרגאַניזאַציעס נעמען אַ גרויסן אָנטייל אין דעם עקאָנאָמישן קאַמף. די פּראָפעסיאָנעלע פאַראיינען און פאַך=קאָמיסיעס זיינען פאָרמעל געווען נייטראַלע, ניט קיין פּאַרטייִשע. אָבער די בונדיסטן האָבן אין זיי געשפּילט די גרעסטע ראָלע. און ווען עס פלעגט קומען צו אַ שטרייק, פלעגן אים אַפילו די לעגאַלע פאַראיינען אויך אַליין ניט פירן. די אַרבעטער האָבן מורא געהאַט, די אַד=מיניסטראַציע זאָל ניט פאַרמאַכן דעם פאַראיין, פלעגן זיי אויסקלייבן באַזונדערע קאָמיסיעס צו פירן דעם שטרייק. אָפט פלעגן זיי דאָס דירעקט איבערגעבן דער פּאָליטישער אָרגאַניזאַציע פון „בונד“. זיי פלעגן אויסרעכענען אַז סיי פאַר די באַלעבאַטים, סיי פאַר דער גאַנצער באַפעלקערונג איז דער „בונד“ מער אַווטאָריטעט, איידער די אומבאַקאַנטע שטרייק=קאָמיסיעס. דער קאַמף פאַר אַריינדרינגען און פאַבן מיט מעכאַנישער קראַפט האָט דער יידישער אַרבעטער אויך געפירט אונטער דער אָנפירונג פון „בונד“. דאָס האָט אונזערע אָר=גאַניזאַציעס פאַרבונדן מיט די מאַסן. דאָס האָט פאַרגרעסערט זייער צוציונגסקראַפט. און ווען עס האָט זיך געענדיקט די פּאָליטישע אַפּאַטיע, האָבן אונזערע אָרגאַניזאַציעס זיך אָנגעהויבן צו שטעלן אויף די פיס.

אין די יאָרן 1912—1914 האָבן מיר שוין ווידער געהאַט מער אָדער ווייניקער פעסטע אָרגאַניזאַציעס אין ווילנע, וואַרשע, ביאַ־ליסטאָק, לאָדז, האָמעל, און ד. גל. דער שווער־פונקט פון אונ־זער אַרבעט האָט זיך ווידער אַריבערגעטראָגן אין די גרויסע שטעט. עס האָט זיך באַוויזן אַ נייער דור אַרבעטער־טוער, וועלכער האָט פאַרבראַכט די שווערע יאָרן, וואָס פאַר דעם, איבערן בוך, אין דער אידעאַליסטישער אַטמאָספערע פון די קליינע אָרגאַניזאַציעס. אַ טייל פון די אַלטע אַרבעטער־טוער האָבן זיך אומגעקערט צוריק. די צאָל פון אונזערע אָרגאַניזירטע מיטגלידער איז געוואָרן אַלץ גרעסער. אויך אונזערע פאַרזאַמלונגען פלעגן קומען וואָס ווייטער אַלץ מער מענטשן.

אונזער וואָכנבלאַט „די צייט" (פעטערבורג) האָט זיך שוין אין 1914 פאַרשפרייט פון 12 ביז 14 טויזנט עקזעמפּלאַרן, אַ סך מער, ווי די „פאָלקסצייטונג" אין 1907. און וואָס פאַר אַ גרויסן אינטערעס די לעזער האָבן אַרויסגעוויזן צו אונזער וואָכנבלאַט! מען פלעגט אונז צושיקן קאָרעספּאָנדענצן פון אַלע שטעט און שטעטלעך פון תחום. פון דער קלענסטער געשעעניש פלעגט מען אונז שרייבן, וועגן יעדן וויכטיקן ענין פרעגן אַן עצה. די קאָרעספּאָנדענצן זיינען געווען זייער אינטערעסאַנט: זיי האָבן אָפּגעשפּיגלט דעם גאַנצן קאַמף פון דעם יידישן פּראָלעטאַריאַט אין יענער צייט. די לעזער זיינען געווען פאַרבונדן מיט דער רעדאַקציע. זיי פלעגן אַרויסזאָגן זייער מיינונג וועגן פאַרשיידענע אַרטיקלען און אָפּטיילונגען אין אונזער צייטונג. זיי פלעגן לויבן, טאַדלען, קריטיקירן, מער טאַדלען ווי לויבן. עס איז זיי געווען זייער שווער צופרידנצושטעלן, אָבער אין דער אומצופרידנקייט, אין דער קריטיק. אין די פאָדערונגען זייערע האָט זיך געפילט, אַז די צייטונג איז זיי טייער, אַז זיי באַציען זיך צו איר מיט דעם גרעסטן אינטערעס, רעכענען זי פאַר זייער צייטונג. אַ מחיה צו האָבן אַזעלכע אומצופרידענע לעזער! און זיי האָבן געשטיצט די צייטונג, געגעבן יעדערער וויפל ער האָט גע־קאָנט, געזען צו דעקן דעם דעפיציט. זומער 1914 האָבן מיר אַרויסגע־לאָזן אַן אַגיטאַציע־נומער „די צייט", וועלכער האָט געקאָסט 25 קאָפּיקעס. דעמאָלט זיינען 25 קאָפּיקעס געווען מער ווערט ווי היינט.

און ווי גרויס איז געווען אונזער וואונדער, ווען מיר האָבן פון דעם דאָזיקן נומער פאַרקויפט 14 טויזנט עקזעמפּלאַרן!

צוזאַמען מיט דער אויפלעבונג פון דעם עקאָנאָמישן קאַמף און פון די פּראָפעסיאָנעלע פאַראייגען, ווייזט זיך אַרויס אַ נויטווענדיקייט אין אַ יוניאָן־פּרעסע. אין 1913—1914 גייען אין ווילנע אַרויס עטלעכע נומערן פון אַ שניידער־אָרגאַן. אין וואַרשע ווערן געמאַכט פּראָבעס אַרויסצוגעבן אַ פאַך־אָרגאַן פון די יידישע האַנדלס־אָנגעשטעלטע.

אונזערע אָרגאַניזאַציעס האָבן געפאָדערט, מיר זאָלן פאַרוואַנדלען „די צייט" אין אַ טאָג־בלאַט און זומער 1914 האָבן מיר אָנגעהויבן אַרויסצוגעבן „אונזער צייט" צוויי מאָל אַ וואָך; ווען ניט דער וועלט־קריג, וואָלטן מיר געווען באַלד איבערגעגאַנגען צו אַ טאָג־בלאַט אויך. דער קריג האָט אונז געטראָפן אין אַ צושטאַנד פון אויפלעבונג. די פינסטערע יאָרן זיינען געווען הינטער אונז. מיר זיינען ווידער געגאַנגען באַרג־אַרויף.

IV

איך מוז זיך נאָך אָפּשטעלן אויף דער אַרבעט פון אונזערע אָנפירנדע איינריכטונגען (דער צענטראַל־קאָמיטעט מיט זיינע אַגענטן און די רעדאַקציע). דאָס איז אינגאַנצן געווען אַ קליינע גרופּע. אין די יאָרן 1909—1912 האָט דער „בונד" געהאַט נאָר דריי־פיר פּראָפעסיאָנאַלן, אויף מער איז קיין מיטלען ניט געווען. אויסער אָט די פּראָפעסיאָנאַלן, וועלכע האָבן אָפּגעגעבן זייער גאַנצע צייט דער פּאַרטיי, זיינען נאָך געווען עטלעכע מענטשן, ביי וועלכע אַ גרויסער טייל פון טאָג איז געווען פאַרנומען מיט מאַכן אַ לעבן. און דער פּאַרטיי האָבן זיי אָפּגעגעבן נאָר זייער פרייע צייט. דער דאָזיקער קליינער גרופּע איז אויסגעקומען צו אַרבעטן ביי אוממעגלעכע באַדינגונגען. זיי זיינען כמעט אַלע געווען אומלעגאַלע. אָבער די „אָכראַנקע" האָט זיי גוט געקענט און זי פלעגט זיי נאָכשפּירן אויף טריט און שריט. מען האָט געמוזט אָפט בייטן דעם וואוינאָרט. יעדער איינער האָט געהאַט עטלעכע שטעט, אַוואו ער האָט גאָר־ניט געקענט קומען, ווייל ער איז שוין דאָרטן געווען „דורכגעפאַלן". אַ סך וואָקזאַלן האָט מען געקאָנט דורכגיין נאָר מיט מסירת־נפש.

ווען איר פלעגט אַריבערגיין אַ קאָביקע גאַס, פלעגט איר במעט ווי פיזיש פילן, ווי אַט כאַפּט מען אייך אָן פאַרן קאָלנער און אויס מיט אייער פרייהייט און מיט אייער טעטיקייט. נאָך דער מעשה־אַזעס און קאַפלינסקי איז אַ לענגערע צייט געווען אַ שטימונג, וואָס עס לאָזט זיך ניט איבערגעבן: עס האָט זיך געדוכט, אַז יעדער איינער איז חושד אַלעמען און ער האָט אַליין מורא אַז אַלע זיינען אים חושד. די פינאַנציעלע לאַגע איז געווען אַ שווערע. זייער אָפט האָט געטראָפן, אַז מען דאַרף וואו עס איז פאָרן, און עס איז קיין געלט ניטאָ; מוז מען וואַרטן: אפשר וועט וועלכע ס'איז אָרטיקע אָרגאַניזאַציע עפּעס צושיקן, אפשר וועט זיך איינגעבן מאַכן אַ הלוואה. און עס האָט ניט איינמאָל געטראָפן, אַז צוויי זיינען אַוועקגעפאָרן, און די צוויי, וואָס זיינען געבליבן, זיינען עטלעכע טעג געזעסן אָן אַ גראָשן. היינט די געזעלשאַפטלעכע אַטמאָספערע, אין וועלכער דער דאָזיקער קליינער גרופּע איז אויסגעקומען צו אַר־בעטן: יאוש, פאַרפרעמדקייט, מוטלאָזיקייט; נעכטיקע חברים מיידן דיך אויס, האָבן מורא זיך צו באַגעגענען מיט דיר. מענטשן, וואָס זיינען נאָך ניט לאַנג געווען גאָר נאָענט, ווילן דיך ניט אַריינלאָזן אין שטוב, פאַרקלאַפּן די טיר פאַר דיין נאָז. אַנדערע קוקן דיך אָן מיט אַ שמייכל פון באַדויערונג: אַ מאָדנער מענטש, פאַרנעמט זיך נאָך אַלץ מיט די אַלטע נאַרישקייטן... וויפל איז דער שיעור?... און ווען דו באַגעגנסט זיי, לייענסטו אויף זייערע פנימער, אַז ניט זיי דאַרפן זיך שעמען, וואָס זיי טוען גאָרנישט, נאָר דו דאַרפסט זיך שעמען, וואָס דו טוסט נאָך עפּעס... אין דער פרעסע הערשעווען די יאַצקאָנס מיט די ציטלינס, וועלכע טאַנצן אויפן קבר פון דער רעוואָלוציע און בריקען מיט זייערע אייזלשע קאָפּיטעס די געפאַ־לענע „פאַרטיי־לייט“. אין דער פרעסע הערשט דער שונד־ראָמאַן און אַ פאַרשונדעוועטע היסטעריש־שרייענדיקע יידישקייט. אין לעבן איז פאַרטויבט צו ווערן פון קולות: תכלית, תכלית איבער אַלץ, איבער אַלץ אין דער וועלט! און זיי מישן זיך אויס מיט אַנדערע קולות: יידישקייט, יידישקייט איבער אַלץ, איבער אַלץ אין דער וועלט! נאָר פון דער יידישקייט מאַכט מען אויך אַ תכלית. און די ליבע צו יידישקייט ברענט אַזוי שטאַרק, אַז מען איז אָפט קאַפּאַבל

זיך צו שמדן פֿאַר ייִדישקייט... גיט צו אַן עקאָנאָמישן קריזיס, אַ פּאַרמאַטערטע, דעמאָראַליזירטע אַרבעטער־מאַסע, אַ באַוועגונג וואָס קייקלט זיך באַרג אַראָפּ, וועט איר באַקומען אַ בילד פֿון דער אַטמאָספֿערע, אין וועלכער די אָנפֿירנדיקע איינריכטונגען פֿון „בונד" איז אויסגעקומען אין יענע יאָרן צו אַרבעטן.

און מען האָט דאָך געאַרבעט. דער צ. ק. מיט זיינע אַגענטן זיינען אין יענע יאָרן געווען ניט בלויז אָנפֿירער; זיי זיינען גע־ווען אַגיטאַטאָרן, אָרגאַניזאַטאָרן; זיי האָבן אויף זיך גענומען יעדע אַרבעט, וואָס עס טוט איצט אַ ראַיאָן־טוער. געקומען אין אַ שטאָט, האָט מען געדאַרפֿט זיצן עטלעכע טעג, מאַכן אַ זיצונג פֿון דעם קאָלעקטיוו און העלפֿן זיך פֿונאַנדערקלייבן אין פֿאַרשיידענע פֿראַגן, אַלגעמיינע און אָרטיקע; נאָכהער ריידן אויף אַן אומלעגאַלער פֿאַר־זאַמלונג, איינלייטן און אָנפֿירן אַ דיסקוסיע פֿאַר די בעסערע מענטשן, זיך דורכריידן מיט איינציקע טוער, צוגעבן זיי מוט צו דער אַרבעט. און טאָמער איז מען אין אַ שטאָט אַ פּאָר חדשים ניט געווען, האָבן די אָרטיקע טוער פֿאַרלאָרן דעם מוט און די אַרבעט איז אָפּגעשוואַכט געוואָרן. דער צ. ק. איז געווען ניט בלויז אַ צענטער; ער האָט געהאַט אַ גרויסן חלק אין דער אָרטיקער אַרבעט.

דער צ. ק. האָט געוועקט, געמונטערט; ער האָט געהיט די אַלטע טראַדיציעס און ער האָט געזען צופּאַסן זיך צו די נייע באַדינגונגען. ער האָט געהאָלפֿן בויען די אָרגאַניזאַציעס; אַריינ־געטראָגן איניציאַטיוו, אויפֿגעוועקט דעם אינטערעס צו פּאָליטישע פֿראַגן, פֿאַרבונדן די אינטערעסן פֿון יעדער אָרטיקער אָרגאַניזאַציע מיט די אינטערעסן פֿון דעם גאַנצן „בונד", פֿון דער גאַנצער פּאַר־טיי. ער האָט געקעמפֿט קעגן דעם נאַציאָנאַליזם, איינגעהיט די ריינ־קייט פֿון סאָציאַליסטישן געדאַנק און געטאָן אַלץ וואָס מעגלעך צו ערציען די מאַסן. ער האָט פֿאַרבונדן די ייִדישע מאַסן מיט דער סאָציאַל־דעמאָקראַטישער פֿראַקציע אין דער גאָסודאַרסטווענע דומע און ער האָט געווירקט אויף דער פֿראַקציע, זי זאָל אַרויסטרעטן אין דומע קעגן דעם אַנטיסעמיטיזם און פֿאַר גלייכבאַרעכטיקונג.

היינט וויפֿל שווערקייטן איז אויסגעקומען גובר צו זיין ביים שאַפֿן דאָס געדרוקטע אַרבעטער־וואָרט. מיט וויפֿל מי און מאַטערניש,

מיט וויפל קרבנות זיינען געווען פאַרבונדן די פּראָבעס צו שאַפן אַן אַרבעטער־פּרעסע.

מיר האָבן זיך געהאַלטן זייער קאָנספּיראַטיוו. אין דער שטאָט, וואו דער צ. ק. האָט געוואוינט, האָבן זיינע מיטגלידער קיין אַנטייל ניט גענומען אין דער אָרטיקער באַוועגונג, ברייז פון אָרגאַניזאַציעס און פון אויסלאַנד פלעגן אַדרעסירט ווערן ניט אין דער שטאָט, וואו מיר האָבן געוואוינט, נאָר אין אַ שטאָט, וואָס איז געלעגן עטלעכע שעה רייזע פון אונז, און פון דאָרטן פלעגט אַ חבר איין מאָל אין וואָך אָדער אין צוויי וואָכן זיי ברענגען צו פירן צו אונז.

די אַרבעט איז געגאַנגען לאַנגזאַם. אָפט האָט זיך געדוכט, אַז מען שטייט אויף איין אָרט, אָבער מען איז דאָך געגאַנגען פאָרווערטס. מען האָט צוגעגרייט דעם באָדן, מען האָט געאַקערט און געזייט, און ווען דער פּאָליטישער וועטער איז געוואָרן בעסער, גינסטיקער, איז די זריעה אויפגעגאַנגען.

אין די יאָרן 1908—1912 איז אין דער רוסישער סאָציאַל־דעמאָקראַטיע געווען אַ ליקווידאַטאָרישע שטרעמונג. די ליקווידאַטאָרן האָבן געזאָגט: די אומלעגאַלע אַרבעט איז איצט ניט נייטיק, אַפילו שעדלעך; זי איז אַליין פאַרקראָכן אין שלעפט די באַוועגונג אין אַ טעמפּן ווינקל. די אומלעגאַלע אָרגאַניזאַציעס זיינען געוואָרן סעקטעס, נעמען ניט פון אַרבעט נאָר פון שאַרפער צאַנקעריי צווישן די פראַקציעס. מ׳דאַרף אַרויס צו די ברייטע מאַסן, און דאָס קאָן מען טאָן נאָר דורך די לעגאַלע געזעלשאַפטן. די פּראָפעסיאָנעלע פאַראיינען, קאָאָפּעראַטיוון, די לעגאַלע אַרבעטער־פּרעסע, די סאָציאַל־דעמאָקראַטישע פראַקציע אין דער גאָסודאַרסטווענע דומע — דאָס איז די אמתע באַוועגונג. מ׳דאַרף קעמפן פאַר דאָס רעכט פון אָפענע פריי־אַרבעטער־אָרגאַניזאַציעס, פאַר ברייטע לעגאַלע מעגלעכקייטן; און דער בעסטער וועג דערצו איז — אויסנוצן די קנאַפּע לעגאַלע מעגלעכקייטן, וואָס זיינען שוין פאַראַן. עס זיינען געווען ליקווידאַטאָרן, וואָס האָבן געהאַלטן, אַז די פּאָליטישע אָרגאַניזאַציע פון פּראָלעטאַריאַט איז דערווייל גאָר איבעריק. קיין אָפענע קאָן זי ניט זיין און אַ באַהאַלטענע קאָן זי גאָר ניט אויפטאָן. זאָל אויסוואַקסן

די באַוועגונג אין די לעגאַלע געזעלשאַפטן, זאָל זי אַריינציען די ברייטע מאַסן; דערנאָך וועט צונויפגערופן ווערן אַן אַרבעטער-צוזאַמענפאָר, וועלכער וועט שאַפן אַ ברייטע אַרבעטער-פּאַרטיי מיט אַ פּראָגראַם, וואָס וועט זיין אָנגענעמבאַר פאַר דער מערהייט פון דער אָרגאַניזירטער אַרבעטערשאַפט; אין דער דאָזיקער פּאַרטיי וועלן אַריין אַלע ריכטונגען פונם פּראָלעטאַרישן געדאַנק און זי וועט זיין די פּאָליטישע פאָרשטייערשאַפט פונם פּראָלעטאַריאַט. אַנדערע ליקווידאַטאָרן זיינען אַזוי ווייט ניט געגאַנגען. זיי האָבן געזאָגט: אומלעגאַלע אָרגאַניזאַציעס מיט אַ שטענדיקער מיטגלידערשאַפט און אינערלעכער דיסציפּלין זיינען איצט אוממעגלעך און איבעריק. עס איז נייטיק אַן אומלעגאַלער צענטראַלער אַפּאַראַט, אַ צענטראַל-קאָמיטעט, וואָס זאָל קאָאָרדינירן די טעטיקייט פון די לעגאַלע אָרגאַניזאַציעס און זאָל פון צייט צו צייט אָרגאַניזירן פּאָליטישע אַקציעס.

די ליקווידאַטאָרן האָבן געהאַט די מעלה, וואָס זיי האָבן זיך ניט אַוועקגעזעצט אין קעלער וואַרטן אויף בעסערע צייטן, נאָר זיי האָבן אַ סך געטאָן פאַר דער פּראָפעסיאָנעלער און קאָאָפּעראַטיווער אָרגאַניזירונג, ווי אויך פאַר דער אויסבילדונג פון די ברייטע אַרבעטער-מאַסן. זיי האָבן צוגעגרייט קערנער פון אָרגאַניזאַציע, צוגעגרייט טוער פאַר דער בעסערער, לעבעדיקערער צייט, וואָס וועט קומען. זייער חסרון איז געווען, וואָס זיי האָבן געלייגט דעם גרעסטן געוויכט אויף די מעגלעכע קליינקייטן פון טאָג און האָבן פאַרנאַכלעסיקט די גרויסע פּערספּעקטיוון פון מאָרגן. לויט זייער גאַנצן געדאַנקען-גאַנג האָט די סאָציאַליסטישע פּאַרטיי געדאַרפט גיין ניט פאַר דעם פּראָלעטאַריאַט, נאָר דערטרונקען ווערן אין אים. דאָס האָט זיי געמאַכט אַפּאָרטוניסטיש. אין זייער אַרבעט איז געווען ווייניק פּאָליטיק און נאָך ווייניקער סאָציאַליזם. זיי האָבן אַ סך געטאָן צו שאַפן און פאַרשטאַרקן פּראָפעסיאָנעלע פאַראיינען און קאָאָפּעראַציון, אַ סך געטאָן צו שאַפן לעגאַלע אַרבעטער-ליטעראַטור; זיי האָבן אָבער אויך געהאָלפן לעשן די איבערגעבליבענע רעוואָלוציאָנערע פונקען; געהאָלפן אָפּווישן די שפּורן פון דער אַלטער פּאָליטישער אָרגאַניזאַציע. מאַרטאָוו און דאַן האָבן אָנגענומען די מעלות פון די ליקווידאַטאָרן און האָבן מיט אַ האַלבן מויל געטאַדלט

זייערע חסרונות. זיי פלעגן ניט וועלןליידן, ווען מ׳פלעגט זיי רופן ליקווידאטארן — און זיי זיינען עס טאקע ניט געווען — און דאך פלעגן זיי נאכאנאנד פארטיידיקן די ליקווידאטארן. לענין האט באקעמפט דעם מענשעוויזם בכלל. צו די לעגאלע געזעלשאפטן האט ער געפילט א באזונדערן פארדאכט. אין בויען די פראפעסיאנעלע פאראיינען, קאאפעראטיוון און ארבעטער־קלובן האבן דעמאלט די באלשעוויקעס גענומען גאר א קנאפן אנטייל. דערפאר האבן זיי אוועקגעלייגט א סך כוחות אויף דער לעגאלער ארבעטער־פרעסע. געווען דעמאלט צווישן די באלשעוויקעס א שטרעמונג זיך אפצוזאגן אינגאנצן פון די לעגאלע מעגלעכקייטן. געווען אזעלכע, וואס האבן געפאדערט, מ׳זאל אפילו אפרופן פון דער גאסודארסטווענע דומע די סאציאל־דעמאקראטישע דעפוטאטן. לענין איז געווען קעגן אט דער שטרעמונג, און די „אטזאוויסטן״ — אפרופער — האבן זיך אויסגעטיילט אין א באזונדערער פארטיי־גרופע, וועלכע האט זיך גערופן „וופעריאד״ — פאראויס; די פירער זיינען געווען לונאטשארסקי און באגדאנאוו. נאך דער רעוואלוציע פון מערץ 1917 האט זיך די גרופע „וופעריאד״ צוריק פאראייניקט מיט די באלשעוויקעס. פלעכאנאוו איז געווען אן אויסגעהאלטענער מענשעוויק, אבער אין די פראגן פון ארגאניזאציע איז ער זיך פונאנדערגעגאנגען מיט מארטאוון און דאנען; מיטן גאנצן כוח פון זיין לאגיק און טעמפעראמענט האט ער זיך ארויפגעווארפן אויף די ליקווידאטארן און ער האט מארטאוון מיט דאנען אויך ניט געשאנעוועט. אין יענע יארן איז פלעכאנאוו מיט א קליינער גרופע אנהענגער געשטאנען צווישן די באלשעוויקעס מיט די מענשעוויקעס. צווישן ביידע הויפט־גרופירונגען, שוין ניט בלויז ארגאניזאציאנעל, נאר אויך פאליטיש, איז אין יענע יארן געשטאנען אויך טראצקי. מיט א קליינער גרופע נאענטע חברים האט ער אין ווין ארויסגעגעבן אן ארגאן „פראוודא״, וואס זיין הויפטציל איז געווען פאראייניקן אלע צעשפאלטענע סאציאל־דעמאקראטישע גרופן אין איין פארטיי מיט א צענטריסטישער פלאטפארמע, א פארטיי, וואו עס זאל הערשן פרייהייט פון מיינונגען און איינהייט פון מעשים.

דער שטרייט צווישן ליקווידאטארן און „פארטיי־אנהענגער״ האט

זיך ביז אַ געוויסן גראַד אָפּגעשפּיגלט אין בונד. אין פרילינג 1908 איז געווען אַ באַראַטונג פון בונד אין גראָדנע. איך בין דעמאָלט געזעסן אין טורמע; נאָר חברים, וואָס זיינען אויף דער דאָזיקער באַראַטונג געווען. האָבן מיר געניי איבערגעגעבן, וואָס דאָרטן איז פאָרגעקומען. ליבער האָט אין זיין רעפעראַט זיך געמיט צו דערוויזן, אַז די רעוואָלוציע איז שוין געענדיקט. אמת זי האָט געגעבן ווייט ניט אַלץ, וואָס מיר האָבן פון איר געהאָפט; זי האָט אָבער איבערגעלאָזן אַ געוויסע מאָס פרייהייטן און אַ מעגלעכקייט פון אָרגאַניזאַציע. ווי פינסטער עס איז ניט סטאָליפּינס רעזשים — אָביעקטיוו ווערן דורך אים רעאַליזירט די פּאָזיציעס, וואָס די רעוואָלוציע האָט אונז איבערגעלאָזן. סטאָליפּינס רעזשים איז ניט קיין צוריקקער צו דער זעלבסטהערשונג, ווי ער אַליין וויל און מיינט, נאָר אַ מעסיק פּראָגרעסיווע ליקווידאַציע פון דער רעוואָלוציע. קיין נייע פּאָליטישע רעוואָלוציע וועט ניט זיין, נאָר דער פּראָלעטאַריאַט וועט מיט זיין אָנגעשטרענגטער אַרבעט און סיסטעמאַטישן דראַנג ביסלעכווייז פאַרפעסטיקן און פאַרברייטערן די פרייהייטן, מאַכן פון די שטעגעלעך, וואָס די רעוואָלוציע האָט געגעבן, ברייטע וועגן, און אויפן וועג פון עוואָלוציע פאַרוואַנדלען רוסלאַנד אין אַ דעמאָקראַטיע. זיינע קעגנער האָבן געטענהט, אַז די רעוואָלוציע איז נאָך ניט געענדיקט, ווייל זי האָט נאָך ניט געלייזט די אויפגאַבן, וואָס זיינען פאַר איר געשטאַנען: ניט געגעבן דעם לאַנד קיין דעמאָקראַטיע, די פּויערים קיין ערד, די אַרבעטער קיין שוץ־געזעצן, די נאַציאָנאַלע מינדערהייטן קיין גלייכבאַרעכטיקונג. די לעגאַלע מעגלעכקייטן זיינען נאָר פּאַפּירענע. רעאַליזירן זיי קאָן מען נאָר אין אַ קנאַפּער מאָס. מוזן מיר, ווי פריער אָנהאַלטן די טאַקטיק פון אומלעגאַלע אַרבעטער־אָרגאַניזאַציעס און גרייטן די מאַסן צו דעם המשך פון דער רעוואָלוציע. די באַראַטונג האָט געלאָזן די פראַגע אָפן, און אונזערע טוער האָבן זיך צעטיילט אויף מער אָדער ווייניקער אויסגעשפּראָכענע לעגאַליסטן און אַנטי־לעגאַליסטן. אין ענגערע דיסקוסיעס פלעגט די פראַגע פאָרמולירט ווערן אַזוי: וועט רוסלאַנד גיין אויפן וועג פון דייטשלאַנד און עסטרייך. וואו נאָך דער ערשטער רעוואָלוציע — 1848 — איז קיין צווייטע מער ניט געווען און די

פּריוּהייטן זיינען פאַרבּרייטערט געוואָרן בּיסלעכווייז, אָדער אויפן וועג פון פראַנקרייך, וואו נאָך דער ערשטער רעוואָלוציע פון 1789—94, איז געקומען אַ צווייטע אין 1830 און אַ דריטע אין 1848 און ערשט די איבּערקערעניש נאָך דער מפּלה פון נאַפּאָלעאָן דעם דריטן אין 1870 און די קאָמונע אין 1871 האָבּן געבּראַכט דערצו, אַז עס האָט זיך איינגעשטעלט און פאַרפעסטיקט די רעפּובּליק? קירצער: „וועט די רוסישע רעוואָלוציע ריידן דייטש אָדער פראַנצויזיש“?

אַז די רעוואָלוציע איז געווען געענדיקט — דאָס איז פּאַקטיש געווען קלאָר פאַר אַלעמען. ,ניט אַלע רעוואָלוציעס בּרענגען דאָך צו אַ וויפל עס איז גענוגנדער לייזונג פון די אויפגאַבּן, וואָס זיינען פאַר זיי געשטאַנען. אויסער אויפגאַבּן איז נייטיק אַ גרויסער סכום אָנגעזאַמלטע כּוחות גובר צו זיין דעם אַקטיוון שונא, גובר צו זיין די אינערציע; נייטיק אַ געוואַלדיקע ענערגיע, וואָס האָט קיין אָפּענעם פּרייען אויסוועג און מוז אויפרייסן. אין 1908 אין די רעוואָלוציאָנערע ענערגיע בּיי די מאַסן פון רוסלאַנד אויסגעגאַנגען. פון דער אַנדער זייט אָנגעמען סטאָליפּינס רעזשים פאַר אַ מעסיק-פּראָגרעסיווע ליקווידאַציע פון דער רעוואָלוציע איז געווען אַן אומזין. און גלויבּן, אַז דער האַלבּ-קאָנסטיטוציאָנעלער צאַריזם וועט האָבּן אין זיך גענוג בּויגעוודיקייט נאָכצוגעבּן אין דער צייט און עוואָלוציאָנירן — איז געווען אַ היסטאָרישע קורצזיכטיקייט. און אויבּ בּיי די רוסן, וואו עס האָבּן דאָך עקסיסטירט וויפל ניט איז לעגאַלע מעגלעכקייטן, איז געווען נייטיק אַן אומלעגאַלער צענטראַלער אַפּאַראַט און אַפילו אומלעגאַלע אָרגאַניזאַציעס, איז עס נאָכמער געווען נייטיק אויף דער יידישער גאַס, וואו די לעגאַלע מעגלעכקייטן זיינען געווען נישטיקע. אין דער גאָסודאַרסטווענע דומע איז ניט געווען קיין איינציקער דעפּוטאַט ניט פון בּונד, ניט פון וועלכער עס איז אַנדער יידישער סאָציאַליסטישער פּאַרטיי. די לעגאַלע פּאַראיינען האָבּן אין אונזער געגנט מער ווי אַלץ געקאָנט זיין נאָר לעגאַלע שילדן פאַר אומלעגאַלער אַרבּעט; אין אַ סך שטעט פון תּחום האָט מען קיין פּראָפעסיאָנעלע פּאַראיינען גאָרניט לעגאַליזירט. קיין יידישע אַרבּעטער-קלובּן האָט מען אין ערגעץ ניט לעגאַליזירט. דער קאַמף צווישן די לעגאַליסטן און אַנטי-לעגאַליסטן איז דערום בּיי אונז געווען אַ

סך שוואַכער, ווי בײַ די רוסישע חברים. בײַ אונדז האָט קיינער ניט געלייקנט אין דער נויטווענדיקייט פֿון אַן אומלעגאַלן צ. ק. און בײַ אונדז זײַנען אויך ניט געווען אַזעלכע, וואָס זאָלן האַלטן, ווי אַ גרויסער טייל באָלשעוויקעס פֿון יענער צײַט, אַז די לעגאַלע מעגלעכקייטן זײַנען בלויז אַ שעדלעכע אילוזיע, וועלכע מ׳דאַרף מיט אַלע כּוחות אויסמײַדן. בײַ אונדז האָבן די אַנטי-לעגאַליסטן אויך געהאַלטן, אַז ווי ווײַט די לעגאַלע מעגלעכקייטן זײַנען פֿאַראַן, דאַרף מען זיי אויסנוצן; די פֿראַגע איז נאָר געווען: וווּ ליגט דער שווערפּונקט, דער צענטער פֿון אויפֿמערקזאַמקייט? מ׳האָט געשטריטן וועגן דעם פֿאַרנעם פֿון דער לעגאַלער און אומלעגאַלער טעטיקייט, וועגן דער פּראָפּאָרציע צווישן זיי. די לעגאַליסטן האָבן געזאָגט: ווײַבאַלד אַז מיר וועלן שטעלן דעם טראָפּ אויף דער אומלעגאַלער אַרבעט, וועלן מיר ממילא שענקען דער לעגאַלער אַרבעט ווייניק כּוחות און אויפֿמערקזאַמקייט און מיר וועלן זיך פֿאַרוואַנדלען אין אַ סעקטע, וואָס איז אָפּגעריסן פֿון די מאַסן. די אַנטי-לעגאַליסטן האָבן געטענהט פֿאַרקערט: ווען מיר וועלן זיך אָפּלייגן דער עיקר אויף היטן די לעגאַלע געזעלשאַפֿטן, וועלן מיר ביסלעכווײַז אַוועק פֿון רעוואָלוציע און סאָציאַליזם און ווערן קליינלעכע אָפּאָרטוניסטישע קולטור-טוער.

זומער 1908, גלײַך ווי איך בין אַרויס פֿון טורמע, האָב איך אָנגעהויבן אַגיטירן פֿאַר אַוועקשטעלן אַן אומלעגאַלן אָרגאַן פֿון בונד. די מערהייט פֿון צ. ק. איז געווען קעגן. זי האָט מאָטיווירט אַזוי: דאָס וואָלט הייסן זיך אַליין פֿאַרשפּאַרן אין קעלער. מיר דאַרפֿן קעמפֿן פֿאַר פֿרײַהייט פֿון פּרעסע ניט דורך אומלעגאַלע אויסגאַבן, נאָר דורך אַרויסגעבן לעגאַלע אָרגאַנען, דורך מאַכן די יידישע אַרבעטער-פּרעסע פֿאַר אַ פֿאַקט... אָבער אַרויסגעבן אַ לעגאַלן אָרגאַן איז געווען אוממעגלעך. די זשאַנדאַרמעריע האָט אויף אונדז געקוקט מיט זיבן אויגן. האָבן מיר אַרויסגעגעבן זאַמלביכער און האָבן צוליב רדיפֿות פֿון דער צענזור געמוזט אָפֿט בײַטן זייערע נעמען: „די נײַע צײַט“, „די צײַט“, „אונזער צײַט“, „צײַט-פֿראַגן“. אין די זאַמלביכער האָבן מיר געקאָנט ריידן נאָר צו די אינטעליגענטערע אַרבעטער, ניט צו דער מאַסע. אַ סך פֿראַגן האָבן מיר דאָרטן

געקאָנט באַהאַנדלען נאָר מיטן האַלבן מויל, צווישן די שורות; וועגן אַנדערע פֿראַגן האָבן מיר אינגאַנצן געמוזט שווייגן. אַז איך האָב געזען, אַז דער צ. ק. איז ניט מסכּים האָב איך דורכגעפֿירט מײַן פֿאָרשלאָג אין דעם ווילנער קאָמיטעט. אָבער אַז דער ווילנער קאָמיטעט איז צוגעטראָטן אַרויסצוגעבן אַן אומלעגאַלן אָרגאַן אין זײַן נאָמען, האָט דער צ. ק. געפֿונען פֿאַר נייטיק איבערצונעמען די זאַך אין זײַנע אייגענע הענט — אויף וואָס איך האָב לכתחילה אויסגערעכנט. אין 1909 זײַנען אַרויס צוויי נומערן „די שטימע פֿון בונד“, וואו עס האָט זיך געפֿירט די דיסקוסיע צווישן די לעגאַליסטן און אַנטי־לעגאַליסטן. פֿונם ערשטן צד איז אַרויסגעטראָטן אַבראַמאָוויטש, פֿונם צווייטן צד — דער שרײַבער פֿון די דאָזיקע שורות (הלוי) און דער חבר איינשטאַט־יודין. אין 1910 האָבן מיר אַרויסגעלאָזן אַ דריטן נומער. דוכט זיך, אַז דאָרטן איז געווען אַן אַרטיקל פֿונם חבר יאָנאָוו (דער פֿאַרשטאָרבענער ח. קאָיגען, יונה), וועלכער איז געשטאַנען אין צענטער צווישן די לעגאַליסטן און אַנטי־לעגאַליסטן. דער דריטער נומער איז געווען דער לעצטער. מ'האָט לכתחילה ניט גערעכנט אַרויסצוגעבן די „שטימע פֿון בונד“ אַזוי אָפֿט, אַז עס זאָל לוינען צוליב איר שטעלן אַ געהיימע דרוקערײַ. חוץ דעם איז דער שטראַלן־גלאַנץ פֿון די געהיימע דרוקערייען שוין אויסגעלאָשן געוואָרן, און אין 1909 וואָלט געווען ניט לײַכט צו קריגן מענטשן, וואָס זאָלן איינווילינגן זיך צו פֿאַרמויערן אין קעלער. האָבן מיר געמוזט דרוקן אונזער אָרגאַן אין אַ לעגאַלער דרוקערײַ נאָר געהיים: דאָס הייסט אָן דעם וויסן פֿון „נאַטשאַלסטוואָ“: דאָס האָט געקאָסט טײַער און איז געווען פֿאַרבונדן מיט געפֿאַר. מענטשן אויף טראַנספּאָרטירן די אָפּגעדרוקטע עקזעמפּלאַרן איז אויך געווען שווער צו קריגן. צוליב דעם ערשטן נומער איז אַ ביאַליסטאָקער מיידל אַרעסטירט געוואָרן. מ'האָט זי פֿאַרהאַלטן מיטן טראַנספּאָרט אויפֿן וואָקזאַל אין ווילנע. די אימה פֿאַר טורמע און סיביר איז אין 1909 געווען אַ סך שטאַרקער, איידער אין 1901–6. זומער אין האַרבסט 1909 האָט זיך די חברטע זלאַטע באַנק פֿון קאָוונע ספּעציעל אָפּגעגעבן מיט טראַנספּאָרטירן אומלעגאַלע ליטעראַטור. זי איז געווען אַ מוטיקע, אַ פֿלינקע, אויסערלעך רויִק און געלאַסן, ווי גע־

באָרן פֿאַר פּאָליטישער קאָנטראַבאַנד. אָבער די שפּיאָנען האָבן זי גוט געקענט און ניט אַרויסגעלאָזן פֿון אויג. אין ווישטאָמיר האָט זי זיך קוים געראַטעוועט פֿון אַן אַרעסט; אין קאָוונע און אין מינסק האָט מען זי געזוכט. איז זי אין אָנהייב 1910 אַוועק פֿון רוסלאַנד. זלאַטע האָט דערנאָך געוואוינט אין ניו-יאָרק, וואו זי איז מיט אַ פּאָר יאָר צוריק געשטאָרבן. אַ טייל עקזעמפּלאַרן פֿונם צווייטן נומער „שטימע“ האָט אַריבערגעפֿירט דער אַלטער מיטגליד פֿון צ. ק. חבר יודין. און דערווײַלע האָבן מיר זיך אַ ביסל צוגעפּאַסט צו דער צענזור. מיר האָבן זיך אויסגעלערנט שרײַבן אַזוי, אַז דער לעזער זאָל זיך אָנשטויסן, וואָס מיר מיינען און דער צענזאָר זאָל ניט האָבן צו וואָס זיך צו טשעפּען. כּל-זמן עס איז אָנגעגאַנגען די דיסקוסיע צווישן די לעגאַליסטן און אַנטי-לעגאַליסטן, איז נאָך געווען אַזאַ שטאָף, וואָס מ'האָט לעגאַל בשום-אופֿן ניט געקאָנט דרוקן. דערנאָך איז פּשוט אויסגעגאַנגען דער ריין-אומלעגאַלער שטאָף. די געזעלשאַפֿטלעכע פֿראַגן, וואָס זײַנען פֿאַר אונז געשטאַנען, האָבן מיר באַהאַנדלט לעגאַל, נאָר אַ ביסל פֿאַרשטעלט; בפֿרט אַז דאָס רוב פֿראַגן זײַנען דעמאָלט געשטאַנען ניט שאַרף אַקטועל, נאָר מערער אָבסטראַקט-אַקאַדעמיש. האָבן מיר זיך באַנוגנט מיט אַרויסגעבן זעלטן-ווען אַ ביולעטען פֿון בונד פֿאַר אינפֿאָרמאַציע און אַמאָל אַ פּראָקלאַמאַציע: צום ערשטן מאַי אָדער צום ביילים פּראָצעס למשל. די גאַנצע אויפֿמערקזאַמקייט האָבן מיר אָפּגעגעבן אויף לעגאַלע זאַמלביכער, שפּעטער אויך אויף קליינע פּאָפּולערע זאַמלהעפֿטן, אויסגערעכנט אויפֿן מאַסן-לעזער. אין 1912 זײַנען מיר צוגעטראָטן צו שאַפֿן אַ לעגאַלע וואָכן-בלאַט. די לעגאַלע אַרבעטער-ליטעראַטור איז אויך געווען פֿאַרבונדן מיט שוועריקייטן און קרבנות אָבער אַרויסגעבן זי אין דער עיקר פֿאַרשפּרייטן איז דאָך געווען אַ סך לײַכטער ווי אַרויסגעבן און פֿאַרשפּרייטן אומלעגאַלע ליטעראַטור.

אין יענע יאָרן האָבן זיך בײַ אונז געפֿירט דיסקוסיעס פֿאַר און קעגן נאַציאָנאַלן נייטראַליזם. מיר האָבן שטאַרק געשטריטן וועגן דער קאָמפּעטענץ פֿון דער יידישער קהילה, וועגן דער קאָמפּעטענץ פֿון דער קולטורעלער אַוטאָנאָמיע בכלל. דער שטרייט האָט זיך נאָך איצט אויך ניט געענדיקט. נאָר דעמאָלסט איז ער געווען שאַר-

פער, ווייל אַלגעמיין=פּאָליטישע אַרבעט איז געווען ווייניק, האָבן מיר זיך צופיל אָפּגעגעבן מיט ריין=יידישע פראַגן. די דיסקוסיעס פון יענער צייט זיינען געווען פרוכטבאַר; זיי האָבן פאַר אונז אַליין קלאָרער געמאַכט אונזער נאַציאָנאַלע פּראָגראַם, געהאָלפן אויסאַרבעטן אירע איינצלהייטן. אמת, די דיסקוסיע האָט געטראָגן אַ צו=טעאָרעטישן, אַבסטראַקטן כאַראַקטער. דאָס איז דאָך געווען אַ צייט, ווען וועגן אונזער אַוטאָנאָמיע האָט מען נאָר געקאָנט טעאָרעטיזירן; די פּראַקטיק איז נאָך געווען ווייט. מיר האָבן געזוכט אַן אָפענע טריבונע, אַ הויכן אָרט, פון וואַנען אונזער שטים זאָל אָפּקלינגען ווייט און ברייט פאַר די מאַסן. מיר האָבן דערום אָנטייל גענומען אין דעם יידישן צוזאַמענפאָר אין קאָוונע (1909), וואו מיר האָבן אָפן פאַרטיידיקט אונזער שטאַנדפּונקט, אַז די קהילה דאַרף זיין אַ וועלטלעכע, ניט קיין רעליגיעזע. איין צייט האָט זיך אונז אַפילו געדוכט, אַז עס וועט זיך איינגעבן צו רעפאָרמירן די אַלטע קהילה, צו מאַכן זי פאַר אַ דעמאָקראַטישע אינסטיטוציע, וואָס זאָל באַפרידיקן די קולטורעלע נויטן פון די יידישע מאַסן, פאַר אַ קערנדל, פון וועלכן עס קאָן מיט דער צייט אויסוואַקסן די נאַציאָנאַל=קולטורעלע אַוטאָנאָמיע. דעריבער האָבן מיר דעמאָלט אַזוי לעבהאַפט דיסקוטירט די פראַגע וועגן דער קהילה, דעריבער האָבן מיר אין איניקע שטעט אָנטייל גענומען אין קאָמיסיעס איבערצובויען די אַלטע קהילה. דערפון איז גאָרנישט אַרויסגעקומען. רעפאָרמירן די קהילה האָט זיך אונז ניט איינגעגעבן צוליב אויסערלעכע און אינערלעכע סיבות. זי איז געבליבן דער זעלבער אַלט=פרענקישער זומפ אין די הענט פון די כלי=קודש און פון די פּני, און די אַרבעטער האָבן דאָרטן ניט געהאַט וואָס צו זוכן. אַ שטיקל אָפענע טריבונע האָבן מיר געפונען אין די צוזאַמענפאָרן פון דער „מפיצי השכלה“ וואו מיר האָבן געקאָנט האָפן צו אַנטוויקלען אונזער שטאַנדפּונקט אין דער שפּראַך=פראַגע און אויף דער יידישער שול. פון די אַלגעמיין=רוסישע געזעלשאַפטלעכע צוזאַמענפאָרן וואָס אין יענער צייט, האָבן מיר אָנטייל גענומען אין דעם צוזאַמענפאָר פון בעלי=מלאָכות (סוף 1910). די בונדישע דעלעגאַציע האָט אויף יענעם צוזאַמענפאָר געשפּילט אַ גרויסע ראָלע. אונזער אָנטייל אין דעם קאָוונער צוזאַמענפאָר

איז געווען אַ דעמאָנסטראַציע פאַר דער יידישער גאַס, אַז דער „בונד" לעבט נאָך. אונזער אָנטייל אין דעם צוזאַמענפאָר פון בעלי־מלאָכות איז געווען אַ ענלעכע דעמאָנסטראַציע פאַרן גאַנצן לאַנד.

וועגן אונזערע דעמאָלטיקע חילוקי־דעות אין דער נאַציאָנאַלער פראַגע, אויך וועגן קאַמף קעגן אַרויסשטויסן יידישע אַרבעטער פון די פאַבן, וואָס גייען איבער פון האַנט־אַרבעט צו מעכאַנישער קראַפט, רעכן איך צו שרייבן גענוי אין אַ באַזונדער קאַפיטל פון מיינע זכרונות, וואָס וועט טראָגן דעם נאָמען „דריי קאָנפערענצן", ס׳הייסט: די אַכטע קאָנפערענץ פון בונד אין לעמבערג אין האַרבסט 1910, די ניינטע קאָנפערענץ פון בונד זומער 1912 אין ווין און די אַוגוסט־קאָנפערענץ פון די מענשעוויקעס, טראָצקיסטן און בונד אינם זעלביקן יאָר און אין דער זעלביקער שטאָט. אין צוזאַמענהאַנג מיט דער לעצטער קאָנפערענץ וועט מיר אויסקומען צו באַשרייבן אונזערע חילוקי־דעות אין אַלגעמיינע פאָליטישע פראַגן, ווי „טיילווייזע לאָזונגען", „פעטיציעס־קאַמפּאַניע" וכדומה, אויך וועגן דעם צושטאַנד אין דער רוסלענדער ס. ד. און וועגן די באַציונגען פון בונד צו איינצלנע פראַקציעס אירע.